TEISĖS MOKSLŲ BIBLIOTEKA
Nr. 18
Red. *A. Janulaitis*

Theodor Kipp. Geschichte der Quellen des römischen Rechts.

THEODOR KIPP

ROMĖNŲ TEISĖS ŠALTINIŲ ISTORIJA

Iš ketvirto papildyto ir pataisyto leidimo vertė
JULIUS SMETONA.

VYTAUTO DIDŽ. UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS
Kaunas Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė 1939

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO

Teisių Fakulteto leidiniai.

I.

Teisės Mokslų Biblioteka.

1. *v. Gareis Karl*, Teisės enciklopedija ir metodologija. Su prof. *P. Leono* prakalba. 1924 m., 65 p.
2. *Leonas Petras*, prof., Teisės enciklopedijos paskaitos 2 leid. 1931 m. 263 p.
3. *Leonas P.* prof., Teisės filosofijos istorija. 1928. VIII. + 429 p.
4. *Mačys Vl.*, prof., Civilinio proceso paskaitos. 1924 m., 448 p.
5. *Stankevičius V.*, doc., Baudžiamoji teisė. 1925 m., 292 p.
6. *Gumplowicz L.*, Sociologijos pagrindai. Vertė. *A. Janulaitis*. 1929 m., XIX + 343 + VIII.
7. *Jaščenka A.*, Tarptautinės teisės kursas, I t. Konstitucinė tarptautinė teisė. 1931 m. XVIII + 723 p.
8. *Olivier-Martin*, Prancūzų revoliucija ir korporatinė organizacija. 1931. 16 p.
9. *Girard*, Romėnų teisė, I t. Vertė *A. Tamošaitis*. 1931 m. IV + 492 p.
10. *Römer'is, M.*, prof., Dabartinės konstitucijos, antrasis rinkinys. 1932 m. 233 + 229 p. (Teisės istorijos įvadas 1—233 p.; II. Konstitucijų tekstai 1—229 p.).
11. Lietuvos Žydų seimai XVII — XVIII amž.
12. *Lappo J.*, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos. 1932 m. IV + 172 p.
13. *Brunner K.*, Trumpa Vokietijos teisės istorija.
14. *Lappo J.*, Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos XVI amž. 1932 m. 27 p.
15. *Beccaria C.*, Apie nusikaltimus ir bausmes. Išvertė *R. Burokas*, pratartis *Stankevičiaus*. 1935 m. XXVIII + 80 p.
16. *Lappo J.*, Iš vyriausiųjų Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI amž. 1932 m. 43 p.
17. *Girard*, Romėnų teisė, II t. Vertė *A. Tamošaitis*. 1932 m. IV + 514 p.
18. *Kipp Th.*, Romėnų teisės šaltinių istorija. Vertė *J. Smetona*. 1939. VIII + 193 p.
19. *Girard P. F.*, Romėnų teisė, III t. Vertė *A. Tamošaitis*. 1933 m. IV + 514 p.
20. *Römer'is M.*, Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I dalis. Valstybė. I tomas. 1934 m. XII + 340 p.
21. *Römer'is M.*, Valstybė ir jos konstitucinė teisė, I dalis. Valstybė. II tomas. 1935 m. XII + 412 p.
22. *Römer'is M.*, Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis. 1937 m. VIII + 527 p.
23. *Mestre Achille*, Iš viešosios prancūzų teisės. 1938 m. 25 p.
24. *Leonas P.*, Sociologijos paskaitos. 1939. XIX + 404 p.
25. *A. Tamošaitis* ir *J. Kairys*. Hammurabio Įstatymas 1938 m. VIII + 88.
26. *Römer'is M.*, Valstybė ir jos konstitucinė teisė, II dalis. Konstitucinės institucijos, t. I. Suverenitetas.

II.

Ekonominių Mokslų Biblioteka.

1. *Moravskis A.*, doc., Lietuvos finansai, I dalis. Mokslas apie valstybės išlaidas ryšy su Lietuvos biudžeto formavimusi ir vystymusi. 1925 m., 136 p.

Kun. Prof. Alf. Svarinskas

Kun. Alf. Svarinskas

TEISĖS MOKSLŲ BIBLIOTEKA
Nr. 18
Red. *A. Janulaitis*

Theodor Kipp. Geschichte der Quellen des römischen Rechts.

THEODOR KIPP

ROMĖNŲ TEISĖS ŠALTINIŲ ISTORIJA

Iš ketvirto papildyto ir pataisyto leidimo vertė
JULIUS SMETONA.

VYTAUTO DIDŽ. UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS

Kaunas Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė 1939

PRAKALBA

Šios 1896 m. pirmą kartą pasaulį išvydusios knygos tikslas — pateikti trumpą romėnų teisės šaltinių istoriją. Ji pirmoje eilėje skiriama mokslus einančiai jaunuomenei. Rašydamas tą knygą, betgi, galvojau, kad jaunuomenei geriausiai bus patarnauta ne vadovėliu, kuriame išdėstyti būtiniausi ir reikalingiausi dalykai, o knyga, kuri savo tvirtinimams pagrįsti remiasi gyvaisiais šaltiniais ir literatūra ir tuo būdu skaitytojui atskleidžia ginčų pasaulį ir įveda jį į tikrąją mokslo sritį. Šitos minties skatinamas, naujoje savo knygos laidoje aš stengiausi duoti naujesnių ir naujausių tyrinėjimų apžvalgą iki pat mūsų dienų. Romėnų teisė yra bendras viso kultūringojo pasaulio palikimas; tat savaime aišku, kad ją liečianti užsieninė literatūra yra nusipelniusi lygiai tokio pat dėmesio kaip ir vokiškoji. Su šituo nesutikti reikštų perdėti savo patriotinį jautrumą ir nenaudingai žeisti mokslą. Žinoma, aš negaliu nenumanyti, kad karas man galėjo sutrukdyti pastebėti vieną kitą užsieninės literatūros dalykėlį.

Pereitą laidą paruošti savo nurodymais man gerokai padėjo gerbiamas mano kolega B e r n a r d a s K ü b l e r i s ir tuometinis referentas J o n a s P e t e r s a s. Jonas Petersas, vienas žymiausių jaunesniųjų romanistų dabar jau yra žuvęs: jis krito garbės lauke. Rengdamas šią laidą, aš susilaukiau malonios ir vertingos savo gerbiamo prieteliaus P. M. Meyerio pagelbos: jis man padėjo surinkti ir peržiūrėti papirus. Už tą jo rūpestį aš čia jam tariu nuoširdžiausią ačiū.

Berlynas, 1919 m. spalis. Th. Kipp.

VERTĖJO ŽODIS

Gali kartais atrodyti keista, kad Teisių Fakultetas ryžosi išleisti šią berlyniškio profesoriaus Teodoro Kippo knygą, kurios ketvirtas leidimas, mano išverstas į lietuvių kalbą, pasaulį išvydo jau net prieš dvidešimtį metų. Nereikia, betgi, užmiršti dviejų dalykų: kad naujesnio šios rūšies leidinio, kiek man žinoma, mes neturime ir kad — tai labai svarbu — gerų knygų amžius labai ilgas. Be to, norėčiau dar priminti, kad romėnų teisė nėra tiek jautri laiko bėgiui, kiek gyvenamojo meto teisė. Romėnų teisei tegali turėti įtakos nauji atradimai ir su jais susiję aiškinimai ir — netiesioginiai — naujoviškas jau žinomų dalykų nušvietimas. Gyvenamojo, gi, meto teisei nuolat naujų bruožų teikia įstatymų leidėjas, papročiai, teismų praktika ir — savo ruožtu — teisės mokslas. Taigi aišku, kad 20 metų, reikšmingi dabartinei veikiančiai teisei, romėnų teisei gali tos reikšmės ir neturėti.

Aišku, per tą dvidešimtį metų ir romėnų teisės srityje buvo pasakyta šis tas naujo. Pagrindiniai, betgi, jos kūriniai liko maždaug tie patys: tesusilaukėme naujų jų laidų, kurios, aiškus dalykas, mažai kuo tesiskiria nuo senesniųjų. Keli anksčiau pradėti darbai buvo baigti arba bent pastūmėti priekin. Šitai aš pažymėjau savo vertime. Galimas, betgi, dalykas, kad viena kita naujiena liko mano nepastebėta.

Kaunas, 1939 m.

J. Smetona.

BIBLIOGRAFINĖS PASTABOS

G. F. Puchta, Kursus der Institutionen. Tom. I. Po autoriaus mirties P. Krügerio parūpintas 10 leid. Leipcigas 1893.

O. Karlowa, Römische Rechtsgeschichte I tom. Staatsrecht und Rechtsquellen. Leipcigas 1885.

P. Krüger, Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts (Bindingo Handbuch d. deutschen Rechtswissensch. 1, 2). Leipcigas 1888. 2 leid. 1912.

M. Voigt, Römische Rechtsgeschichte. 3 tom. Leipcigas 1892—1902.

R. Sohm, Institutionen. 16 leid. Leipcigas 1919.

Bruns-Pernice-Lenel, Geschichte und Quellen des römischen Rechts, Holtzendorffo Enzyklopädie der Rechtswissenschaft. 6 leid. Berlynas 1902/3. Pusl. 73 — 170. Lenelio naujai peržiūrėtas 7 leid. I, 1913. Pusl. 303 ir sek.

v. Mayr, Römische Rechtsgeschichte. 7 Bändchen der Sammlung Göschen. 1912/3.

P. F. Girard, Manuel élémentaire de droit Romain. 8 leid. Paryžius 1929. Dr. A. Tamošaičio lietuviškas vertimas. 1931 — 1933 m.

Th. Mommsen, Römisches Staatsrecht. 3 tom. (Marquardt-Mommsen, Handbuch der römischen Altertümer t. 1 — 3); tom. 1, 2 — 3 leid., tom. 3, 1 Leipcigas 1887, tom. 3, 2 ten pat 1888.

— — Abriß des römischen Staatsrechts (Bindingo Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft I, 3). Leipcigas 1893.

Corpus iuris civilis leidinius žiūr. § 30.

Greta Corpus iuris civilis perduotų romėnų juristų raštų leidinius žiūr. § 22 past. 1.

Bruns, Fontes iuris Romani antiqui. P. I leges et negotia. P. II Scriptores (ištraukos iš ne juristų). Septintas Gradenwitzo leidimas. Freiburgas ir Leipcigas 1909. Rodyklė ir fotografijos. Tübingenas 1912. — P. F. Girard, Textes de droit Romain. 6 leid. Paryžius 1937.

Kai ieškomų rašytinių dokumentų nepateikia B r u n s a s, reikia žvilgterėti į D e s s a u, Inscriptiones Latinae selectae Berol. 1892 — 1916 arba į Corpus inscriptionum Latinarum (C. J. L.) ir į Corpus Inscriptionum Graecarum (C. J. Gr.).

Papirų rinkinius žiūr. § 32 past. 26. 28.

B. B r i s s o n i u s, De verborum quae ad ius civile pertinent significatione, paskiausiai H e i n e k c i j a u s apdorotas veikalas. Halle 1743.

H. E. D i r k s e n, Manuale Latinitatis fontium iuris civilis Romanorum. Berlynas 1837.

H. G. H e u m a n n, Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts. 8 leid. T h o n o. Jena 1895. 9 leid. S e c k e l i o. 1906/7.

Vocabularium iurisprudentiae Romanae. Editum iussu instituti Savigniani. Pradėtas leisti Berlyne 1884 m. 1938 m. išėjo ketvirtas penkto šito žodyno tomo sąsiuvinis (baigtas žodžiu „veneo"). Redaktorius — B e r n a r d a s K ü b l e r i s.

§ 1. ĮVADAS

Apie teisės šaltinius[1] kalbama dvejopa prasme: kartais turimi galvoje teisės kilmės šaltiniai, kartais — teisės pažinimo šaltiniai.

I. Teisės kilmės šaltiniai yra šaltiniai, iš kurių semiama teisė; griežtai paėmus, tai yra teisės kuriamieji faktoriai. Čia reikia nurodyti įstatymų leidžiamąją valdžią ir kitus teisės kuriamosios galios reiškėjus: tautą kaip teisinių papročių kūrėją, juristus kaip juristų teisės autorius. Tačiau paprastai teisės šaltiniais laikomi ne patys kuriamieji faktoriai, bet tie jų aktai, kuriais jie kuria teisę: įstatymai, teisiniai papročiai, bendroji juristų nuomonė.

Teisės pažinimo šaltiniai yra šaltiniai, iš kurių mes semiame žinias apie teisę. Šioje srityje žymiausią rolę vaidina raštai; tačiau ir kiti daviniai čia turi reikšmės[2]. Rašytinis teisės palikimas apima ne tik netarpiškai perduotus teisės normų tekstus, teisės normų turinio dėstymus ir nagrinėjimus, bet ir aiškinimus, parodymus, pasakojimus, kurie nušviečia teisės taikymą konkrečiam atvejui arba leidžia iš teisės normų padaryti šiokių ar tokių išvadų. Čia pirmoje eilėje reikia paminėti knygas: teisynus, privačius juristų raštus, na, ir kūrinius, nepriklausančius juridinei literatūrai; reikia pasakyti, kad Romėnuose šios rūšies kūriniai, kurios srities jie bebūtų, teikė gausios medžiagos teisės mokslui. Minėtini taip pat įvairūs įrašai bronzoje ar akmenyje, dokumentai, surašyti vašku padengtose medinėse lentelėse, bronzos šmoteliuose ar papire.

---

[1] Ši sąvoka ir romėnams nėra svetima. Liv. III, 34: fons omnis publici privatique iuris. Čia, tačiau, tos sąvokos prasmė yra savotiškai nušviesta: XII lentelių įstatymai išskiriami kaip pirminis teisės šaltinis iš didžiulės netvarkingos kitų įstatymų masės; pagaliau, į tą pirminį teisės šaltinį žiūrima gal daugiau kaip į teisės kilmės, nei kaip į teisės pažinimo šaltinį.

[2] Monetos ne tik savo įrašais, bet ir savo piešiniais, sudėtimi, svoriu moksliniu atžvilgiu yra labai vertingos, o numizmatika tiek viešajai, tiek privatinei teisei turi didelės reikšmės; notititia dignitatum (§ 23) yra svarbi ne tik savo tekstu, bet ir savo iliustracijomis.

II. Mokslas apie teisės kilmės šaltinius yra teisės mokslo dalis: juk ne kas kitas kaip teisė nustato taisykles, pagal kurias ji turi būti kuriama. Juk romėnų teisės turinys nusako, kad komicijų, o vėliau ir plebėjų koncilijų nutarimai kuria teisę, kad imperatorių įsakai, senato nutarimai (senatus consulta) turi įstatymo galios ir t. t. Žinoma, kartais kuriant teisę neinama tais keliais, kuriuos ligtolinė teisė yra nurodžiusi. Teisė yra iš teisingumo idėjos kilusi, žmonių bendruomenės valia pagrįsta santvarka, taikoma ją sukūrusiai bendruomenei. Teisės galia yra bendro teisės pripažinimo faktas. Teisės norma gali to bendro pripažinimo netekti, nors pagal esamas teisės pakeitimo taisykles ji ir tebeturėtų būti bendrai pripažįstama; lygiai taip pat teisės norma gali būti bendrai pripažinta, nors ji ir nebūtų ligtolinėmis naujų teisės normų kūrimo taisyklėmis paremta. Naujų teisinių santvarkų kūrimas revoliucijų keliu ryškiausiai atvaizduoja ką tik minėtus reiškinius; papročių teisės kūrimasis, kai įstatymais papročių teisei atimama teisės normų galia, taip pat yra, tiesa, jau nebe toks ryškus minėtų reiškinių pavyzdys. Pamėgdžiodami privatinės teisės terminologiją, tokį teisės kūrimą, kuris vyksta remiantis teisei kurti nustatytomis taisyklėmis, galime pavadinti išvestiniu, o tokį, kuris vyksta nepriklausomai nuo to, ar ligtolinė teisė jį pripažįsta teisėtu ar ne, — pradmeniniu.

Už tai, kad mes galime įžvelgti į pradmeninį ir išvestinį teisės kūrimą romėnų istorijoje ir susipažinti su romėnų pažiūromis į tas teisės kūrimo rūšis, lygiai kaip ir už visa, ką mes apskritai apie romėnų teisę žinome, mes turime būti dėkingi romėnų teisės pažinimo šaltiniams. Šis faktas galėtų mus pastūmėti teisės pažinimo šaltinių mokslą padaryti visai savarankišką. Tai, tačiau, neįmanoma: neišdėsčius teisės kilmės šaltinių mokslo, dažnai visai nebūtų galima parodyti, kiek tas ar kitas dalykas kaip romėnų teisės pažinimo šaltinis yra vertingas. Užtat mūsų dėstyme teisės kilmės šaltiniai ir teisės pažinimo šaltiniai bus nagrinėjami ne paskirai, bet drauge.

Bet vis dėlto romėnų teisės kilmės šaltinių mokslas bus tik tada visai pilnas, jei bus išaiškinta, kokios galios turėjo iš jų plaukianti teisė ir kaip plačiai ta teisė veikė.

---

[3] Šitaip pirmiausia Stammler, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Leipzig 1896 ypat. pusl. 502 ir sek. 3. leid. pusl. 487 ir sek.

I skyrius.

BENDRI KLAUSIMAI.

§ 2. Romėnų teisės kūrimo formų apžvalga. Pozityvioji teisė ir ius naturale. Ius ir aequitas.

I. Ir romėnai laikėsi nuomonės, kad teisė yra bendruomenės sukurta gyvenimo santvarka, taikoma ją sukūrusiai bendruomenei. Romėnų teisė yra ta teisė, kurią romėnai yra sukūrę vienu arba kitu jų pačių pripažintu teisės kūrimo būdu. Pradžioje teisė kuriama daugiausia teisinių papročių keliu. Tačiau jau gana anksti organizuoti tautos susirinkimai, valdininkų vadovaujami, ima leisti įstatymus. Pirmasis plataus masto įstatymų leidimas yra XII lent. įstatymai. Pirminė teisės mokslo būstinė buvo pontifikų kolegija, bet jau maždaug nuo 300 m. pr. Kr. teisės mokslas pradeda laisvintis iš dvasininkų rankų. Bendrasis juristų mokslas, jų tautos teisę pertvarkanti interpretatio, buvo pripažinti veikiančia teise. Papročių teisė, tautos įstatymų leidimas ir juristų teisė sukūrė ius civile. Respublikos laikmečio pabaigoje įgijo reikšmės vienas naujas teisės šaltinis: tai teismo valdžios turinčių magistratų ediktai, visų pirma pretorių ir kurulinių edilų ediktai. Tų nuolat kartojamų ediktų turinys ilgainiui nusistovėjo; taip atsirado nauja teisė, ius honorarium, sudarydama ius civile priešybę.

Pirmųjų imperatorių metu tautos įstatymų leidimas dar gyvai veikia, tačiau jo veikla neilgai tetrunka. Teisminių magistratų ediktai tolimesniame teisės rutuliojime tevaidina antraeilį vaidmenį; viešpataujant Adrijanui jie visai nustoja reikšmės. Vietoj ediktų atsiranda nauji teisės šaltiniai: senato nutarimai (senatus consulta) ir imperatorių įsakai (constitutiones). Savo galia sulyginti su senaisiais tautos įstatymais, jie buvo pripažinti ius civile šaltiniais. Teisės mokslui, kuris per pirmus du imperatorių laikmečio šimtmečius pasiekia aukščiausio žydėjimo, pripažįstama, kaip ir anksčiau, kuriamoji galia. Žymiems juristams buvo suteikta privilegija imperatoriaus vardu reikšti savo nuomonę; tai, be abejo, dar padidino teisės mokslo reikšmę.

Dioklecijano-Konstantino monarchijos metu imperatorius jau yra neaprėžtas įstatymų leidėjas, visai neleidžiąs teisės mokslui bendradarbiauti tolimesniame teisės rutuliojime.

Stai, maždaug, tie keliai, kuriais buvo kuriama romėnų teisė. Tačiau jau romėnams nebuvo svetima mintis — mintis, blykčiojanti kiekvienos epochos horizonte, — kad be paskiros tautos sukuriamos teisės, pozityviosios teisės, esanti dar prigimtinė teisė, ius naturae[1], ius naturale[2]. Ši teisė esanti bendra visoms tautoms; dar daugiau: ši teisė esanti bendra tiek žmonėms, tiek gyvuliams, nes pati gamta ją įkvėpianti[3]. Ulpijanas (gyvenęs pradžioje III šimtm. po Kr.) sako, kad lyčių susijungimas, žmonių vadinamas santuoka, vaikų gimdymas ir vaikų auklėjimas yra visoms gyvoms būtybėms bendri teisės institutai[4]. Tikrovėje, tačiau, gyvuliuose nėra to elemento, kuris faktinį santykį paverčia teisiniu, ir kuris yra charakteringas tik žmonėms. Nėra bendros teisės žmonėms ir gyvuliams, nes gyvuliai nesugeba suvokti teisės normų; šito, pagaliau, kitoje vietoje[5] neneigia ir pats Ulpijanas. Jei žiūrėti į ius naturale kaip į visų žmonių bendrą teisę, ji ribojasi su ius gentium, su ta teise, apie kurią vėliau mums teks plačiau pakalbėti (§ 3). Ius gentium (tokia buvo romėnų pažiūra) yra veikiančioji visų tautų teisė. Atrodo, kad ius gentium beveik sutampa su ius naturale[6] arba bent su ta ius naturale dalimi, kuri neapima gyvulių, bet yra bendra žmonėms[7]; greit, tačiau, pripažįstama, kad ius gentium turinys gali prieštarauti ius naturale. Ulpijanas ir eilė kitų juristų teigia, kad verguvė ir paleidimas iš verguvės sudarą ius gentium, tuo tarpu pagal ius naturale visi žmonės esą laisvi[8]. Ir tikrų tikriausiai romėnų

---

1 Pomp. D. L, 17, 206.

2 Paul. D. I, 1, 11.

3 Cic. de off. III. 5, 23, de harusp. resp. 14, 32, Gai. I, 1, D. I, 1, 9. XLI, 1, 1, pr., Ulp. D. I, 1, 6 pr., Paul. D. XIX, 2, 1. Apie ius naturale žiūr. M. Voigt, Das ius naturale, aequum et bonum und das ius gentium der Römer. 4 t., Leipzig 1856—1875. — Bergbohm, Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, I (Leipzig 1892) pusl. 155 ir sek. — Gradenwitz, Natur und Sklave bei der naturalis obligatio, Königsberger Festschr. für Schirmer. Königsberg 1900, pusl. 133 ir sek. Apie graikų šios srities pavyzdžius žiūr. Burle, Essai historique sur le développement de la notion de droit naturel dans l'antiquité grecque, Lijono disert. 1908 (apie tai Partsch, Zeitschr. der Sav. — Stift. XXXI (1910), pusl. 446 ir sek. Chvostov, Naturalnyja obiazatelstva po rimskomu pravu. Moskva 1898.

4 Ulp. D. I, 1, 1, 3.

5 Palyg. taip pat Ulp. Dig. IX, 1, 1 § 3: nec enim potest animal iniuria fecisse, quod sensu caret.

6 Gai. I, 1 — D. I, 1, 9.

7 Ulp. D. I, 1, 1, 4.

8 Ulp. D. I, 1, 4, L, 17, 32; Gai. I. 97; Tryphon. D. XII, 6, 64.

juristai buvo įsitikinę, kad šiuo atveju ius gentium yra veikiančioji teisė, o ius naturale neturi galios; pozityvioji teisė gali pakeisti ius naturale[9]. Tačiau nėra nesuderinama ir tai, kad kitoje vietoje tas pats Ulpijanas išrikiuoja viena greta kitos tris lygiai vertingas privatinės teisės mases[10]: naturalia praecepta, praecepta gentium, praecepta civilia; nes tais atvejais, kai tautos nepakeičia ius naturale arba paverčia ją savo teise, ius naturale įgyja galios.

Vis dėlto negalima pasakyti, kad romėnų juristai savo teisei performuoti būtų plačiai šia pažiūra vadovavęsi. Tiesa, jie dažnai nurodo prigimtį: reikalingo apsigynimo teisė[11], vaikų paveldėjimo teisė[12], nuosavybės įgijimas užvaldymu niekam nepriklausančių daiktų arba nuosavybės perdavimu[13], nepripažinimas stipuliacijos, jei jos objektas negalimas[14], pripažinimas neformalaus bendrovės įsteigimo[15], neformalios nuomos sutarties[16]. Prigimtu jiems atrodo nuostatas, pagal kurį žmogus, per klaidą sumokėjęs nesamą skolą, gali pareikalauti atgal sumokėtą sumą[17]; ir apskritai, įvairiems atvejams taikomas principas, kuriuo einant, kiekvienas neteisėtai pasipelnęs privalo grąžinti tai, kas jam neteisėtai atiteko, romėnų buvo reiškiamas šitokia forma: iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiorem[18]. Čion reikia priskirti dar kai kuriuos — ne labai gausius — panašius reiškinius[19]. Tačiau daugumoje atvejų čia jokiu būdu nebuvo nuostatai, kuriuos juristai kaip prigimtinės teisės nuostatus būtų įnešę į romėnų teisę; priešingai, čia buvo senovinė teisė, juristų pripažinta prigimtine, kadangi ta

---

9 Ulp. D. I, 1, 1, 2.

10 Ne priešingai. Gai. D. IV, 5, 8 (civilis ratio — įstatymų leidėjo samprotavimas, bet ne ius civile).

11 Ulp. D. XLIII, 16, 1, 27.

12 Paul. D. XLVIII, 20, 7 pr.

13 Gai. II, 65, 66, 69.

14 Gai. D. XLIV, 7, 1, 9.

15 Gai. III, 154.

16 Paul. D. XIX, 2, 1.

17 Paul. D. XII, 6, 15 pr.

18 Pomp. D. L, 17, 206.

19 Plačiau G r a d e n w i t z, nur. veik. pusl. 156 ir sek. Natura, pagaliau, nevisuomet yra nurodymas į i u s naturae, žiūr. dar apie tai ypat. G r a d e n w i t z pusl. 159 ir sek. Apie interpoliacijas žiūr. L o n g o, Il criterio Giustinianeo della natura actionis, Estr. dagli studi in onore di Scialoja, Prato 1904; L o n g o, Natura actionis nelle fonte bizantine, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XVII, 1—3.

teisė atrodė esanti betarpiškai padiktuota teisingumo ir visai nepriklausė nuo romėnų tautos savumų, laiko bėgio ir juristų meno. Respublikos laikmečio pradžios teisinė praktika jau leidžia pareikšti ieškinius dėl neformalių sutarčių, pav., dėl nuomos ir bendrovės sutarčių. Bet tai nebuvo juristų spekuliacijų prigimtine teise rezultatas; vaizdavimas tų institutų pagrįstais prigimtine teise greičiau buvo mėginimas faktams suteikti teoretinį pagrindą. Vis dėlto kai kuriais atvejais — ir tai yra ryšku ieškiniuose dėl neteisėto pasipelnymo — prigimtinės teisės idėja gal ir turėjo įtakos praktiškam teisės susiformavimui. Čia, tačiau, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Romoje kuri nors teisė, vien dėlto, kad ji ius naturae, niekuomet nėra buvusi praktiškai veikiančiąja teise; Romoje veikiančiąja teise buvo pripažįstama tik ta teisė, kuri atitikdavo bendrąją juristų nuomonę; o bendroji juristų nuomonė buvo teisės šaltinis, net ir tada, kai ji nesirėmė ius naturae. Taigi, prigimtinės teisės idėjų įtaka tepasireiškia tuo, kad juristai tomis idėjomis savo nuožiūra rėmėsi jų įvedamoms naujybėms motyvuoti; prigimtinės teisės idėjoms jie nebuvo nustatę nei griežtų principų, nei aiškių ribų, pagal kurias prigimtinės teisės idėjas būtų buvę galima atskirti nuo aequitas ir nuo viso to, kas su aequitas siejama[20]. Iš to kyla reikalas išžiūrėti aequitas reikšmę romėnų teisėje.

III. Nė vienu savo puikiųjų nuostatų romėnų teisė nenusipelnė tiek teisių į nemirtingumą, kiek ypatingu santykio tarp romėnų teisės ir a e q u i t a s nustatymu. A e q u i t a s[21] (a e q u u m, b o n u m e t a e q u u m) pirmų pirmiausia yra dorovonė sąvoka: tai teisingumas, taisyklingumas[22], nusakąs normų esmę ir, subjektyviai, tam tikrą dorybę. Kaip teisė, teisėjo laikoma bendrai ir nekeičiamai teisinga ir taisyklinga, pripažįstama prigimtine teise, taip ir pats teisingumas neretai nusakomas kaip kaž-kas prigimta[23]. Teisė nėra a e q u i t a s, bet ji siekia a e q u i t a s vaiz-

[20] Palyg. G r a d e n w i t z, nur. veik. pusl. 154.

[21] K i p p, Pauly-Wissowo Realenzykl., žiūr. apie aequitas ir tai, kas ten pasakyta; M i c e l i, Sul principio di equità, studi in onore di Scialoja II (1905) pusl. 81 ir sek.; K i ß, Iher. Jahrb. LVIII (1911) pusl. 419 ir sek.. C h v o s t o v, Opyt charakteristiki poniatij aequitas i aequum ius v rimskoi klassičeskoi jurisprudenciji. Moskva 1895.

[22] Plačiąja prasme aequitas apima visus dievus ir žmonių santykius. Cic. top. 90: aequitas tripertita dicitur esse, una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere.

[23] Natura aequum: Pomp. D. XII, 6, 14, naturalis aequitas: Gai. D. XXXVIII, 8, XLI, 1, 93, Paul. D. XLIV, 1, 1, Ulp. D. IV, 4, 1 pr., iure naturae aequum: Pomp. D. L, 17, 206.

do[24]. Teisė siekia suformuoti savo turinį pagal aequitas reikalavimus; pagal tuos reikalavimus ji turinti būti aiškinama ir praktikoje taikoma. Aequitas yra gyvosios teisės kritikos mastas. Aequum ius[25] priešybės yra ius iniquum, neteisinga teisė[26], ir ius strictum, teisė, nors ir nevisiškai neteisinga, bet vis dėlto nevisai atitinkanti aequitas reikalavimus[27]. Aequitas yra teisės aiškinimo galutinis kriterijus, todėl teisės aiškinimas, o tuo pačiu ir teisės rutuliojimas, eina ir tegali eiti tais keliais, kurie atitinka aequitas reikalavimus. Interpretatio yra teisės ir aequitas tarpininkė[28]. Bet aequitas, pagaliau, yra taip pat ir esmė normų, kurios įvairiais atvejais papildo teisę. Juk net ir labai smulkiais teisės nuostatais ne-

---

[24] Ciceronas (top. 9) apibrėžia ius civile kaip aequitas constituta iis qui eiusdem civitatis sunt ad res suas obtinendas. Celsus (D. I, 1, 1 pr.) vadina teisę „ars boni et aequi". Apie tai Erman, Grünh. ZS. XXXI pusl. 570, past. 2.

[25] Pasak romėnų, aequitas idėja teisėje yra labai sena. Ciceronas ir Tacitas giria XII lentelių įst. aequitas (Cic. de rep. II, 61, Tac. Ann. III, 27). Tacitas, lygindamas XII l. įstatymus su vėlesniųjų laikų įstatymais, vadina juos teisingosios teisės pabaiga (finis aequi iuris). Senovinių nuostatų teisingumas pabrėžiamas taip pat ir kitų; Paul. D. XLIX, 15, 19 pr., Gai. III, 7, Ulp. XXVI, 2, D. XXXVIII, 1, 4.

[26] Gai. III, 25 (iuris iniquitates).

[27] Gai. III, 18.

[28] Aequitas reikalauja nesilaikyti perdaug griežtai įstatymo raidės. Todėl Ciceronas ir žiūri į aequitas kaip į scriptum, verba, litterae priešybę (Cic. Brut. 145, 198, de orat. I, 242 ir sek., p. Caec. 65, 77, 80, 104, p. Mur. 27). Tuo, tačiau, dar nesukuriama priešybės tarp aequitas ir ius; ne, ius ir aequitas sutelkiami į bendrą frontą prieš raidę ir suktumą (Cic. p. Caec. 57. 61. 65. 77. 80. 81. 104). Aiškinimu turi būti surasta įstatymų leidėjo valia (Cels. D. I, 3, 17—19. Tryph. D. XLIX, 15, 12, 8). Tačiau romėnų juristai šį reikalavimą nudažė kita spalva: aiškindami įstatymus jie ėmė vadovautis principu, pagal kurį įstatyme reikią ieškoti tos prasmės, kurią, jų — juristų nuomone, teisingas įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į to laiko teisingumo reikalavimus, būtų turėjęs suteikti įstatymui, nors pirminė įstatymo prasmė ir būtų buvusi kitokia. Todėl iuristai, siekdami teisingo rezultato, neretai nutolsta nuo ligtolinės teisės ir suteikia aequitas pirmenybę prieš ius (Ulp. D. XV, 1, 32 pr., Paul. D. XXXIX, 3, 2, 5), prieš strictum ius (Pap. D. V, 3, 50, 1, Paul. D. XIII, 5, 30), prieš stricta ratio (Gai. D. XLI, 1, 7, 5; Pap. D. XI, 7, 43), prieš rigor iuris (Ulp. D. XL, 5, 24, 10) ir t. t. Jei jiems pasisekdavo savo nuomonę pravesti visu frontu, jos turinys virsdavo teisės norma. — H. Krüger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIX (1898) pusl. 6 ir sek. įrodinėja, kad tos Justiniano digestų vietos, kuriose teisingumui, pavadintam humanitas, pietas suteikiama pirmenybė prieš

įmanoma nurodyti kelio, kuriuo kiekvienu konkrečiu atveju privalėtų eiti teisininkai ir, spręsdami bylas, teisėjai. Teisės normas reikia papildyti tuo, ką gyvenimas laiko teisinga ir taisyklinga. Šaltiniai rekomenduoja magistratams ir prisiekusiems teisėjams vadovautis a e q u i t a s[29]; iš to išplaukia ne tik tai, kad a e q u i t a s yra teisės aiškinimo galutinis kriterijus, bet ir tai, kad magistratai ir prisiekę teisėjai privalo teisingai įvertinti faktus ir, vadovaudamiesi teisingumu, papildyti teisės normas. Daugis galvoja, kad a e q u i t a s idėja romėnų teisėje iškilo palyginamai vėlai; tačiau daug teisingiau būtų tvirtinti visai priešingą mintį. Juk kaip tik seniausiais laikais laisva magistratų ir prisiekusių teisėjų nuožiūra turėjo ypatingai didelės reikšmės; ir patys romėnai laisvos nuožiūros vyravimą buvo linkę laikyti tokiu pat senu dalyku, kaip ir a e q u i t a s vyravimą[30], nors senaisiais laikais a e q u i t a s normų turinys ir buvo kitaip suprantamas negu vėlesniais laikais. Žinoma, romėnų tautos įstatymų leidimas siekte siekė, kiek tai buvo galima, pats visa nuspręsti; tuo jis, mat, norėjo nuslopinti laisvos nuožiūros vyravimą. Tačiau net tautos įstatymų leidimas negalėjo apsieiti visiškai be laisvos nuožiūros pagalbos. Atsitinka, kad įstatymas to ar kito klausimo išsprendimą paveda magistrato nuožiūrai[31], ir jau XII lentelių įstatymai

ius, yra kompiliatorių (žiūr. § 27) interpoliuotos. Tą pat jis sako (pusl. 18 ir sek.) ir apie aequitas. Kiek tai liečia aequitas, jo įrodymai yra tikrai labai svarbūs. Tačiau su principialiu jo nuomonės pripažinimu, ypatingai aequitas atžvilgiu, reikia būti labai atsargiems. Aukščiau nurodytoje vietoje (Ulp. D. XV, 1, 32 pr.) sakoma: sed licet hoc iure contingat, tamen aequitas dictat iudicium in eos dari qui occasione iuris liberàntur. Ši vieta buvo įvairiais atžvilgiais ginčyjama kaip interpoliuota, tačiau 1904 m. rastas papiras įrodė tos vietos tikrumą. Žiūr. L e n e l, Neue Ulpianfragmente, Sitzungsberichte der Berl. Akad., XLI (1904), pusl. 1156 ir sek.

[29] Liv. III, 33. Cic. de lege agr. II, 102, Ver. I, 136, 151, III, 42, V, 27. Ammian. XXII, 10, 2. C. J. L. IX, 1575. X, 4863. Cic. pro. Clu. 156, 159, Ver. II, 109, III, 220. 1901 m. buvo rastas garbės įrašas, skirtas Valerijui Dalmacijui, Ludgunensis tertia provincijos vietininkui (V a. po Kr.). Tas įrašas prasideda: Jus ad iustitiam revocare aequumque tueri — Dalmatio lex est quam dedit alma fides — Bis sex scripta (XII 1.) tenet praetorisque omne volumen (ediktas) — Doctus et a sanctis condita principibus, (imperatorių konstitucijos). — Palyg. M o m m s e n, Sitzungsber. der Berl. Akad. 1902 pusl. 836 ir sek. — jur. Schrift. II pusl. 150 ir sek.; M i t t e i s, Zeitschr. der Sav. - Stift. XXIII (1902) pusl. 443 ir sek.

[30] Liv. III, 13. 33.

[31] Lex agrar. 35. 73. 74. 78. 83, lex Acil. repet. 30. 65, lex Cornel. de XX quaest. 33, lex Jul. munic. 21. 33. 47. 54.

žino ginčus, kurių likvidavime laisva prisiekusio ar prisiekusių teisėjų nuožiūra vaidina lemiamą vaidmenį (arbitrium finium regundorum, familiae erciscundae, aquae pluviae arcendae). Tačiau ir daugelyje kitų atvejų įstatymų nuostatai yra taip suformuluoti, kad jų pritaikymas, nepalikus laisvai nuožiūrai vietos, yra visiškai neįmanomas; tie įstatymų nuostatai operuoja iš gyvenimo paimtomis sąvokomis, kurių apibrėžimo jie patys neduoda. Romėnų senatas pripažįsta aequitas savo valdžios galutiniu kriteriju; tai matyti iš seniausių mums žinomų romėnų senato nutarimų[32]. Romėnų senatas rekomenduoja valdininkams vadovautis laisva nuožiūra[33], ir, reikia pasakyti, šis jo žygis yra pagrįstas, tuo labiau kad griežtai pagal valstybinę teisę romėnų senatas tegali teikti patarimų. Abu svarbiausi faktoriai, suvaidinę esmingą rolę romėnų teisės rutuliojime jos žydėjimo metu — pretoriaus ediktas ir teisės mokslas — ypatingai aiškiu būdu patikrino aequitati, kaip teisę papildančiai normai, garbingą vietą. Pretoriai savo ediktuose yra ne sykį pareiškę, kad jie rezervuoja sau teisę tuo ar kitu konkrečiu atveju įvertinti būklę[34]; tačiau svarbiausia yra tai, kad vėlybaisiais civilinio proceso metais prisiekusiems teisėjams pretoriai duodavo nurodymų, kuriais jiems dažniausiai tiesiog buvo uždedama prievolė atsižvelgti į aequitas normas. Kai-kada formulės tiesiog reikalaudavo spręsti taip, kaip sako bonum et aequum[35]. Didelėje actiones bonae fidei grupėje nurodymas į aequitas pasireikšdavo teisėjui suteikiamu įgaliojimu atiteisti ieškovui iš atsakovo tiek[36], kiek pastarasis pirmajam ex fide bona yra skolingas (quicquid Numerium Negidium Aulo Agerio dare facere oportet ex fide bona); iš to aišku, kad to įgaliojimo esmė yra ne kas kita, kaip bonum ir aequum[37]. Lygiai tokioje pat didelėje actiones

---

32 SC. de Bacchanal. 26. SC. de Tiburt. 4 SC. de Asclepiade Lat. 11, Gr. 30.

33 SC. de Thisbaeis 44 ir sek. Suet. de cl. rhet. c. 1. SC. de Asclepiade Lat. 11, Gr. 31.

34 Žiūr. § 10.

35 Cic. de off. III, 61. Gai. D. IV, 5, 8. Ed. praet. D. IX, 3, 1 pr. Ulp. D. XI, 7, 14, 6. 13. XLVII, 10, 17, 2. Paul. D. XLVII, 10, 18 pr. XLIV, 7, 34 pr. Ed. praet. D. XLVII, 12, 3 pr. Pap. D. XLVII, 12, 10. Ed. aedil. D. XXI, 1, 42.

36 Tiksliau: atitinkamą pinigų sumą.

37 Tryphon. D. XIV, 3, 31 pr. Bona fides, quae in contractibus exigitur, aequitatem summam desiderat.

arbitrariae grupėje prisiekusiam teisėjui buvo įsakoma atsakovą nuteisti (sumokėti tam tikrą pinigų sumą) tik tada, kai pastarasis nustatytu būdu — paprastai buvo reikalaujama grąžinti daiktą — nepatenkina ieškovo. Būdą, kuriuo atsakovas turi patenkinti ieškovą, privalėjo nurodyti pats teisėjas[38]. Tiesa, praktika ir nenuilstamai dirbę juristai plačiu mastu kaip teisės normą užfiksavo tai, kas turėtų būti laikoma bonam fidem, aequitatem atitinkančiu dalyku; šituo aequitatis reikšmė vėl buvo nugrūsta į užpakalį; šia kryptimi, betgi, vis buvo bijoma per toli nueiti[39].

§ 3. Romėnų teisės veikimas romėnų valstybėje. Ius civile ir ius gentium.

I. Romėnų teisė iš pat pradžių tikrų tikriausiai neturėjo išimtinės galios visai romėnų teritorijai. Paskirose romėnų teritorijos dalyse pagal teisės personalumo sistemą veikė viena greta kitos daugelis tautinių teisių; tik ilgas romėnų teisės rutuliojimosi procesas nuslopino tas tautines teises, ir tai tik iš dalies: visiškai nuslopinti tautinių teisių niekuomet nepavyko[1]. Romėnų teisei

---

[38] Apie tuos ieškinius kalbame J. 4, 6, 31: in his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici ex bono et aequo secundum cuiusque rei de quam actum est naturam aestinare quaemadmodum actori satisfieri oporteat.

[39] Cels. D. XIV, 1, 91, 3: esse enim hanc (kaltė dėl termino praleidimo) quaestionem de bono et aequo, in quo genere plerumque sub auctoritate iuris scientiae perniciose, inquit, erratur. Scaev. D. XLIV, 3, 14 pr.: de accessionibus possessionum nihil in parpetuum neque generaliter definire possumus, consistunt enim in sola aequitate.

[1] Palyg. Mommsen, Röm. Staatsrecht. III pusl. 603 ir sek. — Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. Leipzig. 1891; to paties, Röm. Privatr. pusl. 68 ir sek., 114 ir sek. — Wlassak, Röm. Prozeßgesetze II Abt. Leipzig. 1891 pusl. 93 ir sek. — E. Weiß, Studien z. d. röm. Rechtsquellen. Leipzig 1914 pusl. 1 ir sek. (apie tai Koschaker, Zeitschr. der Sav. - Stift. XXXVII (1916) pusl. 373 ir sek. — Baron, Peregrinenrecht und ius gentium. Leipzig 1891. — Pernice, Zeitschr. der Sav. - Stift. XX (1899) pusl. 138 ir sek. — Baviera, il dirritto internazionale di Romani Arch. giuridico LX (1898) pusl. 266 ir sek., 463 ir sek. LXI (1899) pusl. 243 ir sek., 433 ir sek. Apie tai H. Krüger, Zeitschr. der Sav. - Stift. XX (1899) pusl. 264 ir sek. Ehrlich, Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen I. Berlin 1902 pusl. 84 ir sek. — E. Weiß, Ius Quiritium, ius civile, ius gentium, Pauly-Wissowa. — Bögli, Beiträge z. L. v. ius gentium der Römer.

yra savitas teisės personalumo principas. To principo pagrindinė mintis skelbia, kad romėnų tautos įstatymai ir visa, kas jiems yra lygu, taigi juristų atliekama tų įstatymų interpretatio ir romėnų papročių teisė, yra sukurta tik romėnų piliečiui. Ta teisė yra ius Quiritium[2], ius civile populi Romani, ius civile, id est ius proprium civitatis nostrae. Ius civile proprium est civium Romanorum[3]. Taigi tautinė romėnų teisė netaikoma ne romėnams (peregrini). Ne romėnams tautinė romėnų teisė tampa privaloma tik tuomet, kai jie tą teisę recipuoja (adsciscere, fundus fit aliquis populus alicuius legis)[4]. Tačiau Roma rezervavosi teisę savo įstatymais surišti ir ne piliečius. 193 m. pr. Kr. Sempronijaus plebiscitu buvo nuspręsta, ut cum sociis ac nomine Latino pecuniae creditae ius idem quod cum civibus Romanis esset[5]. Kapitalistai, norėdami išvengti įstatymų apie nuošimčius, slėpėsi už sąjungininkų-kreditorių pečių, nes sąjungininkams tie įstatymai nebuvo taikomi; dadar tie įstatymai buvo praplėsti ir sąjungininkams — romėnų kreditoriams; taigi tiek sąjungininkui, ėmusiam iš romėno neteisėtus nuošimčius, tiek romėnui, ėmusiam iš sąjungininko neteisėtus nuošimčius, buvo galima pareikšti tą patį ieškinį. Romėnų akimis žiūrint, čia jau buvo nutolimas nuo romėnų teisei savito principo, skelbusio, kad romėnų teisė tetaikoma Romos piliečiams. Tas nutolimas ypatingai ryškėjo lyginant

---

Bern 1913 (apie tai Koschaker, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 426). — Braßloff, Zur Kenntnis des Volksrechts in den romanisierten Ostprovinzen des römischen Kaiserreichs. Weimar 1902. — Mitteis, Röm. Privat. I pusl. 62 ir sek. — Čion priklauso taip pat ir Kübler, Griechische Tatbestände in den Werken der kasuistischen Literatur. Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 147 ir sek., XXIX (1908) pusl. 183 ir sek. — E. Weiß, Peregrinische Manzipationsakte, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXVII (1916) pusl. 136 ir sek.

[2] Tai yra seniausias išsireiškimas. Šis išsireiškimas vartojamas beveik išimtinai tik absoliučioms viešpatavimo teisėms pažymėti. Palyg. Mitteis, Röm. Privatr. pusl. 66 ir sek. Weiß, Pauly-Wissowo encikl., žiūr. apie ius Quiritium. Šis išsireiškimas vartojamas bendriau J. I, 2 § 2.

[3] Gai I, 1. D. I, 1, 9. XLI, 1, 1 pr. Ulp. D. I, 1, 6 pr. J. I, 2, 1. 2.

[4] Cic. pro Balbo 8, 21. 22: ...innumerabiles aliae leges de civili iure sunt latae: quas Latini voluerunt, adsciverunt. Gell. XVI, 13, 6 apie cives sine suffragio: neque ulla populi Romani lege adstricti nisi in quam populus eorum fundus factus est. Fest., žiūr. apie fundus.

[5] Siv. 35, 7.

procesą dėl neteisėtų nuošimčių ėmimo su procesu dėl vagystės ir dėl žalos padarymo. Čia peregrinams ar prieš peregrinus (ir tai, peregrinams pareikšti ieškinius galėjo tik romėnai) buvo suteikiami actio furti ir actio legis Aquiliae, bet ieškovas ir atsakovas buvo atitinkamai pridengiami romėnų piliečio fikcija. Tačiau, jei įstatymas nebuvo praplečiamas, ne pilietis palikdavo anapus romėnų teisės veikimo ribų; jis net negalėdavo, remdamasis romėnų teise, sudaryti juridinio santorio ir prisiimti prievolių ar įgyti teisių, jei tik jam specialiai (kaip pav. latinams) nebuvo suteikta ius commercii — bendra su romėnais teisė turto santykių srityje, arba ius connubii — bendra su romėnais santuokos ir, drauge, šeimos teisė, arba ta ir kita teisė kartu[6]. Ne pilietis gyvena pagal savo tautinę teisę, pagal savo ius civile[7]. Ši tautinė teisė savo ruožtu netaikoma romėnams. Tik tie peregrinai, kuriems po nukariavimo Roma nepripažino jų teisinės santvarkos (peregrini dediticii), romėnų akimis žiūrint apskritai neturi tautinės teisės, lygiai kaip tos teisės neturi ir romėnų piliečiai, kuriems piliečių teisės atimtos (capitis deminutio media). Jie yra ἀπόλιδες, hoc est sine civitate[8]. Tokie asmenys negalėjo sudaryti, pav., testamento, nes testamentas, pasak romėnų, visuomet turėjo būti sudaromas įsakmiai pagal tautinę teisę[9].

II. Tačiau peregrinai negyveno išimtinai savo tautinėmis teisėmis; jiems gana plačiu mastu buvo taikoma Romos padiktuota teisė; čion reikia priskirti provincijų teisines santvarkas, romėnų po užkariavimo nustatomas paskirose provincijose (žiūr. žemiau § 9 I, 1), teisines santvarkas, suteiktas daugeliui paskirų miestų (žiūr. žemiau § 9 I, 2), ir, ypatingai, provincijų vietininkų ir kvestorių ediktus, leidžiamus jų provincinės teismo valdžios sritims (žiūr. žemiau § 10). Imperijos metu imperatorių konstitu-

---

6 Apie ius commercii suteikimą palyg. E. Weiß, Zeitsch. der Sav.-Stift. XXXVII (1916) pusl. 136 ir sek.

7 Gai. I, 1: Quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile. J. I, 2, 2: Ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium. Gai. IV, 37.

8 Marci. D. XLVIII, 19, 17.

9 Ulp. D. XXXII, 1, 2: Hi, quibus aqua et igni interdictum est, item deportati fideicommissum relinquere non possunt, quia nec testamenti faciendi ius habent, cum sint ἀπόλιδες.

cijos ir SCC. jau visai neabejotinai buvo privalomi visiems valstybės valdininkams, kurios tautybės jie bebūtų[10].

III. Didelės reikšmės teisės vienumo įgyvendinimui Romos valstybės teritorijoje, o taip pat ir vidujam romėnų teisės rutuliojimuisi turėjo romėnų i u s g e n t i u m. Tarp romėnų ir peregrinų ir tarp skirtingų tautybių peregrinų buvo įvairių santykių; kilo klausimas: kuria įvairių tautinių teisių tie santykiai turi būti tvarkomi? Teisės personalumo principo požiūriu, šį klausimą būtų buvę galima išspręsti panašia į šių dienų tarptautinę privatinę teisę teorija; ta teorija būtų nurodžiusi, kurią susiduriančių teisinių sistemų kiekvienu konkrečiu atveju reikia pasirinkti. Juk net ir moderniškoji tarptautinė teisė nesiremia ištisai teisės teritorialumo principu; didžia dalimi jos pagrindu yra teisės personalumo idėja. Tačiau tokio sprendimo nepanoro romėnai; užuot kiekvienu konkrečiu atveju pasirinkę vieną kurią tautinių teisių, jie sukūrė naują teisę, i u s g e n t i u m.

I u s g e n t i u m norėta pripažinti visų tautų veikiančiąja teise[11]. Tačiau tai tėra faktus neatitinkanti teorija. Tikrovėje i u s g e n t i u m buvo romėnų teisės šaka; ją sukūrė turėjusių teismo valdžios peregrinams magistratų ediktai ir juristų teorija; taigi ius gentium kilo iš tų pačių formalių šaltinių, iš kurių kilo ir visa romėnų teisė.

---

[10] Gai. I, 53: Pagal vieną Antonino Pijaus konstituciją neque civibus Romanis nec ullis alliis hominibus, qui sub imperii populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos saevire. Gai. I, 81: Vienu Adrijano meto senato nutarimu buvo nustatyta, kad vaikas, kurio tėvas latinas, o motina peregrinė, arba priešingai, paveldi savo motinos teisinį būvį. Ulp. D. XLVII, 12, 3, 5 skelbia bendrą nuostatą, pagal kurį imperatorių reskriptai yra visur privalomi, net ir tais atvejais, kai jie prieštarauja vietinei teisei. Ulpijano metu visi miestai jau turėjo savo civilinę teisę; tačiau Ulpijanas savo nuomonę remia Adrijano įsaku, kurio metu miestai savo civilinės teisės dar neturėjo. Diocl. C. J. VI, 24, 7 atmeta brolių-gentainių sutartį net ir tarp peregrinų. Jei tiesa, kad astinomų įrašas Pergame yra vieno atalų laikmečio (iki 133 m. pr. Kr.) karaliaus įstatymas, astinomams prašant patvirtintas Trajano, (K o l b e, Mitteilungen des deutschen archäol. Instituts, Athen. Abt. XXVII [1902 pusl. 55 ir sek.]), tai šis faktas aiškių aiškiausiai parodo, kad romėnams valdant tautinės teisės gyvavo kaip gyvavusios.

[11] Gai. I, 1: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur — D. I, 1, 9.

Dalis ius gentium susideda iš senosios tautinės romėnų teisės normų, kurias romėnai rado pagrindo padaryti prieinamas peregrinams; tai buvo normos, perkeltos iš ius civile į ius gentium. Romėnų bendra obligacinė sutartis buvo stipulatio, sudaroma žodiniu kreditoriaus paklausimu ir tokiu pat žodiniu patvirtinančiu skolininko atsakymu. Jei ta sutartis būdavo išreiškiama žodžiais spondesne? spondeo, romėnai ją priskirdavo Romos piliečiams; tačiau, jei sudarant sutartį būdavo sakomi kiti žodžiai (dabis? dabo ir t. t.), ta pati sutartis romėnų akyse virsdavo ius gentium objektu[12]. Stipuliaciją atitinka žodinis pakvitavimas: habesne acceptum? habeo, — acceptilatio; ir ši pastaroji forma iš romėnų ius civile perėjo į ius gentium[13]. Grynai romėnišką obligacinę sutartį, sudaromą įrašymu į namų knygą, padaryti peregrinams prieinamą tenorėjo viena Romos juristų mokykla (sabinėnai, žiūr. žemiau § 18), bet ir tai tik aiškiai nusakytu atveju[14].

Kita ius gentium normų dalis, palyginus ją su senąja tautine romėnų teise, yra naujadarai, kurių atsiradimą paskatino svetimtaučių judėjimas. Tiems naujadarams, be abejo, didelės įtakos turėjo svetimtaučių teisinės idėjos ir, apskritai, jų tėvynių teisė, daugiausia — heleninė (graikų) teisė. Tačiau šios antrosios ius gentium dalies, žymiai reikšmingesnės už pirmąją, galutinis apdorojimas priklauso romėnams. Ši ius gentium dalis apima laisvai išsirutuliojusius obligacinius santykius[15] — sutartis, kurios gali būti sudarytos arba visai neformaliai — tokios yra konsensualinės pirkimo-pardavimo (emptio, venditio), nuomos, asmens samdos, parangos (šios trys sutartys pavadintos vienu locatio-conductio vardu), įgaliojimo (manda-

---

[12] Gai. III, 93.

[13] Ulp. D. XLVI, 4, 8, 4.

[14] Gai. III, 133. — Lenel (pusl. 331) ir Baron teigia, kad romėnų teisės normos, nurodytu būdu padarytos prieinamos peregrinams, nesudarančios ius gentium, bet nuo šios skirtingą svetimųjų teisę. Su tuo aš negaliu sutikti. Palyg. Gai. III, 93.

[15] Ulp. D. II, 14, 7 pr. § 1: Iuris gentium conventiones quaedam actiones pariunt, quaedam exceptiones. Quae pariunt actiones, in suo nomine non stant, sed transeunt in proprium nomen contractus: ut emptio venditio locatio conductio societas commodatum depositum et ceteri similes contractus. Paul. D. XVIII, 1, 1, 2 (pirkimas—pardavimas). Paul. D. XIX, 2, 1 (locatio conductio). Ulp. fr. Endlich. 1, 2, (locatio conductio). Gai. III. 154 (societas). Gai. III, 132 (skola). Ulp. D. XLIII, 26, 1, 1 (precarium).

tum), bendrovės (societas) sutartys — arba kurių forma tepasireiškia tuo, kad viena šalis, perduodama kitai šaliai kokį nors daiktą, uždeda pastarajai atitinkamą prievolę — tokios yra realinės skolos (mutuum), panaudos (commodatum), pasaugos (depositum), užstato (pignus) sutartys, o taip pat ir nuo panaudos skiriamas, bet jai giminingas precarium; čion, be abejo, reikia priskirti ir reikalavimus grąžinti neteisėtai gautą pelną[16].

Ius gentium, pirmiausia, buvo taikoma aukščiau nurodytos kolizijos atvejais; bet juk ius gentium turėjo būti visų tautų veikiančiąja teise; todėl ji turėjo būti privaloma ir vienos kurios tautos piliečiams, taigi — ir romėnams. Quod civile, non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem civile esse debet (Ciceronas)[17]. Žinoma, paskiros tautos ius civile gali neatitikti ius gentium[18], bet, kai tautos teisė tyli, ius gentium įgyja galios; ir tikrai, ius gentium, kaip naujesnių teisės idėjų skelbėja, plačiu mastu buvo taikoma Romos piliečiams net ir tais atvejais, kai tarp jos ir pasenusių romėnų ius civile normų būdavo priešybių. Tarptautiniai santykiai praskina kelią reformoms, pagal kurias, paaiškėjus jų naudingumui, tvarkomi ir vidaus santykiai. Tą pat sako senųjų ir naujųjų laikų patyrimas, kurio teisingumas, nepriklausomai nuo ius gentium idėjų romėnų teisėje, proceso istorijos buvo daugiariopai įrodytas. Ius gentium buvo tas ginklas, kurio pagelba romėnai išstumdavo jų pripažintus netinkamais peregrinų teisės nuostatus.

Jei romėnai žiūrėjo į stipuliaciją (išskyrus sponsio) arba į pirkimą-pardavimą kaip į iuris gentium dalyką, tai tuo jie tenorėjo pasakyti, kad jų stipuliacija, jų pirkimas-pardavimas yra privalomi visoms tautoms ir todėl turi būti taikomi visų tautų piliečiams. Tačiau, jei romėnai teigė, kad reikalingo apsyginimo pripažinimas[19], verguvė, paleidimas iš vergu-

---

[16] Marci. D. XXV, 2, 25: iure gentium condici puto posse res ab his qui non ex iusta causa possident.

[17] Cic. de off. III, 17, 69.

[18] Gai I, 83: Animadvertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam vel lex aliqua vel quod legis vicem obtinet aliquo casu commutaverit. Ulp. D. I, 1, 6: Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit nec per omnia ei servit.

[19] Flor. D. I. 1, 3 cf. D. I, 1, 1, 4.

vės[20], nuosavybės įgijimas užvaldymu, priplovimo faktu, apsodinimu, tradicija[21] sudaro ius gentium, jei jie tuos teisės principus ir teisės institutus įnešė į ius gentium turinį, jie, be abejo, turėjo galvoje, kad tolimesnį šios ius gentium dalies rutuliojimo darbą atliks tautinės teisės. Juk yra žinoma, kad peregrino vergas priklauso savo pono pagal peregrinų teisę, o romėno vergas — pagal romėnų teisę, o vergas, iš verguvės paleistas romėno, savo teisine padėtimi skiriasi nuo vergo, kurį iš verguvės paleido peregrinas (vergas, romėno paleistas iš verguvės, tampa Romos piliečiu) ; užvaldymas ir tradicija peregrinui nesuteikia romėniškos nuosavybės, bet jis tampa savininku pagal savo teisę[22]. Net bendrosios pareigos — religingumas, paklusnumas tėvams ir ištikimybė tėvynei — laikomos ius gentium nuostatais[23]; į ius gentium suvedama beveik visa pasaulio raida: karas ir taika, tautiniai skirtumai, valstybių kūrimas, nuosavybė, namų statyba, prekyba ir judėjimas[24]. Šios idėjos, daugiau ar mažiau tolimos praktikoje taikomai ius gentium, yra tiltas į ius naturale idėjas (Palyg. § 2 II).

IV. Romėnų ius civile tebuvo taikoma Romos piliečiams, tačiau, kadangi Romos pilietybė buvo suteikiama ir už valstybės ribų esančių kraštų piliečiams, romėnų ius civile veikimo sritis palaipsniui didėjo. 212 m. Karakallos ediktu (edikto originalas, surašytas papire, laikomas Gyseno muziejuje)[25] visiems peregrinams, χωρὶς τῶν δεδειτικίων, išskyrus dediticii, buvo suteiktos Romos piliečių teisės. Tačiau tiksliai nustatyti dediticii kategorijos ribų nėra galima. Pagalvės mokestis, greičiausiai, bus buvęs dediticii požymiu[26], tačiau, kaip plačiai tas mokestis buvo

[20] Gai. I, 52: potestas į vergus, Ulp. D. I, 1, 4: verguvė ir paleidimai iš verguvės.

[21] D. XLI, 1, 1—9.

[22] Palyg. Gai. II, 40.

[23] Pomp. D. I, 1, 2.

[24] Hermogen. D. I, 1, 5.

[25] Griechische Papyri im Museum des oberhessischen Geschichtsvereins zu Gießen. Leipzig. u. Berlin 1910—12, Nr. 40, ed. P. M. Meyer; Mitteis-Wilcken Nr. 377 (ir Abt. I, pusl. 288); Bry, Études Girard (1912) I, pusl. 1 ir sek.; palyg. Wilcken, Arch. f. Papyrusforsch. V (1913) pusl. 426 ir sek.; Biondi, Gött. Gel. Anz. 1915 pusl. 719 ir sek.

[26] P. M. Meyer nur. veik; Wilcken, Mitteis-Wilcken, hist. Teil I pusl. 56 ir sek.; Mitteis, ten pat, iurist. Teil. I pusl. 28 ir sek.; Wilcken, Arch. f. Papyrusforsch. V (1913) pusl. 427 ir sek.

imamas, vėl nėra tiksliai žinoma[27]. Į peregrini dediticii skaičių priskiriami kai kurie iš verguvės paleisti vergai[28], tačiau kai kuriais atvejais iš verguvės paleistas vergas įgydavo latinų būvį[29]; galimumo įgyti latinų būvį nepanaikino ir Karakalla. Antra vertus, ir po Karakallos buvo galimas piliečio teisių netekimas (capitis deminutio media)[30]. Pagaliau, nebuvo piliečiais Romos valstybėje apsigyvenę svetimtaučiai, nebuvo jais ir romėnų teritorijoje įsikūrę germanai (barbari, gentiles)[31].

Dediticii Karakallos edikto prasme Justinijano teisei nėra žinomi; lygiai taip pat jai nėra žinomas paleidimas iš verguvės, susietas su latinų teisių įgyjimu[32]. Užtat Justinijano teisėje tebeužtinkami mūsų paskiausiai paminėti peregrinų būvio atvejai.

Karakallos įsaku romėnų ius civile galia principialiai buvo praplėsta visai valstybei; tačiau šį įsaką tepavyko vargais negalais, ir tai nepilnai, įgyvendinti[33].

Kaip jau sakyta, tarp ius civile ir ius gentium tam tikru atžvilgiu buvo dar praktiškų priešybių; tas priešybes sušvelnino Justinijano teisė. Dabar tik šeimos ir paveldėjimo teisės

---

27 Tiesa, Ulp. D. I, 5, 17 štai ką sako: In orbe Romano qui sunt, ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt. Tačiau jau seniai žinoma, kad šiuo posakiu perdaug pasakyta. Palyg. Mommsen, Hermes XVI, pusl. 474 ir sek. Staatsr., III, 1, pusl. 699; Mitteis, Reichsr. u. Volksr. pusl. 159; P. M. Meyer, Heerwesen der Ptolemäer und Römer (1900) pusl. 142 ir sek. Ulpijano sakinys, toks, kokį mes čia jį paduodame, bus buvęs Justinijano digestų autorių apibendrintas: apribojančioji to sakinio dalis jų išbraukta (Collinet, Nouv. Rev. XXXIII [1909] pusl. 507). Vis dėlto sunku sutikti su Mitteisu, pasak kurio ir po Karakallos didesnioji Romos valstybės gyventojų dalis neturėjusi savo civilinės teisės (palyg. Biondi nur. veik. [past. 25]). Su ta nuomone sunku suderinti įsako tekstą: δίδωμι τοῖς ἅπασιν τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πολιτείαν Ῥωμαίων... χωρὶς τῶν δεδειτικίων). Ir Dio Cass. 77, 9 kalbos būdas: (Ῥωμαίους πάντας τοὺς,, ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ ἀπέδειξεν) čia netinka. Apie Karakallą paskatinusius motyvus žiūr. Wilcken, nur. veik. pusl. 428 ir sek. Wilcken greta bendrų politinių ir Karakallos nurodytų religinių motyvų (Kapitoliškio Jupiterio kulto išplitimas) pabrėžia ir Dio Cass. paminėtus finansinius motyvus (palikimo mokesčių praplėtimas); tam, man rodos, jis turi pagrindo.

28 Gai. I, 13 ir sek.

29 Gai. I, 16 ir sek.

30 Gai I, 161.

31 C. Th. III, 14, 1 a. 365.

32 C. J. VII, 5, 1; VII, 6, 1.

33 Mitteis, nur. veik (past. 1).

institutai besudarė Romos piliečių privilegiją. Tėvo valdžia vaikams tėra įmanoma tuo atveju, kai abu susituokę yra Romos piliečiai; antra vertus, ir vaikai, kad į juos plistų tėvo valdžia, turi būti Romos piliečiai. Būti globėju ir globojamu, palikti ir paveldėti, pagal romėnų teisę, net Justinijano metu, tegali Romos pilietis[34]. Tačiau net ir Justinijano pertvarkyta romėnų teisė galutinai nepašalino paskirų tautinių teisių; tai patvirtina ir tas faktas, kad sirų-romėnų teisės knyga (§ 23) net ir po Justinijano buvo laikoma autoritetu.

II skyrius.

§ 4. Romėnų papročių teisė[1].

Pirmaisiais Romos valstybės gyvavimo metais romėnų teisės kūrimo darbas ėjo daugiausia teisinių papročių keliu. Tai patvirtina ne tik romėniškoji tradicija, ypatingai pabrėžianti teismo

---

[34] J. 1, 10 pr. Justas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt. J. I, 9 pr. In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. J. I, 12 § 1: Tėviškosios valdžios netekimas piliečio teisių netekimo faktu. Tėviškoji valdžia išnyksta, kai vaikas nustoja būti Romos piliečiu. J. I, 22, 1. 4: Tas pat globos atžvilgiu. Ulp. D. XXVIII, 5, 6, 2: Paskirtasis įpėdiniu privalo būti Romos piliečiu; ši sąlyga, tačiau, nėra absoliuti: paskirtasis įpėdiniu tarp testamento surašymo ir palikėjo mirties kurį laiką piliečio teisių gali ir neturėti. Ulp. XXXII, 1, 2: Ne pilietis negali palikti testamento.

[1] Žinomo P u c h t o s veikalo — Das Gewohnheitsrecht. 2 Teile. 1828—1837. — pirmoji knyga (I, pusl. 1—120) pašvęsta r o m ė n ų papročių teisei. Apskritai papročių teisę ir specialiai romėnų papročių teisę tyrinėja taip pat ir pandektoms pašvęsti veikalai. Šios srities yra platesnė literatūra; palygink ypatingai W i n d s c h e i d, 9 Aufl. von. Kipp. I, § 15*. G i e r k e, Deutsches Privatrecht I, § 20. N e u k a m p, Das Gewohnheitsrecht in Theorie und Praxis des gemeinen Rechts. Referat und Kritik, Arch. für bürgerliches Recht XII (1897) pusl. 89 ir sek. B r i e, Die Lehre vom Gewohnheitsrecht. I Teil. Breslau 1899 (römisches Recht pusl. 1—58). — P e r n i c e, Zum römischen Gewohnheitsrechte, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XX (1899) pusl. 126 ir sek., taip pat priedėlis (ypatingas dėmesys kreipiamas į B r i e), ten pat XXII (1901) pusl. 59 ir sek. — S t u r m, Revision der gemeinrechtlichen Lehre vom Gewohnheitsrecht unter Berücksichtigung des neuen deutschen Reichsrechtes, Leipzig 1900, vietomis rodo dėmesio romėnų teisei, tačiau sistematingai neišdėsto romėnų pažiūrų. — E h r l i c h, Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen I, Berlin 1902. E h r l i c h, Die Tatsachen des Gewohnheitsrechts, Inaugurationsrede, Czernowitz 1907, pusl.

sprendimų galią[2], bet ir bendras istorinis patyrimas. Tą pat sako ir respublikos metu luomų kovos iškeltas rašytinio įstatymų leidimo reikalavimas. Tačiau ir plačiu mastu pradėjus leisti įstatymus (XII lentelių įstatymai), papročių teisės tekmė neišseko. Ciceronas[3] ir klasikos juristai[4] papročių teisę pripažįsta lygiaverčiu įstatymui teisės šaltiniu; pasak jų, papročių teisė galinti pakeisti įstatymą, nes tiek ji, tiek įstatymas esą tos pačios tautos valios reiškėjai[5]. Kada papročių teisės norma įgyja galios, nebuvo tiksliai nustatyta; tebuvo reikalaujama, kad ji virstų nusistovėjusiu įpročiu, papročiu (m o s, m o r e s [m a j o r u m], c o n s u e t u d o [d i u t u r n a, l o n g a, i n v e t e r a t a]).

---

31. M a n e n t i, Ius ex scripto e ius ex non scripto, Studi Senesi in onore di Luigi Moriani. Torino 1905. A n d e r s s e n, Gewohnheitsrecht, Grünhuts Zeitschr. XXXVII (1910) pusl. 337 ir sek., XXXVIII (1911) pusl. 75 ir sek. — C l a r k, Jus and lex, Mélanges Fitting I (1907), pusl. 245 ir sek.

2 Pomp. D. I, 2, 2. 1: Initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit omniaque manu a regibus gubernabantur. Dionys. X, 1: οὔπω γὰρ τότ' ἦν οὔτ' ἰσονομία παρὰ Ῥωμαίοις οὔτ' ἰσηγορία, οὐδ' ἐν γραφαῖς ἅπαντα τὰ δίκαια τεταγμένα, ἀλλὰ τὸ μὲν ἀρχαῖον οἱ βασιλεῖς ἐφ' αὑτῶν ἔταττον τοῖς δεομένοις τὰς δίκας, καὶ τὸ δικαιωθὲν ὑπ' ἐκείνων, τοῦτο νόμος ἦν.

3 Cic. de invent. II, 22, 65, 67: Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium, sine lege vetustas comprobavit. — Cic. top. 5, 28. Auct. ad Herenn. 2, 19: Consuetudine ius est id, quod sine lege, aeque ac si legitimum sit, usitatum est.

4 Žiūr. apskritai D. I, 3, 32—40.

5 Taip Jul. D. I, 3, 32: Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur et hoc est ius, quod dicitur moribus constitutum, nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes, nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis. Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur. Žiūr. taip pat ir Hermogen. D. I, 3, 35: velut tacita civium conventio. Gell. II, 24, XI, 18, 4, XII, 13, 5, XX, 1, 7 — 10. 22. 23; P e r n i c e XX pusl. 156 ir sek., XXII pusl. 69 ir sek., 74 ir sek., B r i e pusl. 16 ir sek. P e r n i c e laiko Julijano pažiūrą, pasak kurios papročių teisė galinti pakeisti įstatymą, doktriniška ir principe pasisako prieš papročių teisės „derogatorinę galią", bet pagaliau vis dėlto jis daug-ką jai pripažįsta. Mano nuomone, principe ji turėtų būti pripažinta. Taip pat ir B r i e pusl. 37 ir sek.

Paprotys mums ne tik padeda pažinti tautos teisinę sąmonę, kuri vien savo esimo faktu galėtų sukurti teisės įsaką[6], bet ir pagrindžia teisės normą. Žinoma, čia turimas galvoje teisinis įprotis, teisinis paprotys — paprotys, kurį taikant vadovaujamasi mintimi, kad pagal jį elgtis įsakanti pati teisė[7]. Tautos sąmonėje teisė nuolat supainiojama su tuo, kas turėtų būti teise. Nuolat kartojamas veiksmas ir nuolatinė neveika sukuria teisės normą; tačiau veikiant ar liekant neveikliu vaizduojamasi tą teisės normą jau esant[8]. Šia prasme kiekvienos papročių teisės sistemos pagrinde glūdi klaida. Ar gali klaida pagrįstas teisinis paprotys sukurti papročių teisės normą? Šiuo klausimu[9] turimi galvoje tie teisiniai papročiai, kurie atsiranda klaidingai suvokiant faktiškas aplinkybes arba neteisingai aiškinant tą ar kitą teisės normą, kuriai pasiduodama, nors tai ir neatitinka vidujinį įsitikinimą. Tačiau net ir šitais atvejais negalime nepripažinti teisės kuriamosios papročio galios. Klaidos išaiškinimas tegali grąžinti senąją tvarką arba kai-ką pakeisti, tačiau visa tai savo ruožtu turi prigyti praktikoje. Klaida pagrįsto papročio neprivalomumui įrodyti paprastai remiamasi vienu Celso nuostatu[10]; tačiau tikroji šio nuostato prasmė yra kitokia: normai, pagrįstai paprotyje įsišoknijusia klaida, pripažįstamas teisinis charakteris ir tik neleistinas esąs šios normos plėtimas analogijos keliu[11].

---

6 Palyg. Brie pusl. 12 ir sek., Pernice XXII pusl. 69. Priešingos nuomonės dėl papročio reikšmės buvo Savigny ir Puchta. Manenti, nur. veik. (past. 1) yp. pusl. 49 ir sek., dabar prieina beveik iki to pat. Paprotys esąs labiau teisės pažinimo kaip teisės kilmės šaltinis; tačiau paprotys vis dėlto esąs produktyvus tais atvejais, kai jis sutvirtina, papildo teisę.

7 Paprotys, visa tai turint galvoje, vis dėlto yra kaž-kas tikra (Pernice XXII pusl. 22. 60 ir sek.); tai visai teisinga nuomonė; tačiau lygiai taip pat teisinga yra ir tai, kad teisinio papročio dažnai negalima griežtai atskirti nuo ne teisinio įpročio. Pernice XX pusl. 127 ir sek.

8 Pernice XXII pusl. 70.

9 Palyg. Windscheid - Kipp, Pand. I § 16 pastaba 3.

10 D. I, 3, 39: Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in aliis similibus non obtinet.

11 Taip pat ir Dernburg, Pand. I § 27[4], Regelsberger, Pand. I § 20[7], Pernice XXII pusl. 81. Tačiau pastarojo nuomone, Celsas čia gal greičiau kalba apie valdžios dekretą, iš kurio išsirutuliojo paprotys, (arba bent apie kaž-ką panašaus) kaip apie teisės normą. Pasak Brie pusl. 30, čion išdėstyta nuomonė yra bene labiausiai įtikima.

II. Nuolatinė teismų praktika užima savarankišką vietą greta ne teisminių teisinių papročių (consuetudo aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritas)[12]; tačiau ir neteisminiam papročiui lemiamos reikšmės turi jo patvirtinimas teismo sprendimu[13]. Teisiniai tautos papročiai veikė teismų praktiką ir patys buvo jos veikiami; lygiai taip pat šiems abiems teisės šaltiniams didelės įtakos turėjo juristų mokslas, kurs savo ruožtu irgi buvo jų veikiamas. Net pretorių ediktai daug-ką skolinasi iš papročių teisės ir teismų praktikos, o taip pat ir iš juristų mokslo; tačiau ir jie savo ruožtu veikia šiuos teisės šaltinius. Išsirutuliojus romėnų teisei, teisės kūrime papročiai nebevaidina savarankiško vaidmens; jie beveikia daugiau netiesiogiai — savo įtaka praktikai, mokslui ir ediktams[14].

III. Klausimą, reikalingą specialaus išžiūrėjimo, sudaro romėnų įstatymų leidėjų nusistatymas papročių teisės atžvilgiu. Romėnams buvo visai svetima pažiūra, pagal kurią papročių teisė tegali kurtis įstatymų leidėjams sutikus. Tačiau vis dėlto imperatoriai savindavosi teisę pripažinti ar atmesti jau veikiančius teisinius papročius. Imperatoriai, leisdami įsakus, per daug savęs nevaržydavo veikiančiąja teise ir nuolat kišdavosi į įstatymų leidžiamąją sritį; tai turint galvoje tegalima buvo laukti, kad imperatoriai nustums į šalį jų nusistatymą neatitinkančius teisinius papročius. Taip elgėsi jau Trajanas. Jis atgaivino vieną Pompie-

---

[12] Callistr. D. I, 3, 38.

[13] Primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando iudicio consuetudo firmata sit (Ulp. D. I, 3, 34) Šios vietos prasmę vykusiai išreiškė aukščiau paduotas tekstas. Tėra abejotina, ar žodžius „contradicto iudicio" galima tiesiog išversti rungtyniniu procesu, sprendimu, daromu po šalių ginčų (priešybė: sprendimas už akių). Contradictum iudicium būtų, be abejo, ἅπαξ λεγόμενον. (Kübler — Vocabularium iurisprudentiae Romanae s. h. v.) Mommsen h. I (didysis leidimas) palaiko „contradicto", tačiau į šį žodį jis žiūri kaip į prieveiksmį. Tuo, objektyviai imant, pasiekiami tie patys rezultatai. Heinekcijus Brissonijaus žodyne siūlo skaityti „contradicta"; tačiau contradicta consuetudo lotynų atžvilgiu yra labai ginčytinas posakis.

[14] Tai yra pagrindinė Pernice išvadų mintis. (Palyg. XX pusl. 128.) Žiūr. taip pat ir Bric pusl. 3 ir sek., 52 ir sek. Ehrlich (past. 1) mano, kad romėnai apskritai (pasaulietinėje srityje) nepripažino kitokios papročių teisės kaip juristų teisė.

jaus Bitinijai teiktos provincinės santvarkos nuostatą, nors tas nuostatas jau buvo buvęs papročio pakeistas; tačiau Trajanas vis dėlto nepareiškė principo, kad įstatymas yra aukštesnis už paprotį[15]. Du bendrus posakius, kurių vienas skelbė paprotį negalint pakeisti įstatymo, o kitas — paprotį negalint prieštarauti protui, randame sujungtus viename Konstantino įsake[16]. Tačiau apskritai naikinti veikiančiąją papročių teisę visais tais atvejais, kai ji prieštarauja b e t k u r i e m s įstatyminiams nuostatams, būtų buvę lygu neprasmingam ir beviltiškam mėginimui atimti romėnų teisei keletą jos rutuliojimosi šimtmečių. Justinijanas, paėmęs į savo kodeksą tą Konstantino įsaką, vis dėlto prieina išvados, kad senesnieji įstatymai, jo nuomone neatgaivintini, turi būti papročių pakeisti[17]; tačiau, kiek tai liečia jo paties įstatymą apie lupikavimą, Justinijanas draudžia atsižvelgti į nuo to įstatymo nutolstančius papročius[18]. Aukščiau paminėtas Konstantino įsakas davė imperatoriams pagrindo atmesti tą ar kitą

---

[15] Plin. ad Traj. 114, 115. Plinijus jaunesnysis, Bitinijos vietininkas, kreipėsi į Trajaną ir prašė jo išspręsti vieną klausimą. Mat, pagal Pompiejaus provincinę santvarką (lex Pompeja) Bitinijos miestams buvo leista laisvai naudotis savo civiline teise, bet su sąlyga, kad Bitinijos miestų piliečiai nebūtų kartu ir kitų kurių miestų piliečiais. Tačiau šis nuostatas, vadovaujantis papročiu, jau seniai nebebuvo taikomas; buvo labai daug atsitikimų, kad asmenys, priešingai šiam nuostatui priimti piliečiais, tapdavo senatoriais. Plinijus abejojo, ar juos reikia pašalinti iš miestų senatų, ar ne. Imperatorius pripažino, kad abejota ne be reikalo: Merito haesisti... nam et legis auctoritas et longa consuetudo usurpata contra legem in diversum movere te potuit. Jis nusprendė, kad tai, kas iki šiol yra įvykę, nėra keistina, tačiau ateityje reikią laikytis lex Pompeja. Trajanas, atgaivindamas lex Pompeja, be abejo, vadovavosi tikslingumo motyvais; priešingu atveju — vien tik iš pagarbos senam įstatymui, tuo labiau, kad tai nebuvo tautos priimtas įstatymas, o vienšališkas Pompejaus įsakas) — jis jokiu būdu nebūtų atmetęs tą įstatymą neatitinkančio papročio. Taigi aš nesutinku su B r i e (pusl. 41), pasak kurio, imperatorius savo sprendimą motyvavęs tuo, kad romėnų tautos atstovo (Pompiejaus) nukariautiesiems suteiktas įstatymas jiems esąs absoliučiai privalomas.

[16] Constantin. C. J. VIII, 52 (53), 2: Consuetudinis ususque longaevi non virilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat aut legem.

[17] C. J. VI, 51, 1, 1. Nov. 89 c. 15 pr.

[18] C. J. IV, 32, 26, 3.

teisinį paprotį visais tais atvejais, kai jis prieštaraudavo įstatymams, kurie, jų nuomone, buvo saugotini, arba kai jis neatitikdavo pačių imperatorių pažiūrų. Konstantino įsakas, toks, kokį mes jį randame Justinijano teisėje, leidė net teisėjui nepripažinti teisinio papročio, jei tik jis prieštaravo įstatymui ar jo, teisėjo, protui. Ar Konstantinas pats savo įsakui suteikė tą formą, kurioje jį paduoda Justinijanas, nėra tikrų žinių. Tačiau nieko negalimo čia nėra. Juk panašų įsaką jau buvo suredagavęs Julijanas. Jis įsakė[19] gerbti papročius, cum nihil per causam publicam intervenit. Iš to mokyklinė interpretatio, kurią pateikia vestgotinis romėnų kodeksas (§ 24), daro išvadą, kad paprotys yra lygus įstatymui, jei tik jis nekenkia visuomenės gerovei[20]; tačiau tai nuspręsti privaląs tas, kurio teisme remiamasi papročiu. Reikia pripažinti, kad tuo į teisę buvo įnešta tam tikro nepastovumo: papročio privalomumas nuolat priklausydavo jo vertingumo. Bet pagaliau visa tai juk nieku esmingu nesiskiria nuo klasikos juristų pažiūrų į veikiančiąją teisę (§ 2[28]). Kaip mes beaiškintume Konstantino įsaką — jo pirmine ar Justinijano redakcijos prasme — vistiek negalėtume padaryti išvados, kad tas įsakas teturėjo galvoje partikuliarinius, o ne bendrus visos imperijos papročius. Jei ir yra tikra, kad Romos imperijoje, turint galvoje jos ploto didumą, pozityvūs teisiniai papročiai vargiai tegalėdavo būti visur vienodi, tai vis dėlto nesilaikyme senesniųjų įstatymų (desuetudo) — negatyviuose teisiniuose papročiuose — visoje Romos imperijoje nuolat būdavo pastebimas vienodumas[21]; ir nėra jokio reikalo galvoti, kad imperatoriai į negatyvius papročius būtų kitaip žiūrėję, kaip į pozityvius. Tuos atvejus, kai papročiai tebėra dar nevisiškai nusistovėję, paliečia vienas Leono ir Zenono nuostatas: kilus ginčui dėl novum ius, quod inveterato usu non adhuc stabilitum est, reikia atsiklausti imperatoriaus nuomonės[22].

---

[19] C. Th. V, 12, 1.

[20] Interpr. ad c. Th. V, 12, 1: Longa consuetudo quae utilitatibus publicis non impedit, pro lege servabitur.

[21] Brie pusl. 6 pastaba 18, pusl. 44.

[22] C. J. I, 14, 11.

III skyrius.

TEISĖS KURIAMIEJI VALSTYBINIAI AKTAI.

§ 5. 1. Tariamieji karalių laikmečio teisės raštai.

I. Vėlesniaisiais laikais leges regiae[1] vardu buvo suprantama eilė sakralinio turinio ar tokių nuostatų, kurie apimdavo susietus su sakraliniais dalykais ir sakraline tvarka ginamus teisės santykius. Buvo žinomas ir veikalas — de ritu sacrorum[2], paprastai pagal tariamą jo autorių ius Papirianum vadinamas[3]; jame buvo surinkti leges regiae. Tūlas Granijus Flakkas[4] parašė šiam veikalui komentarą. Tačiau žinios, kuriomis pats veikalas ar bent jo dalis esanti parašyta karalių laikmečiu, yra pilnos prieštaravimų ir neįtikimos. Griežtai paėmus, negalima būtų tvirtinti, kad ši knyga net vėlybaisiais respublikos metais tikrai jau būtų buvusi parašyta[5]. Sprendžiant pagal turinį,

---

1) M. Voigt, Die leges regiae, Leipzig 1876, Mommsen, Staatsr. II, pusl. 41 ir sek.; Karlowa pusl. 105 ir sek.; Jörs, Gesch. d. röm. Rechtswissenschaft I pusl. 59 ir sek.; Krüger pusl. 3 ir sek.; Lenel pusl. 318 ir sek. Šaltinių sąvadą duoda Bruns, Fontes I pusl. 1 ir sek.

2 Kad tokia buvo veikalo antraštė, liudyja Serv. — Aeneid. 12, 836.

3 Macrob. Saturn. III, 11, 5. — Serv. l. c. nurodo, kad paprastai tas veikalas buvo vadinamas lex Papiria.

4 Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit (Paul. D. 50, 16, 144).

5 Pasak Dion. 3, 36, Ankas Marcijus gavęs iš pontifikų Numos Pompilijaus sukurtus sacrorum commentarii, surašęs juos lentose ir pastatęs forume. Laikui bėgant lentos išsitrynusios, bet, išvijus karalius, (pirmasis) Pontifex Maximus G. Papirijus jas atnaujinęs. Pomponijus (D. 1, 2, 2.) § 20 sako, kad knyga, kurioje buvo surinktos leges regiae, išlikusi iki jo laikų; tą knygą parašęs seks. Papirijus, žinomas Tarkvinijaus Superbo laikų žmogus; § 36 jis nurodo tūlą P. Papirijų, kuris leges regiae in unum contulit. Kuomet gyveno P. Papirijus, Pomponijus tiksliau nepasako; tačiau viena yra tikra: P. Papirijus gyveno anksčiau už XII lentelių autorius. Hirschfeldas, Sitzungsbericht der Berliner Akad. Philos. — hist. Kl. 1903 I, pusl. 3 ir sek., spėja, kad šis pasakojimas esąs istorinis suklastojimas, sugalvotas Papirijų giminei išgarsinti, ir tai yra labai galimas dalykas. Ciceronas tyli kaip tik toje vietoje, kurioje jis nori įrodyti Papirijų patricijų kilmę (ad fam. IX, 21); iš to Hirschfeldas daro išvadą, kad Cicerono metu (greičiausiai 46 m. pr. Kr.) mokytiems Romos sluoksniams nei Papirijai, nei vienam jų priskiriamas karališkųjų įstatymų rinkinys negalėjo būti žinomi. Žinoma, ši išvada teisinga tiek, kiek ji tą rinkinį riša su tūlo Papirijaus vardu. Tačiau pozityvaus įrodymo, kad paskutiniais respublikos me-

daugelis leges regiae tikrai yra karalių laikmečio kūrinys; tačiau nėra žinoma, kuris teisės šaltinis bus buvęs jo pagrindu[6].

Sunkiai įtikimas[7] yra ir Dionizo iš Halikarnasso pasakojimas apie Servijaus Tullijaus įstatymų leidimą. Pasak jo, Servijus Tullijus įvedęs civilinių prisiekusių teisėjų institutą ir pravedęs per kurijas apie 50 sutartims ir deliktams skirtų įstatymų; Tarkvinijus Superbas buvęs panaikinęs visus sutarčių įstatymus, tačiau pirmieji konsulai juos atgaivinę.

II. Vėliau magistratų tarpe įsigyveno įprotis vesti savo tarnybinių veiksmų užrašus (commentarii magistratuum); karaliai bus, greičiausiai, prižiūrėję to įpročio vykdymą. Dažnokai pasakojama ir apie commentarii regum[8]. Tačiau šitie pasakojimai, net jei panašūs dokumentai tikrai kaž-kuomet buvo parašyti, tėra paremti tarpiškomis ir ne visai įtikimomis žiniomis.

---

tais toks rinkinys tikrai yra buvęs, vis dėlto nėra. Rinkinio komentatorius juk neturėjo būtinai būti tas Granijus Flakkas, kuris Cezariui pašventė knygą de indigitamentis (maldų formulės) (Hirschfeld, nur. veik. pusl. 11 ir sek.), nors už tai kalba ne tik vardų tapatumas, bet ir abiejų knygų turinio vienodumas. Taip, nėra tikra net tai, kad tas Cezaris, kuriam buvo pašvęsta knyga de indigitamentis, buvo garsusis diktatorius. Pasak Serv. l. c. (pastaba 2), kūrinį de ritu sacrorum tikrai žinojęs Vergilijus. Senesni už ius Papirianum, be abejo, yra M. Manilijaus „monumenta", kuriuose, kaip sako Hirschfeldas nur. veik. pusl. 2 ir sek. (kit. nuom., aišku, yra Krügeris pusl. 7[29], buvę sutalpinti tariamieji Numos įstatymai (jei tai nebuvo tiesiog Numos įstatymų rinkinys). Hirschfeldas visame kame sutinka su Mitteisu, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXIV (1903) pusl. 419 ir sek. — Baviera, Arch. giur. LXXI (1903) pusl. 225 ir sek. su juo sutinka ius Papirianum atžvilgiu, bet yra kitos nuomonės dėl Manilijaus monumenta. Palyg. § 16, I, 2. Kitą hipotezę yra sukūręs Kalbas, Jahresbericht über die Fortschr. d. klass. Altertumswiss. CXXXIV pusl. 14 ir sek.: Plebėjas Papirijus (kurio Ciceronas kaip tik dėlto ir nemini) pagal pontifikų tradiciją tuoj po 300-ųjų metų (po lex Ogulnia išleidimo) paskelbė viešumai leges regiae, o Manilijus iš naujo tuos įstatymus peržiūrėjo. Tačiau iš aukščiau minėtų Cicerono laiškų reikia padaryti išvadą, kad jis tūlą plebėjų Papirijų, išleidusį karališkuosius įstatymus, būtų laikęs vertu patricijaus vardo.

6 Karaliaus kaip vyriausio dvasininko ediktai? Senobinė dvasininkų papročių teisė?

7 Žiūr. taip pat ir Lenel, Holtzend. Encyklop. pusl. 318 ir sek.

8 Dion. IV, 13, 25, 43. V, 2.

2. Tautos įstatymai (Leges latae).

§ 6. Bendrieji mokslai apie tautos įstatymą.

I. Lex[1] čionai reiškia magistrato pasiūlymu (lex rogata[2], lata) tautos susirinkimo priimtą teisės normą. Tai ir yra konstitucinis kelias, kuriuo Romos respublikoje buvo kuriamos pastovios teisės normos. Tautos susirinkimų buvo keletas rūšių; apie jų kompetenciją įstatymų leidimo srityje mes tepasakysime keletą žodžių.

1. Seniausiais laikais viską nuspręsdavo kurijų komicijos, kurijomis balsuoją patricijų susirinkimai; kiek vėliau jie virto patricijų ir plebėjų susirinkimais lygiomis balsavimo teisėmis. Istoriniais laikais šie susirinkimai tesprendžia daugumos magistratų valdžios klausimą (lex curiata de imperio) ir tuos specialius dalykus, kurie reikalingi įstatymų leidžiamojo akto. Kol, pavyzdžiui, į testamentą buvo žiūrima kaip į specialų įstatymą, kuriuo atleidžiama nuo įstatymu pagrįstos paveldėjimo teisės, tas įstatymas leidžiamas kurijų susirinkimų[3]. Lygiai taip pat kurijų

---

[1] Žiūr. Pernice, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXII, pusl. 64 ir sek. Apie santykį tarp lex ir ius, tarp legitimus ir iustus žiūr. Mitteis, Röm. Privatr. I, pusl. 30 ir sek., Clark, Ius and lex, Mél. Fitting, I (1907) pusl. 214 ir sek.

[2] Neretai rogatio, tiesą sakant magistrato aktas, kuriuo siūlomas balsuoti įstatymas, vartojamas pačiam lex (įstatymui) pažymėti. Tiesa, ir atsargioje įstatymų kalboje randame leges — rogationes sustatytus greta viens kito (lex de imp. Vesp. lin. 34), nors rogatio ir tėra lex rūšis, sakysim lex rogata kaip lex data priešybė. Žiūr. Gallus Aelius, Fest. s. v. rogata. Pats Festas iš to daro išvadą: rogatio tėra įstatymas paskiram atvejui, maždaug kaip arrogatio, o bendrasis įstatymas yra lex: palyg. Mommsen, Staatsrecht III, pusl. 304 past. 2. Bet ir Kapitonas apriboja sąvoką „lex" sąvoka „generale iussum" (Gell. X, 20). — Specialiu įstatymu taikyti nenaudą paskiram asmeniui draudė jau XII lentelių (privilegia ne irroganto, Cic. de leg. III, 4, 11; 19, 44, p. Sest. 30, 65, de dimo 17. 43, Gell. l. c.). Ramadier, Nouv. Rev. XXXIV (1910) pusl. 559 ir sek. teisingai išveda, kad šiuo nuostatu norėta užkirsti kelią provokacijos procesui apeiti.

[3] Gai. II, 101. Gell. XV, 27, 1—3. Žinoma, galima ginčytis, ar testamentum in calatis comitiis vaizduoja įstatymų leidimo aktą, ar, gal net greičiau, tautos susirinkimas čionai tėra testamento liudininkas. Už tekste atstovaujamą nuomonę pasisako: Mommsen, röm. Staatsrecht III, 1, pusl. 319 ir sek. Ihering, Geist des r. R. prie 55b ir sek. Pernice (mažų mažiausiai ankstyviausiam laikmečiui), Festg. f. Gneist, Berlin 1888 pusl. Girard, III, 18 ir sek. Kit. nuom. Karlowa II pusl. 848 ir sek.

susirinkimų kompetencijon įėjo ir arrogatio[4], priėmimas į vaikus asmens, iki to laiko nepriklausiusio niekeno tėviškos valdžios.

2. Istoriniais laikais įstatymų leidimas priklauso centurijų komicijoms, centurijomis balsuojantiems patricijų ir plebėjų susirinkimams; balsavimo teisė juose buvo paskirstyta pagal žemės nuosavybę, o vėliau — pagal turtą apskritai. Tačiau su šiais susirinkimais netrukus ima varžytis kiti du susirinkimai.

3. Negalima tiksliai pasakyti, nuo kurio meto įstatymų leidime ima dalyvauti tribų komicijos, tribomis suskirstyti patricijų-plebėjų susirinkimai, kuriuose lygiomis balsavimo teisėmis dalyvauja žemės savininkai, o nuo 312 m. — ir bežemiai (kurie, betgi, nuo 304 m. tebalsuoja miestų tribose). Livijus duoda pavyzdį iš 357 m. pr. Kr.[5]

4. Tribomis suskirstytų plebėjų susirinkimų (concilium plebis) nutarimai nuo lex Hortensia — tarp 289 ir 286 m. pr. Kr. — įgyja visai tautai privalomos galios. Galimas dalykas, kad plebėjų susirinkimų nutarimai jau ir anksčiau turėjo tos pat galios, tik jie turėdavo būti senato patvirtinti; tuo atveju lex Hortensia senato patvirtinimą padarė nebereikalingą[6]. Tačiau teisingiausia būtų vis dėlto galvoti, kad ap-

---

[4] Gai I, 98 ir sek. Gell. V, 19, 1—6.

[5] Liv. VII, 16. Mommsen, Staatsr. III, 1, pusl. 322 ir sek. galvoja, kad tribų komicijos buvo sukurtos dar prieš XII lentelių įstatymus. XII lentelių comitiatus maximus (Bruns IV, 1, 2) turėjęs turėti savo priešybę — mažesnės reikšmės komicijas; o šios tegalėjusios būti tribų komicijos. Tai yra, greičiausiai, teisinga. Šios rūšies įstatymas yra lex Quinctia de aquaeductibus — 9 m. pr. Kr. Frontin. de aqu. urb. Romae c. 129. (Bruns I pusl. 113 ir sek).

[6] Šaltinių, atrodo, yra tris kartus patvirtinta, kad plebėjų susirinkimų nutarimai visiems piliečiams turėjo įstatymo galios; pirmą kartą — 449 m. pr. K. — legibus Valeriis Horatiis (Liv. III, 55, 3), paskiau — 339 m. pr. Kr. — legibus Publiliis Philonis (Liv. VIII, 12, 14), pagaliau — tarp 289 ir 286 m. pr. Kr. — lege Hortensia (Gai I, 3, Gell. XV, 27, 4). Jei dabar sunku paaiškinti tą trikartį patvirtinimą, tai visas reikalas dar labiau supainiojamas tuo, kad jau prieš pirmąjį anų patvirtinimų buvo kalbama apie plebiscitų įstatymo galią; Livijus, pavyzdžiui, tai jau mini kalbėdamas apie kovas, įvykusias prieš XII lentelių išleidimą, nors šioje vietoje jis ir nėra nuoseklus (žiūr. § 7, past. 1). Istorija mums sako, kad seniausiais laikais tribūnai dažnai turėdavo ilgai kovoti, kol jiems pasisekdavo per plebėjų susirinkimus pravesti tą ar kitą nutarimą. Iš to Mommsenas daro išvadą (Staatsr. III, 1, pusl. 156 ir sek.), kad vienų tribūnų valios čionai neužtekdavo; čionai turėjusi pritarti kita instancija, ir tai buvęs senatas. (Tai paremiama pusl. 158). Su Mommsenu sutinka: Soltau, Zeitschr.

skritai tik nuo lex Hortensia plebėjų susirinkimų nutarimai padaryti lygiaverčiai įstatymams. Nuo šio meto dauguma romėnų civilinės teisės įstatymų yra plebėjų susirinkimų nutarimai[7].

II. Lex griežtai pagal kalbos taisykles yra tik visos tautos priimtas įstatymas. Concilium plebis nutarimas techniškai vadinamas plebiscitum[8], tačiau plačiąja prasme lex reiškia ir plebėjų susirinkimo nutarimą. Atsargioje vėlybesniųjų įstatymų kalboje dažnai sutinkamas posakis „lex sive id est plebiscitum" reiškia ne ką kitą, kaip įstatymą; tuo norima buvo pastebėti, kad tas nuostatas lygiai gali būti ir lex ir plebiscitum; skirtumas tarp vieno ir kito esąs nereikšmingas[9]. Pagal įstatymą pasiūliusio magistrato pobūdį skiriami leges consulares, praetoriae, tribuniciae; paskiri įstatymai žymimi jį pasiūliusio magistrato vardu, išreikštu būdvardžiu, ir tik konsulų įstatymai žymimi abiejų konsulų vardais.

III. Tauta tariasi dėl įstatymų (neformaliose) contiones[10]. Komicijose (concilium plebis) tėra balsuojama. Pradžioje buvo balsuojama žodžiu, o nuo 131 m. (lex Papiria) įvestas balsavi-

---

d. Sav. — Stift. XXXVIII (1917) pusl. 6 ir sek. — Pais, Storia di Roma I (1898) p. 279 ir sek. 572. 598. 706, Erman, Zeitschr. d. Sav. Stift. XXIII (1892) pusl. 455 ir sek., F. Baviera, Leges imperfectae, minus quam perfectae e parfectae, Studi in onore di Fadda (1906) II pusl. 203 ir sek. ir Il valore dell'exaequatio legibus dei plebiscita. Palermo 1910 pusl. 5 ir sek. (Brugiui pašvęstas veikalas) taria, atrodo visai teisingai, kad iš trijų aukščiau paminėtų įstatymų tik lex Hortensia sulygina plebiscitus su leges, ir kad dėl pastangų tą įvykį paaukštinti, jis sutrigubintas. Ir Lenel, Holtz. Enc. pusl. 324 ir past. 1, yra įsitikinęs, kad plebiscitų sulyginimas su leges tesiremia lex Hortensia. Pažymėtina, kad ir Gajus l. c. tekalba apie lex Hortensia.

[7] Krüger pusl. 16. Aš negaliu sutikti su tais, kurie sako, kad plebiscitų sulyginimas su leges tepalietė civilinę teisę. Taip Baviera, Faddai pagerbti veik. pusl. 215 ir sek. Baviera šią nuomonę dar sykį labai rūpestingai gynė veikale, skirtame Brugiui pagerbti. Tačiau juk yra žinoma nemaža viešosios teisės plebiscitų; imkime kad ir paminėtus § 10, past. 8, § 11, past. 5 arba tribūno Klaudijaus 220 — 219 m. įstatymą, kuriuo senatoriams uždrausta laikyti prekybos laivus ir t. t. Bavieros nuomonei abejingas yra Berger, Grünh. Z. XXXVIII (1919) pusl. 289, pritaria Biondi, Bull. dell. Istit. di Dir. Romano XXV (1912) pusl. 259 ir sek.

[8] Gai I, 3. Gell. XV, 27, 4.

[9] Lex Lat. tab. Bantina. 7, 15, lex Rubr. c. 20.

[10] Apie paruošimą senate ir auctoritas patrum žiūr. žemiau § 11, I.

mas raštu. Įstatymas įgyja galios nuo renunciacijos, formalaus balsavimo pasekmių pranešimo. Įstatymo dokumentas saugomas kvestorių tvarkomame archyve (iki 11 m. pr. Kr. archyvo tvarkyme dalyvavo ir edilai); lex Licinia Junia, išleista 62 m. pr. Kr., nustato, kad promulgacija, pirmasis įstatymo projekto paskelbimas siūlytojo edikte[11], turi būti susieta su to įstatymo padėjimu į archyvą[12]; tai buvo daroma kontrolės sumetimais: kad po promulgacijos įstatymo projekte nebūtų padaryta draudžiamų pakeitimų. Svarbesnieji įstatymai būdavo viešai išstatomi — pradžioje medžio, vėliau bronzos plokštelėse[13].

IV. Nuo Grakchų laikų draudžiama leisti lex satura (įstatymas, apimąs įvairius objektus)[14]. Reikia skirti pagrindinį įstatymo įsaką nuo sanctio (sutvirtinimo), nustatymo pasėkų už pagrindinio įsako peržengimą. Pagal vėlybojo klasikos laikmečio terminologiją (Ulpijanas) įstatymas, draudžiąs atlikti teisinius veiksmus, yra lex minus quam perfecta, jei jis tų teisinių veiskmų atlikimą tesusieja su nenauda, bet nelaiko jų niekingais[15]; jei įstatymo peržengėjui net negrąsoma nenauda, turime reikalo su lex imperfecta[16]; iš viso to išeina, kad lex perfecta yra toks įstatymas, kuris jį laužančius teisinius veiksmus laiko niekingais[17]. Grynai romėniška yra pažiūra, pagal kurią pilietis privačiu aktu gali nustatyti viską, kas tik jam patinka, jei tik jis neperžengia lex perfecta pobūdžio draudžiamojo įstatymo. Tikrovėje, betgi, jis greičiau tenustato tai, kas yra romėnų ius civile bendrai pripažįstama. Ir tikrai, jei

---

[11] Fest. s. v. promulgari: Promulgari leges dicuntur, cum primum in vulgus eduntur. Promulgacija turi būti ankstyvesnė vienu Trinum nundinum, kitaip sakant, jei promulgacija įvyko 1-mą dieną, balsavimas gali įvykti tik 24-tą dieną, Mommsen Staatsrecht III, 1, pusl. 375 ir sek.

[12] Schol. Bobiensia ad Cic. pro Sestio 64, 6 (Orelli-Baiter).

[13] Įstatymo akto formas parodo lex Quinctia de aquaeductibus. (Bruns I pusl. 113 ir sek.).

[14] Palyg. Mommsen, Staatsr. III, 1 pusl. 336.

[15] Ulp. 2. Minus quam perfecta lex est quae vetat aliquid fieri et si factum sit, non rescindit, sed poenam iuiungit ei qui contra legem fecit.

[16] Macrab. ad. somn. Scip. II, 17, 13: Inter leges... illa imperfecta dicitur, in qua nulla deviantibus poena sancitur. Palyg. Ulp. D. I, 8, 9, 3, J. II, 1, 10.

[17] Šitai, greičiausiai, būtų buvę galima rasti Ulpijano veikalo pirmuose puslapiuose, kurių mums kaip tik trūksta. Savaime suprantama, kad įstatymai, kurie draudžia neteisinius veiksmus, negali grąsinti niekingumu.

teisinis santoris atitikdavo bendrus teisės reikalavimus, tai nors ir būdavo ypatingų priežasčių tam santoriui uždrausti, respublikos įstatymų leidimas vis dėlto bijodavo tai padaryti — išleisti draudžiamąjį lex perfecta[18]. Sanctio vadinama taip pat ir įstatyman dažnai įterpiama išlyga, kad dėl to įstatymo vykdymo pagal kitus įsakus niekas negali būti pašauktas atsakyti[19]. Ir ši išlyga sutvirtina įstatymą. Ji rodo teisinį romėnų atsargumą; tiesą pasakius, ji yra nebereikalinga, nes jau dvylikos lentelių įstatymas nustatė, kad iš dviejų priešingų tautos nutarimų turi būti taikomas vėlesnysis[20]. Dažnai atsitinka, kad ir pats įstatymas apsiriboja, ypatingai viena išlyga: kad jis neliesiąs priesaika patvirtintų ankstyvesnių nuostatų ir apskritai neįžeisiąs jo kompetencijon neįeinančių teisių. Tam tikslui Valerijus Probas[21] nustatė nuolatinę sutrumpinimo formulę, kurią jis šitaip išreiškia: si quid sacri sancti est, quod non iura sit rogatum[22], eius hac lege nihilum rogatur. Ciceronas[23] sako, kad visuose įstatymuose yra šie žodžiai: si quid ius non esset rogarier, eius ea lege nihilum rogatum.

---

[18] Lex Cincia buvo aiškiai lex imperfecta, o išleisti prieš lex Falcidia įstatymai dėl testamentinių išskyrimų apribojimų — leges minus quam perfectae; šitaip, kalbėdamas apie lex Furia testamentaria, Ulp. init. Baviera Faddai pagerbti pašvęstame veikale (aukšč.[6]) šį įstatymų leidėjo santūrumą mėgina paaiškinti sutartiminiu įstatymų leidimo pobūdžiu. Aš nesu tuo įsitikinęs. Naujai sudaryta lex plus quam perfecta kategorija (grąso santorių niekingumu ir bausme!) nėra romėniška. — Senn, Leges perfectae, minus quam perfectae et imperfectae, Paris 1902; Baviera, Arch. giur. LXXI (1903) pusl. 171 ir sek. Baviera, aukščiau [6] nurodyti Faddai pagerbti skirtas veikalas ir veikalas, skirtas Brugiui pagerbti, pusl. 24 (389 ir sek.).

[19] Cic. ad Attic. III, 23, 2 caput... tralaticium de impunitate si quid contra alias leges eius legis ergo factum sit. Lex de imperio Vespasiani (§ 8) sanctio skiltyje kaip tik ir randame šios rūšies nuostatą (Bruns I pusl. 193).

[20] Liv. VII, 17: ud quodcumque postremum populus iussisset, id ius atumque esset.

[21] Prob. 3 (žiūr. žem. § 33, 5.).

[22] Spręsdami iš prasmės, galėtume laukti quodve ius non sit rogari (taip Huschke).

[23] Cic. pr. Caec. 38, 95, palyg. taip pat ir de dom. 40, 106. Pasak Cicerono, ana išlyga visų pirma išreiškianti privatinių teisių apsaugos principą. Kad jokia sanctio negali užkirsti kelio įstatymui pakeisti, aiškėja iš Cic. ad. Attic. III, 23, 2.

§ 7. XII lentelių.

Viduryje penkto šimtmečio pr. Kr. romėnų tauta sukūrė didingą teisės kūrinį — dvylikos lentelių įstatymus.* Šito įstatymų leidimo istoriją mums pasakoja gausus prieštaravimais padavimas[1]. Štai pagrindiniai tos istorijos bruožai. Plebėjai, kovodami su patricijais, skundėsi vienu jiems esmingu dalyku: to meto dar grynai patriciniai magistratai, savo tarnybos srityje mažai tebūdami suvaržyti įstatymais, su plebėjais elgęsi labai šališkai. Todėl tribūnų vadovaujami plebėjai — pirmas čionai buvo G. Teren-

---

* Naujausią studiją apie XII lentelių teikia prof. Noailles, Les XII tables. Doktorato kursas, skaitytas Paryžiaus universiteto teisių fakultete 1938—39 m. m. Répétitions écrites de droit romain approfondi, Paris, 3, Place de la Sorbonne. (Vert.)

[1] Livijaus pasakojimas apie įvykius valstybinės teisės atžvilgiu yra visiška painiava. Pradžioje Terentijus Arsa paskelbė, kad jis promulguos įstatymą: ut quinqueviri creentur legibus de imperio consulari scribundis (III, 9, 5). Šitai bene bus kurioje nors pasakojimo stadijoje atsiradę iš „quinqueviri (decemviri) consulari imperio legibus scribundis". Įstatymas, apie kurį šitaip pranešta, tegalėjo būti plebiscitas, kadangi tribūnai niekuomet neturėjo teisės siūlyti komicijose priimamo įstatymo. Vėliau vis dėlto yra kalbama apie tam įstatymui išleisti šaukiamas komicijas, arba — tai reiškia tą pat — apie ferre ad populum (ne plebem) (III, 29, 8 palyg. taip pat III, 9, 15 [quod populus in se ius dederit]). Pasak Livijaus, patricijai pirmiausia įvairiomis gudrybėmis (artibus lex elusa — III, 14, 6) sukliudę tribūnams pasiūlyti tą įstatymą; paskiau išėjęs senato nutarimas, kuriuo tiems metams iš tribūnų atimta teisė siūlyti įstatymus (III, 21, 2, palyg. 29, 8); tuo draudimu, matyt, tikėtasi galutinai bet kuriems pasiūlymams užkirsti kelią. Staiga 455 m. konsulai paskelbia kaip visai naują dalyką šį draudimą: plebem et tribunos legem ferre non posse (III, 31, 6). Tuo būdu konsulai ginčyja plebiscitų galimumą; o juk plebiscitai jau anksčiau bent tais atvejais, kai jiems pritardavo senatas, buvo pripažįstami. Tas jų draudimas, matyt, paskatino tribūnus prie didesnių nuolaidų; šie dabar paprašė patricijų (ar senato), jei jiems nepatinka plebeiae leges, iš patricijų ir plebėjų bendrai išrinkti legum latores, qui utrisque utilia ferrent quaeque aequandae libertatis essent (31, 7). Tas nenuoseklumas vėl visiškai neaiškus. Konsulai ginčyja plebėjų susirinkimų teisę sušaukti įstatymų leidimo komisiją, o tribūnai atsako, kad tos komisijos sudėtis turi būti kitokia. Tačiau kame gi skirtumas? Ar plebėjai su savo reikalavimais jau anksčiau buvo taip toli nuėję, kad jie vieni tikėjosi sudaryti įstatymų leidimo komisiją? Apie tai Livijus nieko nesako. Senasis pasiūlymas negalėjo turėti tikslu plebeiae leges kaip paskirą įstatymų leidimą specialiai plebėjams; čia iš pat pradžių tegalėjo būti kalba apie įstatymų leidimą, kuris rištų ir patricijus; kitaip juk plebėjai jų kovoje su patricijais nieko nebūtų lai-

tilijus Arsa — nuo 462 m. pr. Kr. ėmė reikalauti rašytų įstatymų. 455 m. patricijai sutiko duoti rašytus įstatymus, tačiau dar tebesiginčyjo dėl plebėjų dalyvavimo tų įstatymų rašyme. Tuo tarpu į Graikiją buvo pasiųsti pasiuntiniai, kad susipažintų su Solono ir kitais graikų įstatymais. Pasiuntiniams grįžus, 452 m. buvo nutarta išrinkti decemvirus ir pavesti jiems parašyti įstatymus; iš decemvirų sudaryta valdymo kolegija, iš kurios išskirti kiti magistratai ir liaudies tribūnai. Klausime dėl plebėjų dalyvavimo toje kolegijoje patricijams buvo nusileista, ir 451-miems metams prieš Kr. decemvirais teišrinkti patricijai. Jie sukūrė pirmųjų dešimties lentelių įstatymus, kurie ir buvo centurijų komicijų priimti. 450-iems metams vėl buvo išrinkta decemvirų kolegija, šį kart jau patricijiškai-plebėjiška. Ši kolegija sukūrė paskutinių dviejų lentelių įstatymus, bet dėl sauvaliavimo buvo nuversta. Ir tik vėliau, 449-ųjų metų konsulų Valerijaus ir Horacijaus pasiūlymu šios dvi paskutinės lentelės paskelbtos įstatymais[2]. Kaip ten bebūtų, bet visų leges decemvirales surašymas į lenteles tepriskiriamas šitiems konsulams[3].

Nors, gal būt, ir labai legendiškas yra šitas pasakojimas, vis dėlto dviejų faktų tikrumas, taip pageidautinas istorijos dalykuose, yra visiškai neginčytinas: kad yra buvę Decemviri consulari imperio legibus scribundis, ir kad jų sukurti įstatymai virto viso vėlybesnio romėnų teisės rutuliojimosi pagrindu. Paskutiniu metu buvo imta tvirtinti, kad XII lentelių esąs suklastojimas, kad tai esąs vėlybesnis privatus teisės kūrinys, ne-

---

mėję. Po to Livijus pradeda kalbėti apie pasiuntinybę į Graikiją (III, 31, 8. 32, 1. 32, 6, 7), palyg. tekstą. Galutinį nutarimą rinkti decemvirus Livijus pažymi paprastu placet, visai nepasakydamas, koks teisės aktas buvo tas nutarimas (III, 32, 7). Iš viso šito pasakojimo valstybinės teisės atžvilgiu tėra aišku, kad decemvirų sukurti įstatymai buvo priimti centurijų komicijų; ir net tai Livijus aiškiai tepasako apie pirmąsias 10 lentelių (III, 34, 6). Pasak Dionizo iš Halikarnasso, tribūnai iš pat pradžių pareikalavę decemvirų (ne pirma quinquevirų); tai jie padarę pasiūlymu, kurį vienas jų įnešęs į tribų susirinkimą (X, 3). Apie pasiuntinybę į Graikiją jis irgi žino (X, 52). Po to senato buvę nutarta rinkti decemvirus (X, 55); decemvirų rinkimai įvykę centurijų komicijose (X, 56); ten pat buvusios patvirtintos ir 10 pirmųjų lentelių (X, 57). Bet pasak jo, ir abi paskutinės lentelės, atrodo, buvusios pačių decemvirų formaliai, įstatymų leidimo keliu, sukurtos (X, 60). Žiūr. dar Pomp. D. I, 2, 2, 3, 4. 24.

[2] Diodor. XII, 26.

[3] Liv. III, 57.

teisingai paskelbtas romėnų tautos įstatymais; visa tai tėra perdėto skeptiškumo padarinys[4].

II. XII lentelių įstatymai didžia dalimi buvo senosios papročių teisės surašymas; jie apėmė valstybinę, baudžiamąją, procesualinę ir privatinę teisę, bet iki moderniškų teisynų tobulumo jiems dar daug trūko. Yra visai galimas dalykas, kad šiam kūri-

---

[4] Pais savo storia di Roma I (Torino 1898), yp. pusl. 566 ir sek. išveda, kad XII lentelių yra ne kas kita, kaip ius civile Flavianum (žem. § 14), taigi privatus teisės rinkinys, pasirodęs apie 300 m. pr. Kr.; šis rinkinys ir buvęs vėliau palaikytas XII lentelių įstatymais. Lambert, La tradition Romaine sur la succesion des formes du testament devant l'histore comparative (Paris 1901), neduodamas galutinio Paiso veikalo įvertinimo, apie jį patį kalba labai pagarbiai; bet paskiau, Nouvelle Revue historique XXVI (1902) pusl. 149 ir sek., jis nueina dar toliau kaip Pais, sakydamas, kad XII lentelių ir ius Aelianum (žem. § 16) yra tas pat; taigi XII lentelių amžių jis sumažino dar 100 m. Šitai Lambertas désto toliau: la fonction du droit civil comparé, tome I les conceptions étroites et unilatérales (Paris 1903) pusl. 407 ir sek. 593 ir sek., be to, rev. génér. de droit 1902 pusl. 385 ir sek. taip pat ir tąsa, ir l'histoire traditionelle des XII tables et les critères d'inauthenticité des traditions en usage dans l'école de Mommsen (Mélanges Appleton) Lyon 1903. Čionai Lambertas pripažino, kad XII lentelių kompiliatorius tesulipdė į vieną keletą įvairių laikotarpių papročių teisės rinkinių. Priešingai, už XII lentelių kaip įstatymų leidž. paminklo, siekiančio penkto šimtmečio vidurį pr. Kr., tikrumą pasisako: Girard, Histoire de l'organisation judiciaire des Romains I (Paris 1901) pusl. 50, past. 2; to paties, Nouvelle Revue historique XXVI (1902) pusl. 381 ir sek.; May, Rev. des études anciennes IV (1902) pusl. 201 ir sek.; Bréal, Journal des savants 1902 pusl. 599 ir sek.; Erman, Zeiitschr. d. Savigny-Stift. XXVIII (1903) pusl. 450 ir sek.; Lenel, Holtzendorffo enciklop. 6 leid. (1903) pusl. 96 past. 1. Ch. Appleton, Nature et antiquité des leges XII tabularum, Roma 1904 (Atti del congresso internazionale di scienze storiche estr. dal. vol. IX sez V.). Lenel, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVI (1905) pusl. 498 ir sek.; Holtzendorff-Kohlers enciklop. 7 leid. pusl. 324 ir sek. Mommsen prieš pat mirtį paašytame priedėlyje prie jo rašinio „iudicium legitimum", jur. Schrift. III pusl. 373 ir sek.; Collard, De l'authenticité de la loi des XII tables, Louvain 1907; Sohm, Institutionen (13 leid. 1908) pusl. 53 (14 leid. 1911 pusl. 57); Czyhlarz, Institutionen, 9. 10. leid. 1908 pusl. 12 ir sek.; Binder, Die Plebs. Leipz. 1909. pusl. 488 ir sek.; Costa, Storia delle fonti (1909) pusl. 4 ir sek.; Giorgi, Il decemvirato legislativo e la costituzione Serviana, Milanas 1912 (apie tai Koschaker, Zeitschr. der Sav. — Stift. XXXIV (1913) pusl. 431 ir sek. Šiuo klausimu neturi griežto nusistatymo Solazzi, La questione dell'autenticità delle XII tavole, Urbino 1903. — Kalb, Jahresbericht CXXXIV pusl. 22, laiko Lamberto hipotezę su tam tikromis modifikacijomis ne-

niui parengti buvo susipažinta su graikų teise, ir kad graikas buvo decemvirų patarėjas, nors žinios apie tai vietomis ir yra pasakiškos[6]. Graikų teisės įtaka XII lentelių įstatymams yra visai neginčytina[7]. Nėra tikslių žinių, ar forume išstatytos XII lentelių, nuo kurių ir patys įstatymai gavo vardą (XII tabulae, le-

---

visai nepriimtina. Šitos polemikos apžvalgą duoda Erman nur. veik. Kas netiki šaltiniams, tam ir prievarta nesurasi pozityvių XII lentelių tikrumo įrodymų. Tačiau teisingai pažymi Girardas, kad XII lentelių kalba, net tokia, kokią mums vaizduoja užsilikę fragmentai, geriau tinka penkto šimtmečio viduriui, negu 4 ar net 3 šimtm. pr. Kr. pabaigai. Mums yra žinoma, kad XII-koje lentelių buvo vienas žodis (lessus), kurio nebesuprato net Seks. Aelijus, ius Aelianum autorius. (L. Aelijus Stilonas tai geriau žinojo. Cic. de leg. II, 23, 59). XII lentelių turinys, kaip teisingai pastebi Girardas, nesiderina nei su Paiso, nei su Lamberto išvadomis. Čionai ypatingu įrodymu yra kruvina sprendimų vykdymo tvarka (į kreditoriaus mirties teisę reikia žiūrėti kaip į tikrą dalyką, nors kelių kreditorių teisė sukapoti skolininką į šmotelius ir yra abejotina) ir nuostatas, kad skolininkas gali būti parduotas trans Tiberim, vadinas į užsienį (Tab. III, 5. 6 [Bruns], Gell. XX, 1, 47: trans Tiberim peregre venum ibant); tuo tarpu apie 300 m. Tiberis nebebuvo valstybės riba. Toliau visai teisingai pažymi Girardas, kad XII lentelių kaip įstatymų leidimo istorija mūsų gali būti tiek pasekta, kiek tatai pagal istorinių šaltinių būklę yra įmanoma. Yra visai neįtikimas dalykas, kad apie 200 m. pr. Kr. — tuo metu, kai romėnų teisės mokslas jau buvo pradėjęs savo žydėjimo periodą — į privatų teisės kūrinį per klaidą ar dėka apgavimo būtų buvę žiūrima kaip į kodifikaciją. Dar neįtikimiau, kad tas veikalas vėlesniuose romėnuose būtų sukūręs ne kodifikacijos vaizdą, bet tikėjimą į už to veikalo esančią kodifikaciją (romėnai skyrė XII lentelių nuo Seks. Aelijaus veikalo). Grįžkime 100 metų atgal į ius Flavianum, ir visa tai bus mažėliau neįtikima, bet jokiu būdu dar nepanašu į tiesą. Nuo XII lentelių iki respublikos laikmečio pabaigos romėnų teisė praėjo milžinišką vidujinio rutuliojimosi kelią; jei mes tą laikotarpį sumažintume 250 metų (Lambertas), romėnų teisės išsirutuliojimas mums atrodytų negalimas, jei 150 metų — sunkiai suprantamas. Jeigu mes ieškotume romėnuose analogijos tiems, apskritai imant, neretiems reiškiniams, kai seni papročių teisės rinkiniai skelbiami dar senesniais įstatymų leidimais, tai, manau, tektų pasitenkinti leges regiae. Ir pagaliau: jei romėnai, norėdami XII-ai lentelių suteikti ypatingą autoritetą, būtų jas priskyrę ankstyvesniam laikmečiui, jie nebūtų buvę tokie kuklūs. Jie, neabejotinai būtų pasakę, kad XII lentelių yra karalių laikmečio padaras. Išorinis XII lentelių kūrimo vyksmas, kaip neaiškiai paskiros jo vietos bebūtų mums papasakotos, iš esmės yra visiškai įtikimas dalykas: XII lentelių yra galingos dviejų luomų kovos pasekmė.

5 Pomp. D. I, 2, 2, 24: Efezietis Hermodoras, exulans in Italia.

6 Steinhausen, De legum XII tabularum patria, Greifsw. [1887] ir Boesch, de duodecim tabularum lege a Graecis petita, Gött. 1893,

g e s XII t a b u l a r u m, δωδεκάδελτος buvo bronzinės[9]); galimas dalykas, kad anais senais laikais žmonės dar tebevartojo medžio lenteles. Kad galų gaisre žuvusios lentelės[10] vėliau būtų buvusios iš naujo padarytos, sunku patikėti[11]. Mat, vėlesniais laikais šie įstatymai buvo labai gerai žinomi (iki Cicerono laikų vaikai mokykloje juos mokėsi atmintinai)[12], bet jų forma laikui bėgant vis labiau ir labiau modernėjo. Tai būtų buvę neįmanoma, jei autentiškas įstatymų tekstas būtų išlikęs ir kiekvienas jį būtų lengvai galėjęs pasiskaityti forume. Nežiūrint į vėlybesnius teisės pakitimus, XII lentelių dar ilgai laikomos tikruoju romėnų teisės pagrindu; Livijus sako, kad pirmosios 10 lentelių esančios f o n s o m n i s p u b l i c i p r i v a t i q u e i u r i s, o jei prie šitų dar būtų pridėtos dvi paskutinės, gautume v e l u t c o r p u s o m n i s R o m a n i i u r i s[13]. Net Justinijano teisėje tebeveikia kai kurie XII lentelių nuostatai. Juristai juos dažnai komentuoja (Seks.

---

nenori nė klausyti apie pasiuntinybę į Graikiją. V o i g t, XII Tafeln I. pusl. 15: tik į Didžiąją Graikiją. Taip pat ir L e n e l, Holtz. enciklop. 6 leid. pusl. 97 (palyg. taip pat 7 leid. pusl. 325) tepripažįsta, kad decemvirai žinojo apie graikų teisę (iš graikiškų Kampanijos miestų). Priešingai, K a r l o w a I pusl. 112 ir K r ü g e r pusl. 9 žinią apie pasiuntinybę į Graikiją laiko tikra. Abejoja C o s t a, Storia delle fonti di dir. Rom. (1909) pusl. 11 ir sek.

[7] Gai. ad XII tab. D. X, 1, 13 D. XLVII 22,4 Cic. de leg. II, 23, 53. — M i t t e i s, Röm. Privatr. I pusl. 15 ir sek.

[8] L e x duodecim tabularum senesnėje ir griežtoje kalboje reiškia ne XII lentelių įstatymus, bet vieną XII lentelių įstatymą. Žiūr. M o m m s e n, Mélanges Boissier 1903 pusl. 1 ir sek. = Jur. Schrift. I pusl. 141 ir sek.

[9] Liv. III, 57 i. f. Dion. X, 57. Eboreae pas Pomp. D. I, 2, 2, 4 galėjo atsirasti iš roboreae, bet taip pat ir iš aereae.

[10] Liv. VI, 1.

[11] Tam patvirtinti cituojamas Cyprian. ad Donat. 10; Incisae sint licet leges XII tabulis et publice aere praefixo iura praescripta sint, inter leges ipsas delinquitur, inter iura peccatur. Prieš šios vietos įrodomąją galią žiūr. K r ü g e r pusl. 10[13]. Už atnaujinimą G i r a r d, Nouv. Rev. historique XXVII (1903) pusl. 412. Liv. VI, 1 tai vis dėlto neaiškiai tepatvirtina. Prieš atnaujinimą taip pat ir S c h l o s s m a n n, Altrömisches Schuldrecht und Schuldverfahren, Leipzig 1904 pusl. 67, L e n e l, Zeitschr. der Sav.—Stift. XXVI (1905) pusl. 500, K a l b, Jahresber. CXXXIX (1907) pusl. 25.

[12] Cic. de leg. II, 23, 59: Discebamus enim pueri XII ut carmen necessarium, quas iam nemo discit.

[13] Liv. III, 34.

Aelijus [§ 16], Labeonas [§ 19], Gajus [§ 20]); bet jais domisi ir kiti mokslininkai, ypatingai dėl jų kalbos ir dėl jų senoviškumo.

III. Visos mūsų žinios apie daugelį XII lentelių nuostatų remiasi teisinėje ir neteisinėje literatūroje išmėtytais pasakojimais ir citatomis. Tos citatos, betgi, niekur nėra tikslios — net ir tose vietose, kuriose mes jas tariame esant tikslias. Suglausta citatų kalba, nežiūrint į jos sumoderninimą, vis dėlto paliko labai senoviška. Pagrindinius tų citatų savumus sudaro: žinių trūkumas apie asmenis, į kuriuos kreipiasi arba apie kuriuos kalba įstatymas, ir liepiamosios nuosakos vartojimas tuose nuostatuose, kurių pagrinde glūdi ne liepimas, bet teisių suteikimas[14].

IV. XII lentelių fragmentų tvarkymu ir jų papildymu užsiimama nuo XVI a.; pirmas šios srities darbininkas buvo Aymaras du Rivailis[15]. Jau svarbesnis šios rūšies darbas buvo atliktas didžiojo Jokūbo Gothofredo[16]. Moderniosios restitucijos pagrindus padėjo Dirksenas[17], o Schoellio[18] darbas svarbus geresne filologine kritika. Brunso fontes[19] yra Dirkseno ir Schoellio veikalų pagerintas leidimas. — M. Voigto veikalas apie XII lentelių[20] yra labai mokytai parašytas, bet naudotis juo tegalima labai atsargiai[21] [22].

---

[14] Tai, pagaliau, apskritai lotynų kalbai nėra svetima forma (Imperativus permissivus).

[15] Aymarus Rivallius, civilis historiae iuris s. in XII tabularum leges commentariorum libri quinque 1515.

[16] Jac. Gothofredus, Quatuor fontes iuris civilis. 1653.

[17] Dirksen, Übersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölftafelfragmente (Leipzig 1824).

[18] R. Schoell, Legis duodecim tabularum reliquiae (Leipzig 1866).

[19] I pusl. 15 ir sek.

[20] M. Voigt, Die XII Tafeln. Leipzig 1883.

[21] Žiūr. taip pat Girard, Textes de droit Romain pusl. 9 ir sek. Apie rusų kalboje pasirodžiusį Nikolskio veikalą, XII lentelių sistema ir tekstas (1897), žiūr. v. Tuhr, Kritische Vierteljahrsschrift X. (1898) pusl. 482 ir sek.; Pergament, Zeitschr. d. Sav. Stift. XIX (1898) pusl. 374.

[22] Teksto kritika: Gradenwitz, Mélanges Girard 1912 I pusl. 505 ir sek., taip pat Berger, Kritische Vierteljarhsschr. LII (1914) pusl. 102 ir sek.

§ 8. Tautos įstatymai po XII lentelių.

I. Nuo XII lentelių tauta gausiai ima leisti įstatymus, kurių nemaža priklauso ir privatinės teisės sričiai[1]. Pirmaisiais imperijos metais komicijų įstatymų leidimas dar teberodo didelio gyvumo, tačiau jau prie Tiberijaus ir Klaudijaus jo reikšmė mažėja, kol, pagaliau, I-me šimtmetyje jis visiškai užgęsta. Paskutinis žinomas tautos įstatymas yra imperatoriaus Nervos pasiūlyta lex agraria[2]. Bet vis dėlto, imperijos metu tautai ir toliau priklausė vienas įstatymų leidimo aktas: formalus to meto imperatoriaus kompetencijos nustatymas, lex de imperio principis, Ulpijano[3] pavadintas lex regia. Iš esmės, betgi čia tėra formalus senato nutarimo patvirtinimas.

Vėlybesnieji Romos įstatymai, priešingai XII lentelių įstatymams, mėgsta ilgus perijodus. Norėdami perdaug tiksliai pataikyti, jie prirenka daugybę posakių (panašiai į šių dienų anglų įstatymus), kuriuose ieškoti viena nuo kitos griežtai skirtingų sąvokų būtų bergždžias darbas[4]. Romėnų teisės aiškumas — ne įstatymų leidimo nuopelnas, bet teisininkų darbo pasekmė.

II. Mūsų žinios apie leges remiasi daugiausia literatūros pasakojimais. Šis tas yra išlikę įrašuose. Reikia paminėti:

1. Tabula Bantina, 1790 m. Lukanijoje, netoli Bantijos (dabar Banzi), rastą bronzinę lentą. Vienoje jos pusėje yra dalis oskų įstatymo, kurio tiek kilmė, tiek turinys neaiškūs; galimas dalykas, kad tai yra miesto santvarka, romėnų suteikta bantinams. Kitoje lentelės pusėje randame lotynų, geriau romėnų, įstatymo iš 133—118 m. pr. Kr. sanctionis dalį[5].

---

[1] Baviera Faddai pašvęstame veikale (aukšč. § 6 past. 6.) galvoja, kad tik nuo lex Hortensia, nuo sulyginimo plebiscitų su leges, prasideda tikrasis privatinės teisės įstatymų leidimas. Jei mes tikime į XII lentelių tikrumą, tai jau jų turinys pasako, kad tokia nuomonė yra negalima.

[2] Callistr. D. XLVII, 21, 3, 1. — Pernice, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XX (1899) pusl. 159 lyg ir suabejoja, ar Kallistratas iš tikrųjų čia būtų kalbėjęs apie senato nutarimą; tą mintį, tačiau, jis pats paneigia.

[3] D. I, 4, 1 pr.

[4] Užtenka paskaityti lex Quinctia de aquaeductibus. Bruns I pusl. 113 ir sek. May, Mélanges Gérardin, Paris 1907 pusl. 399 ir sek. aiškina tuos žodžių sugrūdimus prietaringa baime. Schlossmann nur. veik. (§ 7[11]) pusl. 68 ne be pagrindo galvoja, kad vėlybesniuose įstatymuose senovinė kalba vartojama įspūdžiui sudaryti. Jis nurodo Cic. de leg. II, 7, 18, lex Col. Jul. Genet. LXI.

[5] Bruns I pusl. 48 ir sek. Moratti, La legge osca di Banzia Ar-

2. Vienuoliką bronzinės lentos gabalėlių; prieš 1521 m. juos buvo galima rasti Romoje, bet dabar kai kuriuos jų mes teturime nuorašuose. Vienoje tos lentos pusėje yra lex Acilia repetundarum, išleista 133 ar 132 m. pr. Kr., kitoje — lex agraria, išl. 111 m. pr. Kr.[6].

3. 16 šimtmetyje Romoje rastą bronzinę lentą, aštuntą iš eilės, kurioje buvo surašyta 81 m. pr. Kr. lex Cornelia (Sullae) de viginti quaestoribus[7].

4. 16 šimtmetyje Romoje rastą bronzinę lentą, kurioje surašyta pradžia lex Antonia de Termessibus, 71 m. pr. Kr. plebiscito. Tuo plebiscitu Termeso ir Pizidijos valdiniai paskelbiami laisvais piliečiais, romėnų tautos draugais ir sąjungininkais; atitinkamai sutvarkoma ir jų teisinė būklė[8]. Į šį įstatymą būtų galima žiūrėti kaip į lex specialis, kuriuo Termesėnams subjektyviai suteikiama teisių; tačiau vis dėlto teisingiau yra tame įstatyme matyti įsaką, nustatantį objektyvias teisės normas, kad ir aprėžto pritaikomumo.

5. 1760 m. prie Piacenzos, Velejos griuvėsiuose rastą bronzinę lentą[9], kurioje surašyta dalis (nuo 19 iki 23 skyriaus imtinai) įstatymo apie municipalinius teismus cizalpinėje Galijoje; įstatymas yra svarbus cautio damni infecti, operis novi nuntiatio, confessio in iure, atsakytos defensio požiūriu. Tas įstatymas buvo išleistas vėliau, negu cizalpinei Galijai suteikta Romos civilinė teisė (lex Roscia 49 m. pr. Kr.), ir, tur būt, ankščiau už 42 m. pr. Kr. įvykusį Italijos ir cizalpinės

---

chivio giuridico LII (1894) pusl. 745 ir sek. Girard, Textes pusl. 26 ir sek.

[6] Mommseno leidimas su komentarais, pirmą kart 1863, dabar Jur. Schrift. I pusl. 1 ir sek. Bruns I pusl. 55 ir sek. Girard, Textes pusl. 32 ir sek. Bormann, Festschr. für Hirschfeld (1902) pusl. 432 ir sek.; Hesky, Wiener Studien XXV pusl. 272 ir sek.; Brassloff, Wiener Studien XXVI pusl. 106 ir sek.

[7] Bruns I pusl. 89 ir sek. Girard pusl. 65 ir sek.

[8] Bruns I pusl. 92 ir sek. Girard pusl. 68 ir sek., 851. Bormann, Festschr. für Hirschfeld 1903 pusl. 434 ir sek.

[9] Bruns I pusl. 97 ir sek. Girard pusl. 72 ir sek.; Gradenwitz, Versuch einer Dekomposition des rubrischen Fragments, Heidelb. Akademie phil.-hist. Kl. 1915. G. įrodo, kad būta kelių teksto sluoksnių, tačiau, visai suprantama, neduoda tikslių žinių apie jų kilmę.

Galijos susijungimą[10]. Tas įstatymas, vadinąs save lex Rubria, laikomas tautos įstatymu; su šia nuomone, nežiūrint Mommseno prieštaravimo, ir reikia sutikti[11].

6. Fragmentum Atestinum, 1880 m. Atestėje (dabar Estėje) rastą bronzinę lentą, kuri, kaip ir ankstyvesnioji, kalba apie municipalinius teismus[12]. Įstatymas išleistas 49 m. pr. Kr. Vieta, kurioje jis rastas ir, ypatingai, to bronzos šmotelio sąryšis su lex Roscia aiškiai parodo, kad čia turima reikalo su cizalpinei Galijai skirtu įstatymu. Kad ta lenta vaizduotų dalį lex

---

[10] Karlowos nuomonė, kad čia, atvirkščiai, kaip tik kalbama apie nuostatus tam susijungimui įgyvendinti, man atrodo neįtikima, bet vis dėlto galima.

[11] Mommsen, Wiener Studien XXIV, sąs. 2 (Bormanno sąsiuvinis) ir Ephem. epigraph. IX, pusl. 4 taria tą įstatymą esant lex data (žiūr. žem. § 9, 1). Tam įrodyti jis remiasi kitų provincijų ir miestų santvarkų analogija, kuri, betgi, nepašalina galimumo tautai netarpiškai nustatyti tos rūšies santvarkos. Be to, Mommsenas galvoja, kad didelis to įstatymo gilinimasis į smulkmenas įrodo jį iš prigimties esant lex data. Bet ir tai neatitinka tiesą. Palygink, pav., tab. Heracl., kuri neabejotinai yra tautos įstatymas, arba lex Quinctia, kuri jau tikrai yra didžiausio gilinimosi į smulkmenas pavyzdys. Aukščiau minėtas įstatymas nustato procesualines formules tam atsitikimui, kai atsisakoma nuo cantio damni infecti. Pagal tas formules atsakovas nuteisiamas dėl to, kad jis nepaklausė e lege Rubria duoto magistrato įsakymo laiduoti: quod eius is duovir quattuorvir praefectusve ex lege Rubria seive id plebeive scitum est, decreverit (eil. 28 ir sek. 38 ir sek). Bet ir pats įstatymas (eil. 7 ir sek.) davė municipaliniam magistratui teisę ir jam uždėjo pareigą visais tais atvejais, kai grės nuostoliai, įsakyti atsakovui, kad jis ex formula, taigi (pagal bendrą prasmę) pagal peregrinų pretoriaus edikto formulę, paprasta stipuliacija (repromittere), kuri tam tikrais atvejais sutvirtinama laidavimu (satisdare), pažadėtų atlyginti galimus nuostolius: Eum quei in ius eductus erit de ea re ex formula repromittere et sei satisdare debebit, satisdare iubeto decernito. Mano nuomone, nėra nė mažiausio pagrindo abejoti, kad kaip tik į šį įstatymo įsaką ir buvo kreipiami proceso formulės žodžiai: quod ex lege Rubria seive id plebeivescitum est decreverit. Todėl visai neteisinga Mommseno nuomonė, pasak kurios lex Rubria ir Velejos lentoje surašytasis yra skirtingi įstatymai. Nėra reikalo priminti, kad įstatymas procesualinėse formulėse negalėjo pasakyti ex hac lege; nes juk proseсualinės formulės išeina už įstatymo ribų. Jeigu gi Velejos lenta žodžiais „lex Rubria, sive id plebiscitum est" turėjo galvoje save pačią, tai ji jau tikrai buvo įstatymas; nes juk nėra pagrindo galvoti ir tiesiog neįmanoma, kad sąryšyje su leges datae būtų buvusi pavartota išlyga „sive id plebiscitum est."

[12] Bruns I pusl. 101 ir sek. Girard pusl. 78 ir sek.

Rubria, teigti vis dėlto negalima; jau daug teisingiau būtų toje lentoje matyti lex Rubria pirmatakūnę[13].

7. Tabula Heracleensis, 1732 m. Lukanijoje, Heraklejos griuvėsiuose rastą į du šmotus suskilusią bronzinę lentą[14]. Toje lentoje yra surašyta didelė dalis vieno Cezario įstatymo, išleisto 45 m. pr. Kr.; to įstatymo nuostatai kalba apie grūdų išdalinimą, Romos miesto gatvių policiją ir apie savivaldybių (magistratus, decuriones) santvarką. Šį įstatymą, remdamiesi Savigny autoritetu[15], mes buvome įpratę laikyti lex

[13] Pagal lex Rubria municipaliniams magistratams priklauso visos bylos, kurių ieškinio kaina ne didesnė kaip 15.000 sestercijų. Fragm. Atestin. tereikalauja, kad ieškinio kaina neprašoktų 10.000 sestercijų. Tiesa, ši suma teminima sąryšyje su actiones famosae (ieškiniais, kurių patenkinimas susietas su garbės atėmimu). Atodo, betgi, kad tuo įstatymu nesiekta tos rūšies ieškiniams sukurti ypatingo teismingumo; jau daug greičiau juo norėta pasakyti, kad actiones famosae, neatsižvelgiant į ieškinio kainą nepriklausančios municipaliniams magistratams, gali būti atsakovo noru jiems pavestos spręsti, žinoma, jei ieškinio kaina neprašoka paprastos 10.000 sestercijų ribos. Bet tuo atveju Fragm. Atest. nepriklauso legi Rubr. Palyg. Appleton, Revue générale du droit 1900 pusl. 193 ir sek., yp. pusl. 234 ir sek.; taip pat Kübler, Zeitschr. der Sav. — Stift. XXII (1901) pusl. 200 ir sek. Fr. Atestin. antroji pastraipa privačių procesų srityje palieka visiems municipaliniams magistratams tą teismo galią, kurios jie, remdamiesi ypatingais nuostatais, turėjo iki 49 m. lex Roscia. Kaip tai įvyko, pasak Appletono n. v. pusl. 148, esą neaišku. Mano nuomone, buvo taip: būtų buvę galima pagalvoti, kad romėnų teisės suteikimas naikina ypatingus paskirų bendruomenių statutus; tokiai išvadai Fr. Atestin. ir stengiasi užkirsti kelią. Be to, Fr. Atestin. cituoja lex Roscia kaip kovo m. 11 d. įstatymą, visai nenurodydamas metų; tai tėra galima, jei fragmente surašytas įstatymas yra išėjęs tais pat metais kaip ir lex Roscia (palyg. Appleton l. c. pusl. 206). Galimas daiktas, kad lex Rubria, praplėsdama municipalinių teismų kompetenciją ir smulkiai išdėstydama proceso tvarką, Fr. Atestinum išlygą padarė nebereikalingą.

[14] Bruns I pusl. 104 ir sek. Girard pusl. 80 ir sek.

[15] Vermischte Schriften III pusl. 279 ir sek. — Legras, La table Latine d' Héraclée, la prétendue lex Julia municipalis, Paris 1907, galvoja, kad tai buvusi 85—82 m. laikotarpio Heraklejai skirta lex data (palyg. § 9 I); į ją davėjas įtraukęs miestui reikšmingų romėnų įstatymų nuostatų. Priešingai Kübler, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 409 ir sek.; De Sanctis, R. Accad. delle scienze di Torino vol. XLV Dez. 1909 II, tą lentą laiko Heraklejos miesto įstatymų rinkiniu, bet ne lex data; Mitteis, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXIII (1912) pusl. 159 ir sek. pasakojąs taip pat ir apie Paiso ir Napo darbus, prieina išvados, kad vyraujanti nuomonė vis dėlto esanti labiausiai įtikima: kad tas įstatymas esąs lex satura ir priklausąs 45 m. pr. Kr. — Gradenwitz, Die Gemeinde-

Julia municipalis. Mommsenas, tačiau, neseniai[16] ne tik užginčyjo tokį įstatymo pavadinimą, bet ir pareiškė, kad Romoje niekuomet nėra buvę bendro įstatymo apie miestų dalykus. Bet vis dėlto tame įstatyme yra labai daug bendrų nuostatų apie savivaldybių santvarką; mes net gauname įspūdžio, kad jame yra sutalpinta[17] bendroji miestų teisė, kuri, žinoma, turi būti papildyta specialiais paskirų miestų santvarkų nuostatais[18]. Kad tas įstatymas yra lex Julia, kurį, būdamas diktatorium, išleido Cezaris, neginčyja ir Mommsenas[19]. Pavadinimas lex Julia municipalis netinka visam įstatymui, bet gerai tinka tai jo daliai, kuri paliečia municipijų reikalus; yra net įrodymų tokiam tos dalies pavadinimui[20].

8. Bronzinę lentą, rastą 14 šimtmetyje Romoje[21], kurioje surašyta pabaiga 69 m. pr. Kr. išleistos lex de imperio Vespasiani — įstatymo, nustačiusio impr. Vespasijano kompetenciją.

---

ordnungen der Tafel von Heraklea, Heidelb. Akademie phil. — hist. Kl. 1916, 14 prie tos nuomonės prisideda. Jis duoda plačią, naujai pagrįstą, teksto kritiką: visi antrosios (savivaldybių) dalies skyriai yra kilę įvairiais laikotarpiais, ir tik įstatymo dėliai jie sustatyti vienas greta kito ir sumišai.

[16] Ephemeris epigraphica IX pusl. ir sek. = Jur. Schrift. I pusl. 152 ir sek. Žiūr. taip pat Hackel, Wiener Studien XXIV 1902 pusl. 552 ir sek.

[17] Jame sutalpinta, o ne „jis yra"! Juk toje lentoje (įstatyme) yra ir kitokių dalykų; žiūr. aukšč. tekstą.

[18] Palyg. § 9, I, 2; apie lex Julia municipalis turinio gimininingumą su Astinomų įrašu Pergame žiūr. Hitzig, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXVI (1905) pusl. 434 ir sek; Kübler, ten pat XXVIII (1907) pusl. 414 ir sek.

[19] Žiūr. taip pat Kübler, nur. veik. pusl. 413 ir sek.

[20] Įrašas Dessau 5406; M. Junius Sabinus quatuor vir aediliciae potestatis e lage Julia municipali. Mommsenas, tiesa, galvoja, kad tai liečia individualią paskiro miesto (Paduos) santvarką. Mat, žodžio „municipalis" nepasitaiką romėnų tautos įstatymuose. Bet juk būdvardžiu išreikštas įstatymo pavadinimas, vaizduojąs įstatymo objektą (iudciaria, vicesimaria), gyvoje romėnų kalboje buvo taip paplitęs dalykas, kad municipijas liečiančio tautos įstatymo pavadinimas „lex municipalis" visiškai neturėtų mestis į akis. Kad dalis įstatymo būtų galėjusi būti pavadinta lex Julia municipalis, nėra, nė mažiausios abejonės. Juk vienas paskiras lex Papia nuostatas buvo pavadintas lex Papia decimarum (C. Th. VIII, 17, 2).

[21] Bruns I pusl. 192 ir sek.

§ 9. 3. Leges datae ir leges dictae.

I. Romėnai provincijų ir miesto bendruomenių teisines santvarkas dažnai nustatydavo įstatymu, kurį savo nuožiūra paskelbdavo magistratas (legem dare, lex data), visai nepasiūlęs jo tautos susirinkimui ir neatsiklausęs dėl jo vietos gyventojų ir bendruomenės narių nuomonės.

1. Provincijoms tokias santvarkas paprastai suteikdavo jas nukariavęs arba jose sukilimą numalšinęs karvedys. Tačiau karvedžio nustatytos santvarkos būdavo reikalingos senato patvirtinimo, jei tik (kaip paprastai atsitikdavo) senatas jam nepriskirdavo komisijos, kurios nutarimais jis turėdavo vadovautis. Taip konsulas P. Rupilijus 131 m. pr. Kr. po pirmojo vergų karo de decem senatorum decreto leista lex Rupilia pertvarkė Sicilijos santvarką. Šiuo įstatymu, mums žinomu iš verriniškių Cicerono kalbų, buvo smulkiai išdėstyta teismų santvarka[1]. Pompiejus po trečiojo karo su Mitridatu, 64—63 m. pr. Kr., išleidė daug plačių nuostatų Azijos kraštams. Pompiejui grįžus, šitų nuostatų patvirtinimas ir sudarė jo ginčo su senatu esmę. Jo nuostatai, vadinami lex Pompeja, dar tebeturėjo galios imperijos metu; mums yra žinomi jo nuostatai, liečią municipijų privatinę teisę, magistratus ir dekurijonus[2][3].

2. Seniausios žinios apie romėnų suteiktą miesto santvarką siekia 317 m. pr. Kr.: tais metais senatas davęs Antijos kolonijai patronus ad jura statuenda ipsius coloniae[4]. Galimas daiktas, kad čionai priklauso ir tabula Bantina (§ 8 II, 1) surašytas oskų įstatymas. Ar senovėje tos rūšies santvarkos būdavo tautos susirinkimo tvirtinamos, nežinia. Vėlesniaisiais laikais miestų santvarkos visuomet būdavo nustatomos vieno ar kelių valdininkų, kuriuos tam tikslui įgaliodavo tautos susirinkimas. Kad tai buvo dažnai ir mielai daroma, rodo Tabula Heracleensis surašyta Cezario įstatymo išlyga: „Valdininkai, kuriems suteikti tokie įgaliojimai, dar metus po šio įstatymo išleidimo turi teisės daryti pataisų savo įsakuose"[5]. Paskiros miestų santvarkos greičiausiai buvo pagrįstos bendra

---

1 Cic. in Verr. II, 2, 13, 32; 16, 39.

2 Plin. ad. Trai. 79. 80. 112. 114. 115. Palyg. § 8 past. 15.

3 Pagal Mommseną ir Velejos lentos įstatymas būtų lex data cizalpinei Galijai.

4 Liv. IX, 20 i. f.

5 Tab. Heracl. eil. 159 ir sek.

minėto įstatymo mintimi. Kad jų turiniai dažnai būdavo tolygūs, yra labai įtikimas dalykas[6]. Imperijos metu miestų santvarkas nustato imperatorius. Tam tikslui imperatorius neprivalo gauti kaskart vis naujų įgaliojimų; jis yra įgaliotas visam laikui, neaišku tik, kokiu formaliu pagrindu.

Čionai priklauso šie įrašai:

a) Tarento — miesto, kuriam suteikta ius civile, — santvarka. Ji išleista tarp 89 ir 62 m. pr. Kr. Devintoji tų bronzinių lentelių, ant kurių surašyta minėto miesto santvarka, rasta 1894 m. Tarente[7].

b) Lex Ursonensis arba lex coloniae Juliae Genetivae, santvarka, 44 m. pr. Kr. suteikta šituo vardu kolonizuotam Urso miestui Ispanijoje (dabar Osuna). Šitą santvarką nustatė M. Antonijus, remdamasis įstatymu apie kolonijų steigimą, kurį jis pats buvo Cezario įsakymu pravedęs. 1870—1874 m. Osunoje buvo rasta keletas bronzinių lentų; jose surašyta žymi minėtos santvarkos dalis: nuo 61 iki 82 ir nuo 91 iki 134 skirsnio[8].

c) Augusto laikų, paties Augusto Narbonos miestui išleistas įstatymas. Juo paliečiamas vienas ten paskirtas flaminas. Jo likučius mes matome 1883 m. Narbonoje rastoje bronzos lentoje[9].

d) Salpensos miesto santvarka, lex Salpensana, ir Malagos miesto santvarka, lex Malacitana. Šios abi santvarkos buvo Domicijano tarp 81 ir 84 m. suteiktos minėtoms

---

[6] Palyg. past. 10 ir past 12. Mommsen, Ephem. epigr. IX pusl. 5 ir sek., galvoja, kad abstrakčiai paimta lex municipalis pažymi paskirų miesto santvarkų turinių tolygumą; bendros miestų santvarkos buvimą jis neigia (aukšč. § 8, I, 7). Atrodo, kad anas posakis apima bendrą įstatyminę miestų teisę, kurią sudaro Cezario įstatymas ir jam tolygūs paskiras miestų santvarkas nustatę įstatymai.

[7] Mommsen, Ephem. epigr. IX pusl. 1 ir sek. Scialoja, Bulletino dell' Istituto di Dir. Romano IX, 1 (1896) pusl. 7 ir sek. 88. Dessau 6086. Girard. pusl. 62 ir sek.

[8] Bruns I pusl. 123 ir sek. Fabricius, Hermes B. XXXV (1900) pusl. 205 ir sek. visai pagrįstai galvoja, kad Antonijus Cezario nebaigtą įstatymą pabaigęs ir jį prieš Cezario norą pakeitęs. Dessau 6087. Girard pusl. 89. ir sek. — Fabricius, Die Rasuren bei der lex Ursonensis, Gradenwitz, Gemeindeordnungen der Tafel von Heraklea (§ 8 past. 15) pusl. 49 ir sek.

[9] Bruns I pusl. 140 ir sek. Dessau 6088. 6089.

bendruomenėms; jos tuo metu (nuo Vespasijano) priklausė lotynų teisei. Dvi bronzinės lentos, 1851 m. rastos ties Malaga[10], apima dalį lex Salpensana — nuo 21 iki 29 skirsnio ir dalį lex Malacitana — nuo 51 iki 69 skirsnio[11]. Nuo 1896 m. žinomas netoli Sevilijos rastas bronzos šmotelis vaizduoja dalį 67-to lex Malacitana skirsnio. Jis priklauso kito Ispanijos miesto santvarkai, kurios turinys tolygus lex Malacitana turiniui[12]. Ispanijos miesto santvarkai, greičiausiai, priklauso ir ties Sevilija rastas[13] procesualinę teisę liečiąs bronzos šmotelis.

II. Respublikos metu romėnų civilinė teisė principe tegali būti suteikta tautos susirinkimo nutarimu. Taigi, jei magistratas įstatymu jam suteikto įgaliojimo galia suteikia civilinę teisę, mes turime analogingą ankstyvesniems atvejams deleguoto įstatymų leidimo aktą. Tuo, betgi, jis tesuteikia asmeninę privilegiją. O romėnų teisės mokymuisi tos rūšies įsakai yra svarbūs tik jų leidimą tvarkančių taisyklių atžvilgiu; jų turinys čionai nesvarbus. Aptartasis įgaliojimas pirmiausia buvo teikiamas kolonijas steigiantiems valdininkams kolonistų atžvilgiu[14], o jau paskui ir karvedžiams kareivių atžvilgiu. Po sertorionėnų karo, 42 m. pr. Kr., toks įgaliojimas konsulų L. Gellijaus ir Gn. Kornelijaus įstatymu buvo suteiktas Pompiejui[15]. Imperijos metu imperatoriai mielai apdovanodavo atitarnavusius kareivius Romos piliečio teisėmis, o tiems jų, kurie apsigyvendavo provincijose, dar suteikdavo connubium teisę su peregrinėmis (tiems, kurie jau buvo piliečiai, tik šią teisę)[16]. Atininkamas įsakas, paliečiąs iš sykio daugelį kareivių, būdavo, nelyginant koks įstatymas, surašomas į bronzinę lentą ir išstatomas Kapitolyje: paskiriems kareiviams įteikiamas, betgi, bronzinis dvilentis (dvi surištos lentelės)

---

[10] Galimas daiktas, malagėnai vietoje žuvusios vienos jų įstatymo lentos įsigijo salpensėnų tolygaus turinio įstatymo lentą. Mommsen, Ephem. epigr. IX pusl. 10.

[11] Bruns I pusl. 142 ir sek. Girard pusl. 108 ir sek.

[12] Mommsen, Ephem. epigr. IX pusl. 10. Sunku nustatyti, kas apie šį bronzos šmotelį pasakyta pusl. 11.

[13] Steiner, Heidelb. Akad. phil. — hist. Kl. 1916, 2; Mitteis, Zeitschr. der Sav. Stift. XXXVII (1916) pusl. 324 ir sek.

[14] Cic. Brut. 20, 79.

[15] Cic. pro Balb. 8, 19.

[16] Gai. I, 57. Bet vis dėlto didelio duosnumo čia neparodoma: privilegija teturi galios vienai ir tai tik pirmai po paleidimo iš kariuomenės paimtai žmonai.

— liudininkų patvirtinta ano įstatymo ištrauka; tai buvo kareivių asmenybės įrodomasis dokumentas. Tokių *kareivių diplomų* yra išlikęs didelis skaičius[17].

III. *Lex dicta* yra savam daiktui skiriamas teisės nuostatas. Taigi čionai priklauso ir tos teisės normos, kurias priklausomieji organai valstybės ar bendruomenės vardu skiria valstybės ar bendruomenės nuosavybėms.

Šitokiems *leges dictae* priklauso labai senoviški įstatymai apie Lucerijos ir Spolecijaus gojelius, 58 m. pr. Kr. nustatyta Furfos miesto šventyklos santvarka[18], narbonėnų 11—13 m. po Kr. nustatytos naujai įrengtam Augusto altoriui taisyklės[19], nuostatai apie Domicijano altorių[20], 137 m. p. Kr. Salonos (Dalmacijos) *duovirų* išleisti Jupiterio altoriaus nuostatai[21].

Kai kur, gal būt, sunku suprasti, ar įsakai labiau pagrįsti savininko teisėmis ar administravimo teise. *Lex metalli Vipascensis* yra imperatoriaus įsakas, kuriuo nustatoma miesto organizacijos neturinčios ir *procurator metallorum* prižiūrimos Vipaskos kasyklų apskrities (Portugalijoje) santvarka. Paties įsako žodžiai[22] ir jo nuostatų prigimtis aiškiai rodo, kad įsakas priklauso savininkų teisių galia išleistoms *leges dictae*. Dalis šito įsako yra išlikusi bronzinėje lentoje, rastoje 1876 m. senose aukso kasyklose netoli Aljustrelio, Portugalijoje[23]. Išlikę nuostatai visų pirma nagrinėja tų asmenų teises, kurie apskrities ribose iš iždo yra atpirkę išskirtinę verslo teisę (aukcionatorius, šauklys, maudyklių laikytojas, kurpius, kirpėjas). Šitie nuostatai iš esmės remiasi imperatoriaus nuosavybės teise į tą žemės plotą, kuriame vieniems leidžiama, o kitiems draudžiama užsiimti verslais. 1906 m. Burthe atrado Aljustrelyje naują ir svarbią ano

---

[17] Pavyzdžius duoda *Bruns* I pusl. 274 ir sek., palyg. 423 ir sek. Pasitaiko, betgi, kareivių diplomų ir vaško lentelėse. Žiūr. tokio diplomo paskelbimą (iš Kairo muziejaus) — *Seymour de Ricci*, Nouv. Rev. hist. XXX (1906) pusl. 477 ir sek.; apie tai *Girard*, ten pat pusl. 486 ir sek., ir *Mitteis*, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVII (1896) pusl. 354; palyg. taip pat ir *Mitteiso* nur. veik. nurodymą BGU 113, 5. 6: οἱ χωρὶς χαλκῶν οὐετρανοί. *Bruns* pusl. 277.

[18] *Bruns* I pusl. 283 ir sek.

[19] *Bruns* I pusl. 284 ir sek.

[20] *Bruns* I pusl. 287 ir sek.

[21] *Bruns* I pusl. 286.

[22] E lege metallis dicta (eil. 58).

[23] *Bruns* I pusl. 289 ir sek.

įsako dalį, iš kurios aiškėja, kad to įsako autorius buvo Adrijanas[24].

Panašūs yra ir domėnų nuostatai. Mums yra žinomas vienas Trajano laikų įrašas, apimąs dviejų imperatoriaus prokuratorių nuostatus, skirtus imperatoriaus domėnams Afrikoje. Tie nuostatai sudaro lex Manciana priedėlį[25]. Ain-el Djemalos įrašas, 1906 m. atrastas Carcopino, apima bylas, sudarančias kitą lex Manciana[26] priedėlį. Panašiame, bet jau ne taip reikšmingame, įraše yra sutalpinti imperatoriaus prokuratorių nuostatai, skirti keletai Afrikos saltus. Tai yra ne kas kita, kaip lex Hadriana priedėlis[27].

§ 10. 4. Edicta magistratuum. Ius civile ir ius honorarium.

I. Ius edicendi yra bendra aukštesniųjų respublikos magistratų teisė. Tai yra teisė žodžiu (in contione) arba raštu — parašymu baltose medžio lentelėse (in albo proponere) —

---

[24] Cagnat, Journal des savants 1906 pusl. 481 ir sek. 671 ir sek.; Cantarelli, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XVIII 1907 pusl. 309 ir sek; Mispoulet, Le regime des mines à l'époque romaine et au Moyen âge, d'après les tables d'Aljustrel, Nouv. Rev. hist. XXXI (1907) pusl. 345 ir sek. 491 ir sek; Cuq, Mél. Gérardin (1907) pusl. 87 ir sek.; Kübler, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXX (1909) pusl. 420 ir sek.; Bruns pusl. 293. Žiūr., betgi, ir Lenel pusl. 353².

[25] Adolf Schulten, Abhandlungen d. Kgl. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Kl. N. F. B. II Nr. 3 (1897). O. Seeck, Neue Jahrbücher f. d. kl. Altertum, Geschichte und deutsche Literatur I (1898) pusl. 628 ir sek. H. Krüger, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XX (1899) pusl. 267 ir sek. Erman, Centralblatt f. Rechtswissensch. XXVII (1898) pusl. 176 ir sek. Toliau Kalb, Jahresbericht f. Altertumswissenchaft B. CIX (1901 II) pusl. 24 ir sek. Bruns pusl. 295 ir sek.

[26] Carcopino, Mélanges d'Archéologie et d'histoire XXVI (1906) pusl. 365 ir sek.; Mispoulet, Nouv. rev. hist. XXX (1906) pusl. 812 ir sek. XXXI (1907) pusl. 5. ir sek.; Marchi, Bull dell' Ist. di Dir. Rom. IX (1907) pusl. 270 ir sek. Schulten, Klio VII (1907) pusl. 88 ir sek.; Carcopino, Klio VIII pusl. 154 ir sek.; Bruns pusl. 302 ir sek.

[27] Bruns, Fontes I pusl. 300 ir sek. A. Schulten, Hermes B. XXIX (1894) pusl. 204 ir sek. Toliau Kalb, Jahresbericht f. Altertumswissenschaft nur. viet. pusl. 217 ir sek. Cicogna, Dei possedimenti denominati saltus. Arch. giur. LXXIV (1905) pusl. 273 ir sek. LXXV (1905) pusl. 595 ir sek. Palyg. taip pat Hirschfeld, Der Grundbesitz des röm. Reiches in den ersten drei Jahrhunderten. Beitr. z. alten Gesch. II (1902) pusl. 284 ir sek.

pranešti tautai magistratų valią ir nuomonę. Pavyzdžiui, cenzorių 92 m. pr. Kr.[1] išleistas ediktas praneša cenzorių nepasitenkinimą tais, kurie laiko arba lanko retorikos mokyklas. Pasitaiko ir dvasininkų ediktų, pav. ediktai apie quindecimviri sacris faciundis[2].

Magistratai, kuriems civiliniuose dalykuose buvo suteikta teismo galia (Romoje pretoriai ir kuruliniai edilai, provincijose vietoje pretorių vietininkai ir vietoje edilų kvestoriai) ius edicendi panaudodavo šitaip: pradėdami eiti savo pareigas, jie išleisdavo platų ediktą, kuriame buvo išdėstytos taisyklės, pagal kurias jie buvo nusistatę naudotis teismo galia[3]. Šito edikto reikia laikytis ištisus metus, ir šiuo atžvilgiu jis vadinamas edictum perpetuum[4]. Jo turinį sudaro ne tiek įsakymai teismo priklausantiems asmenims (tačiau pasitaiko ir šitokių, pav., pronuntianto, dicunto kurulinių edilų edikte, ne quis....habeat pretoriaus edikte)[5], kiek[6] priemonės, kurių nusakytais atvejais magistratas yra nusistatęs griebtis. Pavyzdžiui: prisiekusiųjų teismo paskyrimas (iudicium dabo), įvedimas į turėjimą (in possessionem ire iubeo, bonorum possessionem dabo), įsakymas sudaryti stipuliaciją ir laiduoti arba nelaiduoti už ją (promitti, satisdare iubebo), pirmykštės būklės atstatymas (in integrum restituam) ir daug kita. Charakteringa, kad magistratai, leisdami ediktus, vengia jais per daug susirišti ir užtat palyginamai dažnai palieka sau laisvas rankas būklei kiekvienu atsitikimu įvertinti (causa cognita, si mihi iusta causa esse videbitur) arba bendrais bruožais tenurodo tas priemones, kurių jie ketina griebtis (cogam, uti quaeque res erit, animadvertam). Šiuo atžvilgiu ediktas sudaro įstatymo priešybę (įstatymas valdi-

---

[1] Suet. de rhet. c. 1. (Bruns 1 pusl. 239).

[2] Ediktas iš 17 m. pr. Kr. (išlikęs įrašuose) žiūr. Bruns I pusl. 248.

[3] Pomp. D. I, 2, 2, 10: Ut scirent cives, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seque premunirent, edicta proponebant.

[4] Ascon. in Cornelian. pusl. 58 (Bruns II pusl. 71) žiūr. past. 8. Kad tie ediktai, kuriuos leisdavo metų laikotarpyje, techniškai vadinęsi edicta repentina, yra sena stebėtinu būdu ir Girardo, Manuel I, 62 pakartota klaida. Čia blogai suprasta ta vieta, kurioje Ciceronas prikiša Verrui, kad jis „skubiu" ediktu nustebinęs pasaulį. (Cic. in Verr. III, 14, 36) palyg. Krüger § 5 past. 3.

[5] D. XXI 1, 1 pr. D. IX, 3, 5, 6.

[6] Šitie faktai nereikalingi ypatingų įrodymų, kadangi jų kiek tinkamas edikto skaitytojas.

ninkų nuožiūrai stengiasi palikti kuo mažiausiai vietos!). Pagrindinę edikto dalį sudaro tarnybinių veiksmų, o taip pat ir formulae, pavyzdžiai. Pasinaudodami formulėmis (formulae), pretoriai civiliniame procese duodavo prisiekusiam posėdininkui nurodymų ir jį įgaliodavo išspręsti bylą. Visas ediktas yra teisminė magistrato programa, iš kurios, tačiau, netiesioginiai buvo suprantama, kokio elgesio nori magistratas iš teisės normų priklausančių asmenų. Tai dažnai aiškėja ir iš (tariamąja nuosaka pareikštų) įsakomų ir draudžiamų prierašų tose vietose, kuriose paties teksto forma nėra įsakoma. Edictum, betgi, vadinamas ne tik ediktas kaip visetas, bet ir kiekvienas jo nuostatas[7].

Teisminių ediktų amžių sunku nustatyti. Atrodo, kad ediktas, pradžioje mažas, išsirutuliojo į tą plačios apimties aktą, kuriuo jis buvo vėlybesniais laikais. Kadangi nurodymai prisiekusiam teisėjui jokiu būdu nebuvo vienintelis edikto objektas, jo pradžios reikia ieškoti ne formuliniame procese, nors, tiesą pasakius, formulinis procesas ir atvėrė ediktui plačiausias darbo sritis. Gajus[8] formulinio proceso pradžią susieja su lex Aebutia, įstatymu, išleistu maždaug tarp 200 ir 150 m. pr. Kr. Tačiau tikrovėje formulinio proceso pradžia, jei tik į peregrinus žiūrėti kaip į proceso šalį, buvo daug ankstyvesnė. Nes sąjungininkams Romoje niekuomet nėra buvusi žinoma kuri nors kita proceso rūšis. Tos proceso rūšies įvedimas ginčams tarp piliečių spręsti ėjo lygiagrečiai su materialinės privatinės teisės normų, ištobulintų santykiais su svetimtaučiais, pritaikymu civibus Romanis (žiūr. aukšč.); tai galėjo atsitikti gerokai vėliau, nei buvo įkurti svetimtaučių teismai. Taigi mes neturime jokio pagrindo tvirtinti, kad formulinis procesas romėnų piliečiams buvo įvestas dar prieš lex Aebutia[9].

II. Savaime suprantama, iš edikto kūrėjo buvo laukiama, kad jis elgsis taip, kaip buvo savo edikte pranešęs. Pastovumas yra vienas pagrindinių teisės reikalavimų. Jau labai rimtos turi būti priežastys, kad mes galėtume pateisinti teismą, kuris, vieną

---

[7] Apie ediktus, kurie nurodo į kitus teisės šaltinius, puikiai pasakoja H. Krüger. Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXVII (1916) pusl. 230 ir sek. Jis gražiai išveda, kad ediktai, kuriuose buvo tokių nurodymų, vadinosi edicta monitoria arba edicta brevia.

[8] 4, 30.

[9] Čionai aš nesutinku su giliai protingais Mitteiso, Röm. Privatr. pusl. 38 ir sek., samprotavimais apie edikto ir formulinio proceso amžių.

kartą išsprendęs teisės klausimą vienaip, kitą kartą tą patį teisės klausimą sprendžia kitaip. Iš valdžios įstaigų reikalaujama dar didesnio pastovumo: jų bendrieji pasižadėjimai turi būti dar patikimesni. Į respublikos laikmečio pabaigą magistratai, betgi, ėmė naudoti piktam savo galią: jie visai savivališkai nukrypdavo nuo savo edikto. Pradžioje su tuo kovota intercesijomis, kurios buvo pritaikomos ir civiliniame procese[10]. Tačiau 67 m. pr. Kr. lex Cornelia, liaudies tribūno G. Kornelijaus (kurį paskiau gynė Ciceronas) pasiūlytas plebiscitas, surišo magistratus — pradžioje pretorius — visam jų tarnybos laikui su jų ediktu[11]. Kadangi ediktas tebuvo pagrįstas magistrato imperiumu, jis savaime nustodavo galios, kai tik pasibaigdavo jo kūrėjo tarnybos laikas. Naujasis magistratas į savo ediktą įtraukdavo pirmtakų išbandytus nuostatus; taip išaugo didelis ediktuose nuolat kartojamų, iš esmės ilgalaikių, nuostatų medis, kurio šakos po truputį apėmė visą pirvatinės teisės ir civilinio proceso sritį (edicta translaticia)[12]. Svarbiausi buvo abiejų miesto pretorių ediktai[13], o po jų sekė kurulinių edilų leidžiami ediktai[14]. Provincijų vietininkai derino savo ediktus su pretorių ediktais[15], visų pirma

---

[10] Cic. in Verres II, 1, 46, 119: (Verres) in magistratu contra illud ipsum edictum suum sine ulla religione decernebat. Itaque L. Piso multos codices complevit earum rerum, in quibus ita intercessit, quod iste aliter atque ut edixerat decrevisset.

[11] Ascon. l. c. (past. 4): Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit: ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent; quae res cunctam gratiam ambitiosis praetoribus, qui varie ius dicere assueverant, abstulit. Cf. Dio Cass. 36, 40 [23].

[12] Cic. in Verr. II, 1, 44, 114: Hoc vetus edictum translaticiumque esse, palyg. Cic. ad fam. III, 8, 4.

[13] Gai. I, 6: Amplissimum ius est in edictis duorum praetorum urbani et peregrini.

[14] Gai. I, 6.

[15] Cic. ad Attic. VI, 1, 15 ir ad fam. III, 8, 4 apie savo Kilikijos ediktą. v. Velsen, Zeitschr. der Sav. Stift. XXI (1900) pusl. 73 ir sek. galvoja, kad Augustas, norėdamas panaikinti ypatingąją provincijų teisę, išleidė įstatymą, kuris sulygines provincijų ediktus su miestų ediktais. Nuo to laiko nustojo buvę provincijų ediktai, o edictum praetoris peregrini gavęs edictum provinciale vardą. Aš tam negaliu patikėti kaip tik dėlto, kad toks absoliutus sulyginimas aniems laikams man atrodo sunkiai įmanomas. Man atrodo, kad ir Gai. I, 6 yra įrodyta vietininkus savo ediktą derinus su abiejų miesto pretorių ediktais. Tai juk buvo neišvengiama: provincijose gyveno daug romėnų piliečių, o ir jų tarpe galėjo kilti ginčų. Prieš v. Velsen; žiūr. taip pat Lenel, Holzendorffs Enzykl. pusl. 352.[2]

su praetoris peregrini ediktu, o kvestoriai sekė kurulinių edilų pavyzdžiu[16]. Daug ediktų ir jiems panašių institutų vėlesniesiems buvo žinomi pirmą kartą juos paskelbusių pretorių vardais, pav.: formula Octaviana (actio quod metus causa), actio Publiciana, Pauliana, Serviana, interdictum Salvianum, edictum Carbonianum.

III. Pasak įpročio, magistratas, leisdamas ediktus priklauso tautos įstatymo ir visko, kas jam yra lygu, taigi ir juristų atliekamos įstatymų interpretatio (§ 16) ir senosios papročių teisės (šia prasme ius civile). Tačiau tiek, kiek tie varžtai jam leidžia, magistratas elgiasi pagal savo nuožiūrą ir turi teisės nustatyti taisykles, pagal kurias jis ketina atlikti savo pareigas. Tai visų pirma taikoma tiems ediktų nuostatams, kurie papildo ius civile ir jos minčiai padeda įsigyventi. Tačiau magistratai labai dažnai įtraukdavo į savo ediktus ir tokių nuostatų, kurie tiesiog prieštaraudavo ius civile, norėdavo ją pataisyti[17]. Tai, tiesa, laužydavo principą, kuriuo buvo pagrįsti magistrato santykiai su tautos teise; tačiau čionai įdomu, kokios praktiškai buvo tos pražangos pasekmės. Prisiekęs teisėjas, gavęs iš magistrato su ius civile nesutinkančią formula, tai formula savo sprendimu neturėjo teisės prieštarauti. Magistrato dekretus tegalėjo panaikinti intercesijos keliu kiti jam lygūs ar už jį aukštesni magistratai; šita priemone naudotasi ir tada, kai buvo laužoma tautos teisė. Be to, kai magistratai pasitraukdavo iš pareigų, juos buvo galima kaltinti[18] tautos teisės laužymu. Tačiau niekuomet nebuvo naudojamasi nei intercesijos teise, nei teise kaltinti, jei magistratai palikdavo nuošalėje tautos teisinei sąmonei jau svetimus senus nuostatus ir vietoj jų skelbdavo naujus, kurie, turėdami galvoj priekin pažengusią teisinę sąmonę, tegalėjo laukti džiaugsmingo vienalaikių pritarimo. Šia prasme magistratai (jei nekreipti dėmesio į jų būklės panaudojimus piktam), rašydami ediktus, puikiai išsprendė savo uždavinį: ediktai, kaip naujosios teisės šaltinis, sugebąs lengvai ir greitai prisitaikyti naujiems reikalavimams ir naujoms pažiūroms, visų buvo pripa-

---

[16] Gai. I, 6 sako būktai kvestoriai provincijose skelbę edilų ediktą.

[17] Pap. D. I, 1, 7, 1: Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt ad iuvendi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.

[18] Mommsen, Strafrecht pusl. 352 ir sek.

žinti „gyvuoju teisės balsu"[19]. Pastovusis ediktų turinys vadinasi ius, ir net ius honorarium, (nuo honor, garbės tarnyba), tarnybos teisė, ypatingai ius praetorium, ius aedilicium. Kadangi, be to, griežtai buvo laikomasi nuomonės, kad magistratai negali panaikinti tautos teisės, buvo sukurta teorija, pasak kurios, ius civile ir ius honorarium stovinčios viena greta kitos ir viena prieš kitą; prieštaravimo atveju praktikoje turėjo pirmenybės ius honorarium.

Tarp ius civile ir ius honorarium nebuvo galima išvesti griežtos ribos. Iš vienos pusės, pretoriai, patys didžia dalimi išsilavinę teisės srityje, savo ediktų turinį sėmė iš to, ką jiems teikė tuometinė teisės būklė[20] ir anų laikų teisės mokslas ir praktika. Teisės mokslui ir praktikai buvo pripažinta ius civile kuriamoji galia. Tuo būdu kiekvienas naujas edikto nuostatas galėjo sukelti abejonių: ar tikrai jis yra pretoriaus naujai sukurtas, ar tai tėra jau ius civile pripažintas nuostatas, pretoriaus įtrauktas į ediktą. Iš kitos pusės, ediktų teisę ėmėsi rutulioti teisės mokslas ir praktika, o vėliau ir imperatoriaus reskriptai (kurie irgi buvo ius civile kūrėjai); taigi ius honorarium normos turėjo pereiti į ius civile[21].

IV. Imperijos metu kuriamoji edikto jėga silpnėja. Tiesa, vis dar tebeveikią respublikos meto teisminiai magistratai ir toliau tebeskelbia savo ediktus; tik edilų ediktai nebeskelbiami imperatoriaus provincijoms, nes kvestoriai į jas nebesiunčiami[22]. Dar ir šituo metu ediktai laiks nuo laiko papildomi naujais nuostatais; jie skiriami visų pirma naujoms civilinės teisės normoms — tokiomis, pav., buvo SC. Trebellianum nustatytosios — įgyvendinti[23]. Tačiau didžia dalimi teisės rutuliojimas dabar jau priklauso kitoms rankoms.

---

19 Marci. D. I, 1, 8: Nam et ipsum ius honorarium viva vox est iuris civilis.

20 Už tai, ypatingai kiek tai liečia papročius, ir Pernice, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XX (1899) pusl. 128 ir sek., palyg. aukšč. pusl. 22 ir sek.

21 Ehrlich, Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen I (Berlin 1902) pusl. 125 ir sek. duoda gausios medžiagos apie ius honorarium ir panašių terminų vartojimą, bet, mano nuomone, per daug sušvelnina ius civile ir ius honorarium priešybių reikšmę. Apie recepciją iš ius honorarium į ius civile žiūr. dabar Mitteis, Röm. Privatr. I pusl. 53 ir sek.

22 Gai. I, 6.

23 Gai. II, 253: Ediktas aiškiai kalba apie actiones utiles, kurios teikiamos universaliniam fideikomissui ir prieš jį.

Adrijanas įsakė Salvijui Julijanui (§13) naujai pertvarkyti miesto pretoriaus ediktą ir, kaip jo priedą, kurulinių edilų ediktą. Kada šitas darbas buvo atliktas, nėra tikslių žinių[24]. Kaip toli siekė Julijanas ir kurios buvo svarbiausios jo darbo kryptys, sunku pasakyti. Jei vėliau Julijanas vadinamas ordinator edicti[25], tai tuo dar neįrodoma, kad jo buvo pagerinta tik edikto sistema; juk čionai „ordinare" suprantamas ne pažodžiui: ordinare čionai reiškia turinio ir formos nustatymą. Apie vieną paskirą edikto nuostatą yra pasakyta: ita edictum ordina-

---

[24] Iki šiol vyravo nuomonė, kad ediktas buvęs suredaguotas prieš 129-uosius metus. Jau prieš tuos metus Julijanas pradėjęs savo digestas, o tai įrodą, kad tuo metu ediktas jau buvo suredaguotas. Šitokį abiejų veikalų atsiradimo chronologinį santykį reikia laikyti teisingu. Tačiau pastaruoju metu imta abejoti (žem. § 20, 33), ar Julijanas tikrai prieš 129 m. pradėjo rašyti digestas. Šita Julijano digestų data pagrįstas Girardo straipsnis — Nouv. rev. hist. XXXIV (1910) pusl. 5 ir sek., kuriame tarp kitko išvedama: pagal c. Δέδωκεν § 18 (žem. § 25), tuo metu, kai Julijanas pabaigė edikto darbą, Adrijanas buvo Romoje ir edikto pabaigimo proga pasakė kalbą. Bet prieš 129 m. Adrijanas Romoje tebuvo 118—121 m. ir 125—128 m. Pomponijus savo teisės istorijoje (žem. §§ 20, 36) edikto redagavimo nemini, bet vis dėlto nurodo, kad Julijanas kartu arba, greičiausiai, po Tuscijano ir Valento buvo sabinėnų teisės mokyklos vyresniuoju; taigi ediktas buvo suredaguotas, Julijanui tą vyresnybę jau pasiekus. Iš Aburnijaus Valento gyvenimo sąlygų sprendžiama, kad jis 121 m. dar negalėjęs būti sabinėnų mokyklos vyresniuoju; taigi edikto redagavimui tepalieka laikotarpis tarp 125 ir 128 m. Šitas įrodinėjimas, jau nežiūrint jo pirmojo pagrindo netvirtumo (žiūr. aukščiau), yra labai abejotinos vertės: Pomponijaus teisės istorija tokioje būklėje, kokioje mes ją turime, savo tylėjimu mums nedaug teįrodo, Aburnijaus Valento tapatumas yra ginčytinas (žemiau § 19[30]), nėra tikra, ar imperatoriaus kalba buvo paties imperatoriaus pasakyta (Lenel, Holtz. Enz. pusl. 352[1]). Teigimas, kad ediktas buvęs suredaguotas 131 m. po Kr., pagrįstas Jeronimo tvirtinimu (antrosios ketvirtojo šimtmečio pusės šaltiniu, kuris kaip tik metų nurodymo atžvilgiu yra pripažintas nepatikimu, Teuffel § 434[10]). 920 m. pasirodžiusio ἐκλογὴ νόμων įžanga (Zachariae, Ius Graeco-Romanum II pusl. 280) duoda Julijanui bendradarbiu Servijų Kornelijų, apie kurį iš kitur niekas nieko nežino. Šita žinia buvo pripažinta tikra (Rudorff, R. Rechtsgesch. I pusl. 268) ir paneigta (Dirksen, Abh. d. Akad. Berl. 1847, 10; Krüger pusl. 94 past. 8). Dabar, kai mes (nuo 1899) žinome, kad Julijanas, iki šiol žinomas kaip Salvijus Julijanas, turėjo daugybę vardų, — L. Octavius Cornelius Salvius Julianus Aemilianus, — galime prieiti išvados, kad ἐκλογῆς šaltinis Julijano vardus paskirstė tarp dviejų asmenų ir iš Salvijaus padarė Servijų. Kit. nuom. Krüger pusl. 946.

[25] Just. C. J. IV, 5, 10, 1.

tum videtur[26]. Romėnams apskritai per mažai rūpėjo sistema, kad imperatorius būtų galėjęs žymiausiam anų laikų juristui pavesti peržiūrėti ediktą specialiai ar net tik tam, kad būtų pasiekta geresnė sistema. Čia jau, be abejo, greičiau norėta pasenusį ediktą vėl pakelti į jo laikus atitinkantį aukštį. Jei jau iš anksto buvo nusistatyta, kaip įterpti vėliau įvestas naujybes (palyg. sekančią pastraipą), tai negalimas dalykas, kad tie svarbesni pakeitimai, kuriuos jau žinojo esant pageidautinus, būtų palikę neįtraukti redagavimo metu. Vienas toks pakeitimas yra iš seno žinomas — tai nova clausula de conjungendis cum emancipato liberis eius[27].

Neseniai įrodyta, kad actio de eo, quod certo loco dari oportet formulė buvo Julijano pakeista[28]. Iš kitos pusės, betgi, yra tikra, kad Julijanas pakeitė edikto tvarką, ypatingai, didelėmis sistemos reformomis. Prieš Julijano reformą visos ieškinių formulės buvo vienoje edikto vietoje. Julijanas ieškinių formules sutvarkė rūšimis, o tas jų, kurios neatitiko aiškiai kurią nors rūšį, suskirstė kitais pažymiais[29].

Julijano tekstas buvo senato nutarimu patvirtintas; jis vadinasi edictum perpetuum, ir nauja jame tai, kad jis tveria ilgiau už paskirą tarnybos kadenciją. Šituo SC. ediktas nebuvo pakeltas į valdiniams skirtą valstybės įstatymą; SC. buvo tarnybinis įsakymas magistratams, kuriuo jiems uždėta pareiga savo ediktams teikti julijanišką tekstą. Reikalingos naujybės privalo plaukti iš imperatoriaus[30]. Peregrinų pretoriaus ir provincijų

---

[26] Ulp. D. XXV, 2, 13 (Palyg. taip pat formas: iudicium, testamentum ordinare.).

[27] Marcell., D. XXXVII, 8, 3, Ulp. D. XXXVII, 9, 1, 13; palyg. Pomp. D. XXXVIII, 6, 5 pr.

[28] Lenel, Edikt pusl. 193, 2. leid. pusl. 236 past. 1. Gradenwitz, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXIV (1903) pusl. 247 past. 1. Gradenwitz nur. veik. yra nuomonės, kad tik Julijanas į ediktą įtraukė commodatum vietoje utendum datum (D. XIII, 6, 1 § 1). Aš tuo abejoju. Ar Julijanas išbraukė greta metus buvusį vis paminėjimą? (Ulp. D. IV, 2, 1.).

[29] Tai pirmiausiai pastebėjo Wlassak (Edikt u. Klageform [1882] pusl. 22 ir sek.). Dabar tai įtikinamai įrodė Girardas, Nouv. rev. hist. XXVIII (1904) pusl. 160 ir sek. ir žemiau § 33 past. 8 nurod. straipsnis.

[30] C. Tanta § 18: Et ipse Julianus legum et edicti perpetui subtilissimus conditor in suis libris hoc retulit, ut, si quid imperfectum inveniatur, ab imperiali sanctione hoc repleatur et non ipse solus sed et divus Hadrianus in compositione edicti et senatus con-

ediktai greičiausiai buvo nustatyti panašiu būdu (žinoma, apie tai trūksta žinių). Tuo iš esmės buvo nuslopinta magistrato ius edicendi. Tačiau formaliai ediktai buvo skelbiami iki 3-o šimtmečio[31].

Adrijanas formaliai nepašalino priešybės tarp ius civile ir ius honorarium. Tačiau nuolatinis edikto turinio kartojimas dar žymiai pagreitino tų dviejų teisės sistemų susiliejimą, kuriam, kaip sakyta, jau anksčiau buvo pradėta rengti dirva. Žinoma, romėnų sąmonėje niekuomet neišdilo tos priešybės pajautimas, nors ji, laikui bėgant, ir visai nustojo reikšmės. Justinijano teisė tebelaikė tą priešybę esančia, nors jos buvimo čia ir nebuvo galima pateisinti. Juk Justinijanas visą senąją teisę paskelbė kaip savo imperatorišką įstatymą. Buvo, betgi, neįmanoma be pėdsakų išnaikinti šimtmečius gyvenusią sąvoką.

V. Mūsų žinios apie teisminių magistratų ediktus tėra pagrįstos literatūros teikiamomis žiniomis. Ypatingai daug žinių apie Adrijano ediktą mums teikia Justinijano digestose surinkti tam ediktui perdoroti skirtų klasikinių juristų veikalų fragmentai.

Bandymai atnaujinti Adrijano ediktą prasideda 16-me šimtmetyje[32]. Iš modernių šios srities darbų minėtinas Rudorffo[33] veikalas, kuris, kadaise vertingas, dabar greta gadynę kuriančio Lenelio[34] veikalo — Edictum perpetuum — nebevertas didesnio dėmesio.

---

sulto quod eam secutum est hoc apertissime definivit, ut si quid in edicto positum non invenitur, hoc ad eius regulas eiusque coniecturas et imitationes posset nova instruere auctoritas.

[31] C. J. VIII, 1, 1 (a. 224): ... praeses ad exemplum interdictorum, quae in albo proposita habet.

[32] Eguinarius Baro, Manualium libri pradedant 1547; G. Ranchinus. Edictum perpetuum 1597; H. Giphanius, Oeconomia iuris 1606; Jac. Gothofredus, Quatuor fontes iuris civilis 1653; A. Wieling, Fragmenta edicti perpetui 1733; J. G. Heineccius, Historia edictorum et edicti perpetui etc. 1744; palyg. Haubold, Über die Versuche das prätorische Edikt herzustellen, Hugo Zivilist. Magazin II, 4. leid. (1827) pusl. 274 ir sek.

[33] Rudorff, De iurisdictione edictum, Leipzig 1869. Žiūr. taip pat Zeitschr. f. Rechtsgesch. III pusl. 1 ir sek.; Brinz, Krit. Vierteljahrs — Schr. XI pusl. 471 ir sek.

[34] Lenel, Das Edictum Perpetuum, Leipzig 1883. Brinz Zeitschr. d. Sav.-Stift. IV pusl. 164 ir sek. Wlassak, Grünh. Zeitschr. XII pusl. 155 ir sek. Antras leidimas išėjo prancūzų kalba: Lenel, Essai de recon-

§ 11. 5. Senatus consulta.

I. Senatas, pradžioje tik patariamasis organas, respublikos metu virsta valstybės vairininku. Teisės kūrimą jis veikia visų pirma savo įtaka tautos susirinkimo nutarimams. Iš seno komicijų nutarimai yra reikalingi senato patvirtinimo; tačiau nuo to laiko, kai į senatą buvo priimti ir plebėjai, patvirtinimo klausimą sprendžia tik patricijų kilmės senato nariai (patrum auctoritas)[1]. Plebiscitams patrum auctoritas netaikoma; tačiau plebiscitai gal būt iki pat lex Hortensia (tarp 289 ir 286 m. pr. Kr.) turėdavo būti visų senato narių (patricijų ir plebėjų) susirinkimo tvirtinami (§ 6, I, 4). Ilgainiui patrum auctoritas virsta tuščiu formalumu; tam, betgi, negalėjo turėti įtakos aplinkybė, kad pagal lex Publilia, išleistą 339 m. pr. Kr., visų pirma centurijų įstatymams, o paskui ir kitų komicijų nutarimams, prieš jų balsavimą turėjo būti teikiama patrum auctoritas[2]; juk lygiai taip pat patrum auctoritas jiems galėjo būti ir nesuteikta. Jei atsisakymas suteikti auctoritas neleisdavo balsuoti tokio pasiūlymo, kuris dar nežinia ar pačios tautos būtų buvęs priimtas, tai tuo vis dėlto būdavo sušvelninamas konfliktas tarp patricijiškos senato dalies ir tautos bendruomenės. Iš tikrųjų patrum auctoritas nustojo reikšmės dėl to, kad ji turėjo ginti patricijų privilegijas; o jos savaime nyko. Praktiškai, betgi, ir vėlybaisiais respublikos metais senatas tebeturi įstatymų leidimui įtakos. Mat, buvo įprasta, nors teisiš-

---

stitution de l'édit perpetuel. Ouvrage traduit en français par Frédéric Peltier sur un texte revu par l'auteur. Tome I Paris 1901, tome II 1903. Girard, Nouv. rev. hist. XXVIII (1907) pusl. 117 ir sek. Lenelio veikalo tretysis leidimas (pažymėtas antruoju) išėjo vokiečių kalba. Leipzig 1908. Partsch, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXX (1909) pusl. 490 ir sek., XXXI (1910) pusl. 407. Žiūr. dar Lenel, Beiträge zur Kunde des prätorischen Edikts, 1878; Zeitschr. d. Sav. — Stift. II pusl. 14 ir sek., III pusl. 104 ir sek. 177 ir sek., IV pusl. 112 ir sek., XII pusl. 1 ir sek., XX pusl. 1 ir sek., Lenel, Z. Edictum perpetuum, Zeitschr. der Sav. — Stift. XXXVII (1916) pusl. 104 ir sek. Lenelio yra apdorota atitinkama dalis Brunso Fontes I pusl. 211 ir sek. Edikto antraščių rodyklę duoda Lenelio Palingenesia iuris civilis, II col. 1247 ir sek.; dabar Edictum 2 leid. pusl. XVII ir sek. Palyg. dar Girard, Textes 4. leid. pusl. 137 ir sek. v. Velsen, Beiträge zur Geschichte des edictum praetoris urbani, Leipzig 1909. Lenel, Gött. Gel. Anzeigen 1911 pusl. 51 ir sek.

[1] Mommsen, Staatsrecht III, 2 pusl. 1037 ir sek.

[2] Liv. VIII, 12, 15.

kai ir neprivaloma, komicijų įstatymus ir plebiscitus pirmiausia apsvarstyti senate[3]. Be to, paskutiniais metais senatas ėmė savintis teisę skelbti niekingais netaisyklingai priimtus tautos susirinkimo nutarimus; tą teisę jis įgyvendindavo sprendimu: e a lege non videri populum teneri[4].

Atleisti nuo įstatymo (lege aliquem solvere) principialiai tegalima įstatymų leidžiamuoju aktu. Tačiau ir čionai įsikišo senatas; tiesa, pradžioje jis atleisdavo nuo įstatymo su išlyga, kad jo atleidimo aktą patvirtins tautos susirinkimas; vėliau, betgi, atleidimo aktai nebeteikiami patvirtinti, o ilgainiui iš senato nutarimų išnyksta ir pati išlyga. Liaudies tribūnas G. Kornelijus 67 m. pr. Kr. mėgino grąžinti tautai teisę atleisti nuo įstatymo. Tebuvo, betgi, išleistas įstatymas, kuriuo nutarimas atleisti nuo įstatymo tik tada pripažįstamas tikru, jei senato posėdyje, kuriame nutarta atleisti nuo įstatymo, dalyvavo nemažiau kaip 200 senato narių, ir jei tą nutarimą patvirtino komicijos; komicijos, betgi, neturi teisės nepatvirtinti. Taigi patvirtinimo aktas tėra grynas formalumas[5].

Nurodymai, kurių senatas teikdavo magistratams sąryšyje su jų tarnybine veikla, jau anksti jam patikrino galimumą išplėsti savo įtaką taip pat ir į teismo sritį ir į ediktus. Jau nuo 193 m. pr. Kr. senatas ima teikti magistratams nurodymų, kaip jie turi tą ar kitą dalyką išspręsti[6]. SC. de Bacchanalibus, paskelbtas 186 m. pr. Kr., iš esmės yra nurodymas, kuriuo skatinama leisti nustatyto turinio ediktų[7]. Tokiais teismi-

---

[3] Mommsen, Staatsrecht III, 2 pusl. 1043 ir sek.

[4] Cic. kalba pro C. Cornelio (fr. 11 Orelli- Baiter) pagal Ascon. in Cornelian. pusl. 68. Palyg. Mommsen, Staatsr. III, 1 pusl. 366 ir sek.

[5] Ascon. in Cornelian. pusl. 56 (Bruns II pusl. 70 ir sek.). Dio. Cass. 36, 39/22). Mommsen, Staatsr. III, 1 pusl. 337 ir sek., III, 2 pusl. 1229 ir sek.

[6] Liv. XXXV, 7. Romos lupikai slėpdavosi už sąjungininkų — tariamų kreditorių — pečių. Pastarieji, mat, nepriklausė romėnų įstatymų apie nuošimčius. Senatas, betgi, ir šiuo atveju norėjo apsaugoti skolininkus. Senatas nutarė nuo ateinančių feralijų įvesti naują tvarką: tais atvejais, kai skolininkai yra romėnų piliečiai, o kreditoriai — sąjungininkai, skolininkai turi teisės spręsti, kokie įstatymai — sąjungininkų ar romėnų — turi būti pritaikyti. Šitas nutarimas apvilktas teismo magistratams skirtos tarnybinės instrukcijos forma: Ut ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet, legibus ius creditori diceretur.

[7] SC. de Bacchanal. (Bruns I pusl. 164 ir sek.) eil. 2 ir sek.: De Bacchanalibus quei foideratei essent ita exdeicendum censuere.

nės veiklos ir ediktų kūrimo nurodymais ir bus buvę paskutiniųjų respublikos metų SCC. dėl nuošimčių dydžio ir dėl ambitus[8]. Tie SCC., atitinkamai senato svoriui santykyje su magistratūra, bus turėję privalomos galios. Kad, betgi, įstatymus aiškinęs senato nutarimas — taip būtų galima spręsti iš vieno Cicerono posakio[9] — būtų surišęs prisiekusiųjų teismui rankas, yra netikima. Lygiai taip pat neįtikima yra ir tai, kad respublikos metu SC. būtų galėjęs netarpiškai nustatyti tautai privalomų teisės normų. Jei SC., nustatęs, kad tas, kuris apgaulės keliu leidžia save parduoti kaip vergą, iš tikrųjų netenka laisvės, tikrai priklauso respublikos laikmečiui[10], tai jis vis dėlto tėra teisminis nurodymas pretoriui. Jis nurodo pretoriui, kad šis atmestų proclamatio ad liberatem[11].

II. Vis dėlto senato magistratams teikiami nurodymai mažai kuo tesiskyrė nuo bendrai privalomų teisės normų. Nes iš esmės norma, kurios, vykdydamas jam priklausiančią teismo galią, privalo laikytis magistratas, apima ir įsaką privatiems asmenims, kuriuo jiems uždedama prievolė derinti savo elgesį su ta norma. Magistratui skirtame tarnybiniame įsake glūdi teisės norma; imperijos metu, tiesa, tik po ginčų, apie kuriuos mums praneša dar Gajus, buvo pripažinta, kad tos teisės normos yra lygios tautos įstatymams; taigi SCC. kuria ius civile[12]. Nuomonė, kad įstatymams lygūs SCC. yra išaugę iš teisminių nurodymų, yra pagrįsta imperijos meto pirvatinės teisės SCC. forma[13]; mūsų čionai

---

[8] Cic. ad Attic. V, 21, 13, palyg. 6, 37. — Cic. pro Mur. 32, 67, ad Attic. I, 16, 12.

[9] Cic. pro Mur. 32, 67. Ciceronas turėjo pripažinti šitą SC., kadangi pats jį buvo pasiūlęs.

[10] Jei Paul. D. XL, 12, 23 pr. rankraščio Quintus meus tikrai yra Kv. Mucijus Scaevola; tuo, betgi, mes jokiu būdu negalime būti tikri.

[11] Ulp. D. XL, 13, 1. Pomp. eod. 3. Paul. eod. 4. 5.

[12] Gai. I, 4 (Senatusconsultum) legis vicem obtinet, quamvis fuerit quaesitum. Pomp. D. I, 2, 2, 9. Pap. D. I, 1, 7 pr. Ulp. D. I, 3, 9. Gajus, betgi, turėdamas galvoje SC. Neronianum, dar aiškiai tebeskiria legato galią pagal ius civile ir confirmatio ex Senatus consulto (Gai. II, 197. 198); palyg. taip pat Ulp. Fr. Vat. 85. Šitas confirmari tegali būti suprastas kaip ieškinio patenkinimas remiantis SC. nurodymu; palyg. § 10 past. 23.

[13] SC. Vellejanum D. XVI, 1, 2, 1: Arbitrari senatum recte atque ordine facturos ad quos de ea re in ius aditum erit, si dederint operam, ut in ea re senatus voluntas servetur. SC. Trebellianum D. XXXVI, 1, 1, 2: placet actiones... dari; palyg. Gai. I, 253. SC. Macedonianum D. XIV,

nurodytas rutuliojimosi kelias turi dvi lygiagretes: vieną jų sudaro teisės normos, išsirutuliojusios iš tarnybinių, valdininkams skirtų, imperatoriaus įsakų (mandata, žiūr. žem. § 12), o antroji jų yra ne kas kita, kaip teisės normomis virtusi tarnybinė magistratų programa (žiūr. aukšč. § 10).

III. Imperijos metu SCC. niekuomet nepriimami be imperatoriaus sutikimo ir labai dažnai priimami jo paskatinimu: imperatorius pats pasako kalbą arba — paprastai — paveda ją pasakyti valdininkui, kuriuo visuomet būna quaestor candidatus principis[14]. Rašytoji oratio kartais vadinama libri[15], libelli[16], litterae[17]. Imperatoriaus žodis, apskritai imant, neturėjo, betgi, balsavimo pagrindą sudarančio pasiūlymo reikšmės. Siūlyti balsavimui imperatorius pavesdavo kitiems valdininkams, būtent, konsulams. Tai labai aiškiai parodo SC. Iuventianum: Adrijano 129 m. kovo mėn. 3 d. atsiųstoji kalba kovo mėn. 14 d. konsulų buvo pasiūlyta balsuoti; tačiau visų pirma tai įrodo faktai, kad SCC. (žiūr. IV pab.) pavadinimai su imperatorių vardais labai retai tebuvo siejami. Greta to, oratio principis įgyja vis daugiau ir daugiau reikšmės, o SC. virsta formalumu; todėl juristai neretai kaip teisės šaltinį cituoja oratio, o SC. palieka nuošaliai[18]. Tačiau SC. forma įstatymų leidžiamo-

---

6, 1: placere ne... actio petitioque daretur. Actionem (petitionem) dare yra magistrato dalykas. Ta pati mintis ypatingai aiškiai iškyla aikštėn Macer D. I, 18, 16 paduotame SC. Senato nutarimų įstatymo galia valstybinės teisės požiūriu nebuvo aiškiai pagrįsta. Kitaip, juk, dėl šito nebūtų galėję kilti jokių ginčų.

[14] Ulp. D. I, 13, 1, 2. Vita Hadr. 3; pretorius vietoje kvestoriaus: Dio LXXVIII, 16; konsulas: Sueton Nero 15; imperatoriaus sūnus: Sueton Tit. 6. Dio LXVI, 10.

[15] Ulp. D. I, 13, 1, 2.

[16] Ulp. D. V 3, 20, 6 vad. SC. Iuventianum.

[17] Tac. Annal. III, 32, 56.

[18] Ulp. D. II, 15, 8 pr.: Divus Marcus oratione in senatu recitata effecit. — Ulp. D. XXIV, 1, 23 tecituoja oratio divi Severi, o pats tuo tarpu eod. 32 sako: Imperator noster Antoninus Augustus (reiškia Karakalla) ante excessum divi Severi patris sui oratione in senatu habita auctor fuit senatui censendi... — Ulp. D. XXVII, 9, 1 kalba apie oratio imperatoris Severi kaip apie teisės normą pagrindžiantį šaltinį, o oratio tekstas greta to dar tiesiog nurodo priemones, kurių imperatorius yra nusistatęs griebtis (interdicam); tačiau ir čia netrūko SC., kuriuo šitai būtų buvę patvirtinta: palyg. Ulp. D. XXVII, 9, 10. Marci ib. 12. Žinoma, iš įpročio vietoje SC. cituoti kalbą negalima daryti per didelių išvadų; juk ir respublikos metu vietoje lex būdavo cituojama rogatio. Žiūr. aukšč. 6[2].

sioms naujybėms pravesti imperatorių mielai naudojama iki pat trečiojo šimtmečio.

IV. SCC. dokumentams sudaryti pradžioje buvo tokia tvarka: magistratas, pasiūlęs priimtąjį sprendimą, tą sprendimą užrašydavo pats arba pavesdavo jį kitiems užrašyti; tai būdavo atliekama po posėdžio, dalyvaujant keliems senatoriams, einantiems liudininkų pareigas ir dokumente nurodytiems žodžiais scribendo affuere[19]. Šitie dokumentai nuo 449 m. pr. Kr. plebėjų edilų prižiūrimi bus buvę laikomi Cererės šventykloje. Galimas dalykas, kad šis vėliau išnykęs institutas telietė plebėjams taikomus SCC., specialiai tuos, kuriais buvo tvirtinami plebiscitai[20]. Vėlybaisiais respublikos metais SCC. dedami į aerarijų. Apie tai pirmosios žinios mums suteiktos 197 m. pr. Kr.[21]. SC. įsiteisėjimo ženklas yra jo padėjimas į aerarijų[22]. SCC. įteikiami arba tiesiog suinteresuotiems asmenims[23], arba jie skelbiami tautos susirinkimuose (contiones), arba jie viešai išstatomi[24]. Cezaris savo pirmojo konsulavimo metu buvo įvedęs tokią tvarką: senato (taip pat ir tautos susirinkimo) nutarimai turi būti kasdien skelbiami viešumai. Augustas šitai daryti uždraudė[25].

SCC. vadinimas asmenų vardais nebuvo oficialus dalykas. Tačiau juristuose įsivyravo paprotys SCC. vadinti būdvardžiu išreikštu juos pasiūliusio asmens arba vieno juos pasiūliusių asmenų vardu: SC. Neronianum[26] — nuo imperatoriaus Nerono, Vellaeanum (Vellejanum) (46 m. pr. Kr.)[27], Trebellianum (56 m. pr. Kr.)[28], Pegasianum (Vespa-

---

19 SC. de Bacchan. eil. 2. SC. de nundinis saltus Beguensis eil. 6 ir sek.

20 Liv. III, 55 palyg. aukšč. § 6, 1, 4.

21 Liv. XXXIX, 4, 8.

22 Senatas yra taip pat ir baudžiamasis teismas. Kad nuteistųjų mirti gyvybė būtų dar tam tikram laikotarpiui garantuota, pasak Tacito Ann. III, 51, vienu Tiberijaus meto SC. buvo nustatyta tokia taisyklė: decreta patrum į aerarijų turi būti padėti tik 20 dienų praėjus. Taigi prieš sprendimų įvykdymą deferre ad aerarium buvo teisiniai privalomas dalykas.

23 SC. de Thisbaeis eil. 58 ir sek.

24 Palyg. tai, kas apie SC. de Bacchanalibus pasakyta tekste V, 1.

25 Suet. Caes. 20, Aug. 36; palyg. Mommsen, Staatsr. III, 2 pusl. 1017 ir sek.

26 Gai. II, 197. 212.

27 D. XVI. 1.

28 Gai. III, 255 ir kit. D. XXXVI, 1.

sijano viešpatavimo metu)[29]. Kai kada SC. pavadinamas jo atsiradimą paskatinusio nusikaltėlio vardu: pav., SC. Macedonianum[30].

V. Didelę SCC. dalį mes pažįstame tik iš literatūros. Tačiau šis tas yra išlikę ir rašytiniuose dokumentuose. Minėtini yra žemiau paduoti SCC., nors jų tarpe yra ir tokių, kurie tevaizduoja specialius senato administracinius aktus. Juk ir jie yra svarbūs kaip įrodymai tų taisyklių, kuriomis turėtume vadovautis, spręsdami klausimus, panašius į tuos, kuriems specialiai tos taisyklės skirtos.

1. 186 m. pr. Kr. SC. de Bacchanalibus kalba apie priemones bakchanališkiems sąmokslams užgniaužti, rastas 1640 m. ant bronzinės lentos Tiriole, Kalabrijoje. Vykdydami senato priimtus nuostatus, konsulai nežinomiems ager Teuranus magistratams uždeda pareigą paskelbti tuos nuostatus viešumai — pranešti apie juos in contione ir jų nuorašus išstatyti vario lentelėse ir, apskritai, padėti juos įgyvendinti[31].

2. Dviejų SCC. graikiškas vertimas, iškaltas marmure, rastas 1871 m. Tisbejoje[32]. Šie SCC. liečia Tisbejos bendruomenės Beotijoje teisinius santykius.

3. Vienas tiburtėnams skirtas SC. (apie 160 m. pr. Kr.) 16 amž. buvo rastas Tibure. Bronzinė lenta, ant kurios tas SC. buvo išraižytas, po kurio laiko vėl pražuvo[33].

4. Vienas 78 m. pr. Kr. SC., išraižytas dviem kalbomis bronzoje, buvo rastas 16 amž. Romoje[34]. Šituo SC. trys graikų nauarschai, Asklepijadas ir jo draugai, už nuopelnus sąjungininkų kare paskelbti romėnų tautos draugais ir apdalinti privilegijomis.

5. Vieno 73 m. pr. Kr. SC. graikiškas vertimas, iškaltas marmure, rastas 188 m. Orope[35]. Juo patvirtinta tai, ką konsulai nusprendė oropėnų ir publikonų ginče.

---

[29] Gai. III, 256 ir kit.

[30] Ulp. D. XIV, 6.

[31] Bruns I pusl. 164 ir sek.

[32] Bruns I pusl. 166 ir sek.

[33] Bruns I pusl. 170 ir sek.

[34] Bruns I pusl. 176 ir sek.

[35] Bruns I pusl. 180 ir sek. — Bormann, Hirschfeldui skirto veik. (1903) pusl. 431 ir sek.

6. Vienu 42 m. pr. Kr. SC. Karijos Afrodizijada paskelbta civitas libera. Šio SC. graikiškas vertimas iškaltas marmure. Pirmą kartą išleistas 1783 m.[36]

7. SC. de ludis saecularibus (tarp 17 m. pr. Kr. ir 47 m. p. Kr.), iškaltas marmure, 16 a. rastas Romoje[37].

8. Vienas SC. skyrius, kuriuo leidžiama sudaryti mirusiųjų kasas, yra išlikęs kaip dalis collegium funeraticium Lanuvinum įrašo[38].

9. Imperatoriaus Klaudijaus oratio, liečianti ius honorum suteikimą iš transalpinės Galijos kilusiems piliečiams; ji išraižyta bronzoje ir rasta 1528 m. Lijone[39]. Remdamasis šita oratio, senatas tą teisę visų pirma suteikė edujams (Tac. annal. XI, 25).

10. Viena oratio, gal būt taip pat Klaudijaus, kalba apie jaunesnio amžiaus žmonių išskyrimą iš teisėjų tarnybos, o antroji — apie baudžiamųjų bylų kėlimą ir atostogų metu. Jos abi yra išlikusios papire[40].

11. Du SCC — 44/46 m. po Kr. ir 56 m. po Kr. — mums žinomi iš Herkulane rastos ir vėliau vėl žuvusios bronzinės lentos. Jie nukreipti prieš spekuliacijas pirkimu namų nusigriautinai (SC. Hosidianumu ir SC. Volusianum)[41].

12. Vienas 138 m. po Kr. SC. senatorių kilmės afrikiečiui Lusilijui suteikia teisės du kartu per mėnesį rengti turgus nemiestinėje apskrityje (saltus), muzulamėnų teritorijoje; rastas 1860 ir 1873 m. Tunise ant dviejų akmenų[42]. (SC. de saltu Beguensi).

---

36 Bruns I pusl. 185 ir sek. Apie du SCC., liečiančius Stratoniceos ir Tabos teisinius santykius ir išleistus kaip Sullos Mažajai Azijai suteiktų santvarkų priedėlis, žiūr. Diehl ir Cousin, Bulletin de Corresp. hellénique IX (1885) pusl. 437 ir sek. ir Doublet, ten pat XIII (1889) pusl. 503 ir sek., Viereck, Hermes XXV (1890) pusl. 624 ir sek.; Mommsen, Hermes XXVI (1891) pusl. 145 ir sek. SCC. dėl sutarčių su astipalėjais ir prienėnais žiūr. C. J. Gr. II. 2485, 2905. SC. dėl 111 m. po Kr. iškeltų graikų menininkų bylų žiūr. dabar Bruns I pusl. 171 ir sek.

37 Bruns I pusl. 191 ir sek.

38 Bruns I pusl. 388 ir sek.

39 Bruns I pusl. 187 ir sek.

40 Graikiški dokumentai iš Berlyno karal. muziejų t. II Nr. 611. Atspausta taip pat ir Girardo, Textes pusl. 134 ir sek. ir Brunso I pusl. 198 ir sek. Ten ir tolesnė literatūra. Mitteis-Wilcken Nr. 370.

41 Bruns I pusl. 200 ir sek.

42 Bruns I pusl. 205 ir sek.

13. Dalis SC., paskelbto tarp 138 ir 160 m. po Kr., 1876 m. rasta iškalta ant akmens Kiziko griuvėsiuose[43]. Šituo SC. pripažintas Kiziko miesto corpus νέων.

14. 176/7 m. po Kr. SC. apie gladijatorių žaidimams skiriamų lėšų sumažinimą iki mūsų dienų neišliko. Tačiau 1888 m. Italikoje, Ispanijoje, buvo rasta bronzinė lenta[44], ant kurios buvo išraižyta didelė dalis kažkokio senatoriaus kalbos, skirtos specialiai tam klausimui.

6. Constitutiones principum.

§ 12. Principato meto imperatorių įsakai.

I. Augustiškos valstybinės santvarkos imperatoriai, priešdioklecijaninio laikmečio imperatoriai, jokiu būdu nesisavino įstatymų leidėjo rolės. Jie, kaip jau anksčiau buvo nurodyta, įstatymų leidimo tikslams panaudojo visų pirma tautos susirinkimą ir, greta jo, vėliau ir senatą. Imperatorius, betgi, kaip aukščiausias magistratas turėjo senąją respublikos ius edicendi. Jo administracinė veikla apėmė viską, o teismo galia, (kaip romėnams buvo įprasta), naudojama teisės taikymui, buvo nukreipta į tolesnį jos rutuliojimą. Imperatorius taip pat turėjo teisės jo priklausantiems valdininkams duoti instrukcijų. Visa tai gilia ir plačia vaga vedė į imperatorinės teisės sukūrimą. Reikia vis dėlto galvoti, kad imperatorių įsakams tik palaipsniui, tvirtėjant imperatorių valdžiai, buvo pripažinta įstatymo galia, nors Gajus ir sako, kad dėl to niekad nebuvo abejota[1]. Nuo antro šimtmečio vidurio imperatorių įsakai laikomi lygiais įstatymams ir kuriančiais ius civile[2]. Ulpijanas tiesiog pasako: quod principi placuit, legis habet vigorem[3]. Viso šito argumentavimas — cum ipse imperator per legem imperium accipiat[4], arba, utpote cum lege regia, quae

[43] Bruns I pusl. 206 ir sek.

[44] Bruns I pusl. 207 ir sek.

[1] Gai. I, 5. Palyg. Just. C. J. I, 14, 12. Atviro ginčo juristai, žinoma, dėl lengvai suprantamų priežasčių bus vengę. Tai, ką Just. sako C. J. I, 14, 12, 2 (1), liečia ne klasikų ginčą, bet po klasikinio įstatymų leidimo faktus.

[2] Gai. I, 2, 5. Pomp. D. I, 2, 2, 11, 12. Pap. D. I, 1, 7 pr.

[3] D. I, 4, 1 pr.

[4] Gai. I, 5.

de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et protestatem conferat[5] — terodo, kad konstitucijų sulyginimas su įstatymais neturėjo aiškaus pagrindo; jo nebuvo galima įžiūrėti ir imperatorių kompetenciją nustatančių įstatymų bendroje išlygoje, pasak kurios jie galėjo daryti (agere facere) viską, ką tik rado esant naudingu valstybės interesams[6]. Bet, jei vieną kartą, nesvarbu kokiu pagrindu, buvo pripažinta, kad pareikšta imperatoriaus valia turi įstatymo galios, tai šitas pripažinimas turėjo liesti kiekvieną įsaką, kuriuo tik imperatorius norėjo nustatyti objektyvią teisės normą; neturėjo čia reikšmės forma, kuria imperatorius reikšdavo savo valią, neturėjo čia reikšmės ir tai, ar bendroji norma buvo savarankiška, ar tik išvedama iš vieno kurio konkretaus atsitikimo sprendimo ar jo motyvų. Bet tai, kas imperatoriaus pareikštu noru ar aiškinimais atrasta jo valia tebuvo skirta paskiram atsitikimui, įstatymo galios neturėjo[7].

Romėnų juristai prie constitutiones principum tepriskiria ediktus ir tai, ką mes vadiname dekretais ir reskriptais[8]; instrukcijų valdininkams (mandata) jie čionai nepriskiria lygiai kaip ir imperatorių leges datae ir dictae. Tačiau, objektyviai imant, yra visiškai teisinga apie mandata kalbėti čionai, nors apie leges datae ir dictae jau ir buvo kalbėta § 9.

Apie imperatorių yra susispietęs consilium, iki Adrijano laisvas draugų susirinkimas, nuo Adrijano jau tvirčiau organizuota sueiga. Šis susirinkimas yra patariamasis organas teisminės imperatoriaus veiklos srityje; taigi žodiniams ir rašytiniams teismo srities sprendimams, formaliai imant tik paties imperatoriaus nuspręstiems, pritardavo susirinkimas, kurio eilėse visuomet būdavo keletas garsių juristų. Kai kurie mums žinomų juristų buvo imperatoriaus patarėjai. Pirma vieta konsilijuje priklausė prefektams praetorio, jų tarpe Papinijanui, Pauliui, Ulpijanui (žiūr. žem. § 21)[9]. Yra pagrindo galvoti, kad ir kitų teisės požiūriu svarbių įsakų paruošime, taigi taip pat ir ediktų ir mandatų re-

[5] Ulp. D. I, 4, 1 pr.

[6] Lex de imp. Vespas. eil. 17 ir sek.

[7] Ulp. D. I, 4, 1, 2. Plane ex his quaedam sunt personales nec ad exempla trahuntur: nam quae princeps alicui ob merita indulsit, vel si quam poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personem non egreditur.

[8] Gai. I, 5. Ulp. D. I, 4, 1, 1.

[9] Žinios iš pasitarimų D. IV, 4, 38, XLIX, 14, 50.

dagavime, neapsieita be juristų patarimų. Aleksandras Severas nėra išleidęs, berods, nė vienos konstitucijos, nesušaukęs pasitarimams bent 20 juristų ir 50 kitų patarėjų[10]. Todėl visai suprantama, kad imperatorių įsakai turėjo puikiųjų klasikinio teisės mokslo privalumų.

II. Imperatorių, kaip ir kitų magistratų, ediktai yra viešai paskelbti įsakymai. Imperatoriai neskelbdavo savo tarnybinės programos, bet jų ediktai nustatydavo eilę paskirų teisės normų. Šitaip, pavyzdžiui, pirmiausia Augustas, o paskiau ir Klaudijus, savo ediktais uždraudė moterims intercesiją jų vyrų atžvilgiu[11]. Nuostatas, kad būvio ieškiniai nusensta per penkerius metus nuo mirties asmens, kuriam jie buvo taikomi, priskiriamas Nervos ediktui[12], privilegium exigendi kreditoriaus, skolinusio pinigus trobesiui atstatyti — M. Aurelijaus ediktui[13]. Imperatorių ediktai, priešingai respublikos magistratų ediktams, tebeveikia ir pasibaigus jų autoriaus tarnybai[14]. Imperatoriaus ediktai galėjo būti skirti ir specialiems dalykams tvarkyti, kaip, pav., Klaudijaus ediktas de civitate Anaunorum[15]. Šitai yra jų bendras bruožas su kitų magistratų ediktais[16].

Imperatoriaus (kaip ir kitų magistratų) ediktą galima paskelbti ir žodžiu, bet buvo didelė išimtis, jei paskelbimo aktą skaitydavo pats imperatorius[17]. Edikto aktas vaizduoja esamuoju laiku kalbantį imperatorių (pav., Ti. Claudius Caezar .... dicit)[18]. Ediktas įvairiai nustatomam laikui būdavo prika-

---

10 Hist. Aug. Alex. Sev. 16, 1.

11 D. XVI, 1, 2 pr.

12 D. XL, 15, 4.

13 D. XLII, 5, 24, 1. Palyg. C. J. X, 60 (59), 1.

14 Tai, žinoma, ginčytina. Apie šį klausimą žiūr. Mommsen, Röm. Staatsr. II pusl. 910 ir sek., 1124; Pernice, Zeitschr. der Sav.-Stift. VI pusl. 194 ir sek.; Wlassak, Kritische Studien pusl. 150 ir sek.; Kuntze, Die Obligation im römischen und heutigen Recht pusl. 377; Krüger pusl. 113 ir sek.; Karlowa I pusl. 646 ir sek.; Lenel, Holtzend. Enzykl. I pusl. 356. Tiesa, kai kada imperatoriai kartoja savo pirmtakų ediktus (D. XVI, 2, 2, XL 15, 4); bet lygiai tikra yra ir tai, kad vienas Augusto ediktas vėliau buvo panaikintas (Paul. D. XXVIII, 2, 26), ir jau Augustas ediktu de aquaeductu Venafrano nustatė taisyklių neribotam laikui, o ne tik savo valdymo metui.

15 Žiūr. § 14, VI, 2.

16 Tereikia pagalvoti apie ediktus, kuriais tvarkomas šaukimas teisman.

17 Kaip į šios rūšies pavyzdį galima nurodyti į M. Aurelijaus pretorijėnų stovykloje pasakytą kalbą (Vat. Fr. 195).

18 Ed. Claudii de civitate Anaunor. (Bruns I pusl. 253) eil. 6.

lamas viešoje vietoje, pirmiausia imperatoriaus būstinėje, o atsižvelgiant į aplinkybes, tai pat ir kitose vietose. Yra visiškai natūralu, kad edikto paskelbimui tolimesnėse srityse buvo reikalaujama pagalbos iš vietinių valdininkų[19]. Bet vis dėlto galima paabejoti, ar visuomet buvo stengiamasi bendrąsias normas tinkamai paskelbti visai imperijai.

III. Mandata yra instrukcijos, teikiamos imperatoriaus jo priklausantiems valdininkams, įskaitant ir senato provincijų vietininkus, kurių vyriausia priežiūra jam priklauso. Šitos instrukcijos, panašiai privatiems įgaliojimams, teturi galios tam valdininkui, kuriam jos skirtos, ir teveikia tol, kol tveria jas suteikusio imperatoriaus valdžia. Buvo, betgi, sulipdytas pastovus, visiems valdininkams privalomas, valdžioms ir valdininkams keičiantis nuolat atnaujinamas mandatų pagrindas (panašiai kaip edicta tralaticia), buvo sukurta mandatų knyga su visa eile pastovių skyrių. Tuo buvo sukurta daug naujų teisės normų. Į jas buvo žiūrima nebe tik kaip į tarnybines instrukcijas valdininkams, bet kaip į netarpiškai piliečiams privalomas taisykles, kaip į ius civile. Panašiai buvo ir su senato nutarimais, kurie pradžioje teteikė tarnybinių instrukcijų (aukšč. pusl. 57).

Mandatai rodo ypatingo dėmesio kareivių teisiniams santykiams, nors jie ir yra ne vien tik tuo užimti. Pripažinimas, pavyzdžiui, neformalaus kareivių testamento, galinčio suteikti tų pačių teisių kaip ir civilinis testamentas[20], remiasi vienu skyrium, kuris nuo Trajano laikų buvo nuolat mandatuose skelbiamas[21]. Provincijų valdininkų ir provincijose gyvenančių kareivių santuoka su provincijos gyventojomis buvo draudžiama mandatais ir iure civili pripažįstama niekinga[22]. Mandatais buvo paliesta ir baudžiamosios teisės sritis[23]. Atrodo, kad visuomenę in-

---

[19] Klaudijaus ediktą, suteikusį privilegijų žydams — Joseph. antiqu. 19, 5, 5 (Hänel, Corp. leg. p. 45 ir sek.), privalėjo laikyti bent 30 dienų iškabintą visų Italijos ir ne Italijos miestų magistratai, o taip pat ir sąjungininkų kunigaikščiai; apie paskelbimą Romoje, kaip, regimai, apie savaime suprantamą dalyką, nieko nesakoma.

[20] Ulp. D. XXIX, 1, 15, 1: hereditatem miles — nuda voluntate dare potest. Hereditas yra palikimas pagal ius civile.

[21] Ulp. D. XXIX, 1, 1 pr. Mandatis inseri coepit caput tale cet. Šito mandatų skyriaus tekstas yra išlikęs ir papire: Fayum towns and their papyri No. 11, palyg. Plasberg, Wochenschr. f. klass. Philol. 1901 sk. 141.

[22] Ulp. D. XXIV, 1, 3, 1.

[23] Callistr. D. XLVIII, 19, 27, 1. 2.

teresuoją mandatų nuostatai bent kai kada buvo skelbiami provincijų vietininkų ediktais[24].

IV. Decretum reiškia administracinio ar teisminio pobūdžio surikiavimą apskritai[25]. Decretum principis siaurąja prasme yra po žodinio bylos nagrinėjimo žodžiu pareikštas sprendimas; tai gali būti galutinis bylos sprendimas arba tik tarpiškas jos surikiavimas. Vienus šitų sprendimų imperatorius, vykdydamas savo civilinę ir baudžiamąją teismo galią, nusprendžia paskutinėje, kitus — vienoje kurioje tarpinėje instancijoje. Šitie sprendimai visų pirma pagrindžiami veikiančiąja teise, kuri vis dėlto imperatoriaus, kaip ir kitų kompetentingų teisės aiškintojų ir jos taikytojų, interpretuojama ir rutuliojama. Šitą darbą imperatorius atlieka taip laisvai, kad teisės aiškinimas dažnai virsta visiškai naujų teisės normų kūrimu. Šios rūšies pavyzdys — decretum divi Marci[26]. Paskiram atsitikimui taikomas imperatoriaus sprendimas turi teisės galios; dekreto įstatymo galia pasireiškia tuo, kad dekrete glūdinčios, sprendimą pagrindžiančios, teisės normos yra privalomos ir kitiems atsitikimams.

---

24 Čia aš turiu galvoje žinią, kad Antoninas Pijus kaip Azijos vietininkas vieną mandatų skyrių sub edicto proposuit. Marci. D. XLVIII, 3, 6, 1.

25 Papinijanas D. I, 1, 7 pr. decretum principis aiškiai vartoja gana bendra prasme vietoje constitutio principis. Jei pretoriaus ediktas (bent Adrijano redakcijoje) nuolat skelbiasi besivadovaująs edictis ir decretis principis (D. III, 1, 1, 8, IV, 6, 1, 1, XLIII, 8, 2 pr.), tai decretum, atrodo, vartojamas kaip tik bendresne prasme; viena yra tikra: negalima numatyti, kodėl rašytiniai imperatoriaus įsakai pretoriaus edikto turėtų būti mažiau gerbiami, negu dekretai siaurąja prasme.

26 D. IV, 2, 13, XLVIII, 7, 7 :, Optimum est, ut si quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris. [interim ille in possessione debet morari. tu petitor es' et] cum Marcianus diceret :, vim nullam feci; Caesar dixit :, tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis est et tunc, quotiens quis id quod deberi sibi putat non per iudicem reposcit [non puto autem nec verecundiae nec dignitati nec pietati tuae convenire quicquam non iure facere] quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debitoris <vel pecuniam debitam> non ab ipso sibi sponte datam sine ullo iudice temere possidere <vel accepisse> <isque> [eumque] sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit. Paimtų į [] žodžių nėra D. IV, 2, 13, o paimti į <> išleidžiami D. XLVIII, 7, 7. D. XLVIII, 7, 7 tekstas, atrodo, yra tikslesnis. Žodžiai vel pecuniam debitam ir vel accepisse yra interpoliuoti. Tik isque D. IV, 2, 13 yra geresnis negu eumque D. XLVIII, 7, 7, bet gal būt, kaip galvoja Mommsenas, jį galima pakeisti ipseque.

Dekretas, kaip ir visas procesas, kuriam jis priklauso, įtraukiamas į imperatoriaus tarnybinės veiklos protokolus (commentarii, ὑπομνήματα)[27]. Dekretų, kaip įstatymų leidžiamųjų aktų, viešumas gali būti įžiūrimas proceso viešume. Atrodo, betgi, kad suinteresuotiems asmenims protokolų nuorašai vis dėlto gal ir nebuvo teikiami, o jau greičiau buvo leidžiama jiems patiems tais nuorašais pasirūpinti[28]. Jei imperatorius kam ir pasiųsdavo protokolo išrašą, tai ši išimtis pagrindžiama visų pirma svoriu to asmens ar organo, kuriam išrašas siunčiamas. Šitaip tegalima aiškinti Domicijano raštą faliskų bendruomenės organams[29].

V. Rašytiniai imperatoriaus įsakai aiškiai nusakytu antrašu yra epistolae, o jei jie parašyti po kieno nors prašymu — subscriptiones. Reskriptais, griežtai paėmus, jie tegali būti vadinami tais atvejais, kai jais savaimingai arba subscriptio formoje atsakoma į prašymą. Vis dėlto reskriptais neretai vadinami ir kito pobūdžio įsakai.

1. Kartais bendri imperatorių nurodymai pridengiami paskiriems valdininkams skiriamų raštų forma[30]. Šitos rūšies įsakai gali būti — tai, betgi, nėra privaloma — leidžiami paprašius tam asmeniui, kuriam jie skirti. Jei tokie įsakai yra adresuoti vienam kuriam valdininkui, tai dar nereiškia, kad jie nėra skirti ir kitiems valdininkams. Jau labiau įtikima, kad šitokie nurodymai dažnai buvo leidžiami iš karto visiems valdininkams, kuriuos tik lietė jų turinys. Negalima, betgi, tvirtinti, kad šitaip būtų visuomet buvę, ir kad tai būtų atrodę esant reikalinga įsako bendram privalomumui[31].

2. Bendrų nurodymų paprastai turi ir vienos kurios provincijos miestų atstovų suvažiavimams (communia, κοινά) ski-

---

[27] D. IV, 2, 13. XLVIII, 7, 7, žiūr. past. 26. Alex. Sever. C. J. VII, 62, 1. Čionai, priešingai ediktui (dicit), rašoma „Caesar dixit".

[28] Sententiam Divi Patris mei, si quid pro sententia dixit, describere tibi permitto. Antonino Pijaus reskriptas C. J. L. III, 411.

[29] Bruns I pusl. 255 ir sek.

[30] Pav. Adrijano raštas apie kareivių vaikų paveldėjimo teisę, Bruns I pusl. 381 (klaidingai priskirtas Trajanui; Gradenwitz 7. leid. pusl. 421 tą klaidą pataisė); palyg. Wilcken, Hermes XXXVII (1902) pusl. 87 ir sek.

[31] Tai, kas literatūriniu požiūriu šiandien mums atrodo kaip grynai bendro pobūdžio įsakai valdininkams, vis dėlto galėjo būti specialiam dalykui tvarkyti skirti įsakai, kuriuose laikui bėgant išnyko nurodymas į tą specialų dalyką.

riami įsakai; jie paprastai leidžiami pačių suvažiavimų prašymu. Tie įsakai gali būti išleisti paskirai provincijai[32], bet sykiu jie gali kurti ir bendrąją imperijos teisę — tam mes turime tiesioginių įrodymų, — nežiūrint į tai, kad, išskyrus įsaką paskiram miesto atstovų suvažiavimui, jokio kito akto ir nebuvo skelbiama[33]. Kai kada ir paskirai miesto bendruomenei teikiama bendrų teisės normų, ir dėl to jos aiškinamos kaip bendrai privalomos[34].

3. Įsakai, kuriais buvo paliečiami specialūs administracijos ir teismo dalykai, visais atžvilgiais yra reskriptai pilnąja to žodžio prasme. Ypatingai teismo srityje sunku įsivaizduoti surikiavimą be prašymo. Bet ir administracinis reskriptas yra teisės taikomojo pobūdžio, ir būtų netikslu sakyti, kad jame glūdinčios objektyviosios teisės normos neturi įstatymo galios. Svarbiausias, betgi, vaidmuo čia priklauso teismo reskriptams. Šitie, kaip ir dekretai, visų pirma turi galvoje teisės taikymą; bet ir čia, kaip ir ten, teisės taikymas virsta teisės rutuliojimu, ir tuo tarpu kai asmeniškas imperatoriaus dalyvavimas procese tegalėjo būti labai ribotas, jo reskriptų veikla buvo labai plati. Žinoma, yra ir tokių reskriptų, kurie tekartoja veikiančiąją teisę ir nurodo, kad jiems išspręsti pavestas klausimas nekelia jokių abejonių[35]. Reskriptų, kaip ir dekretų, įstatymo galia pasireiškia tuo, kad reskripte glūdinčios ar tik aiškinimais iš jo išvedamos objektyvios teisės normos turi galios ne tik tam konkrečiam atvejui, kuriam reskriptas skirtas, bet ir kitiems atvejams. Reikia skirti reskriptus, iššauktus vieno kurio valdininkų pranešimu, nuo reskriptų, pasiūlytų vienos ar kitos proceso šalies.

---

[32] Ulp. D. I, 16, 4, 5. Karakalla, Azijos gyventojų prašomas, išleidė reskriptą, kuriuo nurodoma, kad prokunsulas privalo laivu plaukti į Aziją, ir, pirmiausia į Efezą.

[33] Mod. D. XXVII, 1, 6, 2; ἐπιστολῆς 'Αντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς γραφείσης μὲν τῷ κοινῷ τῆς 'Ασίας, παντὶ δὲ τῷ κόσμῳ διαφερούσης palyg. Callistr. D. V, 1, 37: Adrijano reskriptas, rašytas graikiškai Tesalijos κοινῷ nustatė, kad pirmiausia reikia išspręsti jėga atimto turėjimo, o tik paskui nuosavybės, klausimą. — Ulp. D. XLIX, I, 1, 1 paduoda graikišką Antonino Pijaus reskriptą, rašytą Trakijos κοινῷ, kuriame kalbama apie apeliaciją dėl neteisingu pranešimu pagrįsto imperatoriaus reskripto. Paul. D. XLIX, 1, 45 paduoda taip pat graikišką reskriptą apeliacijos klausimu, rašytą Bitinijos graikų κοινῷ.

[34] Ulp. D. XLVIII, 3, 3. Antoninas Pijus, antijokėnų prašomas, išleidė graikų kalba reskriptą apie areštą prieš teismą.

[35] Pav. Carac. C. J. II, 3, 6. Diocl. C. J. II, 4, 32. Phil. C. J. III, 28, 15.

Turįs sprendimo teisę aukštesnysis valdininkas, ir tai, greičiausiai, tik toks, dėl kurio sprendimo galima apeliuoti tik į imperatorių[36], gali, jei jam kyla abejonių, pranešti (consultatio, relatio) bylą imperatoriui ir prašyti jo tą bylą išspręsti. Valdininkui adresuotas reskriptas sprendžia vaduodamasis pranešimo duomenimis; tai gali būti tarpinis surikiavimas, bet taip pat ir galutinis sprendimas. Reskriptą valdininkas praneša šalims. Reskripto sprendimą apeliacijos keliu galima skųsti imperatoriui, nurodant, kad pranešime neteisingai buvusi nušviesta būklė[37]. Tačiau, jei šalims buvo įteikti pranešimo nuorašai, tai skųsti pranešimą šalys gali tik tuojau, o vėliau reskripto turinys jau nebeskundžiamas[38].

Vienos kurios šalies prašymu (libellus, preces, supplicatio) imperatorius turi teisės pats imtis bylos nagrinėjimo ir jos sprendimo, bet taip pat gali bylą pavesti ypatingam teisėjui[39] ir duoti jam nurodymų, parašydamas tam tikslui teisėjui netarpišką įsaką. Imperatorius gali taip pat, palikdamas bylą teisėjui, parašyti jam įsaką ir jame nušviesti teisinę bylos pusę[40]. Dažniausiai, betgi, reskriptai adresuoti vienai kuriai šaliai; tuose reskriptuose imperatorius kalba apie toje byloje pritaikintinas teisės normas.

Yra paliudyta, kad Trajanas tokių teisės pamokymų dar neteikęs[41]. Užtat nuo Adrijano imperatoriai leidžia labai daug tos rūšies reskriptų; šitie reskriptai sudaro didžiąją mūsų turimų imperatorių konstitucijų dalį. Jei konstitucijų rinkiniai nesiekia toliau Adrijano, tai šito priežastis tegali būti trūkumas medžiagos iš ankstyvesnių laikų (žiūr. žem. § 14 prie past. 4).

Pakanka, jei reskriptai nustato abstrakčias teisės normas. Šitokio pobūdžio yra Justinijano teisyno reskriptai, ir tai didžia

---

[36] Legatus Proconsulis, dėl kurio apeliuojama į prokunsulą (Venul. Saturn. D. XLIX, 3, 2), privalo ir užklausimus siųsti savo prokonsului (Ulp. D. I, 16, 6, 2), o ne imperatoriui.

[37] Ulp. D. XLIX, I, 1, 2. XLIX, 4, 1 pr. Alex. C. J. VII, 62, 2.

[38] Macer D. XLIX, 4, 3.

[39] Ulp. D. IV. 4, 18, 4.

[40] Palyg. Ulp. D. XXXIV, 1, 3. Callistr. (Hadr.) D. XLII, 1, 33. Ulp. (Anton. Pius) D. XLVIII, 6, 6.

[41] Histor. August. Macrin. 13. Cum Traianus nunquam libellis responderit, ne ad alias causas facta praeferrentur quae ad gratiam composita viderentur. Iš prieš- Trajano laikų yra išlikęs vienas Nervos reskriptas, kuriuo tūlam Attikui pripažįstamos nuosavybės teisės į rastą jo namuose turtą. Philostrat. de vitis sophistar. II, 2, Zonaras 11, 20.

dalimi jo autorių darbas. Jei reskriptas duoda konkretaus atsitikimo sprendimą, tai šitas sprendimas, kaip pagrįstas vienos kurios šalies patiektais duomenimis, tegali būti sąlyginis. Mat, procese buvo vaduojamasi prielaida, kad tikri yra šalies patiekti, o ne kiti duomenys, kurie, greičiausiai, kitaip būtų nulėmę sprendimą. Reskriptai dažniausiai kuriuo nors būdu šitai parodo savo konstrukcija— si vera sunt, quae praecibus complexa es[42], — arba, paprastai, tuo, kad sprendimą jie padaro priklausomą nuo tam tikrų sąlygų. Čionai, betgi, reikia pastebėti, kad šitos sąlygos ne visuomet atitinka prašomojo rašto tvirtinimus. Atrodo, kad dažnai ir imperatoriai nurodo, ko reikalaujama iš suinteresuotos šalies, ir atsižvelgia į įvairius atsitiktinumus. Daugelyje atvejų imperatoriai, betgi, bylą išspręsti paveda teisėjui, o patys į ją visai nesigilina[43]. Visiškai natūralu, kad daugumas reskriptų atsirado ieškinius keliančių šalių rūpesčiais; tačiau pasitaiko, kad reskriptai skiriami ir toms šalims, kurioms ieškiniais grąsoma[44]. Išsirūpinti reskriptą dar prieš teismą — šalies dalykas.

4. Valdininkams, miestų bendruomenėms ir miestų sąjungoms skirti įsakai rašomi savarankiškų imperatoriaus laiškų forma. Tie jų, kurie rašyti miestų bendruomenėms ir miestų sąjungoms, skelbiami adresatų[45]. Jei kalbėti apie valdininkams rašytus įsakus, tai Adrijano raštas Rammijui (§ 14, VI), kuriame yra ir įgaliojimas jį paskelbti, buvo paskelbtas dviejose legionierių stovyklose. Panašių įgaliojimų galėjo būti visuose įsakuose, kurie tik kėlė visuomenėje susidomėjimą, vistiek ar tie įsakai skelbė bendras taisykles vienas, ar sąryšyje su paskiro atsitikimo išsprendimu.

Reskriptų privatiems asmenims leidimo tvarka — subscriptio parašymas po prašomuoju raštu. Visai galimas dalykas, kad prašomasis raštas su paties imperatoriaus parašyto surikiavimo originalu kai kada būdavo įteikiamas privatiems asmenims[46] — tam, atsižvelgiant į aplinkybes, tarpininkaudavo provincijų vie-

---

42 Diocl. C. J. II, 4, 13.

43 Jul. D. I, 18, 8. Callistr. D. I, 18, 9.

44 Diocl. C. J. II, 4, 15.

45 Palyg. Vespasijano rašto saborėnams pabaigą, Bruns I pusl. 255, ir Domicijano rašto pabaigą faliskams, Bruns I pusl. 255.

46 Atrodo, kad Komodo reskriptą, Bruns I pusl. 258 ir sek., Lurijus Lukullas bus turėjęs savo rankose.

tininkai[47] ar kiti valdininkai. Šitai, betgi, ne taip dažnai atsitikdavo; paprastai prašomieji raštai ir jų reskriptai, sujungti į liber libellorum rescriptorum, nustatytais laikotarpiais būdavo viešai iškabinami imperatoriaus būstinėje, o prašytojams tebūdavo leidžiama įsigyti ten esančių reskriptų patvirtintų nuorašų, kurie turėjo dokumento vertės. Tuo išvengta reskriptų pristatinėjimo ir, kartu, pasiekta jų viešumo.

Šitos tvarkos buvimą nustatė Gordijano reskriptas skaptoparėnų atstovui[48]. Daugumoje iki mūsų laikų išlikusių reskriptų randame tos tvarkos pažymėjimus (Justinijano teisyne nuo Antonino Pijaus)[49]. Vis dėlto, kol nebuvo atrastas tik-ką minėtas dokumentas, dėl jos nuolat abejota.

Įsakai paprastai buvo rašomi lotyniškai, ir tik retai kada graikiškai[50]. Įsakas prasideda jį išleidusio imperatoriaus nurodymu, vistiek ar tai yra savarankiška epistola, ar subscriptio; jei yra du imperatoriai, įsakai leidžiami abiejų imperatorių vardu[51]; toliau eina nurodymas to asmens, kuriam įsakas rašomas; jei turima reikalo su didikais, tai čionai pridedama sveikinimo formulė (salutem dicit)[52], vėliau have .... carissime nobis[53]; po to jau eina tekstas; po teksto savo ranka pasirašo imperatorius, tačiau jis parašo ne savo vardą, o žodžius scripsi, rescripsi[54] arba sveikinimo formulę (vale)[55] Toliau eina ediktą išdavusio raštinės tarnautojo (arba paties impe-

---

[47] Plin. et Trai. ep. 107 (108); reikia skaityti: libellum rescriptum.

[48] Žem. § 14, VI, 11. Gradenwitzo minčiai, Der Wille des Stifters, pusl. 9 iš Königsberger Kantfestschrift 1902 pusl. 22 past. 2, „kaip mums rodo skaptoparėnų decretum, svarbiausieji ir vadovavimuisi skirti reskriptai būdavo skelbiami ir dedami vieni greta kitų į liber propositorum" aš negaliu pritarti. Gordijano reskriptas skaptoparėnams tenurodo į instancinę tvarką ir, objektyviai imant, nieko nepasako.

[49] C. J. II, 12 (13), 1.

[50] Κοινά matyti, kaip paskiros heleniškųjų imperijos dalių bendruomenės, visuomet gaudavo graikiškus reskriptus. Žiūr. aukšč. past. 33, 34.

[51] Labai keista, kai žodiniai dekretai nusakomi kaip kelių imperatorių pasakyti unisonu: Diocl. ir Maxim. C. J. IX, 47, 12: dixerunt. Vietoje šito Krügeris nori įrašyti „dixit", bet tai, mano nuomone, nėra teisinga.

[52] Vespasijano ir Domicijano rašt. bendruomenėms, Bruns 1 pusl. 254 ir sek.

[53] Dioklecijanas C. J. VII, 62, 9. XI, 2, 11.

[54] Komodo raštas, Bruns I pusl. 259; Gordijano skaptoparėnams, Bruns I pusl. 263.

[55] Vespasijano raštas saborėnams, Domicijano faliskams, Bruns I pusl. 255. 256 ir sek.

ratoriaus?)[56] kol kas dar vis neaiškios reikšmės recognovi, o po jo—išdavimo diena, išreikšta žodžiu data (arba subscripta)[57]. Įsaką priimąs valdininkas dokumento apačioje pažymi apie jo priėmimą: accepta[58]. Pažymėjimą, kad ediktas buvo viešai iškabintas, reiškia sutartinis žodis proposita (pp.)[59]. Formalumuose, betgi, yra daug neaiškumų ir nepastovumų.

Ir rašytiniai imperatoriaus įsakai įtraukiami į jo Commentarii[60]. M. Aurelijaus Semestria[61] aiškiai buvo pusmetinis konstitucijų rinkinys; apie jo pobūdį negalima, betgi, nieko tikro pasakyti.

§ 13. Imperatorių įsakai absoliutinėje monarchijoje.

I. Nuo Dioklecijano laikų imperatorius yra neaprėžtas įstatymų leidėjas. Jo aukščiausias patarėjas teisės dalykuose yra quaestor sacri palatii. Jis yra pirmasis narys consistorii principis — šitaip dabar[1] vadinasi ankstyvesnysis consilium. Consistorium, dažnai taip pat nusakomas kaip proceres palatii, iudices, esti su imperatorium žodinio bylų nagrinėjimo metu ir duoda jam patarimų dekretų leidimo reikalais[2]. Reikia galvoti, kad consistorium dalyvaudavo ir reskriptu baigiamame rašytiniame procese. Leges generales Teodo-

---

56 Palyg. Komodo raštą, Bruns I pusl. 259, Gordijano reskriptą, Bruns I pusl. 264. Recognovi, greičiausiai, yra paliudijimas apie originanalo atitikimą projektui. Kai originale recognovi jau būdavo įrašytas, dėdavo savo parašą imperatorius, — lygiai kaip šių dienų kontrasignacijoje. Palyg. Mommsen, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XII 1892 pusl. 255 = Jur. Schriften III pusl. 181; kitaip tas pats, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XVI (1895) pusl. 197, Jur. Schr. I pusl. 479.

57 Pav. C. J. IV, 26, 1. 3. 6. 7. 8—12.

58 Palyg. iš sekančio, tiesa, laikotarpio: nov. Val. 10, 1. Mums, žinoma, krinta į akį, kai privatiems asmenims rašytuose įsakuose sutinkame „accepta", pav. divi fratres C. J. II, 12 (13) 2 Sev. et Car. C. J. II, 20 (21), 1; šitai, betgi, galima paaiškinti tuo, kad tie įsakai privatiems asmenims buvo pristatyti ne tiesiog, bet valdininkams tarpininkaujant.

59 Pav. C. J. II, 18 (19), 1—16.

60 Plin. et Trai. epp. 65 (71). 66 (72). 95 (96). 105 (106).

61 Tryph. D. II, 14, 46. Scaev. (Claud.) D. XVIII, 7, 10.

1 Diocl. C. J. IX, 47, 12.

2 Diocl. C. J. IX, 47, 12. Const. C. Th. VIII, 15. 1. Sul. C. Th. XI, 39, 5. Theod. I. Cod. Th. XI, 39, 8. Just. C. J. VII, 62, 37, 2. c. 39, 1a (1), VII, 63, 5, 2. 3. VII, 64, 10 pr.

zijaus II[3] įsakymu privalo būti svarstomos ir konsistorijoje ir senate. Tačiau labai abejotina, ar senato atžvilgiu šituo įsakymu visuomet buvo vadovautasi. Krinta į akis tai, kad ano meto imperatoriaus įsakai yra labai nusmukę tiek teisinės technikos, tiek, kiek mes suprantame, ir stiliaus atžvilgiu; jie rašomi kažkaip išpūstai, dažnai neaiškiai, ir yra pilni pasigyrimų. Šitos meniškos formos, betgi, buvo siekiama tyčia[4].

II. Iki 429 m. vyravo principas, kad vienoje kurioje imperijos pusėje išleistos konstitucijos savaime veikia ir kitoje imperijos pusėje. Kaip šis principas buvo taikomas gyvenime, neaišku. Teodozijus II viename 429 m. išleistame įsake nusiskundžia šituo keliu sukurtos teisinės būklės netikrumu ir nustato, kad vieno imperatoriaus įstatymai kito imperatoriaus valdomoje srityje teveikia tada, kai jie antrajam imperatoriui atsiunčiami, jo priimami ir savajai imperijos daliai paskelbiami[5].

III. Imperatorių įsakų formos skolinamos iš ankstyvesniojo laikotarpio, bet jose jau daug-kas yra pakitę.

1. Bendrų teisės normų (l e g e s g e n e r a l e s[6]) formose reikia skirti šias rūšis:

a. Įsakus vienam kuriam senatui, Romos ar Konstantinopolio, kuriuos pranešdavo aukštesnysis valdininkas, paskaitydamas juos posėdyje. Ši forma išsirutuliuoja iš ankstyvesniojo laikotarpio o r a t i o n i s p r i n c i p i s; ji ir dabar oficialiai tebevadinama o r a t i o[7], tik jai nebereikalingas senato patvirtinimas.

---

[3] C. J. I, 14, 8.

[4] S e e c k, Zeitschr. d. Sav.-Stift. X (1889) pusl. 203 ir sek. — V e r n a y, Études Girard II (1913) pusl. 263 ir sek., teisingai nurodo į tai, kad jau klasikiniu laikmečiu administraciniai surikiavimai ir įstatymų leidžiamieji įsakai rašomi retorišku stiliumi, ir kuo toliau, tuo jų stilius dar labiau įmantrėja; teisminiai reskriptai privatiems asmenims, tuo tarpu, rašomi grynai teisišku stiliumi. Jie, mat, buvo sudaromi a libellis raštinėje, tuo tarpu kai kitų imperatoriaus raštų kūrėja buvo ab epistolis raštinė. Poklasikiniu laikmečiu retoriškas stilius prasiskverbia ir į teismo reskriptus; šitai V e r n a y visai teisingai susieja su raštinių pertvarkymu. Žiūr. taip pat B i o n d i, Gött. Gel. Anz. 1915 pusl. 716.

[5] C. Th. I, 1, 5 palyg. taip pat nov. Theod. 1, 5. Jau 398 m. Honorijus, panaikindamas savo valdomoje srityje vieną rytų imperijos įstatymą, pradeda charakteringu kreipimusi: eadem lege, si qua est, cessante.

[6] C. J. I, 14, 3, 1 (a. 426).

[7] C. Th. IV, 1, 1 (a. 426): hac oratione sancimus. C. J. I, 14, 3 (a. 426): missa ad venerabilem coetum oratione conduntur.

b. Edicta, skelbiamus viešu iškabinimu; jų buvo dvi skirtingos formos. Ediktai galėjo būti rašomi netarpiškai gyventojams (ad populum)[8] arba jų paskirai grupei, pav., sostinės gyventojams[9]; šiuo atveju jie skelbiami tiesiog kaip imperatoriaus ediktai. Ediktai, betgi, kartu su įgaliojimu juos paskelbti (jei yra reikalo, reikalaujant pagalbos iš priklausomų įstaigų) taip pat[10] galėjo būti rašomi vienam ar keliems aukštiems imperijos valdininkams arba provincijų vietininkams ar vienam jų. Šiuo atveju imperatoriaus ediktai skelbiami valdininkų ediktais, kuriuose surašomas imperatoriaus ediktų turinys. Iškabinimo laikas, greičiausiai, bus buvęs įvairus. Įsakymas ediktą laikyti iškabintą ištisus metus buvo suprantamas kaip nustatąs ypatingai ilgą iškabinimo laikotarpį. Kartais būdavo įsakoma vario lentoje surašytą ediktą nuolat laikyti viešoje vietoje[11]. Kaip į paskirą atsitikimą reikia nurodyti į Konstantino ediktą kareiviams, pasakytą žodžiu oratio formoje.

2. Mandata principis tebeteikiami ir dabar. Notitia dignitatum paveikslai (§ 23) teberodo liber mandatorum. Betgi paprotys, pagal kurį valdininkai, pradėdami eiti savo pareigas, gaudavo bendrą instrukcijų knygą, penktame šimtmetyje užmirštamas. 535 m.[13] Justinijanas išleidžia naują bendrą instrukciją.

3. Imperatoriaus įsakai, skirti paskiram atsitikimui tvarkyti, ir dabar leidžiami rašytinių isakų ir žodžiu pareiškiamų protokoluojamų dekretų forma[14]. Kaip anksčiau, taip ir dabar imperatoriaus teismas oficialiai teikia protokolų nuorašus[15]. Betgi dabar, kai apeliacija į imperatorių įgyja appelatio more consultationis formą, dekretai dar labiau nustoja reikšmės. Kaip teisėjas, prieš išspręsdamas bylą, pareiškimo keliu gali ją pasiūlyti išspręsti imperatoriui, taip čionai bylą pateikiama imperatoriui po sprendimo, kai jau dėl jo įteiktas apeliacijos skun-

---

8 Nov. Val. 9, 1.

9 Nov. Val. 14, 1.

10 Kaip rodo daugumas po-teodozinių novelių.

11 C. Th. II, 27, 1, 6. XIV, 4, 4.

12 Protokolas apie tai C. Th. VII, 20, 2.

13 Nov. 17.

14 Diocl. C. J. IX, 47, 12. Constantin. C. Th. VIII, 15, 1. Jul. C. Th. XI, 39, 5. Theod. I. C. Th. XI, 39, 8.

15 Palyg. Theod. II ir Val. III C. J. VII, 62, 32, 2. 4a: Scripta litigatoribus edere.

das; sprendimas nusprendžiamas reskriptu. Kaip consultatio ante sententiam atveju, taip ir šitame apeliacijos procese, valdininkas privalo pateikti šalims pareiškimą jų atsikirtimams įrašyti[16]. Jei tai padaryta, dėl reskripto turinio apeliuoti nebegalima; už pareiškimo nuorašo neįteikimą ar už aktų nepersiuntimą galima skųstis imperatoriui[17]. Šitas procesas, betgi, išgyveno ne vieną atmainą. Buvo grąžintas žodinis bylos nagrinėjimas; jis pritaikytas net ir consultatio ante sententiam procesui[18]. Šią paskutinę proceso rūšį 543 m. visiškai uždraudė Justinijanas[19].

Vienos kurios šalies prašymu pagrįstas reskriptas ir dabar turi galios tik tada, jei prašyme teisingai ir išsamiai išdėstytos aplinkybės (praescriptio mendaciorum[20]); pagal vieną Zenono įsaką, sąlygą „si preces veritate nituntur" visuomet reikia įterpti į reskriptą[21]. Apie tai, kad privatiems asmenims rašyti reskriptai būtų viešai iškabinami, dabar nieko nebesigirdi. Viena Dioklecijano konstitucija šios rūšies įsakų siuntinėjimą adresatams laiko savaime suprantamu dalyku ir nustato, kad siuntinėjami turi būti įsakų originalai[22].

Blogų buvo pasekmių iš to, kad reskriptai turėjo įstatymo galios. Reskriptus klastodavo; kartais prasprūsdavo ir tokių reskriptų, kurie nuo ligtolinės teisės nukrypdavo visai ne į tą pusę, į kurią juos būtų norėjęs nukreipti imperatorius. Be to, juristams, kurių aiškinimus imperatoriai apskritai sutikdavo nemaloniai (žem. § 22) ir kurie jau nebeturėjo savo senosios galios, nebenorėta leisti spręsti apie tai, kurie imperatoriaus įsakų yra įstatymai ir kurie paskiri surikiavimai. Todėl Konstantinas įsakė veikiančiajai teisei prieštaraujančius reskriptus laikyti niekingais[23], o Arkadijus nusprendė, kad reskriptai teturi galios tam atsitikimui, kuriam jie skirti — taigi atėmė reskriptams įstatymo galią[24].

---

16 Constant. C. Th. XI, 30, 1.

17 Const. C. Th. XI, 30, 6.

18 Kipp, Pauly-Wissowo Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, žod. appellatio IV, 4.

19 Nov. 125.

20 C. J. I. 22, 2—5.

21 Zeno C. J. I, 23, 7.

22 Diocl. C. J. I, 33, 3.

23 Const. C. Th. I, 2, 2. Palyg., tiesą, gerokai apardytą reskriptą (Dioklecijano?), Mitteis-Wilcken No. 380, kuris, gal būt, tarpe kitų dalykų kalbėjo ir apie suklastotų reskriptų citavimą.

24 Arcad. C. Th. I, 2, 11.

Valentinijanas III nustatė[25], kad įstatymo galia tegali būti pripažįstama rašytiems senatui ir tiems įsakams, kurie yra edikto arba lex generalis pobūdžio; tuose įsakuose privalo būti nuostatas apie jų paskelbimą viešu iškabinimu arba kurių kitų pažymių, iš kurių būtų galima spręsti, kad juos norėta padaryti bendrai privalomais. Taigi čionai priklauso ir konstitucijos, kuriose su paskiro atsitikimo išsprendimu susiejami aiškūs bendri nuostatai[26]. Tuo būdu, įstatymo galia, atrodo, nepripažįstama ne tik į aukščiau minėtas kategorijas neįeinantiemms reskriptams, bet ir dekretams[27]. Betgi pagal Justinijano teisę dekretai visuomet turi įstatymo galios, o reskriptai — visais tais atvejais, kai jie teaiškina veikiančiąją teisę[28].

Pasak vieno liudijimo[29], annotatio esanti reskripto juodraštis; tačiau taip pat ji minima kaip lygiareikšmis reskriptui dokumentas ir, greta to, kaip šalutinė reskripto forma, kurios tiksliau negalima apibrėžti ir kuri kartais visai skiriasi nuo paprastojo reskripto[30].

4. Pragmatica sanctio (pragmatica lex, forma arba taip pat tik pragmatica[31]), sprendžiant iš paties žodžio, atrodo esanti įsaku, liečiančiu πρᾶγμα vieną kurį paskirą dalyką. Pragmatika, betgi, nėra paprastas specialus administracinis ar teismo srities surikiavimas; jos sritis — viešojo pobūdžio dalykai. Žinoma, aiškių ribų nei tarp jos ir reskriptų, nei tarp jos ir leges generales, nubrėžti negalima. Pragmaticae sanctiones kartais būna bendro, kartais — specialaus pobūdžio; bet, net jei pragmatica sanctio yra grynas paskiras surikiavimas, kaip pav. baudžiamosios bylos atšaukimas iš ordinarinio teisėjo, tai vis dėlto, pasirodo, lemiamos reikšmės čia turi viešieji

---

25 Valent. C. J. I, 14, 2. 3.

26 Pav. nov. Val. 8, 1.

27 Interlocutionibus, quas in uno negotio iudicantes protulimus vel postea proferemus, non in commune praeiudicantibus. C. J. I, 14, 3, 1.

28 Just. C. I. I, 14. 12.

29 Constant. C. Th. I, 2, 1.

30 Theod. I C. Th. V, 13, 30. Theod. II C. Th. IV, 14, 1 § 1: Nec sufficiat precibus oblatis speciale quoddam licet per annotationem meruisse responsum. Nov. Val. 19, 1, 3: Quod enim fas non est vel per annotationes nostras nocentes mereri, multo magis vetamus rescriptis simplicibus impetrare.

31 Mommsen, Sanctio pragmatica, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 51 ir sek. (Iš po autor. mirties išleistų veikalų).

interesai[32]. Iš kitos pusės, ir bendri pragmatikų nuostatai neretai turi specialų pagrindą — specialų valdininko pranešimą arba peticiją[33]. Pragmatika vadinamas taip pat ir raštas, kurio pagalba vienos imperijos dalies imperatorius persiunčia kitos imperijos dalies imperatoriui savo konstitucijas, kad pastarasis jas įvestų savo valdomoje srityje[34]. Prašymo persiųsti šituo atveju nebuvo būtinai reikalaujama. Paprastai, betgi, pragmaticae sanctiones leidžiamos kam nors prašant. Šitai rodo Zenono nuostatai[35], pasak kurių pragmaticae sanctiones kaip ir reskriptai turinčios priedu išlygą si preces veritate nituntur; apskritai imant, jos turinčios būti leidžiamos ne paskiriems asmenims, bet viešųjų interesų labui, provincijoms, bendruomenėms, korporacijoms, valdininkų kolegijoms arba kitoms asmenų bendrijoms. Anastazijus[36] jų nepripažino visais tais atvejais, kai jos prieštaraudavo leges generales. Justinijanas, išleisdamas Codex Justinianus, be jokių sąlygų pripažino ligtolines pragmatines sankcijas visais tais atvejais, kai jomis būdavo teikiama privilegijų, o kai pragmatinėmis sankcijomis būdavo kuriama bendrų teisės normų, jis jas tepripažino tiek, kiek jos neprieštaravo jo kodeksui[37].

5. Visų rašytinių imperatoriaus įsakų išorinė forma yra maždaug tokia pat, kaip ir ankstyvesniais laikais. Įsakai paprastai vis dar teberašomi lotyniškai, bet ir graikiškųjų įsakų, artėjant Justinijano laikotarpiui, atsiranda vis daugiau ir daugiau. Įsakai pradedami abiejų arba vieno kurio imperatorių vardais. Beveik iki pat vakarų imperijos žlugimo įsakuose užtinkame abiejų imperatorių vardus. Įsakų antraštė yra skirtinga atsižvelgiant į aplinkybes[38]. Skirtus iškabinti įsakus imperatorius pasirašo surikiavimu:

---

[32] Nov. Just. 69 c. 4 pr.

[33] Šitaip nov. Val. 7, 3 iššaukė suggestio comitis sacrarum largitionum, nov. Just. 162 — prefekto praetorio pranešimas apie jo teismo apygardos advokatų ginčus, Justinijano ediktą VII (Corpus iuris civ. III [Schöll] pusl. 763 ir sek.) — argentarijų korporacijos peticija, Justinijano įsakymą teisės santykiams Italijoje po jos atvadavimo sutvarkyti — Romos vyskupo Vigilijaus raštas (pragmatica sanctio pro petitione Vigilii — Corp. iur. civ. III pusl. 799 ir sek.).

[34] Nov. Theod. 1, 5.

[35] Zeno C. J. I, 23, 7.

[36] Anast. C. J. I, 22, 6.

[37] C. Summa § 4.

[38] Populo Romano (nov. Val. 9, 1), consulibus praetoribus tribunis plebis senatui suo salutem dicunt (nov. Val. 1, 3), have Ablabi carissime

proponatur amantissimo nostro populo Romano[39]; įsakuose, skirtuose senatui arba aukštiesiems valdininkams imperatoriaus parašas yra labiau ar mažiau iškilmingas pasveikinimas[40]. Raštuose žemesniems asmenims imperatoriaus parašas nusmunka iki paprasto scripsi. Imperatorius pasirašo jam vienam skirtu purpuro rašalu[41]. Apie kontrasignaciją[42] mes neturime tikslių žinių. Justinijano nuostatais, kiekvienas įsakas turėjo būti kvestoriaus tam tikru būdu kontrasignuojamas[43]. Šituo, betgi, greičiausiai neįvesta naujybės, o tik patvirtinta tai, kas jau buvo anksčiau nustatyta.

Įsako apačioje pažymima išleidimo diena (data) ir nurodoma, kieno vardu dar išleista tokių pat įsakų[44]. Be to, senatui skirtuose įsakuose buvo žymima ir tai, kad jie jau perskaityti (recitata)[45]. Įsaką priimąs valdininkas pažymi jame, kad įsakas priimtas (accepta)[46], įrašytas (regesta)[47] ir, jei jis buvo iškabintas, kad iškabintas (proposita)[48] arba — pilniau — kad valdininkas jį paskelbęs savo ediktu (antelata edicto, proposita sub edicto)[49].

6. Yra visai natūralu, kad ir šituo laikmečiu imperatoriaus archyvas rūpinosi įsakų rinkiniu. Šitam darbui, atrodo, labiausiai pasišventęs buvo quaestor sacri palatii[50]. Betgi ne jam vienam patikėtas šitas uždavinys. Iš rytų imperijos rūmų

---

nobis (Konstantinas vienam prefektui praetorio. Bruns I pusl. 161); žemesniesiems, aiškus dalykas, buvo rašoma paprasčiau.

[39] Nov. Val. 9, 1. 14, 1.

[40] Nov. Val. I, 3. nov. 16, 1, 4. nov. 19, 1, 4.

[41] Leo C. J. I, 23, 6: Sacri affatus... non alio vultu peritus aut colore nisi purpurea tantum modo scriptione illustrentur scilicet ut cocti muricis et triti conchylii ardore signentur... Hanc autem sacri encausti confectionem nulli sit licitum aut concessum habere aut quaerere aut a quoquam sperare eo videlicet qui hoc adgressus fuerit tyrannico spiritu post proscriptionem bonorum omnium capitali non immerito poena plectendo.

[42] Subscripsi nov. Val. 19, 1 i, f., 20, 2 i. f. po pažymėjimo apie iškabinimą vargu ar gali būti kontrasignacija.

[43] Nov. Just. 114.

[44] Nov. Marciani 2, 1, 7.

[45] Nov. Val. 1, 3, 7.

[46] Nov. Val. 10, 1, 4. 20, 2, 6.

[47] C. Th. XI, 28, 14, nov. Theod. 1, 1, 6.

[48] Nov. Val. 2, 2, 5. nov. 11, 1, 2.

[49] Nov. Val. 20, 1, 6. 22, 1, 9, nov. Val. 26, 1, 8.

[50] Notitia dignitatum paveikslai jam priskiria namą su užrašu leges salutares.

vakarų imperijai atsiųstas Codex Theodosianus egzempliorius buvo saugojamas prefekto praetorio; vieną jo nuorašų gavo prefektas urbi, kitą — constitutionarii, kurių pareiga buvo iš jo gaminti nuorašų publikai. Iš to, kad žodžiai „quos iam dudum huic officio (scl. constitutionariorum) inservire praeter culpam probamus" skiriami kaip tik jiems, galima padaryti išvadą, kad šita įstaiga gyvavo jau anksčiau, ir jos pareiga buvo aprūpinti publiką imperatoriaus konstitucijų nuorašais[51]. Justinijanas liepė savo noveles surinkti į congregatio, į liber legum[52].

§ 14. Priešjustinijaninių konstitucijų perdavimas.

Imperatorių konstitucijų yra išlikę daug tūkstančių. Vienų jų yra išlikę tekstai, kitų gi mums tėra žinomi turiniai. Imperatorių konstitucijos buvo visų pirma apdorotos juristų raštuose; buvo leidžiama ir specialių jų rinkinių. Šitokie buvo Papirijaus Justo (constitutionum libri XX) ir Pauliaus (decretorum libri III, imperialium sententiarum libri VI) rinkiniai. Mat, juristai galėjo naudotis ne tik tarnybos keliu skelbiamais įsakais; daugelis jų dėl savo aukštų vietų valstybės tarnyboje turėjo laisvas rankas ir imperatoriaus archyvuose. Taigi visą imperatorių konstitucijų medžiagą mes galime rasti juristų raštuose, ypatingai Justinijano digestose. Daug duoda ir nejuristinė literatūra. Daug įdomių dalykų galime rasti koncilijų aktuose ir bažnytiniuose rinkiniuose; šį-tą galime sužinoti iš įrašų ir dokumentų[1].

Ypatingo dėmesio verti yra Trajano reskriptai į Plinijaus jaunesniojo, Bitinijos vietininko (legatus Augusti pro praetore consulari potestate, greičiausiai 111—113 m. po Kr.), pranešimus. Juos užtinkame Trajano ir Plinijaus vienas kitam rašytuose laiškuose, kurie išleisti sykiu su visų Plini-

[51] Palyg. senato protokol ąapie Codex Theodosianus įvedimą.

[52] C. Cordi § 4, nov. 17 pr., nov. 26 c. 5 § 1.

[1] Priešjustinijaninių konstitucijų rinkinį duoda Haenel: Corpus legum ab imperatoribus Romanis ante Justinianum latarum. (Leipzig 1857). Trijų teisynų, po-teodozinio ir Sirmondo rinkinių konstitucijos (žem. II—V) šitame veikale tesužymėtos chronologiškai, o tos, kurias paduoda kiti šaltiniai, ištisai perspausdintos chronologiška tvarka. Priede yra asmenų, vietos ir dalykų rodyklės. Šis veikalas, nors daugeliu atžvilgiu ir nepilnas, vis dėlto yra labai vertingas ir kol kas geresnio pakaito neturi.

jaus laiškų rinkiniu ir į kurios anksčiau buvo žiūrima kaip į 10-ąją to rinkinio knygą.

II. Vėlesniems laikams ypatingos reikšmės turėjo du privatūs kūriniai: Codex Gregorianus ir Codex Hermogenianus. Jie yra vienintėlis šaltinis tų Codicis Justiniani konstitucijų, kurių nepasiekė Codex Theodosianus (žem. III)[2].

1. Codex Gregorianus yra nieku plačiau nežinomo Gregorijaus veikalas[3]. Jame, suskirstytos knygomis ir skyriais, buvo surinktos imperatorių konstitucijos iki Dioklecijano, pradedant, mažų mažiausiai, Adrijanu[4]. Iš išlikusių duomenų galime spręsti, kad tai buvo istorinio pobūdžio veikalas, kuriame naujesnioji medžiaga neturėjo ypatingų pirmenybių. To veikalo knygų skaičius, pasak tradicijos, siekiąs XIX[5]. Parašytas jis rytuose[6] viešpataujant Dioklecijanui ir Maksimijanui[7] ir paskelbtas, greičiausiai, tuoj po 294 m.[8]

2. Codex Hermogenianus išvedamas iš tūlo Hermogenijano[9]; ar jis ir, apskritai imant, žinomas juristas Hermogenijanas (§ 21, 71) yra vienas ir tas pats žmogus, nėra tikra. Jo veikalas buvo mažesnis už C. Gr., tepadalintas į titulus. Bet vis dėlto tai jokiu būdu nebuvo nežymus veikalėils: jo 69-sis skyrius sudarytas iš 120 konstitucijų[10]. Iš šito kodekso paimtos konstitucijos beveik išimtinai priklauso Dioklecijano laikmečiui, dauguma jų — 253 ir 254 m. m.[11], ir yra didžia dalimi paties Dioklecijano kūrinys. Apie tai, kad C. H. būtų buvę ir prieš dioklecijaninių konstitucijų, mes nieko nežinome. Šis veikalas, priešingai C. Gr. istoriškam palinkimui, ypatingo dėmesio kreipia į nau-

---

2 Tokią taisyklę nustatė Justinijanas. C. Haec quae nec. § 2, palyg. c. Summa § 1.

3 Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. X (1889) pusl. 347 ir sek.

4 Priešingu atveju Codex Justinianus nebūtų galėjęs prasidėti Adrijano konstitucijomis, tuo labiau, kad iš C. H. jis jų tikriausiai negalėjo paimti.

5 Coll. 3, 4. Bet gal būt XVIII čionai parašyta klaidingai vietoje XIV. Žiūr. Jörs, Pauly — Wissowa, str. Codex Gregorianus.

6 Past. 14. Beirute? Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXII pusl. 139 ir sek.

7 Viena 290 m. iš C. Gr. paimta konstitucija (Coll. 1, 10, 1) imperatorius Dioklecijaną ir Maksimijaną vadina domini nostri.

8 Žiūr. žem. past. 14.

9 Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. (1889) pusl. 348 ir sek.

10 Schol. Sinait. § 5.

11 Aš turiu galvoje konstitucijas, kurias šaltiniai įsakmiai priskiria C. H.

jybes[12]. Jis, kaip ir C. Gr., buvo parašytas rytuose ir išleistas tuoj po 294 m. Betgi autorius, atrodo, buvo dar du kartu jį iš naujo išleidęs[13]. Kaip ten bebūtų, šis kūrinys buvo vėliau dar kažkieno kito papildytas; tam pasinaudota ir vakarų imperijos įstatymų medžiaga[14].

---

[12] Tai, ką Teodozijus II C. Th. 1, 1, 5 sako apie istorinę abiejų teisynų vertę, C. H. atžvilgiu gali būti suprasta kaip teigimas, kad C. H. jau virto istorine medžiaga arba kad jis sykiu su vėlesniais papildymais sudarė to meto istorijos vaizdą.

[13] Sedulijus savo paschale opus paaukojime.

[14] C. J. užtinkame didelę daugybę Dioklecijano meto konstitucijų, rašytų, tikriausiai, beveik išimtinai paties Dioklecijano. Tų konstitucijų masė, palyginus ją su ankstyvesnių imperatorių konstitucijų skaičiumi, yra labai didelė. Kaip C. H. likučiuose, taip ir čionai gausingiausiai atstovaujami 293/294 m. m., tuo tarpu kai iš po 294 m. laikotarpio beturime vos kelias Dioklecijano konstitucijas. Jeigu dabar, turėdami galvoje ir kitus gerai žinomus abiejų senesniųjų teisynų ypatumus, mes galime prieiti išvados, kad dioklecijaninė C. J. medžiaga paimta didžia dalimi iš C. H., tai šis atradimas yra reikšmingas ir C. Gr. Jis, mat, įrodo, kad ir C. Gr. arba nebuvo visai, arba bent nebuvo svarbesnių Maksimijano konstitucijų, ir kad ir šis teisynas po 294 m. nieko ypatingo nedavė. Iš to, betgi, galima padaryti išvadą, kad a b u senesnieji teisynai buvo parašyti rytuose, ir kad jie, iš esmės, baigėsi 294 m. Tuo būdu jie abu, greičiausiai, buvo paskelbti netrukus po 294 m., ir C. H. turėjo būti laikomas ne tiek C. Gr. priedu, kiek jam lygiaverčiu dalyku. Galimas dalykas, kad C. Gr. autorius, norėdamas surinkti senesniųjų imperatorių konstitucijas, pats studijavo Romoje ar kurį kitą teisininkų studijų į Romą siuntė (J ö r s, Pauly-Wissowo Realenzykl., str. Codex Gregorianus). Negalima, betgi, pasakyti, ar tai buvo būtinai reikalinga. Galimas dalykas, kad C. Gr. autorius į savo rinkinį pats įtraukė dar kai kurias 295 m. konstitucijas (Coll. 6, 4); tą pat galima pasakyti ir apie C. H. autorių, nors Consult. 5, 7, vakariškė konstitucija, prie rinkinio buvo prijungta greičiau svetimos rankos rūpesčiais. Tuos mažmožius, kuriuos C. J. autoriai į savo kūrinį surankiojo iš laikotarpio tarp CC. Gr. ir H. pirmojo paskelbimo ir C. Th. vaizduojamojo meto, jie bus, greičiausiai, paėmę iš vėlesniųjų C C. Gr. ir H. priedėlių. Tų priedėlių tikrai susilaukė, net ir vakaruose, C. H.; jų, lygiai taip pat, galėjo susilaukti ir C. Gr. Vienu tokių priedėlių ir bus buvusios septynios (šešios jų vakariškės) 364 ir 365 m. m. konstitucijos; jas iš C. H. paduoda Consult. 9, 1—7. Tvirtinimui, kad C. H. atsiradęs tarp 314 ir 324 m. m. (M o m m s e n, Hermes XVII pusl. 532, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXI (1900) pusl. 177, Jur. Schrift. II pusl. 394[3], K r ü g e r pusl. 320 ir sek.) anksčiau buvau ir aš pritaręs (Kritische Vierteljahresschr. XXXII (1890) pusl. 28); betgi po viso to, kas aukščiau pasakyta, aš nebelaikau to tvirtinimo teisingu. Jei Licinijaus vardu pavadintos C. J. konstitucijos tikrai yra paimtos iš C. H., tai labai galimas dalykas, kad ir jos priklauso vienam to teisyno priedėlių.

Ir C. Gr., ir C. H. mums tėra žinomi tiek, kiek jie buvo panaudoti kitiems veikalams rašyti, ir pirmoje eilėje čia reikia paminėti Lex Romana Wisigothorum (§ 21, I), Collatio (23 §) ir Consulatio (§ 23); minėtini taip pat ir Fragmenta Vaticana (§ 23) ir Lex Romana Burgundionum (§ 24, III)[15].

III. Codex Theodosianus[16] yra imperatoriaus Teodozijaus II teisynas. Teodozijus II norėjo C. Gr. ir C. H. pavyzdžiu išleisti oficialų imperatorių konstitucijų rinkinį ir pradžia pasirinko imp. Konstantino konstitucijas. Į tą rinkinį buvo nutarta įtraukti ir tas konstitucijas, kurios tik istorijos požiūriu begalėjo būti įdomios, ir, chronologiškai sutvarkius visas konstitucijas, parodyti kaip jų vėlesnės išaugo iš ankstesniųjų. Iš šitaip sukurto teisyno, iš abiejų ankstesniųjų ir iš juristų raštų turėjo būti sudarytas naujas teisynas, taikomas pirmoje eilėje į tai, kas dar tebeturėjo galios praktikoje. Šitam tikslui imperatorius sudarė komisiją iš aštuonių valdininkų, aktyvių ir neaktyvių, ir iš vieno advokato, kuriam buvo suteikta naujų komisijos narių parinkimo teisė[17]. Nusibrėžto plano šituo mastu nepavyko įgyvendinti; užtat 435 m. buvo sušaukta nauja komisija, kurią šį kartą sudarė 16 valdininkų, ir kuriai šį kartą tebuvo pavesta sudaryti teisyną vien iš imperatorių konstitucijų[18]. Komisijai buvo įsakyta suskirstyti konstitucijas pagal jų turinį į skyrius, o pačiuose skyriuose išdėstyti jas chronologijos tvarka. Kur buvo reikalo, buvo leista skaldyti net pačias konstitucijas[19] ir paskiras jų dalis dėstyti į jų turinius atitinkančius skyrius. Be to, teisyne teprivalėjo rasti sau vietos teisės normų pobūdžio nuostatai, o visa tai, kas buvo nukreipta į specialius atsitikimus, turėjo būti išleista. Ir apskritai, teisyno redaktoriams buvo leista savo nuo-

---

[15] Haenelio Codices Gregorianus, Hermogenianus, Theodosianus leidimą (1842 Bonną) pralenkė Krügeris, Collectio III pusl. 221 ir sek.

[16] Mommsen, Das theodosische Gesetzbuch, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXI (1900) pusl. 149 ir sek., pusl. 385 ir sek. Šis veikalas vadinasi Codex Theodosianus, o ne tiesiog Theodosianus, nors jį taip ir vadina Mommsenas (žem. past. 25). Prieš šią naujybę Krüger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVI (1905) pusl. 339 ir sek. Kipp, Deutsche Literatur-Zeitung 1907, sk. 175 ir sek. — P. Krüger, Beiträge zum C. Th., Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIV (1903) pusl. 1 ir sek., XXXVII (1916) pusl. 88 ir sek., XXXVIII (1917) pusl. 20 ir sek.

[17] C. Th. I, 1, 5 a. 429.

[18] C. Th. I, 1, 6.

[19] P. Krüger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 5 ir sek.

žiūra trumpinti, keisti, o taip pat ir papildyti konstitucijų tekstus[20].

Šitos komisijos darbu, kurį atrodo, vietoje visų jos narių tikrai tedirbo aštuoni[21], buvo sukurtas teisynas, imperatoriaus įsakymu pavadintas Codex Theodosianus. Jis buvo 438 m. vasario 15 d. paskelbtas, o 439 m. sausio 1 d. įgijo įstatymo galios. Beveik visoms konstitucijoms, išleistoms po imperatoriaus Konstantino įžengimo į sostą ir neradusioms sau vietos Teodozijaus teisyne, buvo atimta įstatymo galia[22]. Valentinijanas III pripažino teisyną geru ir paskelbė jį vakaruose. Mes tebeturime tą įdomų senato posėdžio protokolą, kuriame aprašoma, kaip prefektas praetorio Anicijus Acilijus Glabrijonas patiekė senatui Teodozijaus II teisyną. Parūpinti to teisyno kopijų buvo pavesta išskirtinai konstitucionarijams (palyg. aukš. § 13, III, 6)[23]. Teisynas padalintas į 16 knygų, kurios suskirstytos į skyrius su antraštėmis. Komisija plačiai naudojosi jai suteikta tekstų taisymo ir keitimo teise. Chronologinę tvarką ji įvedė iš dalies savivališkai: konstitucijos su nepilnomis datomis arba visai be datų buvo sužymėtos sugalvotomis datomis[24]. Greta to, pačios inscriptiones, konstitucijų autorių ir adresatų vardai, ir subscriptiones, datos, rankraščiuose gerokai sudilo.

Išlikę C. Th. rankraščiai yra labai nepilni; tačiau daug papildomosios medžiagos jiems galima rasti tuose vėliau atsiradusiuose veikaluose, kuriems rašyti buvo naudotasi C. Th.; pirmoje eilėje čionai minėtina Lex Romana Wisigothorum (§ 24, I)[25].

---

20 Apie C. Th. interpoliacijas žiūr. G r a d e n w i t z, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 274 ir sek., XXXVIII (1917) pusl. 35 ir sek.

21 Kadangi imperatoriaus, nov. Theod. I, už darbą tebuvo padėkota aštuoniems.

22 Nov. Theod. I, 6.

23 Viena Valantinijano III konstitucija 443 m. patvirtino tą jų teisę. Šitą konstituciją ir senato protokolą jie įrašydavo kiekvieno jų pagaminto egzemplioriaus pradžioje.

24 S e e c k, Zeitschr. der Sav.-Stift. X (1889) pusl. 1 ir sek., 177 ir sek. (die Zeitfolge der Gesetze Konstantins).

25 Iš Haenelio išleistų trijų kodeksų (aukšč. past. 15) nei C. Theodosianus neišliko nepralenktas. J o k ū b o G o t o f r e d o (1587—1652) paruoštas C. Th., M a r v i l l i j a u s teišleistas po jo mirties ir vėliau R i t t e r i o (Leipcigas 1736—1741) papildytas, dėl savo aukštai moksliškų komentarų ir priedėlių iki šių laikų tebėra didelės vertės kūrinys. Nauja, M o m m s e n o redaguota, C. Th. laida pasirodė Berlyne 1905 m.: Theo-

IV. Poteodozinės novelės yra konstitucijos, išleistos Teodozijaus teisyną jau paskelbus (novellae leges, novellae constitutiones). Planas, kuriuo buvo nustatyta pasikeisti abiejose imperijos pusėse išėjusiomis konstitucijomis (palyg. aukšč. § 13, III, 6)[25], tebuvo vienpusiškai įgyvendintas: tik rytuose išėjusios konstitucijos buvo siunčiamos vakarų imperatoriui, kuris jas paskelbdavo savo imperijos daliai. Šitai galima paaiškinti bendra rytų persvara vakarų atžvilgiu. Apie vakarų imperijos įstatymų siuntimą rytų imperijai nieko negirdėti. Šito, greičiausiai, visiškai ir nebuvo, nes Justinijano teisyne nėra poteodozinių vakarų konstitucijų. Viešpataujant Majorijanui, vakarų imperijoje buvo sudarytas rinkinys, į kurį įėjo Teodozijaus II 447 m. Valentinijanui III persiųsti ir pastarojo 448 m. savo imperijos daliai paskelbti įstatymai[26], Valentinijano III ir, pagaliau, net paties Majorijano įstatymai. Šitas rinkinys nėra išlikęs pilnas. To rinkinio ištrauką duoda lex Romama Wisigothorum (žem. § 24), kuri iš vieno rytų rinkinio į jį įterpia penkis Marcijano įstatymus; vienas Severo (462—6) įstatymas pridėtas tik vėliau. Trečias, taip pat vakaruose šeštame šimtmetyje sudarytas rinkinys, remiasi dviem pirmaisiais, bet apima taip pat ir Severo ir Anthemijaus noveles (467—472).

---

dosiani libri sedecim cet. Apie tai P. Krüger, Zeitschr. d. Sav-Stift. XXVI (1905) pusl. 316 ir sek.; Krit. Vierteljahrsschr. XLVII (1906) pusl. 36 ir sek., Kipp, Deutsche Literaturzeitung 1907 sk. 175 ir sek. 6—8 knygų Paryžiaus rankraštis yra išleistas nufotografuotas: Code Théodosien livres VI—VIII reproduction réduite du manuscrit en onciale Latin 9643 de la Bibliothèque Nationale. Paris 1909. Girard, Nouv. Rev. histor. XXXIII (1909) pusl. 493 ir sek., P. Krüger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 3 ir sek. — Išsamią rodyklę yra sudaręs Gradenwitzas. Žiūr. Gradenwitz, Plan für einen Index zum Theodosianus. Heidelb. Akad. phil.-hist. Kl. 1910, 3. Toliau, Heidelberger Index zum Theodosianus. Sudarytas vadovaujant Gradenwitzui: A. žodžių rodyklė a — ingressus. 1917. Baigtas 1925 m., papildytas 1929 m. Įdomūs dokumentai iš 851, 852 m. m. apie Teodozijaus kūrinį, palyg. Conrat, Der C. Th. bei dem Mönch. Angelomus, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 395 ir sek.

[26] Nov. Theod. 2, nov. Valentin. 26.

[27] Leges novellae ad Theodosianum pertinentes ed. adiutore Th. Mommseno Paulus M. Meyer Berol. 1905 sudaro antrą Mommseno C. Th. tomą, Kübler, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVII (1906) pusl. 377 ir sek. Aukščiau paduotą santykį tarp trijų rinkinių, atrodo ir įrodė Meyeris. Dabar, išleidus tris kodeksus, Haenelio Novellae constitutiones imperatorium Theodosii II cet. (Bonna 1844) jau turi būti laikomas pasenusiu

V. Sirmondininių vardu žinomos konstitucijos pirmą kartą pilnu rinkiniu buvo išleistos 1631 m. Jokūbo Sirmondo. Tai buvo, greičiausiai, Galijoje[28]. Į tą rinkinį įėjo daugiausia bažnytinio turinio ir labai bažnyčiai palankių konstitucijų iš 331—425 m.[30].

VI. Iš įrašų ir dokumentų minėtini:

1. Edictum Augusti de aquaeductu Venafrano. Tai yra artimos legibus dictis (§ 9) taisyklės, kuriomis tvarkomas Augusto Venafre (Samnijuje) įvestas vandentiekis; magistratai ir dekurijonai įteisinti leisti smulkesnių taisyklių (leges dicere). Ediktas paliečia cautionem damni infecti ir trečiųjų teismus. Ediktas išlikęs marmurinėje lentoje Venafre[31].

2. Vienas Klaudijaus 46 m. po Kr. išleistas ediktas, kuriuo tvirtinami ir įteisinami paskelbti vieno imperatoriaus komisaro sprendimai dėl iždo žemių ir kuriuo anaunams, tulijams ir sindunams (ties Trientu) suteikiamos Romos piliečių teisės (atsižvelgiant į tai, kad jie tomis teisėmis jau ilgai buvo naudojęsi!). — Minimas teisėjų dekurijų institutas. Ediktas išraižytas bronzinėje lentoje; rastas 1860 m. ties Trientu[32].

3. Vieno pirmųjų imperatorių ediktas apie apeliacijos procesą. Užrašytas papire[33].

---

veikalu. — Žiūr. taip pat de Francisci, Per la storia del Vaticanus Latinus 7277 (Teodozijaus II, Valantinijano III ir Majorijano novelių rankraštis), Saggi Romanistici, Pavia 1913 pusl. 57 ir sek.

[28] Arba Afrikoje? Žiūr. Mommseno įvadą į C. Th. pusl. CCCLXXVIII ir sek. Mommsenas nurodo į tai, kad du rinkinio skyriai sudaryti iš tų konstitucijų, kurios buvo paskelbtos Kartaginoje.

[29] Nr. 17, 18 ik šiol buvo laikomos sirmondininėmis konstitucijomis; bet ištikrųjų jos priklauso C. Th., ir tik vienas rankraštis jas priskiria sirmond. konstitucitucijoms (šitaip Mommsenas).

[30] Mommseno išleistos kartu su jo C. Th. Haenelio leidinys, palyginus jį su tik-ką paminėtuoju, yra pasenęs.

[31] Bruns I pusl. 249 ir sek.

[32] Bruns I pusl. 253 ir sek.

[33] B. G. U. II, No. 628. Mitteis, Hermes XXXII (1897) pusl. 629 ir sek. Scialoja, Bulletino dell'Istituto di Dir. Rom. IX (1898) pusl. 180 ir sek. Dareste, Nouv. rev. XXII (1398) pusl. 689 ir sek. Cuq, Nouv. Rev. XXIII (1899) pusl. 111 ir sek. Mommsen, Strafr. pusl. 469[1]. 472[5]. 473[1]. Girard, Textes pusl. 208 ir sek. Bruns I pusl. 251 ir sek. Mitteis-Wilcken No. 371. Kitoje papiro pusėje užrašytas Augusto, kaip triumviro, ediktas; juo paliečiamos veteranų privilegijos. (Bruns I pusl. 239 ir sek).

4. Du imperatoriaus Vespasijano bronzoje išlikę reskriptai, rašyti vanacinų (Korsikoje) ir saborėnų (Ispanijoje) magistratams ir dekurijonams ir skirti miestų dalykams tvarkyti[34].

5. Vienas bronzoje išlikęs Domicijano 82 m. faliskų (Piceno) quattuorvirams ir dekurijonams rašytas raštas, kuriuo jiems pranešamas faliskų ir firmėnų ginče imperatoriaus paskelbtas dekretas[35].

6. Vienas Adrijano reskriptas Aigipto prefektui Q. Rammijui Marcijaliui. Juo imperatorius suteikė bonorum possessio unde proximi cognati tarnybos metu gimusiems kareivių vaikams, kurie iki to laiko jų tėvo atžvilgiu neturėjo paveldėjimo teisių. Graikiškas šito reskripto vertimas buvo prikaltas dviejų legijonų žiemos stovyklose. Reskriptas išlikęs aigiptiškame papire; laikomas Berlyne. Pirmą kartą paskelbtas 1892 m.[36].

7. Vienas įrašuose išlikęs Adrijano reskriptas. Juo epikurininkų mokyklos vyresniajam Atėnuose suteikta teisė, net ir tuo atveju kai jis yra romėnų pilietis, nuspręsti pagal graikų teisę testamentu apie savo vardą ir apie viską, kas su tuo susieta; taip pat jam leista savo įpėdiniu pasirinkti paregriną[37].

8. Antonino Pijaus reskriptas, išleistas 139 m. po Kr., kuriuo leidžiama gamintis vieno Adrijano dekreto nuorašų. Iškaltas marmure Smirnoje[38 39].

9. Komodo reskriptas vienos imperatoriui priklausančios Afrikos apygardos, saltus Burunitanus, gyventojų atstovui. Juo paliečiamos tos apygardos gyventojų prievolės imperatoriui. Greta reskripto užtinkame dalį atitinkamo malonės prašymo ir prie jo priklausantį tos apygardos imperatoriškojo prokuratoriaus raštą. Reskriptas rastas toje pat apygardoje iškaltas akmenyje. Pirmą kartą išleistas 1880 m.[40].

---

34 Bruns I pusl. 254 ir sek.

35 Bruns I pusl. 255 ir sek.

36 Bruns I pusl. 421 ir sek. Wilcken, Hermes XXXVIII (1902) pusl. 74 ir sek., teisingai nušviečia autorių ir gavėją. — Mitteis-Wilcken No. 373.

37 Κουμανούδης ἐφήμερις αρχαιολογική 1890 pusl. 142—155, Bruns I pusl. 257.

38 C. J. L. III No. 411. Haenel, Corpus legum pusl. 102.

39 Kiek tai liečia papire surašytą Antonio Pijaus laikų liber mandatorum, palyg. tuo tarpu Seckel, Sitzungsber. d. Berl. Akad. Gesamts. 15 Jan. 1914.

40 Bruns I pusl. 255 ir sek.

10. Vienas 199 m. išleistas Severo ir Karakallos reskriptas apie praescriptio longi temporis[41].

11. Tų pačių imperatorių reskriptas apie cessio bonorum veikimą[42].

12. 1908 m. viename Gyseno papire Paulius M. Meyeris atrado tris Karakallos įsakus, jų tarpe ir garsųjį ediktą, suteikusį visiems imperijos gyventojams Romos piliečių teises[43]. Antrasis, irgi ediktas, yra 215 m. novelė, papildanti po Getos mirties Karakallos išleistą amnestijos įsaką[44]; trečiasis dokumentas yra 215 m. mandatas ar reskriptas, liečiąs aigiptėnų išvarymą iš Aleksandrijos[45].

13. Vienas Severo ir Karakallos 201 m. po Kr. išleistas reskriptas, rašytas tūlam Heraklitui. Juo patvirtinamos Tiranėnų (Besarabijoje) laisvės. Šis reskriptas buvo įterptas į kitą, rašytą Ovinijui Tertulliui, Žemosios Mizijos provincijos vietininkui. Abu reskriptai O. Tertulliaus drauge su jo graikiškai parašytu raštu buvo persiųsti Tiranėnams. Tiranėnai tuos reskriptus paskelbė iškaldami jų tekstus marmure, kuris (pradžioje ne ištisas) 1847 m. buvo rastas ties Dniestru[46].

14. Gordijano 238 m. skaptoparėnų (Trakijoje) atstovui kareiviui Pirrui rašytas reskriptas. Juo tenurodoma, kad su skundais reikia kreiptis į praesidem provinciae; reskriptas, betgi, labai svarbus formalumų požiūriu (palyg. aukšč. § 12, past. 48).

---

[41] B. G. U. 267 Girard, Textes pusl. 201 No. 11; Bruns I pusl. 260; Mitteis-Wilcken No. 374. — Mitteis, Hermes XXX pusl. 612 ir sek.; Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XVI (1895) pusl. 195 ir sek., XXII (1901) pusl. 143 = Jur. Schr. I pusl. 477 ir sek., II pusl. 367 past. 1; Partsch, Die praescriptio longi temporis. Leipzig 1906; Wenger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVII (1906) pusl. 374 ir sek., Frese, Kritische Vierteljahrsschr. XLVIII (1909) pusl. 18 ir sek.

[42] B. G. U. 473. Bruns I pusl. 264; Mitteis-Wilcken No. 375. — Mitteis, Hermes XXXII pusl. 651 ir sek.

[43] Palyg. aukšč. § 3 IV.

[44] Mitteis-Wilcken No. 378. — Įsako esmę, apie kurią kalba Ulpijanas D. L., 2, 3, 1., mes vėl užtinkame C. J. X, 61 (59) 1.

[45] Mitteis-Wilcken, Histor. Teil. No. 22.

[46] Bruns I pusl. 211 ir sek. — Du tų pačių imperatorių reskriptai, išleisti 199/200 m. m., žiūr. Mitteis-Wilcken Nr. 376. Dar vienas (in integrum restitutio propter aetatem) to paties meto reskriptas: Oxyrh. pap. VII No. 1020.

Išlikęs ant Bulgarijoje rasto marmuro, gerokai apgadinto jau jį radus; pirmą kartą paskelbtas 1890 m.[47].

15. Vienas Gordijano reskriptas, kuriame nurodoma, kad nesuteikimas žinių apie kūdikio gimimą jam teisių neatima, o suteikimas melagingų žinių — jo neįteisina[48].

16. Dioklecijano 301 m. po Kr. paskelbtas de pretiis rerum venalium ediktas, nustatęs daugeliui darbų ir prekių kainas ir grąsinęs už jų nesilaikymą mirties bausme. Išliko jis neištisas įvairiose rytų imperijos vietose išmėtytuose įrašų orginaluose ir jų graikiškuose vertimuose[49].

17. Vienas Lepidui, greičiausiai, Pizidijos vietininkui, rašytas reskriptas (kurio imperatoriaus, nežinia), liečiąs dekurijoninės sistemos įvedimą Timande, Pizidijoje. Įdomus palaipsninio šios santvarkos išplitimo įrodymas. Reskriptas neseniai rastas Pizidijoje iškaltas akmenyje[50].

18. Vienas papire užrašytas procesualinio turinio reskriptas, išleistas, greičiausiai, Dioklecijano[51].

18 a. Vienas Dioklecijano reskriptas apie atletų privilegijas[52].

---

[47] Bruns I pusl. 263 ir sek. Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XII (1892) pusl. 244 ir sek., XXII (1901) pusl. 142 ir sek. To paties meto du imperatoriui skirti prašymai užtinkami lidiškuose įrašuose; palyg. Weiss, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXVI (1915) pusl. 157 ir sek.

[48] Mitteis-Wilcken Nr. 379. — Mitteis, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 385 ir sek.; Wilcken, Arch. f. Pap.-Forsch. V (1913) pusl. 232, palyg. IV (1908) pusl. 253 ir sek.

[49] C. I. L. III pusl. 801 ir sek. 1055 iki 1058, 1909 ir sek. Taip pat Haenel, Corp. leg. pusl. 175 ir sek. Naujesnieji atradimai ir literatūra žiūr. Kalb, Jahresber. für Altertumswissenschaft LXXXIX (1896 II) pusl. 220 ir sek. CIX (1901 II) pusl. 31. CXXXIV pusl. 48 ir sek. Žiūr. taip pat Blümner, Edictum Diocletiani, Pauly-Wissowo Enziklop. — Sunkiai teišskaitomą Dioklecijano ediktą paduoda Pap. Oxyr. 889.

[50] Bruns I pusl. 159 ir sek. Mommsen, Hermes XXII pusl. 321 ir sek.

[51] Bruns I pusl. 264 ir sek. Mitteis-Wilcken Nr. 380. Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXII (1901) pusl. 195 ir sek. Wenger, Arch. f. Pap.-Forsch. II (1903) pusl. 41 ir sek. Gradenwitz, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXIII (1902) pusl. 356 ir sek. Palyg. taip pat to paties, ten pat XXIV (1903) pusl. 416. A. Schneider ten pat pusl. 414 ir sek. Leonhard, Mél. Fitting II (1907) pusl. 63 ir sek. Lenel, Edikt pusl. 107[1].

[52] Mitteis-Wilcken No. 384.

19. Vienas Konstantino ediktas apie kaltintojus, išleistas 314 m. sausio 1 d.; jis išliko trijuose, akmenyse iškaltuose ir vienas kitą papildančiuose, įrašuose. Vieno jų, žinomo iš seno, bėra likę tik nuorašai, tuo tarpu kai du kiti terasti paskutiniu metu.

20. Konstantino ir jo sūnų reskriptas prefektui praetorio Ablavijui (tarp 323 ir 326), kuriuo Orcisto bendruomenei Frigijoje atnaujinamos miesto teisės ir kuris orcistėnams praneštas Ablavijaus raštu. Šio rašto pabaiga, imperatoriaus reskripto ir oristėnų prašymo pradžia yra išlikę ant akmens netoli Orcisto. Ten pat užtinkame ir antrą reskriptą, rašytą Konstantino ir Konstancijaus 331 m. po Kr. Orcisto dekurijonams (ordo) ir sudarantį tęsinį pirmojo[54].

21. Viena 362 m. po Kr. išleista Julijano konstitucija de pedaneis iudicibus (C. J. III, 3, 5; C. Th. I, 16, 8), išlikusi daug sveikesnė ant 1841 m. Morgo saloje rasto akmens[55].

22. Julijano ediktas apie aurum coronarium[56].

23. 1904 m. ties Efezu rasti du Valentinijano, Valento ir Gracijano įsakai; vienas jų, rašytas Azijos prokonsului Eutropijui, kalba apie mūrų statybą ir apie pajamas iš miesto žemių, kitas, rašytas Azijos prokonsului Festui, skirtas provincijų žaidimams[57].

24. Dviejų lotyniškų procesualinio pobūdžio reskriptų likučiai. Reskriptai išleisti šalies prašymu, bet rašyti bylai išspręsti pašauktam valdininkui. Jie rasti užrašyti papiro lapuose aukštutiniame Aigipte ir yra, greičiausiai, 5 amž. kūrinys[58].

25. Vienas Justino ir Justinijano reskriptas, išleistas 527 m. oratorio Sancti apostoli Johannis nuo įžeidimų iš kariuomenės pusės apsaugoti[59].

---

[53] Bruns I pusl. 265 ir sek. Palyg. taip pat C. Th. IX, 5, 1. C. J. IX, 8, 3.

[54] Bruns I pusl. 160 ir sek.

[55] C. I. L. III No. 459. Haenel, Corp. leg. 212.

[56] Bruns I pusl. 268 ir sek. Vienas Fayumo papirų.

[57] Mitteis, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXVI (1905) pusl. 490 ir sek. Bruns I pusl. 270 ir sek.; ten pat tolimesnė literatūra.

[58] Mommsen, Bekkers und Muthers, Jahrbuch der gemeinen Rechts. (1863), IV pusl. 398 ir sek., Jurist. Schriften II pusl. 342 ir sek.

[59] Diehl, Bulletin de corr. hellénique XVII (1893) pusl. 501 ir sek. Scialoja Bulletino dell'Istitut. di Dir. Ro. IX (1896) pusl. 136 ir sek.

26. Keletas papire surašytų Justinijano reskriptų; surinkti jie Kairo muziejuje[60]; du jų priklauso privatinės teisės sričiai[61].

§ 15. 7. Praefectorum praetorio įsakai. Kitų valdininkų įsakai.

I. Naujieji imperatoriaus valdininkai nebeskelbia savo tarnybos programų; to papročio jie neperėmė iš respublikos meto valdininkų. Vis dėlto aukštesnieji valdininkai turi teisės jiems pavestoje srityje leisti bendrų taisyklių. Negalima, betgi, galvoti, kad tos taisyklės tebūtų turėjusios galios jų kūrėjų tarnybos metui. Rikiavimo teise visų pirma naudojosi prefektai praetorio; bet jų leidžiamos taisyklės tik tada turi galios, kai jos neprieštarauja įstatymams ir konstitucijoms. Šitaip 230 m. nustatė Aleksandras Severas[1]. Šitos taisyklės kartais teaiškina kartu su jomis paskelbtus imperatoriaus ediktus[2] ir nurodo, kaip jie turi būti vykdomi, o kartais jos įgyja ir savarankiškų teisės normų pobūdžio. Vienais atvejais jos yra valdiniams skirti ediktai, kitais — įsakai žemesniems valdininkams[3].

II. Pilno šitų įsakų rinkinio mes neturime. Dalis praefectorum praetorio įsakų buvo įtraukta į graikiškąjį Justinijano novelių rinkinį (166—168).

Aukštutiniame Aigipte ant vienos maldyklos sienų yra išlikę du Aigipto prefektų ediktai; vienas jų rašytas M. Vergilijaus Kapitono 49 m. po Kr., kitas — Tiberijaus Julijaus Aleksandro 68 m. po Kr. Šie abu ediktai buvo siųsti paskelbti Tebų oazės strategui; pastarasis, vykdydamas jam pavestą uždavinį, perdavė juos jo priklausančioms įstaigoms[4]. Ištisą eilę kitų Aigipto pre-

---

60 Papyrus grecs d'époque byzantine du musée du Caire ed. Maspero. I (1911) 67024—29, taip pat Partsch, Gött. Nachr. 1911 pusl. 231 ir sek.

61 Vienas jų yra Mitteis-Wilcken No. 382. Dėl jų tikrumo abejojo Maspero. Priešingos jam nuomonės yra Partsch, nur. veik., Mitteis, nur. veik. I pusl. 290.

1 C. J. I, 26, 2. Formam a praefecto praetorio datam, si generalis sit, minime legibus vel constitutionibus contrariam, si nihil postae ex auctoritate mea innovatum est, servari aequum est. Aš nemanau, kad šituo nuostatu išviso pirmą kartą būtų buvusi paminėta prefektų rikiavimo teisė.

2 Šitokie yra Haenelio iš 431, 448, 473 m. paduoti pavyzdžiai, Corp. leg. pusl. 247, 249, 260.

3 Šitokia yra Lidijos vietininkui skirta nov. Just. 166.

4 Corpus inscription. Graecar. III. No. 4945, 4957. Haenel, Corp. leg. pusl. 268 ir sek. Privatinės teisės požiūriu svarbius antrojo edikto nuos-

fektų ediktų randame papiruose[5]. Iš jų ypatingos reikšmės turi M. Mettijaus Rufo 89 m. po Kr. išleistas ediktas; jame kalbama apie netvarkos pašalinimą iš žemės knygų (ἐγκτήσεων βιβλιοθήκη)[6]. Įrašai, paduodą Numidijos vietininko Ulpijaus Mariscijano (imperatorium tuo metu buvo Julijanas) sudarytas jo valdinių rangų ir pajamų lenteles[7], yra išlikę iki mūsų dienų; taip pat yra išlikę dviejų Romos prefekto Turcijaus Apronijano išleistų ediktų įrašai; tuose ediktuose kalbama apie prekiavimą skerdžiamaisiais gyvuliais ir apie suarijams priklausantį mokestį[8]; šitų ediktų esmė buvo patvirtinta Valentinijano I Apropinijano įpėdiniui rašytu įsaku[9].

IV skyrius.

TEISĖS MOKSLAS.

§ 16. 1 Respublikos meto teisės mokslas.

Romėnų teisės šaltinių istorijai teisės mokslas yra įdomus dviem požiūriais: savo reikšme tolimesniam romėnų teisės rutuliojimuisi ir savo svarba jos mokymuisi ir perdavimui[1].

---

tatus apie privataus ir viešojo pobūdžio reikalavimų įgyvendinimą randame Bruns I pusl. 242 ir sek. Girard, Textes pusl. 174 ir sek.

5 A. Avidijaus Flakko viešpataujant Tiberijui ir Kaligulai (Mitteis-Wilcken, Hist. Teil. No. 13; Wilcken, Arch. f. Pap. I pusl. 169 ir sek.); G. Vibijaus Maksimo 104 m. (Mitteis-Wilcken, Hist. Teil. No. 202), Flavijaus Titijono 127 m. (Pap. Oxyrh. I, 34), M. Petronijaus Mamertino 134 m. (Pap. Fey. 21), Valerijaus Eudaemono 138 m. (Pap. Oxyrh. II, 237), G. Avidijaus Heliodoro 139 m. (B. G. U. III, 747), L. Valerijaus Prokolo viešpataujant Antoninui Pijui (BGU. I, 287), M. Sempronijaus Liberalio 154 m. (BGU. II, 372; Mitteis-Wilcken, Hist. Teil. No 19), Flavijaus Sulpicijo Similio 182 m. (Pap. Oxyrh. II, 237), Subatijano Akvilos 206 m. (Oxyrh. Pa. VIII No. 1100), Fl. Valerijaus Pompejano 287 m. (Pap. Oxyrh. VI, 888, Wilcken, Arch. f. Pap. Forsch. V (1913) pusl. 267), Flavijaus Eutolmijaus Statijano (367—370 m. m.), Oxyrh. Pap. VIII 1101.

6 Pap. Oxyhr. II, 237, Girard, Textes pusl. 177 ir sek., Bruns I pusl. 246 ir sek.

7 Bruns I pusl. 280 ir sek., Pernice, Zeitschr. der Sav.-Stift VII 2 (1886) pusl. 113 ir sek.

8 Corp. Inscr. Lat. VI, 1, 1770, 1771. Haenel, Corp. leg. pusl. 221.

9 C. Th. XIV, 4, 4 a. 367.

1 P. Jörs, Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik I Teil bis auf die Catonen. Berlin 1888. Berger, Jurisprudentia, Pauly — Wissowo Realenzykl. Fitting, Alter und Folge der Schriften römischer

I. Pirminis teisės mokslo lopšys buvo pontifikų kolegija. Tai yra visiškai tikras faktas[2], nors jo ir negalima išvesti vien iš sakralinės teisės sąryšio su civiline teise ir iš tos žymios įtakos, kurios pontifikai turėjo kalendoriaus sudarymui ir, sykiu su tuo, teismo procesui. To fakto tikrumo nemažina ir tai, kad Pomponijaus žodžiai „ex quibus constituebatur quis quoquo anno praeesset privatis"[3] tik apytikriai rodo pontifikus kasmet iš savo tarpo rinkdavus vieną savųjų teisės klausimų pasauliškiams aiškinti. Maždaug nuo 300 m. pr. Kr. teisės mokslas ima rutuliotis nepriklausomai nuo pontifikų kolegijos. Apie šį metą Gn. Flavijus paskelbia legis actionum, ieškomųjų formulių, rinkinį. Šitomis formulėmis, kuo griežčiausiai laikantis įstatymo raidės, reikėdavo naudotis procese (ius civile Flavianum)[4]. Pasak Pomponijaus[5], to rinkinio autorium buvęs didysis reformatorius App. Klaudijus Caekas (cenzorius 312 m.), iš kurio rinkinys ir buvęs pavogtas. App. Klaudijus taip pat parašęs vieną knygą de usurpationibus, kitaip sakant, apie nuosavybės įgijimą ir turėjimo nutraukimus[6]. Kiek vėliau tūlam Sempronijui dėl jo

---

Juristen von Hadrian bis Alexander. 2. Bearbeitung, Halle 1908 (pirmiausia Basel 1860). Taip pat Biondi, Bulletino dell'Istituto di Dir. Rom. XXI (1909) pusl. 751 ir sek. Girard, Gött. Gel. Anz. 1910 pusl. 245 ir sek.; Kübler, Krit. Vierteljahrsschr. XLIX (1911) pusl. 1 ir sek. W. Kalb, Das Juristenlatein, 2. leid., Nürnberg 1888. To paties, Roms Juristen nach ihrer Sprache dargestellt. Leipzig 1890. Palyg. taip pat ir Levy-Bruhl, Et. Girard I (1912) pusl. 99 ir sek. (apie tempus verborum juristų citatose kaip apie priemonę datoms nustatyti). Taip pat Biondi, Gött. Gel. Anz. 1915 pusl. 715 ir sek.

[2] Liv. IX, 46 (Gn. Flavius (civile ius repositum in penetralibus pontificum evulgavit. Valer. Max. II, 5, 2: Jus civile per multa saecula inter sacra caerimoniasque deorum immortalium abditum solisque pontificibus notum Gn. Flavius.... vulgavit. Pomp. D. 1, 2, 2, 6: omnium tamen harum et interpretandi scientia et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno praeesset privatis.

[3] Pomp. l. c. (ankst. past.).

[4] Pomp. D. I, 2, 2, 7. Liv. l. c. (past. 2). Val. Max. l. c. (past. 2).

[5] D. I, 2, 2, 7. — Zocco-Rosa, L'Jus Flavianum e l'Jus Aelianum nella storia della volgarizzazione della giurisprudenza a Roma. Catania 1912 (man težinomas iš Zocco-Rosos rašinio, tilpusio Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIII (1912) pusl. 491 ir sek.). Zocco-Rosa yra priešingas nuomonei, pasak. kurios ius Flavianum apėmusi ir kalendorių.

[6] Pomp. D. I, 2, 2,36.

išminties tauta suteikusi „protingojo" pravardę[7], o G. Scipijoną Nasiką senatas praminęs „geriausiuoju". Kad žmonės „geriausiąjį" lengviau galėtų pasiekti ir paklausti jo patarimo, „geriausiojo" nuožiūrai buvę pavesti vieni valdiniai namai[8]. Apie pirmą plebėjų Pontificum Maximum Ti. Korunkaniją (253 m. pr. Kr.) turime žinių[9], kurios, turbūt, reiškia ne ką kitą[10], kaip tai, kad jis buvęs pirmas, kuris viešai, čia pat esant mokiniams, reiškęs savo nuomonę teisės klausimais ir nagrinėjęs su jais paskirus atsitikimus — šitokia buvusi jo viešųjų teisės pamokų forma. Jo raštai neišliko iki Pomponijaus laikų; buvo, betgi, žinoma, kad Ti. Korunkanijus yra suteikęs ištisą eilę puikių responsa[11]. Seks. Aelijus Paetas Katas (konsulas 198 m. prieš Kr.) parašė vieną veikalą, tripertita, gavusį (vėliau) ius Aelianum vardą[12]; pasak Pomponijaus, kurio metu šis kūrinys tebebuvo sveikas, ius Aelianum buvęs veluti cunabula iuris. Jame XII lentelių įstatymai buvo

---

[7] Pomp. D. I, 2, 2, 37 sako, kad tauta jį pavadinusi σοφός id est Sapiens. Tačiau yra visai negalimas dalykas, kad iš tautos kilęs pavadinimas būtų buvęs graikiškas; Pomponijus savo žinias bus pasėmęs iš graikiško šaltinio. Yra, betgi, viena aplinkybė, kuri mus verčia paabejoti Pomponijaus paduotos žinios tikrumu. Pomponijus § 38 sako, kad Sapiens vardą visų pirma gavęs tūlas Atilijus (po Korunkanijaus); tuo tarpu, kalbėdamas apie Sempronijų, Pomponijus pastebi, kad šito prievardžio niekas neturėjęs nei prieš Sempronijų, nei po jo.

[8] Pomp. D. I, 2, 2, 37.

[9] Pomp. D. I, 2, 2, 35: Ex omnibus qui scientiam nancti sunt ante Ti. Coruncanium publice professum neminem traditur. 38: Ti. Coruncanium... qui primus profiteri coepit.

[10] Reikia atkreipti dėmesį į priešybę: kiti Pontifices Maximi, kaip l. c. nusako Pomponijus, norėję ius civile laikyti paslaptyje arba, mažų mažiausiai, buvo pasiryžę teatskleisti ją patarimų prašantiems, bet ne mokiniams.

[11] Pomp. D. I, 2, 2, 38.

[12] O gal ius Aelianum, kurią nurodo Pomp. D. I, 2, 2, 7, yra kitas to paties autoriaus veikalas, skirtingas § 38 minimam Tripertita? Savarankiškas ieškinių rinkinys? Už tai Jörs pusl. 103 ir sek. Prieš Karlowa I pusl. 476, Lenel, Das Sabinussytem, Festg. f. Ihering (Strassburg 1892) pusl. 9 past. 2, Bremer, Jurispr. Ante-Hadr. I pusl. 15. Tripertita autorius, galimas dalykas, buvo taip pat ir tuo cenzorium, kuris kartu su savo bendradarbiu G. Kornelijum Cethegu 194 m. įsakė vaidinimų būstinėse įvesti senatorių vietas. Ascon. in Cornelianam 69, 24 (Clark) [61, 15 Kiess. u. Schoell].

surišti su juristų interpretatio ir su legis actiones[13]. Šis laikotarpis[14] yra įžanga į garsiųjų juristų gadynę; ypatingai minėtini yra:

1. Abu Katonai, tėvas (gim. 234 m., mir. 149 m. pr. Kr.) ir sūnus (mir. 152 m. pr. Kr.). Sūnus, sako, parašęs daugybę knygų. Vienas jų parašė commentarii iuris civilis[15].

2. M. Manilijus (kons. 149 m.), P. Mucijus Scaevola (kons. 133) ir jų bendralaikis M. Junijus Brutas. Pomponijaus žodžiais, ypatingu jų nuopelnu buvęs teisės mokslo sukūrimas: fundaverunt ius civile[16].

Manilijaus palikimui priklauso pardavimo taisyklės: Manilianae venalium vendendorum leges[17]. Tai yra tos pačios Manilii actiones, kurias mini Varronas[18]. Manilijus taip pat parašė veikalą, pavadintą monumenta; jame tarp kitų dalykų buvo surinkti tariamieji Numos įstatymai. Tai buvo „užrašų" ar „atsiminimų" knyga apie ius civile, kurioje, ga-

---

[13] Sunku pasakyti, kaip šitas veikalas buvo suskirstytas. Pasak vienų, visos XII lentelių tilpusios pirmoje veikalo dalyje; antroji dalis apėmusi interpretatio, trečioji — legis actiones. Šitaip Krüger pusl. 59, Jörs pusl. 105 ir sek.; jie, betgi, yra nuomonės, kad jau pirmoje veikalo dalyje buvę kai kurių XII lentelių aiškinimų, o antroji dalis apėmusi juristų pertvarkomąją interpretatio. Šitą teigimą visai pagrįstai atmeta Lenel, Sabinussystem pusl. 8 ir sek., nurodydamas, kad tikrovėje pertvarkomoji interpretatio negalėjo būti atskirta nuo aiškinamosios. Lenel ir Huschke, Zeitschr. f. geschichtl. Rechtswissenschaft XV pusl. 179 ir sek., galvoja, kad Aelijus prie kiekvieno XII lentelių nuostato pridėjo jo aiškinimą iki pertvarkomosios interpretatio imamai, o po jo — ir atitinkamą legis actio; taigi reikia kalbėti ne apie suskirstytą į tris dalis veikalą, kurs turėtų vadintis Tripertitum, bet apie trilypius aiškinimus. Šią nuomonę aš laikau labiausiai įtikima, nors šitoje srityje ir negali niekas būti visai tikras. Juk mes net tikrai nežinome, ar Pomponijaus minima Tripertita yra daugiskaitos vardininkas; tai gali būti ir moteriškos giminės žodis. Pomponijus įsakmiai nurodo, kad jo metu šita knyga dar tebebuvo apyvartoje (extat liber). Jei šitai atrodo neįtikinama, belieka (kartu su Sanio, Varroniana. Leipzig 1867 pusl. 164) tarti Pomponijų nesąmoningai nurašius šitą pastabą iš kurio nors senesnio autoriaus.

[14] Fest. s. v. mundus.

[15] Pomp. D. I, 2, 2, 38.

[16] Pomp. D. I, 2, 2, 39.

[17] Varro, De re rustica II, 5, 11. Cic. de orat. I, 58, 246. Manilijus buvo, tarp kitko, ir seniausias žinomas priežodžio „sexagenarios de ponte" aiškintojas; Fest. s. v. sexagenarios.

[18] Varro, De re rustica II, 5, 11.

limas dalykas, buvo surašytos ir pardavimo taisyklės[19]. Brutas parašė libri tres iuris civilis[20]. P. Muciјų Scaevolą mes pažįstame iš keleto jo „nuomonių"[21], bet mums nėra žinoma, kad jis būtų ką nors parašęs.

3. P. Rutilijus Rufas (kons. 105 m.), plačiai žinomas teisuolis, 92 m. pr. Kr. neteisingai nuteistas už prievartavimą[22]; uolus teisinių patarimų teikėjas ir, turbūt, rašinio de modo aedificiorum[23] ir Romos valstybinės santvarkos istorijos autorius[24].

4. Kv. Mucijus Scaevola (kons. 95 m.), nužudytas 82 m. marijano Damasippo įsakymu. Jis parašė vieną liber singularis ὅρων i. e. definitionum ir 18 libri iuris civilis. Tai buvo pirma didelė ius civile sistema, kuri ir žymiai vėlesniais laikais tebeturėjo didelės reikšmės[25]. Pomponijus teigia, kad Q. Mucijus pirmas ius civile suskirstė į genera. Jis, pav., įžvelgė penkias genera tutelae[26].

---

[19] Hirschfeld, Sitzungsberichte der Berliner Akademie, phil.-hist. Kl. 1903, I pusl. 2 ir sek., yra nuomonės, kad Cic. de rep. II, 14, 26, kalbėdamas apie Numos įstatymus, quas in monumentis habemus, arba, daug geriau, leisdamas Manilijaus akivaizdoje, apie juos kalbėti Scipijonui, turi galvoje Manilijaus monumenta. Ši mintis, greičiausiai, yra teisinga (žiūr. taip pat Mitteis, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXIV (1903) pusl. 419 ir sek.), bet ji, kaip sako ir pats Hirschfeldas, dar neįrodo, kad Manilijaus veikalas susidėjęs vien iš Numos įstatymų. Tekste išdėstytą „monumenta" antraštės supratimą pagrindžia Baviera, Arch. giur. LXXI pusl. 255 ir sek. (1903), nurodydamas, kad, pasak Valer. Max VIII, 7, 4, ir Manilijaus bendradaikis Livijus Drusas (kons. 149) utilissima discere id (ius cicile) cupientibus monumenta composuit.

[20] Cic. de orat. II, 55, 224.

[21] Žiūr. Huschke ed. Seckel et Kübler I pusl. 7 ir sek.

[22] Jis buvo Kv. Mucijaus Scaevolos legatas Azijoje; šitoje provincijoje jis, būktai, ir prievartavęs; nuteistas, betgi, jis pasitraukė kaip tik į šitą provinciją, ir visur buvo sutiktas su didele pagarba. — Pasak Pomponijaus I, 2, 2, 40, Azijos prokonsulas.

[23] Cic. Brut. 30, 113. Suet. Aug. 8. 9.

[24] Macrob. Sat. I, 16, 34; Huscke ed Seckel und Kübler I pusl. 14 ir sek. Pasak Pomponijaus (D. I, 2, 2, 40), Rutilijaus Rufo bendradarbiai buvo: Paulius Verginijus, Kv. Tuberonas, Sekst. Pompiejus, Coelijus, Antipatras, L. Krassas Mucijanas, kurį Ciceronas vadinęs iškalbingiausiu visų juristų. Šituo, maždaug, metu bus gyvenęs ir Kv. Koskonijus, kuris, pasak Varrono de L. Lat. VI, 89, nusakė, kuriuo būdu pretorius proceso in iure metu pranešа valandas. Bet ar tai buvo teisinio pobūdžio veikalas, nepasakyta.

[25] Pomp. D. I, 2, 2, 41.

[26] Gai. I, 188.

5. G. Akvilijus Gallas, ankstyvesniojo mokinys[27] (pretorius 66 m.), kurį metą gyvenęs ir rašęs Cercinoje. Maximae auctoritatis apud populum (Pomponijus), vir magnae auctoritatis et scientia iuris excellens (Valerijus Maksimas)[28]. Būdamas pretorium jis sukūrė actio de dolo[29].

6. Servijus Sulpicijus Rufas (kons. 51 m., mir. 43 m.), pradžioje teismo kalbėtojas, advokatas. Šis užsiėmimas, kaip tai matyti iš Cicerono veiklos, nereikalavo išsamaus teisinio išsilavinimo. Servijus Sulpicijus Rufas teisės mokslui pasišventė tik vėliau.

Kai vieną kartą Servijus kreipėsi į Kv. Muciją teisinio patarimo savo klijentui ir du kartu iš eilės nesuprato Kv. Mucijaus atsakymo, paskutinysis jam išdrožė: turpe esse patricio et nobili et causas oranti ius in quo versaretur ignorare. Šitie žodžiai giliai paveikė Serviją: jis ėmė uoliai mokytis teisės ir pasiekė joje didelio garso. Jo svarbiausiu mokytoju buvo Akvilijus Gallas[30].

Servijus yra parašęs gal net apie 180 libri, kurių tarpe užtinkame: reprehensa Scaevolae capita (notata Mucii)[31], de dotibus[32], de sacris detestandis[33], o taip pat ir vos dvi nedideles knygas tesudariusį pirmąjį pretoriaus edikto (ad Brutum) komentarą[34]. Jo įtaka, kaip mokytojo, buvo labai didėlė[35]. Mirė jis kelionėje, eidamas pasiuntinio pa-

---

[27] Pomponijus (D. I, 2, 2, 42) dar nurodo šiuos Kv. Mucijaus Scaevolos mokinius: Balbą Luciliją, Sekst. Papiriją, G. Juvenciją.

[28] Pomp. D. I, 2, 2, 42. 43. Cic. pr. Caec. 27. 77. 78. Valer. Max. VIII, 2, 2. Kübler, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIV (1893) pusl. 12 ir sek.

[29] Kipp, Krit. Vierteljahrschr. XXXII (1890) pusl. 12 ir sek.

[30] Pomp. D. 1, 2, 2, 42, 43, 44. Gell. II, 10, 1. — Cic. Brut. 41, 152 ir sek. stato jį aukščiau už Kv. Muciją. Petronijus (137, Bücheler pusl. 104) vaizduoja Serviją greta Labeono kaip teisės mokslo atstovą.

[31] Gell. IV, 1, 20. Paul. D. XVII, 3, 30.

[32] Nerat. D. XII. 4, 8. Gell. IV, 3. 2. IV, 4.

[33] Gell. VII (VI) 12, 1. 2.

[34] Pomp. D. I, 2, 2, 44 i. f. Ulp. D. XIV, 3, 5. 1.

[35] Be toliau paminėtųjų Servijaus Sulpicijaus mokinių, Pomp. D. I, 2, 2, 40 dar išskiria: Gajų, T. Caesiją, Aufidiją Tukką, Flaviją Priską, G. Atėjų, Cinną, Publiciją, Gelliją. Su Vernay, Servius et son école. Paris 1909, palyg. Peters, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. 463 ir sek. Huvelin, Nouv. Rev. XXXV (1911) pusl. 466 ir sek.

reigas. Kalbėtojams skirtoje vietoje jo garbei buvo pastatyta stovyla, kurią dar matė Pomponijus[36].

7. A. Ofilijus, pirmesniojo mokinys ir Cezario draugas. Nors ir likęs raitelių luome, jis parašė daug knygų apie ius civile, kurios kiekvienai jos daliai turėjo pagrindinės reikšmės. Jis buvo taip pat pirmojo išsamaus pretoriaus edikto komentaro autorius[37]. Jis tebegyveno Augusto metu, nes rašė apie jo įvestus palikimo mokesčius. Pomponijus jį vadina mokytesniu už Kascellijų (11) ir Trebacijų (12)[38].

8. P. Alfenas Varas parašė savo mokytojo Servijaus Sulpicijaus pavyzdžiu 40 digesta knygų[39].

P. Alfenas Varas domėjosi taip pat ir senienomis[40]. Kilimo kurpius, jis mokėsi teisės Servijaus Sulpicijaus metu ir pasiekė joje tokio garso, kad buvo išrinktas konsulu (39 m.) ir po mirties palaidotas iždo lėšomis.

9. Pakuvijus Labeonas Antistijus, taip pat Servijaus mokinys[41]. Jis buvo tėvas didžiojo Labeono, to paties, kuris padėjo pagrindus imperatorių laikmečio teisės mokslui. Galimas dalykas, kad jis ir Pakonijus, kurio vardą vieną kitą kartą užtinkame Justinijano digestose, yra vienas ir tas pats asmuo[42].

10. Aufidijus Namusa, suskirstęs aštuonių Servijaus Sulpicijaus mokinių (Servii auditores) raštus į 140 knygų[43].

---

[36] D. I, 2, 2, 43.

[37] Edictum praetoris primus diligenter composuit. Pomp. D. I, 2, 2, 44. Iš priešybės „nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad edictum subscriptos reliquit", išplaukia, kad kruopštumo čionai reikia ieškoti išsamume. Lenel, Edikt pusl. 18 past. 2 galvoja, kad Julijano edikto sistemai pradžią (aukšč. pusl. 53), gal, būt, davę Ofilijaus komentarai. Prieš „gal būt" nieko negalima pasakyti, bet pozityvaus pagrindo šitokiam tvirtinimui Pomponijus, man atrodo, neduoda.

[38] Pomp. D. I, 2, 2, 44. 45.

[39] Pomp. D. I, 2, 2, 44. Horat. sarti. I. 3, 130; apie tai Porphyrio. Apie Alfeno digestas, ypatingai apie jų vėlybesnius apdorojimus ir tą pavidalą, kurio jos įgavo, kol pasiekė Justinijano digestų autorius, palyg. Karlowa I pusl. 485; Krüger pusl. 94; Lenel, Palingen. I col. 37 not. 1; Ferrini, Bull. dell'Istit. di Dir. Rom. IV pusl. 1 ir sek. Dalis Alfeno digestų vadinosi taip pat coniectanea.

[40] Gell. VII (VI), 5, 1. Pomp. D. I. 2, 2, 14.

[41] Ulp. D. XIII, 6, 11. Paul. D. XXXVII, 12, 3 pr.

[42] Palyg. žemiau § 19, 18.

[43] Pomp. D. I, 2, 2, 44.

11. A. Kascellijus, Vir iuris civilis scientia clarus[44], urbanitatis mirae libertatisque[45], tebegyvenęs Augusto laikais. Jis, tarp kitų dalykų, parašė liber bene dictorum[46] ir, galimas dalykas, buvo net vieno kito satyrinio veikalėlio autorium[47].

12. G. Trebacijus Testa, tūlo Kornelijaus Maksimo mokinys. Jis taip pat dar tebegyveno Augusto laikais, ir Augustas kreipėsi į jį kaip į didžiausią autoritetą kodicilio pripažinimo klausimu. Jis parašė de civili iure ir de religionibus[48].

13. Ofilijaus mokinys Kv. Aelijus Tuberonas, parašęs daug labai mokslingų veikalų iš viešosios ir privatinės teisės srities. Jo veikalai, betgi, dėl savo dirbtinai senovinio stiliaus buvo laikomi nemaloniais[49].

14. G. Aelijus Gallas, parašęs knygų apie significationum verborum quae ad ius civile pertinent (de verborum, quae ad ius pertinent significatione)[50], ir iš kurio raštų paimta viena Justinijano digestų vieta[51]. Jis, galimas dalykas, buvo ne juristas, o gramatikas.

Svarbiausia romėnų teisės mokslo sritis yra privatinė teisė; netrūksta, betgi, raštų ir iš konstitucinės ar administracinės teisės srities. Katonų bendralaikis Fabijus Piktoras rašė de iure pontificio[52], o G. Sempronijus Tuditanas (kons. 129) savo rašinių objektu pasirinko magistratus[53]. G. Grakcho bendralaikis

---

[44] Valer. Max. VI, 2, 11.

[45] Macrob. Sat. II, 6, 1.

[46] Pomp. D. I, 2, 2, 45. Kitų Kascellijaus raštų, išskyrus liber bene dictotrum, iki Pomponijaus laikų neišliko. Pomponijus laiko Kascellijų mažiau mokytu už Trebacijų, bet iškalbingesniu už jį. Pasak Pomponijaus, Kascellijus po kvestoriavimo nebėjęs jokių kitų viešųjų pareigų, bet Valer. Max: VI, 2, 12 kalba apie jo, kaip pretoriaus, veiklą.

[47] Įrodymus pateikia Macrob. Sat. II, 6, 1, 2.

[48] Pomp. D. I, 2, 2, 45. Kaip jis vertina Trebacijų palyginus jį su Kascellijum, žiūr. past. 46. — J. II, 25 pr. Cicerono Topica pašvęsta Trebacijui, o ir Cic. ad. fa. VII. 6—22, rašyti 54—44 m. pr. Kr. (No. 22 data nenustatoma), yra jam skirti. Horacijus parašė jam satir. II. 15. Greta to, viena Porfirijono scholija mini abu tekste nurodytus Trebacijaus veikalus. Žiūr. taip pat Macrob. Sat. III, 3, 2, 4.

[49] Pomp. D. I. 2, 2, 46. Gell. XIV, 2, 20. I, 22, 7.

[50] Fest. s. v. postliminio, s. v. reus.

[51] D. L. 16, 157.

[52] Macrob. Sat. III, 2, 11.

[53] Macrob. Sat. I, 13, 21; Gell. XIII, 15, 4.

M. Junijus Grakchanas nagrinėjo konstitucinę teisę, kalendorių ir t. t.[54]. L. Cincijus Cicerono metu rašė de fastis[55], de comitiis[56], de consulum potestate[57], de officio iuris consulti[58], Mystagogica[59], de re militari[60], de verbis priscis[61]. L. Julijus Cezaris[62] (kons. 64 m.), M. Valerijus Messala[63] (kons. 53 m.) ir tūlas Veranijus[64], priklausęs, gal būt, tam pačiam laikmečiui[65], tyrinėjo auspicia. Veranijus, be to, parašė questiones pontificales[66]. Sakraliniai-teisinio pobūdžio buvo L. Kornelijaus Balbo[67] „Exegetica". Šis juristas, kaip ir ankstyvesnieji, gyveno paskutiniais respublikos metais[68]. Tuo pat metu rašė ir Granijus Flakkas. Jo rašinių objektą sudarė maldų formulės ir ius Papirianum, leges regiae[69].

II. Romėnų juristams teisės mokslas nebuvo pagrindinis užsiėmimas, bet tik priedas prie jų valstybinės ar visuomeninės veiklos; jie buvo kartu rašytojai, mokytojai ir savo tautos teisiniai patarėjai: domus iuris consulti totius oraculum civitatis[70]. Kaip teisiniai patarėjai, jie reikšdavo savo nuomonę suinteresuotų asmenų iškeltais teisės klausimais — respondere, padėdavo jiems tvarkingai sudaryti teisinius santorius ir paruošdavo tam tikslui formules — cavere; gi žodžiu „agere" apibūdinama jų veiklos sritis apimdavo, greičiausiai,

---

54 Commentarii (Varro de L. Lat. VI, 96) de potestatibus (Ulp. D. I, 13, 1 pr.); nepaskyta, ar jis parašė vieną ar daugiau veikalų.

55 Macrob. Sat. I, 12, 12.

56 Fest. s. v. patricios.

57 Fest. s. v. praetor. ....

58 Fest. s. v. nuncupata.

59 Fest. s. v. trientem.

60 Gell. XVI, 4.

61 Fest. s. v. scenam.

62 Macrob. Sat. I, 16, 29.

63 Gell. XIII, 15, 3, 4.

64 Fest. s. v. referri.

65 Huschke ed. Seckel et Kübler I pusl. 50 ir sek.

66 Macrob. Sat. III, 5, 6.

67 Macrob. Sat. III, 6, 16.

68 Huscke ed. Seckel et Kübler I pusl. 50.

69 Žiūr. aukšč. pusl. 24 ir sek.. O gal mes čia turime reikalo su dviem bendravardžiais autoriais? Makrobijus Sat. III, 9, 6—13, pasiremdamas tūlu Sommoniku Serenu, mini kaž-kokio Furijaus veikalą apie maldų formules, parašytą maždaug apie 100 m. pr. Kr. (Huschke ed. Seckel ir Kübler I pusl. 15).

70 Cic. de orat. I, 45, 200.

teisinių formulių (legis actiones) paruošimą, tų formulių, kurias jie prieš teismą pasakydavo šaliai žodžiu ar jai įduodavo raštu[71]. Savo nuomones juristai pareikšdavo arba laišku teisėjui, arba žodžiu šaliai, kuri ją įtraukdavo į liudininkų pasirašytą protokolą[72]. Kaip pusl. 7 jau anksčiau buvo sakyta, juristai, aiškindami veikiančiosios teisės normas, neturėjo, principialiai imant, tikslo surasti pirminės tų teisės normų prasmės. Nes jie daug greičiau norėjo tas teisės normas išaiškinti taip, kad jos atitiktų juristų sudarytą teisingumo, aequitas, sąvoką. Taigi tais atvejais, kai naujoviškos teisingumo idėjos būdavo pralenkusios senesniųjų teisės normų prasmę, juristai niekuomet nebijodavo tų normų išaiškinti naujoviškai. Jų interpretatio buvo teisės rutuliojamasis veiksnys.

---

[71] Cic. de orat. I, 48, 218, pro Mur. 9, 22. Suet. de clar. rhet. 2: L. Plotium Gallum M. Coelius significabat dictasse Atratino accusatori suo actionem. Ar šitai priklauso čionai?

[72] Pomp. D. I, 2, 2, 49.

[73] Cic. Top. 5, 28: ius civile... quod in legibus, senatus consultis, rebus judicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat. Pomp. D. I, 2, 2, 5 sako, kad juristų teisė neturi specialaus pavadinimo, tuo tarpu kai kitos teisės šakos jį turi: propria parte (appellatione?) non appellatur, ut ceterae partes iuris suis nominibus designantur datis propriis nominibus ceteris partibus [datis... partibus delendum?] sed communi nomine appellatur ius civile. § 12 Pomponijus kalba apie proprium ius civile, quod sine sricpto in sola prudentium interpretatione consistit. Iš to išplaukia, kad ius civile gali būti suprantama platesne ir siauresne prasme. Įstatymai ir kiti šiai kategorijai priklausą dalykai turi specialius pavadinimus, ir, be to, bendroje klasifikacijoje vadinami ius civile; juristų teisė, priešingai, neturi specialaus pavadinimo. Jai duodamas bendras ius civile vardas, kuris siaurąja prasme ir tereiškia vien šitą juristų teisę. Ehrlicho knyga, Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen I (Berlin 1902), parašyta įžvalgiai ir nuodugniai. Žiūr. apie tą pat Declareuil, nouv. rev. hist. XXIX (1903) pusl. 535 ir sek.; toliau Erman, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXIV pusl. 421 ir sek.; apie daugeliu atžvilgių tvirtai pagrįstą Ehrlicho atsikirtimą į paskutiniojo kritiką, Grünh. Zeitschr. XXXI (1904) pusl. 331 ir sek., toliau apie Ermano pasitraukimą, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXV pusl. 350 ir sek., ir vėl Ehrlich, Grünh. Zeitschr. XXXII pusl. 599 ir sek. Mano nuomone, Ehrlichas aiškiai eina per toli tvirtindamas, kad ius civile teapimanti teisės teoriją, juristų pripažintą papročių teisę ir jų pačių sukurtą juristų teisę; lygiai taip pat jis perdeda sakydamas, kad ius civile niekuomet nereiškusi pozityviosios įstatyminės teisės (pusl. 47). Papinijano posakį D. I, 1, 7, pr. „Ius autem civile est, quod ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit" Ehrlichas mėgina nustumti į šalį kaip artimą interpo-

Juristo nuomonėje ar jo veikale glūdinti teisinė pažiūra tiek tėra verta, kiek vertas jos vidujas pagrindimas ar jos autoriaus autoritetas; lygiai taip pat ir juristų sugalvotos santorių ar ieškinių formulės tėra vertos tiek, kiek jos viešai pripažįstamos. Tačiau sutartinė to paties meto juristų pažiūra (iuris peritorum auctoritas, prudentium interpretatio ir t. t.) romėnų tautos buvo laikoma pakankamai svaria teisės normos ar net ius civile pobūdžiui įgyti. Kaip tik šita juristų teisė ir buvo vadinama ius civile siaurąja prasme[73]. Šitoks juristų teisės kūrimo darbas ir buvo vienas esmingiausių pažangos veiksnių įvairiausioms romėnų teisės sritims. Negalima, betgi, pravesti aiškios ribos tarp jo ir romėnų teisės rutuliojimo, vykusio papročių, teismų praktikos, ediktų, o vėliau ir imperatoriaus konstitucijų keliu, nes šitiems visiems teisės kūrimo veiksniams juristai ir jų mokslas turėjo netarpinės įtakos[74].

---

liacijai ir kaip „visiškai paskirą" (pusl. 138 ir sek.); tuo tarpu, kaip aukščiau sakyta, ir Pomponijus kalba apie bendrą ius civile pavadinimą, kuris visai puikiai gali apimti ir įstatymus. Aukščiau paduoto Pomponijaus žodžių išaiškinimo Ehrlichas, Grünh. Zeitschr. pusl. 335 ir sek., nepripažįsta. „Pomponijus arba jo liudininkas negalėjo nesutikti, kad paskira bendrosios piliečių teisės dalis tik išimties keliu vadinama ius civile: šis pavadinimas tetiktų bendros piliečių teisės visumai, o ne jos daliai. Šitai Pomponijus šitaip išreiškia: ši teisės dalis neturi jai vienai tetinkančio pavadinimo (propria parte non appellatur), ir ji nusakoma bendru (visoms teisės dalims tinkančiu) ius civile vardu". Mano nuomone, šis paaiškinimas yra lygiai ginčytinas tiek kalbos požiūriu, tiek ir iš esmės. „Propria parte non appellatur" sakinys negali būti verčiamas taip, kaip jį išvertė Ehrlichas; toliau, jei romėnai ius civile pavadinimo apribojime juristų teise ištikrųjų matė nepaprastą dalyką, tai šitai neduoda per daug pagrindo galvoti, kad jie šito apribojimo būtų laikęsi. Aukščiau paduotą Cicerono nuomonę Ehrlichas nagrinėja ypatingu kruopštumu (pusl. 247 ir sek.). Čionai, pusl. 252, aš susilaukiau pagyrimo, kurio, deja, negaliu priimti. Mano supratimu, Ciceronas juristų teisę, iuris peritorum auctoritas, laiko ius civile dalimi (membrum), lygiai kaip ir leges ir t. t. Tarp kitko, Ehrlichas sutinka, kad paveldėjimo srityje, o, kiek tai liečia XII l. įstatymus, paskirais atvejais ir už jo ribų, ir įstatyminė teisė vadinama ius civile (pusl. 131 ir sek.). Trūksta, betgi, patenkinamo paaiškinimo, kodėl tik šituose rėmuose įstatymai nusakomi ius civile vardu. Dovanojimų niekingumą vedusiųjų tarpe Ehrlichas priskiria į ius civile siaurąja prasme (pusl. 44 ir sek.), o Alibrandi vis dėlto įrodo, kad šis niekingumas pagrįstas Augusto įstatymu. Žiūr. Windscheid-Kipp III, § 509 past. 1. Ten ir sužymėta šito vis dar tebeginčytino klausimo literatūra. Priešų eilėms priklauso: Ehrlich, Grünh. Zeitschr. nur. viet. pusl. 349 ir sek. past. 7.

[74] Palyg. aukšč. pusl.

Kai kurie institutai pavadinti jiems pripažinimą iškovojusių juristų vardais, pav. regula Catoniana, I, 1 [tėvas ar sūnus?][75], formula Rutiliana[76], usucapio ex Rutiliana constitutione (I, 3?)[77], cautio Muciana (I, 4)[78], stipulatio Aquiliana (I, 5)[79], iudicium Cascellianum (I, 11)[80]; tačiau visa tai, kaip ir formula Rutiliana, reikia aiškinti pretoriavimo faktu, o ne moksline jų kūrėjų veikla.

III. Iš respublikos meto juristų raštų nieko nėra išlikę, ir apie juos mes šį-tą težinome iš citatų ir ištraukų[81].

2. KLASIKINIO METO TEISĖS MOKSLAS.

§ 17. Klasikinio teisės mokslo vieta ir jo vaidmuo apskritai.

Jau paskutiniais respublikos metais teisės mokslas buvo pasiekęs didelio tobulumo, o pirmaisiais imperijos amžiais jis žydėte pražydo. Šis klasikinio teisės mokslo laikotarpis nusidriekia maždaug iki pusės trečiojo šimtmečio po Kr. Imperatorių metu juristų įtaka teisės gyvenimui žymiai padidėjo ius respondendi, tiksliau, publice respondendi ius[1] įvedimu. Galia, kurią juristams teikė jų teisinės nuomonės reiškimas, negalėjo nesukelti imperatoriuose noro turėti teisės mokslą savo draugų tarpe ir, kartu, padaryti jį priklausomą nuo savęs. Šie abu tikslai buvo pasiekti ius respondendi institutu. Jau Augustas ne vienam žymiam senatorių luomo juristui buvo suteikęs teisę viešai atsakyti, publice respondendi ius. Nuo Tiberijaus laikų tokią teisę imperatoriai ima teikti ir iš raitininkų kilusiems teisininkams (pirmuoju šioje grupėje buvo Sabinas, § 19, 5). Tas privilegijas gavusieji atsako ex auctori-

---

[75] Cels. D. XXXIV, 7, 1.

[76] Gai. IV, 35.

[77] Fr. Vat. 1.

[78] Ulp. D. XXXV, 1, 7 pr.

[79] J. III, 29, 2.

[80] Gai. IV, 166, 169.

[81] Žiūr. Bremerio Iuris prudentiae Antehadrianae quae supersunt fragmentus. Lips. I, 1896 ir Huschke, Iurisprudentiae Anteiustinianae reliquiae. 6. Aufl. von Seckei und Kübler I Lips. 1908.

[1] Pomp. D. I, 2, 2, 48—50. Gai. I, 7. J. I, 2, 8.

tate principis[2], o šitai, bent apytikriai, reiškia, kad jie atsako imperatoriaus vardu. Apie jų formaliai pareikštą „responsa" galią šaltiniai neduoda jokių paaiškinimų. Imperatorius, kuris pradžioje, tiesą pasakius, dar nevaidino įstatymų leidėjo vaidmens, jokiu būdu negalėjo juristų atsakymams suteikti įstatymo galios; o tai, kad jis buvo vyriausias teisėjas, dar neleidžia padaryti išvados, kad jam būtų priklausiusi galia juristų atsakymais formaliai surišti teisėjus kad ir tik tais konkrečiais atvejais, kuriais būdavo atsiklausiama juristų nuomonės. Betgi imperatoriaus vardu pareikšta nuomonė privalėjo visai natūraliai turėti didelio autoriteto teismuose ir, aiškus dalykas, sunkiai tegalėjo būti nevertinama. Tačiau teisėjo prievolė spręsti pagal juristo nuomonę, kai toje pat byloje kiti lygiai privilegijuoti juristai nėra pareiškę priešingų minčių, praktikoje, greičiausiai, tenusistovėjo pamažu. Jei šis svarbus institutas būtų turėjęs aiškų pagrindą, tai ir mūsų skirti jam nušviesti žodžiai nebūtų buvę tokie migloti kaip dabar.

Ius respondendi įvedimas buvo meistriškas Augusto žygis. Teisės mokslo reikšmė ir autoritetas, Augusto iškelti, buvo pavaizduoti kaip imperatoriaus galios atspindys. Juristas, kuriam tos galios buvo suteikta, turėjo justi dėkingumo imperatoriui, o parinkimas asmenų, kuriems ta galia teikiama, galėjo būti naudingas imperijai politiniu požiūriu ir, sykiu, jei parinkimas atliekamas tikslingai, pakelti teismų lygį. O turėti įtakos teismams imperatoriai stengėsi nuolat. Ius respondendi dažnai (bet ne visuomet) suteikiama norinčio tą teisę gauti prašymu[3].

Neturį ius respondendi juristai, palyginus juos su ta teise apdovanotaisiais, sudarė antrąją juristų klasę. Privilegijuoti juris-

---

[2] Pomp. D. I, 2, 2, 49: Primus divus Augustus, ut maior auctoritas iuris haberetur, constituit, ut ex auctoritate eius responderent. Žodžiai „ex auctoritate" čionai pasakyti ta pat prasme, kaip ir „denuntiatio ex auctoritate magistratus" atveju. Palyg. Kipp, Die Litisdenuntiation als Prozeßeinleitungsform Leipz. 1887 pusl. 49 ir sek..

[3] Adrijano viris praetoriis skirtas reskriptas, Pomponius D. I, 2, 2, 49, gali būti suprastas kaip ypatingai mandagus pareiškimas, kad prašomoji privilegija suteikta, bet taip pat ir kaip prašymo atmetimą patvirtinąs raštas. Aš galvoju, kad imperatorius su prašytojais elgėsi taip, kaip su jais neretai priseina elgtis. Jis apsimesdavo nesupratęs jų prašymo. Jis prašytojams patikrindavo, kad jie, atsakydami privatim (šitam imperatoriaus leidimas nebuvo reikalingas), padarę tautai gera; o šito, kad jie norėjo savo nuomonę reikšti imperatoriaus vardu, imperatorius atrodė visai nepastebėjęs.

tai[4] oficialiai vadinami juris consulti. Bet, apskritai imant, mažų mažiausiai yra neklaidinga teigti, kad nuo šiol ir prudentes, iuris auctores, auctores ir pan. tereiškia privilegijuotuosius. Išimtinai jiems skiriami iura constituentes[5], ii quibus permissum est iura condere[6] vardai ir vėliau prigiję legum auctores, latores, conditores, apibūdinimai. Betgi visai natūraliai privilegijuoti juristai turėjo būti papildomi iš neprivilegijuotųjų tarpo. Reikšti savo nuomonę jokiu būdu nebuvo draudžiama ir neprivilegijuotiems juristams, tik jų nuomonė savo galia nebuvo lygi privilegijuotųjų nuomonei.

Juristai, norėdami savo atsakymams suteikti procesualinės galios, turėjo juos pareikšti tam tikra forma: ji, berods, glūdėjo tų atsakymų antspaudavime[7]. Jei, kaip yra pagrindo galvoti, atsakymas buvo antspauduojamas tam, kad antspaudą tenuimtų pats teisėjas, atsakymo turinys, kurį žinoti šaliai buvo būtina, turėjo būti jai pranešamas kuriuo kitu būdu: žodžiu, nuorašu ar paties dokumento scriptura exteriore (žem. § 32, II). Motyvų nurodymas nebuvo būtina juristo atsakymo galios sąlyga[8]. Jei magistratas[9] ar teisėjas[10] kreipdavosi į juristą paaiškinimų, juristo atsakymas buvo, galima sakyti, formaliai neprivalomas teisinis patarimas[11]; procesas neturi priemonių priversti teisėją pranešti šalims jo paklausto juristo nuomonę ir negali jo paskatinti ta nuomone sekti. Jei valdininkas atsiklausia imperatoriaus, tas jo atsiklausimas sudaro tarnybinį aktą, apie kurį jis oficialiai praneša šalims; jei jis kreipiasi į juristą, jis neišeina iš savo privačios sferos ribų. Ir tais atvejais, kai į juristus kreipdavosi šalis, juristai dažnai teikdavo neformalių ir privalomos galios neturinčių teisinių patarimų; nes juk ne visi juristų atsakymai galėdavo būti tuoj pat procese panaudoti.

---

[4] J. I, 2, 8. Paul. D. XII, 1, 40.

[5] Pomp. D. L, 16, 120.

[6] Gai. I, 7.

[7] Apie laikotarpį prieš įvedimą ius respondendi Pomp. D. I, 2, 2, 49 sako: neque responsa utique signata dabant.

[8] Seneca epistol. 94, 27.

[9] Pav. Ulp. D. IV, 4, 3, 1, D. XXIII, 4, 2.

[10] Gell. XII, 13, 1—3.

[11] Iš čia suadere, Ulp. D. IV, 4, 3, 1. Jul. D. XL, 2, 5; žinoma, pasitaiko ir respondere. Ulp. D. XXIII, 4, 2.

Savo turiniu responsa labai panėši į teisinių nurodymų teikiančius imperatoriaus reskriptus. Jais arba nustatomos abstrakčios teisės normos, arba duodami, tiesa, konkretūs sprendimai, kurių, betgi, būtina sąlyga, aiškiai išreikšta arba tik numanoma, yra išdėstytų aplinkybių tikrumas ir pilnumas. Kartais tie sprendimai siejami su tam tikrų sąlygų — sąlygų, kurias dar reikia įrodyti — iškėlimu[12]. Atsitinka taip pat, kad juristai (kaip ir imperatoriai) tiesiog pasiūlo paklausėjui kreiptis į teisėją[13].

Responsum turėjo galios, buvo, vadinasi, privalomas, tik jo aiškinamam konkrečiam atsitikimui. Bendroji juristų nuomonė dabar, lygiai taip pat kaip ir anksčiau, tebelaikoma lygiaverte teisės normai[14]. Tačiau visai natūralu, kad klausimui, ar tam tikru atveju turima reikalo su bendrąja juristų nuomone, dabar teturi reikšmės privilegijuotų juristų nuomonės[15], o į neprivilegijuotų juristų teigimus, kaip į menkesnės vertės dalykus, nebekreipiama dėmesio. Atrodo, betgi, kad jau gana anksti paskiri responsa (paimti iš dokumentų arba iš literatūrinių veikalų), panašiai kaip mūsų aukščiausio teismo sprendimai, teismų imti taikyti ir kitiems panašiems atsitikimams, gerai neištyrus, ar jie atitinka bendrąją juristų nuomonę. Šis įprotis lengvai galėjo būti perkeltas ir į kitas, ne atsakymų forma pareikštas, juristų nuomones, ir nesunku buvo prieiti prie to, kad paskira privilegijuoto juristo raštų vieta būtų cituojama kaip įstatymo tekstas. Adrijano reskriptas[16], kurį paduoda Gai. I, 7, geriausiai gali būti paaiškintas aplinkybe, kad jau Adrijanui teko susidurti su tuo nukrypimu ir kad jis kuo griežčiausiai įsakė privilegijuotų juristų nuomones ir pažiūras (kurias Gajus visai

---

12 Paul. D. III, 2, 21, Scaevol. D. VI, 1, 67, XXII, 1, 13 pr. XLII 8, 21. XLXI, 3, 90.

13 Ypatingai Scaevola: D. XXXIII, 1, 13, 1. XXXIV, 1, 15, 1. XXXIV, 3, 28, 2. XXXV, 2, 95, 2.

14 Pap. D. I, 1, 7.

15 Auctoritas iura constituentium, Pomp. D. L, 16, 120, tegali būti taikoma privilegijuotiems juristams. C o n r a t, Zur Kultur des r. R. (Mél, Fitting 1907) pusl. 3 pareiškia naują nuomonę dėl responsa prudentium reikšmės. Objektyviai imant, C o n r a t pusl. 29 ir sek., nepasako nieko priešinga aukščiau pasakytiems dalykams (žiūr. jau mūsų ankstyvesnes laidas).

16 Palyg. E i s e l e, Zeitschr. der Sav. — Stift. XI (1890) pusl. 199 ir sek.

atvirai sulygina su jų responsa) tik tada laikyti lygiomis įstatymui, kai sutampa visų juristų nuomonės, kai, vadinasi, gaunama bendroji juristų nuomonė senąja prasme. Adrijano metu nukrypti nuo šito dėsnio tegalėjo prisiekusieji teisėjai ir žemesnės įstaigos, bet sunku įsivaizduoti, kad aukštesnieji teismai, kuriuos sudarė tie patys žymūs juristai, būtų norėję aklai sekti vieno kurio, kad ir privilegijuoto juristo sprendimu. O ir bendroji juristų nuomonė nebuvo neišjudinama masė; tai buvo nuolat priekin žengianti mintis, neprivaloma net pačiam ius respondendi turinčiam juristui, kurio priešingas sprendimas galėjo sunaikinti jo nustatytą teisės normą. Trečiame šimtmetyje, pradėjus smukti teisės mokslui, vėl imamos cituoti paskiros klasikinių juristų nuomonės, lyg tai būtų įstatymų tekstai. Jas cituoja savo konstitucijose net imperatoriai[17].

II. To meto teisinė literatūra yra labai plati. Pagrindines jos grupes sudaro:

1. Vadovėliai pradedantiems: institutiones, enchiridia.

2. Suglaustai išdėstytų teisės taisyklių ir apibrėžimų knygos: regulae, definitiones, sententiae, opiniones; šios knygos skirtos iš dalies mokymuisi, iš dalies praktikai.

3. Responsa rinkiniai, į kuriuos, greičiausiai, tejėjo privilegijuotų juristų nuomonės; epistolae, apimančios iš dalies responsa, iš dalies kitus teisinius pamokymus, jų tarpe ir autoriaus savo mokiniams teiktas pamokas; quaestiones ir disputationes, teisės klausimų aiškinimai, remiąsi iš dalies konkrečiais atsitikimais, iš dalies grynai teoretiški, kilę didžia dalimi iš tikrai vestų teisės mokytojo pasikalbėjimų su savo mokiniais.

4. Pretoriaus, edilų ir provincinių magistratų ediktų komentarai.

5. Bendri ius civile kursai. Vieną tokį trumpai suglaustą kursą parašė Massurijus Sabinas (libri tres iuris civilis). Vėlesnieji autoriai rėmėsi iš dalies juo, iš dalies Kv. Mucijum

---

17 Carus Carin. et Numer. C. J. VI, 42, 16. Diocl. C. J. V, 71, 14. IX, 22, 11. IX, 41, 11. Jei responsum būdavo cituojamas nedaug laiko tepraslinkus nuo jį pareiškusio juristo mirties C. J. V, 4, 6 [Adrijanas — Paulius], IV, 37, 12 [Aleksandras-Papinijanas]), galėjo atsitikti, kad jis buvo skirtas tam pačiam konkrečiam atsitikimui, kaip ir reskriptas. Tikrai šitaip: Gord. C. J. III, 42, 5: merito tibi a... Modestino responsum est.

Scaevola: libri ad Q. Mucium, ex Q. Mucio, ad Sabinum, ex Sabino. Teberašomi dar ir 12 lentelių komentarai.

6. Digesta, dėstą sykiu ius honorarium ir ius civile. Ediktinė teisė sudaro pagrindinę masę ir eina pirmoje vietoje, o ius civile eina po pirmosios įprasta tvarka[18].

7. Daugybė kitų raštų: svarbiųjų leges, ypatingai leges Julia et Papia Poppea, komentarai, svarbiųjų senato nutarimų aiškinimai ir kitos įvairios monografijos.

§ 18. Dvi mokyklos.

Sabinėnų (kassijėnų) ir prokulėnų teisės mokyklos[1], sudariusios imperijos laikmečio pradžioje dvi priešingas kryptis, turi būti siejamos su teisės mokymo organizacija. Augusto viešpatavimo metu, kaip sako Pomponijus, buvo žymūs du priešingos pasauližvalgos juristai: M. Antistijus Labeonas, nepriklausomo galvojimo ir savarankiško charakterio žmogus, užtat respublikonas[2] ir drąsus reformatorius teisės srityje[3], ir G. Atejus Kapitonas, romiai nusiteikęs pilietis, nemėgstąs maištauti nei politikoje[4], nei teisės moksle[5]. Šie vyrai, taip sakant, davę pradžią dviem sectae, ir jų nuomonių skirtumus dar padidinę jų pasekėjai. Prokulėnai savo pirmtaku laiko Labeoną. Jų žymesnieji, pasak Pomponijaus, yra šie: Nerva tėvas, Prokulas, Nerva sūnus, Longinas, Pegasas, Celsas tėvas, Celsas sūnus, Neracijus. Sabinėnų arba kassijėnų mokyklos įsteigėju buvęs Kapitonas.

---

[18] Lenel, Palingenesia II col. 1255 ir sek.

[1] Pomp. D. I, 1, 2, 47 ir sek. Bremer, Die Rechtslehrer und Rechtsschulen im römischen Kaiserreich. Berlin 1868. To paties, Iurisprud. Antehadriana II (1898) p. 23, 348 ir sek. Baviera, Le due scuole dei giureconsulti Romani. Firenze 1898, apie tai Kipp, Zeitschr. der Sav. — Stift. XXI (1900) pusl. 392 ir sek. Baviera Studi... in onore di Vittorio Scialoja, Milano 1905 pusl. 759 ir sek. Kalb, Jahresber. f. Altertumswissenschaft CIX (1901 II) pusl. 34 ir sek. Kübler, Rechtsschulen, Pauly Wissowo Realenz.

[2] Tac. annal. III, 75: Incorrupta libertate.

[3] Pomp. D. I, 2, 2, 47: Ingenii qualitate et fiducia doctrinae, qui et ceteris operis sapientiae operam dederat, plurima innovare instituit.

[4] Tac. annal. III, 73: Capitonis obsequium dominantibus magis probabatur. III, 70 Tacitas jį apkaltina net labai žemu pasielgimu. (Tiberijus norėjo vieną tariamą Didenybės įžeidėją palikti ramybėje. Kapitonas pasipriešino quasi per libertatem).

[5] Pomp. D. I, 2, 2, 47: In his quae ei tradita fuerant perseverabat.

Žymesniais šios mokyklos atstovais Pomponijus laiko: Massurijų Sabiną, Kassijų, Caelijų Sabiną, Javoleną, Valentą, Tuscijaną, Julijaną. Tarp abiejų mokyklų tebuvo išorinių priešingumų. Mes žinome, kad šituo laikotarpiu teisės mokymas jau daug labiau panešėjo į mokyklinį teisės dėstymą nei respublikos meto teisės pamokos, ir labai galimas dalykas, kad teisės mokyklos, panašiai kaip ir filosofijos mokyklos, buvo tam tikros draugijos. Mokyklos šefų eilė (successio), kurią duoda Pomponijus, reiškia ne ką kitą, kaip tai, kad suminėti juristai buvo tų draugijų pirmininkai ir jų mokytojai. Tradiciniai abiejų mokyklų ginčai[6] paskirais klausimais nerodo, kad tarp pagrindinių tų mokyklų krypčių būtų buvę esminių skirtumų[7]. „Kassijėnai" klasikiniu laikmečiu populiaresni už „sabinėnus" ir Pomponijus, gerai į jį įsiskaičius, gana aiškiai pasako[8], kad prokulėnų ir kassijėnų[9] vardai iškilo tuo metu — viešpataujant Tiberijui, — kai dviejų mokyklų atstovais buvo Kassijus ir Prokulas. Po to mokyklų atsiradimas visai teisingai buvo nukeltas į Prokulo ir Kassijaus mokytojus: Nerva Senąjį ir Sabiną. Tačiau teisė mokyklų pradžią nustumti iki Labeono ir Kapitono jau yra daug labiau ginčytinas dalykas. Po Gajaus, kuris dažnai save vadina sabinėnu (apie 160 m. po Kr.), mokyklų priešingumai išnyksta. Krinta į akis faktas, kad Pomponijus abiejų mokyklų šefų eiles pabaigia iš karto keliais juristais: prokulėnų mokykla už-

---

[6] Palyg. Gai. I, 196. II, 15. 37. 79. 123. 195. 200. 216 ir sek. 231. 244. III, 87. 98. 103. 133. 141. 161. 167a. 168. 177 ir sek. IV, 78. 79 Lenel, Palingen., II col. 216. Baviera pusl. 38 ir sek.

[7] Jei tiesa, kad prokulėnų pažiūras į specifikacijos institutą yra paveikusi peripatetikų filosofija, o sabinėnų — stoikų (Gai. II, 79; Sokolowski, Philosophie im Privatrecht I (Halle 1902) § 4), tai taip pat tiesa, kad šitai neliečia visų abiejų mokyklų nuomonių (net ir pagal Sokolowskį).

[8] D. I, 2, 2, 52.

[9] Baviera (past. 1) galvoja, kad sabinėnų, kassijėnų ir prokulėnų vardai teatsirado mokykloms žlugus, ir kad į digestas jie tėra interpoliuoti. Savo pastaboje aš pasisakiau prieš šitą nuomonę ir, nežiūrint Bavieros atsikirtimo, nuo savo žodžių neatsisakau. Plin. ep. VII, 24, 8 vadina Kassijų Cassianae scholae princeps et parens. Šitai, žinoma, teįrodo, kad Trajano metu viena mūsų mokyklų buvo vadinama Cassiana schola; griežtai paėmus, iš to neišplaukia, kad tos mokyklos klausytojai vadinosi kassijėnais. Tačiau iki tokios išvados tiek nedaug betrūksta, kad Plinijaus tvirtinimą mes galime laikyti užtektinu pagrindu kraštutinei Bavieros nuomonei atmesti.

baigiama Celsu sūnumi ir Neracijum Prisku, sabinėnų — Valentu, Tuscijanu ir Julijanu. Iš to beveik galima padaryti išvadą, kad abi mokyklos, suskilusios viduje, žlugo.

§ 19. Paskiri juristai nuo Labeono iki Julijano.

Dabar mes mesime žvilgsnį į paskirus klasikinio meto juristus ir pamėginsime juos išskaičiuoti chronologine tvarka. Šitai darydami, žinoma, mes privalome turėti galvoje, kad ši tvarka vietomis tegali būti pagrįsta spėjimais ir kad ja tegalima tikėtis pateikti tik apytikriai teisingą vaizdą[1].

1. M. Antistijus Labeonas[2], miręs tarp 10-ų ir 22-ų m. po Kr., buvo pretorium, atmetė pasiūlymą būti konsulu[3] arba buvo iš kandidatų į konsulus Kapitono naudai išbrauktas[4]. Pradinį paruošimą jam davė Trebacijus, bet, apskritai, jis klausė daugelio mokytojų. Jo charakteristiką mes jau davėme aukščiau (§ 18). Jis buvo genialios prigimties ir plataus išsilavinimo žmogus[5], palinkęs, betgi, kiek į doktrinizmą[6].

Šešius mėnesius metuose, sako, jis praleisdavęs su savo mokiniais, kitus gi šešius mėnesius rašydavęs, ir iš viso prirašęs 400 tomų[7]. Ad XII tab. libri, ad ed. praetoris urbani libri ir ad ed. praet. peregnini libri (mažiausiai 30); šitų dviejų veikalų citatos sunkiai viena nuo kitos teatskiriamos; responsor l. (mažiausiai 15); epistolar. libri; πιθανά,

---

1 Dėl metodo žiūr. Fitting, Alter pusl. 1—20.

2 Pernice, M. Antistius Labeo kn. 1 (Halle 1873) pusl. 7 ir sek. Jörs, Antistius N. 34, Pauly-Wissowo Realenzyklopädie.

3 Šitaip Pomponijus: D. I, 2, 2, 47.

4 Šitaip Tac. annal. III, 75.

5 Gall. XII, 10: Iuris quidem civilis disciplinam principali studio exercuit et consulentibus de iure publice responsavit, sed ceterarum quoque bonarum artium non expers fuit et in grammaticam sese atque dialecticam litterasque antiquiores altioresque penetraverat Latinarumque vocum origines rationesque percalluerat eaque praecipue scientia ad enodandos plerosque iuris laqueos utebatur.

6 Šitai parodo istorija, kurią, remdamasis vienu Kapitono laišku, apie jį papasakoja Gell. X, 12. Kai liaudies tribūnai vieną sykį jį pakvietė pas save, jis jų kvietimo nepaklausė ir liepė jiems štai ką pranešti: posse... eos venire et prendi se iubere, sed vocandi absentem ius non habere. Formalioji konstitucinė teisė buvo jo pusėje; buvo, betgi, priimta, kad tribūnai kviesdavo ir kad jų kvietimais buvo sekama.

7 Pomp. D. I, 2, 2, 47.

kazuistinis veiakalas, Pauliaus sutrauktas ir kritikuotas; de iure pontificio l. (mažiausiai 15); mažiausiai 40 libri posteriorum, išleistų po jo mirties ir apdorotų Javoleno.

2. G. Atejus Kapitonas[8], konsul. 5 m. po Kr., miręs 22 m., Ofilijaus mokinys (žiūr. apie jo asmenį § 18)[9].

Jis parašė: Coniectanea, mažiausiai 8 kn., de iure pontificio, mažiausiai 7 kn., de officio senatorio, 1 kn. (coniectanea dalis?).

3. Fabijus Mela cituojamas greta Labeono[10]. Jis naudojasi Serviju Sulpiciju[11]; Prokulas jį kritikuoja[12].

4. Vitellijus parašė vieną veikalą, kurį pirmas apdorojo Sabinas[13].

5. Massurijus Sabinas, pirmas jo vardu pavadintos mokyklos šefas, buvo nežymios kilmės žmogus, gyveno daugiausia iš pamokų. Į raitelių luomą jis teįstojo turėdamas apie 50 metų amžiaus, gavo, betgi, kaip raitelis ir kaip pirmas iš šio luomo ius respondendi[14]. Jis teberašė Nerono viešpatavimo metu[15]. — Libri tres iuris civilis, daug svėręs ir dažnai komentuojamas veikalas[16], ad edict. praet. urbani libri; ad Vitellium libri[17]; responsor. l. (mažiausiai 2); de

---

[8] Jörs, Atejus 3, Pauly-Wissowo Realenzyklopädie.

[9] D. I, 2, 2, 47. Tac. ann. III, 70, 75.

[10] Ulp. D. XIX, 2, 13, 8.

[11] Ulp. D. XXXIII, 9, 3, 10.

[12] Ulp. D. IX, 2, 11 pr.

[13] Žiūr. vis dėlto past. 17.

[14] Pomp. D. I, 2, 2, 48. 50.

[15] Po SC. Neronianum. Gai. II, 218.

[16] Apie sistemą žiūr. Leist, Versuch einer Geschichte der römischen Rechtssysteme (1850) lent. I prie pusl. 44. Voigt., Aelius- und Sabinussystem, Abh. d. kgl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaft XVII (1879) pusl. 319 ir sek. Karlowa I pusl. 687 ir sek. Krüger pusl. 164 ir sek. Lenel, Palingenesia h. 1. Kipp, Krit. Vierteljahresschr. XXXIII (1891) pusl. 543 ir sek. Lenel, Das Sabinussystem, Festschr. f. Ihering, Straßb. pusl. 1 ir sek. Kipp, Gött. gelehrte Anzeigen 1895 pusl. 345 ir sek.

[17] Pasak Bremer, Jurisprud. Antehadriana II, 1 pusl. 275, ne Vitellijaus veikalo komentaras, bet tūlam Vitellijui pašvęstas veikalas. Šia prasme vienas di Marzo rašinys; pagrįstai prieš Baviera, Arch. giur. LXIII (1899) pusl. 154 ir sek. Schneider, Krit. Vierteljahresschr. XLIII (1901) pusl. 228.

[18] Ulp. D. XLVII, 10, 5, 8.

furtis l. sing.; assesorium[18] ir, atrodo, vienas lex Julia iudiciorum privatorum komentaras[19].

6. Minicijus, gal būt Sabino mokinys[20], komentuotas Julijano.

7. Kokcejus Nerva Senasis, pirmas prokulėnų vardu vėliau pakrikštytos mokyklos šefas, garsinamas kaip visos dievų ir žmonių teisės žinovas[21].

Jis buvo konsulu[22]. Nuo 24 m. po Kr. ėjo curator aquarum pareigas[23]. Jis buvo vienas patikimiausių Tiberijaus draugų[24], nusižudė, betgi, 33 m. po Kr., bijodamas blogo tos draugystės galo, draugystės, kuri jam buvo leidusi pamatyti visai iš arti valstybės negeroves[25].

8. Nerva, pirmojo sūnus, prokulėnas, praetor designatus 65 m.[26]. Pomponijus apie Nervą sūnų nepasako nieko tikra, bet, pasak Ulpijano, jis jau 17-os metų ar nedaug-ką vyresnis teikęs atsakymus[26]. Jis parašė „de usucapionibus libri".

9. Prokulo cituojamas Kartilijus[29].

10. Prokulas, kurio vardu pavadinta pati mokykla, Nervos Senojo įpėdinis[30].

Epistolar. l. (mažiausiai 11); ex posteriorib. Labeonis 1. (mažiausiai 3); gal būt iš čia paimtos paskirai paduodamos Labeono veikalams skirtos notae[31].

---

[19] Gell. XIV, 2, 1. Wlassak, Grünh. Zeitschr. XIX (1892) pusl. 705 ir sek.

[20] D. XII, 1, 22.

[21] Tac. annal. VI, 26: omnis divini humanique iuris sciens.

[22] Tac. ann. IV, 58. C. J. L. VI, 1539, 9005.

[23] Frontin. de aqu. 102.

[24] Pomp. D. I, 2, 2, 48. Tiberio Caesari familiarissimus. Tac. annal. VI, 26: continuus principi.

[25] Tac. ann. VI, 26: ferebant gnari cogitationum eius, quanto propius mala rei publicae viseret, ira et metu, dum integer, dum intemptatus, honestum finem voluisse.

[26] Tac. ann. XV, 72.

[27] D. I, 2, 2, 52: fuit eodem tempore.

[28] D. III, 1, 1, 3.

[29] D. XXVIII, 5, 70 (69).

[30] Pomp. D. I, 2, 2, 52.

[31] Pav. Ulp. D. III, 5, 9, 1.

11. A t i l i c i n a s, minimas greta Nervos ir Prokulo ir taip pat greta Sabino ir Kassijaus[32]. Jis yra prašęsis Prokulo patariamas[33].

12. F u l c i n i j u s P r i s k a s, minimas greta Melos ir Atilicino[34]. Jis daro išvadas iš vienos Labeono nuomonės[35]; cituojamas Neracijaus[36].

13. G. K a s s i j u s Longinas, pagal kurį sabinėnų mokykla vadinama savo antruoju — kassijėnų — vardu, ir kuris, greičiausiai, yra senesnis už jos pirmąjį vardą (aukšč. § 18), buvo pagal savo motiną Tuberono sūnaitis ir Servijaus Sulpicijaus prosūnaitis. Konsulas 30 m.[37], Azijos prokonsulas 40/41 m.[38], Sirijos vietininkas 49 m.[39]. Žmogus, turėjęs nepaprastą autoritetą[40].

Viešpataujant Neronui, apakęs Kassijus senato sprendimu buvo ištremtas į Sardiniją už tai, kad jis tarp savo protėvių paveikslų laikė ir Cezario užmušėjo Kassijaus paveikslą[41]; Vespasijano viešpatavimo metu jis buvo pašauktas atgal, tačiau netrukus po to mirė[42]. Jis parašė: i u r i s c i v i l i s l. (mažiausiai 10), apdorotas Javoleno, ir Vitellijui arba Sabino a d V i t e l l i u m skirtas n o t a e[43].

14. Kitas L o n g i n a s, prokulėnas ir Prokulo amžininkas, ne toks žymus kaip paskutinysis[44].

15. G n. A r u l e n a s C a e l i j u s S a b i n a s buvo Kassijaus įpėdinis sabinėnų mokyklos vadovavime; konsulas 69 m.[45]; Ves-

---

[32] Pav. Paul. D. II, 14, 27 pr. Ulp. D. IV, 8, 21, 9. Paul. D. XVII, 1, 45, 7. Ulp. D. XVII, 2, 52, 18.

[33] Proc. D. XXIII, 4, 17.

[34] Paul. D. XXV, 2, 3, 4. XXV, 2, 6 pr.

[35] Ulp. D. XXV, 1, 1, 3.

[36] D. XXXIX, 6, 43.

[37] Pomp. D. I, 2, 2, 51. C. J. L. X, 1233.

[38] Dio Cass. LIX, 29, 3.

[39] Tac. ann. XII, 11.

[40] Pomp. l. c.: plurimum in civitate auctoritatis habuit; Tac. ann. XII, 12: ceteros praeminebat peritia legum.

[41] Pomp. D. I, 2, 2, 51. 52. Tac. ann. XVI, 9. Suet. Nero 37.

[42] Pomp. D. I, 2, 2, 52.

[43] D. XXXIII, 7, 12, 27. Žiūr. dar J ö r s, Cassius 60, Pauly-Wissowo Realenzyklop.

[44] Pomp. D. I, 2, 2, 52.

[45] Tac. hist. I, 77.

pasijano metu labai įtakingas žmogus[46]. Ad. edict. aedil. cur.[47].

16. Ursejus Feroksas gyveno maždaug tuo pat metu kaip Kassijus ir Prokulas. Dažnai jis pasitenkina perteikdamas šių dviejų juristų nuomones vėlesnei kartai[48]. Julijanas apdorojo vieną jo veikalą (žem. 33).

17. Juvencijus Celsas Senasis buvo Pegaso įpėdinis[49].

18. Ulpijanas ir Paulius, paskutinis, galbūt vaduodamasis Plaucijum, mini tūlą Pakonijų[50]. Atrodo, betgi, kad vietoje jo čionai turėtų būti Pakuvijus. Ulpijanas ir Paulius, greičiausiai, turėjo galvoje Pakuvijų Labeoną (Žiūr. aukšč. pusl. 97).

19. Plaucijus sukūrė vieną vėlesniųjų dažnai doroti mėgiamą veikalą[51]. Jis gyveno tarp Kassijaus ir Prokulo, kuriuos jis cituoja, ir Javoleno, kuris jį patį aiškina.

20. G. Oktavijus Tidijus Tossijanas Javolenas Priskas, Caelijaus Sabino įpėdinis[52]; antroje pirmo šimtmečio pusėje ir antro šimtmečio pradžioje jam buvo patikėtos įvairios vietos (legijonų vado, Britanijos, Germaniae superioris, Sirijos, Afrikos vietininko)[53]; jis buvo Julijano mokytojas[54].

Gal tenorėdamas įdurti, Plinijus Jaunesnysis abejoja Javoleno dvasine sveikata; kaip ten bebūtų, šitai jam netrukdė eiti įvairias pareigas, dalyvauti pasitarimuose ir teikti responsa[55]. Javolenas parašė: epistolar. l. XIV, ex Cassio l. XV, ex

---

46 Pomp. D. I, 2, 2, 53.

47 Gell. IV, 2, 3.

48 Paul. D. VII, 4, 10, 5. Ulp. D. IX, 2, 27, 1. Baviera, Urseius Ferox, Estratto dalle Miscellanea... dedicata al Prof. A. Salinas. Palermo 1906.

49 Pomp. D. I, 2, 2, 53.

50 Ulp. D. XIII, 6, 1, 1. Paul. D. XXXVII, 12, 3 pr.

51 D. XXXIV, 2, 8. XXXV, 1, 43 pr.

52 Pomp. D. I, 2, 2, 53.

53 C. J. L. III, 2864. Dessau 1015. 1998. Héron de Villefosse, Comptes rendus des séances de l'Acad. des inscr. et belles lettres IV, 22 (1894) pusl. 228 ir sek. Kalb, Jahresbericht f. Altertumswissensch. LXXXIX (1896 II) pusl. 228 ir sek.

54 Šitai sako pats Julijanas, D. XL, 2, 5.

55 Plin. ep. VI, 15: Passennus Paulus... scribit elegos... ...Is cum recitaret, ita coepit dicere „Prisce iubes". Ad hoc Javolenus Priscus (aderat enim ut Paullo amicissimus) „ego vero non iubeo". Cogita, qui risus hominum, qui ioci. Est ominino Priscus dubiae sanitatis. Interest tamen officiis, adhibetur consiliis atque etiam ius civile publice respondet.

Plautio l. V, du Labeono posterioribus skirtus veikalus — Labeonis libri posteriorum ex Javoleno epitomati (mažiausiai 6 kn.) ir Javoleni libri ex posterioribus Labeonis (10 kn.). Neatrodo, kad šie abu veikalai būtų buvę vienas ir tas pats dalykas[56].

21. Pegasas, Prokulo įpėdinis, praefectus urbi Vespasijano viešpatavimo metu[57].

22. Afrikanas (37) cituoja Fufidijaus antrąją quaestionum knygą, kurioje remiamasi Atilicinu[58]. Ulpijanas vienoje vietoje nurodo, kad Atiliciną cituoja tūlas Aufidijus Chijus[59]. Galimas dalykas, kad paskutinysis ir yra ne kas kitas kaip tas pats Fufidijus[60].

23. Varijų Lukullą cituoja Aristonas (24)[61].

24. Ticijus Aristonas, Plinijaus Jaunesniojo draugas, labai paskutiniojo giriamas[62]; Trajano patarėjas[63], vertinamas kaip respondentas ir kaip advokatas[64].

Jis parašė notae, kurių objektą sudarė: Labeono posteriora, Sabino ad Vitellium ir, galbūt, Sabino libri iuris civilis; jam taip pat priklauso ir Kassijaus libris iuris civilis, decretis Frontianis (abejotino pobūdžio) skirtos notae.

25. Vivijanas rašė apie ediktinę teisę. Jį, remdamasis Celsu, cituoja Ulpijanas[65].

26. P. Juvencijus Celsas Titas Aufidijus Oenas Severijanas, sūnus paminėtojo 17 n. Po tėvo mirties vadovavo prokulė-

---

[56] Už tapatumą: Lenel, Palingenesia I col. 299 past. 4. Prieš: Karlowa I pusl. 698; Krüger pusl. 177 ir sek. Man nesinori tikėti, kad kompiliatoriai, kaip galvoja Lenelis, norėdami pasinaudoti Labeono vardo garsu, pirmąjį veikalą būtų dirbtinai sudarę iš antrojo.

[57] Pomp. D. I. 2, 2, 53.

[58] D. XXXIV, 2, 5.

[59] Fr. Vat. 77.

[60] Ir kaip Marcijalio V, 61, 10 (Domicijano viešpatavimo metu) minimas Aufidijus.

[61] D. XLI, 1, 19.

[62] Plin. ep. I, 22: Nihil enim est illo gravius, sanctius, doctius... quam peritus ille et privati iuris et publici! quantum rerum, quantum exemplorum, quantum antiquitatis tenet! Nihil est quod discere velis, quod ille docere non possit, cet.

[63] Pap. D. XXXVII, 12, 5.

[64] Plin. ep. I, 22, 6: Multos advocatione, plures consilio iuvat.

[65] D. IV, 8, 21, 11.

nų mokyklai[66], buvo pretorium 106 arba 107 m. m.[67], antrą kart konsulu 129 m.[68]; Adrijano patarėjas[69]. — Pagrindinis Celso veikalas yra jo digestorum l. XXXIX.

Be to, jis parašė: epistolar. l. (mažiausiai 11), commentarii (mažiausiai 7 kn.), questiones (mažiausiai 12 kn.)[70].

Celsas yra viena didžiausių romėnų teisės mokslo asmenybių, bet šiurkštus iki storžieviškumo[71].

---

[66] Pomp. D. I, 2, 2, 53.

[67] Plin. ep. VI, 5, 4. Ἰουουεντιός τις Κέλσος, dalyvavęs, pasak Dio 67, 13, 94 m. sąmokslc prieš Domicijaną, po to persekiotas ir tik klasta išgelbėtas, galėjo nebūti nė vienu dviejų juristų; o jei vienu jų buvo, lygiai taip pat galėjo būti tėvu kaip ir sūnumi. Gianturco, studi giuridici in onore di carlo Fadda pusl. 23 ir sek., greičiausiai teisingai tvirtina, kad Dijonas garsiam juristui pažymėti nebūtų pavartojęs paniekinančio τίς. Vietoje „Oeno" Džijanturkas siūlo „Oenijų".

[68] Būdamas antrą kartą konsulu, jis kartu su savo kolega pasiūlė SC. Iuventianum. D. V, 3, 20, 6, Diocl. C. J. VII, 9, 3, 1. Palyg. Pomp. l. c.

[69] Histor. Aug. Hadrian. 18, 1. Ar jam taikoma Iuvenal. VI, 245?

[70] Su Stella Maranca intorno ai frammenti di Celso, Roma 1915, palyg. Mitteis, Zeitschr. der Sav. — Stift. XXXVI (1915) pusl. 430 ir sek.

[71] D. XXVIII, 1, 27 tūlas Domicijus Labeonas kreipiasi į Celsą šitokiu klausimu: ar laikytinas liudininku (kurių turi būti septyni) tas, kuris pakviestas testamentui surašyti, testamentą surašęs, jį kartu su kitais pasirašo? Į tai Celsas atsako: non intellego quid sit de quo me consulueris aut valide stulta est interrogatio tua, plus enim quam ridiculum est dubitare, an aliquis iure testis adhibitus sit, quoniam idem et tabulas testamenti scripserit (Quaestio Domitiana, responsum Celsinum). Ir vis dėlto tas klausimas turėjo tvirtą pagrindą: ar nesudaro trūkumo ta aplinkybė, kad testamento surašytojas nebuvo įsakmiai pakviestas liudininku? Tikrovėje, aiškus dalykas, pakanka pakviesti ad testamentum; palyg. Ulp. D. XXVIII, 1, 21, 2. Klausimas dar galėjo turėti ir kitą pagrindą: ar faktas, kad testamento surašytojas pats turėjo paliudyti savo rašto tikrumą, nekliudo jam būti tinkamu testamento liudininku? Palyg. Hofmann, Kritische Studien (Wien 1885) pusl. 39 ir sek. Prieš šią galimybę, betgi, pagrįstai pasisako Appleton, Quaestio Domitiana, responsum Celsinum Mél. Girard. 1912 I pusl. 1 ir sek., nurodydamas, kad teisiniu požiūriu liudininkai tepatvirtina palikėjo pareiškimą, kad testamentinis raštas išreiškiąs jo paskutinę valią. Erman, P. Juventius Celsus und das Kammergericht, Grünh. Zeitschr. XXXI pusl. 569 ir sek. galvoja (pusl. 574), kad Celsas lygiai taip pat kaip ir mes, šių dienų juristai, supratęs testamentą esant niekingą, kadangi vienas liudininkas ne liudininko pareigoms buvęs kviestas; tačiau jis norėjęs išgelbėti testamentą ir tam tikslui suvaidinęs kvailį ir storžievį, apsimetęs neįžiūrįs tuo klausimu iškeliamo trūkumo ir visai nesu-

27. Neracijus Priskas stovėjo kartu su Celsu prokulėnų mokyklos priekyje[72], pasiekė konsulo garbės[73], buvo Trajano[74] ir Adrijano[75] patarėju. Jis yra, greičiausiai, tas pats L. Neracijus Priskas, kuris buvo prefektu aerarii Saturni, konsulu ir Pannonijos vietininku[76].

Jis parašė: regular. l. XV, responsor. l. III, epistolae (mažiausiai 4 kn.). Jam priklauso ir membranarum l. VII, šitaip pavadintos dėlto, kad jos surašytos pergamente[77]; jų turinys — dogmatiškai-kazuistiški aiškinimai. Ex Plautio libri, de nuptiis l. sing. —

28. Kampaną cituoja Valentas (30) ir Pomponijus (36)[78].

29. Oktaveną — taip pat[79]. Kaip atrodo, jis rašė SC. Juventianum jau išleidus[80].

30. Aburnijus Valentas minimas greta Tuscijano (31) ir Julijano (33) kaip Javoleno įpėdinis sabinėnų mokyklos vadovavime[81]. De fideicommissis l. VII[82].

31. Tuscijanas, žiūr. Valentas (30).

32. Julijano cituojamas Valerijus Severas[83].

---

prantąs paties klausimo. Šitam man nesinori tikėti. Ir Kalb, Jahresbericht über d. Fortsch. d. klass. Altertumswissensch. CXXXIV (1907) pusl. 56 ir sek. atmeta Ermano aiškinime šią vietą.

72/73 Pomp. D. I, 2, 2, 53.

74 Pap. D. XXXVII, 12, 5.

75 Hist. Aug. Hadrian. 18, 1.

76 C. I. L. IX, 2454/5 (Dessau 1033. 1034).

77 Palyg. Martial. XIV, 184. 186. 190. 192.

78 Valens D. XXXVIII, 1, 57. Pomp. D. XL, 5, 34, 1.

79 Valens D. XXXVI, 1, 69 (67) pr. Pomp. D. XIX, 1, 55.

80 Žiūr. Ulp. D. V, 3, 18 pr.

81 Pomp. D. I, 2, 2, 53. Fitting, Alter pusl. 33 ir sek. Gal būt jis yra tas L. Fulvius c. f. Aburnius Valens, kuris užrašuose minimas kaip pontifex, praefectus urbis feriarum Latinarum antrojo Adrijano konsulavimo metu (118 m.), tresvir auro argento flando feriundo, quaestor Augusti, tribunus plebis designatus, žiūr. Dessau 1051. Šituo atveju, betgi, jis negali būti kartu ir tuo Salvijum Valentu, kurį Hist. Aug. Pius XII, 1 mini kaip Antonino Pijaus patarėją. Kad čionai Salvio Valente arba Salvio Juliano reiktų skaityti Aburnio Valente (žiūr. Peterio pastabą), sprendžiant iš D. XLVIII, 2, 7, 2, atrodo labai neįtikima (Fitting, nur. veik.). De Francisci, Rendic. del R. Istituto Lombardo, Eil. II tom. XLI (1809) pusl. 442 ir sek..

82 Valens libro VII. actionum D. XXXVI yra, greičiausiai, per klaidą įsibrovęs vietoje Venulejaus.

83 D. III, 5, 29 (30).

33. L.[84] Oktavijus Kornelijus Salvijus Julijanas Aemilijanas[85] vadovavo sabinėnų teisės mokyklai sykiu su Valentu (30) ir Tuscijanu (31)[86]. Jo gyvenimą netikėta šviesa nušviečia 1899 m. Afrikoje, jo tėviškės — Adrumento — apylinkėse, rastas to miesto jo garbei pastatytos stovylos užrašas[88]. Julijanas buvo decemvir litibus iudicandis, quaestor Augusti Adrijano viešpatavimo metu (už šias pareigas dėl savo didelio mokytumo Julijanas gavo dvigubą atlyginimą), Adrijano patarėjas[89], liaudies tribūnas, pretorius[90], praefectus aerarii Saturni ir aerarii militaris, konsulas[91] (148 m. po Kr.)[92], dievais tapusių imperatorių Adrijano ir Antonino Pijaus kunigas, curator aedium sacrarum[93], Žemosios Germanijos vietininkas prie Antonino Pijaus[94], Hispaniae citerioris vietininkas prie M. Aurelijaus ir L. Vero ir, pagaliau, Afrikos prokonsulas. Pasak tradicijos, Julijanas buvo imperatoriaus Didijaus Julijano senolis ar prosenolis, ir, pasak šio imperatoriaus biografijos, — vėliau dar kartą konsulas ir prae-

---

[84] Šitaip tuojau paminėsimas užrašas. Viename aigiptiškame papire, kuriame apie Julijaną kalbama kaip apie konsulą, pirmas jo vardas pažymėtas raide P.; kitose to paties papiro vietose ta raidė parašyta neaiškiai: ją galima skaityti kaip P., bet taip pat ir kaip C. Girard, Nouv. Rev. Hist. XXX pusl. 494 ir sek. Kalb, Jahresbar. CXXXIV pusl. 59 ir sek., 119 Fitting, pusl. 22 past.

[85] Buhl, Salvius Julianus, tom. I (Heidelb. 1886). Mommsen, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXIII (1902) pusl. 54 ir sek. Kornemann, Klio 1906 pusl. 278 ir sek. Fitting, Alter pusl. 21 ir sek.

[86] Pomp. D. I, 2, 2, 53.

[87] Hist. Aug. Did. Jul. 1.

[88] Mommsen, nur. veik pusl. 54. Dessau 8973. Jis skamba šitaip (išaiškinus sutrumpinimus): L. Octavio Cornelio P. F. Salvio Juliano Aemiliano, decemviro, quaestori imperatoris Hadriani, cui divus Hadrianus soli salarium quaesturae duplicavit propter insignem doctrinam, tribuno plebis, praetori, praefecto aerarii Saturni, item militaris, consuli, pontifici, sodali Hadrianali, sodali Antoniniano, curatori aedium sacrarum, legato imperatoris Antonini Augusti Pii Germaniae inferioris, legato imperatoris Antonini Augusti et Veri Augusti Hispaniae citerioris, Proconsuli provinciae Africae, patrono, decreto decurionum pecunia publica.

[89] Hist. Aug. Hadrian. 18, 1; past. 88 pad. užrašas šito nemini.

[90] [91] Žiūr. ir Jul. D. XL, 2, 5.

[92] Mommsen, nur. veik. pusl. 57.

[93] Žiūr. taip pat C. J. L. VI, 855.

[94] Žiūr. dar Mommsen pusl. 58 past. 4.

[95] Hist. Aug. Did. Jul. I.

fectus urbi; šios žinios vertė yra, betgi, abejotina[96]. Julijanas mirė divorum fratrum (M. Aurelijaus ir L. Vero) viešpatavimo metu[97]. Teisinį išsilavinimą jam davė Javolenas (20)[98]. Jis yra garsusis pretoriaus edikto redaktorius (aukšč. § 10, past. 24 ir sek.), visai teisingai tiek jo bendralaikių, tiek vėlesniųjų laikytas didžiausioje pagarboje. Svarbiausias jo kūrinys yra digestorum libri XC. Naujesni tyrinėjimai susilpnino iki šiol vyravusį įsitikinimą, kad tos digestos parašytos Adrijano ir Antonino Pijaus viešpatavimo metu ir kad jos pradėtos rašyti prieš 129 m.[99]. Jokiu būdu, betgi, dar nėra įrodyta, kad digestorum libri XC ištisai priklauso Antonino Pijaus laikotarpiui[100].

---

[96] Mommsen, nur. veik. pusl. 59 ir sek.

[97] Gai. II, 280 (divorum fratrum viešpatavimo metu) sako: scio tamen Juliano placuisse... quam sententiam et his temporibus magis obtinere video. Šitai turėjo būti buvę parašyta gerokai po Julijano mirties. Pasak užrašo, Julijanas po 161 m. buvęs dar du kartu provincijų vietininku. Iš to reikia padaryti išvadą, kad Gajaus žodžiai nebuvo parašyti 161 m. arba tuoj po jų. Fitting, Programm pusl. 7 ir Mommsen, nur. veik., iškelia aikštėn vieną divorum fratrum reskriptą (D. XXXVII, 14, 17), kuriame imperatorių pasakyta: sed et Salvi Juliani amici nostri clarissimi viri hanc sententiam fuisse. Žiūr. dabar Fitting, Alter pusl. 23 past. g., pusl. X.

[98] Jul. D. XL, 2, 5.

[99] Kadangi galvota Julijaną D. V, 3, 33, 1 (turbūt libro VI) ir D. V, 3, 31 pr. (libro VI) dar nežinojus apie SC. Juventianum. Fitting, Alter pusl. 25 ir sek. Girard, Nouv. Rev. hist. XXXIV (1910) pusl. 5 ir sek. (palyg. aukšč. § 10[24]).

[100] Appleton, La date des digesta Juliani, Nouv. Rev. hist. XXXIV (1910 m.) pusl. 731 ir sek., XXXV pusl. 593 ir sek. (su pirmuoju straipsniu esmėje sutinka Rabel, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXXII (1911) pusl. 412 ir sek.) dėl žemiau išdėstytų priežasčių galvoja, kad Julijanas visas digestas yra parašęs Antonino Pijaus viešpatavimo metu. Pasak tradicijos, Julijanas 64. knygoje paduoda vieną Antonino Pijaus reskriptą (D. IV, 2, 18). Ši vieta, betgi, pagal ne taip jau labai neįtikimą Appletono teigimą priklauso 4-ai knygai (apie actio quod metus sausa) (XXXIV 480 ir sek., XXXV, 610 ir sek.). O tai, kad Julijanas 5-oje knygoje nežino apie SC. Juventianum (129 m.), Appletonui vis dėlto pasisekė parodyti kaip labai netikrą dalyką (747 ir sek.). Taigi nėra aiškaus pagrindo atmesti nuomonei, kad visas Julijano kūrinys parašytas prie Antonino Pijaus. Pomponijus savo knygose ad Sabinum Celsui cituoti naudojasi žodžiais „aiebat, putabat" (palyg. žem. § 20[5]). Iš šito Appletonas visai teisingai išveda, kad, kai Pomponijus šitaip rašė, Celsas, kuris 129 m. pasiūlė SC. Juventianum, jau buvo miręs. Bet Pomponijaus knygos ad Sabinum, Appletono nuomone,

Kiti Julijano veikalai yra: ad Urseium l. IV, ad Minicium libri[101], de ambiguitatibus l. sing. (apie neaiškių valios pareiškimų aiškinimą).

34. Seks. Pedijus, gyvenęs maždaug tuo pačiu metu kaip ir Julijanas[102], parašė: ad edict. praetoris ir aedil. cur. (daugiau kaip 25 kn.), de stipulationibus libri.

---

parašytos prieš Julijano digestas; iš to išplaukia, kad ir šios paskutiniosios parašytos po Celso mirties. Yra tikra, kad ne Pomponijus cituoja Julijaną, bet Julijanas Pomponijų. Jei šitai pakankamai įrodo, kad visos Julijano digestos parašytos vėliau nei Pomponijaus knygos ad Sabinum, tai iš to mažų mažiausiai išplaukia, kad Julijano digestos negalėjo būti pradėtos rašyti prieš 129-uosius metus. Bet tai laiko santykis tarp Pomponijaus ir Julijano nėra jau toks tikras, nes Julijanas tecituoja Pomponijų vos 35-je savo digestų knygoje, ir, kaip ši citata, galimas dalykas, buvo ne vienintėlė Julijano paimta iš Pomponijaus, lygiai taip pat yra galima ir tai, kad Pomponijaus iš Julijano paimtos citatos yra žuvusios. Į kitus Appletono argumentus, mano nuomone, nėra ko kreipti ypatingo dėmesio. Jei Julijanas 42-je knygoje (D. 40, 2, 5) mini savo konsulavimą (148 m.), tai iš to dar juk labai sunku išvesti, kad jis savo digestas tegalėjo pradėti rašyti daugiausia 10 m. prieš tai (780 palyg. 735 ir sek.); lygiai taip pat nėra tikra ir tai, kad Julijanas savo svarbiausio veikalo nepradėjo rašyti dar tebebūdamas jaunas 25 m. žmogus (pusl. 738 ir sek.); nėra, pagaliau, nesugriaunamai įrodyta, kad Julijanui, kai jis buvo kvestorium, Adrijano nebuvo pavesta edikto redakcija (740 ir sek.) (kad digestos parašytos ediktą jau išleidus, yra tikras dalykas). Julijanui juk nebuvo pavesta ediktą išleisti; jo prievolė tebuvo suredaguoti senatuskonsulto tekstą (palyg. aukšč. § 10 pusl. 53). Užrašas (aukšč. past. 38) mums sako, kad Julijanas kaip kvestorius buvo ypatingai išaukštintas propter insignem doctrinam; taigi labai galimas dalykas, kad ir jo nuveikti darbai buvo tikrai dideli. O nepaminėti Marcijano D. XXXVIII, 2, 22 paduodamo Adrijano reskripto, Julijanas galėjo ir rašydamas jau po Adrijano mirties (Appleton, XXXVI, 593).

[101] Riccobono, Bull. dell'Istituto di Dir. Rom. VII (1894), pusl. 225 ir sek. VIII (1895) pusl. 169 ir sek.

[102] Nežiūrint Lenelio prieštaravimo (Paling. II col. 1 nota 1), mums su Krügeriu pusl. 190, pažvelgus į Paul. D. IV, 8, 32, 16, atrodo, tikra, kad ediktą Pedijus aiškino vėliau nei ten paduodamas Julijanas. Dėl tų pat priežasčių Pedijų reikia statyti prieš Pomponijų (Ulp. D. IV, 3, 1, 4). Girard, Nouv. Rev. hist. XXVIII pusl. 158 ir sek., ir žem. § 33 past. 7 pad. raštas iškelia mintį, kad Pedijus gyvenęs vėliausiai Domicijano viešpatavimo metu, nes Valerijus Probas (žiūr. žem. § 33) jį, esą, pažinęs. Tiesa, Einzydelio pastabų rinkinyje užtinkame „S. P. M." — Sexti Pedii Medivani. Huschke čionai skaito „Medmani", kilusio iš Medmos Bruttijoje. Tačiau Einzydelio pastabų rinkinys mums težinomas iš vieno dešimto amžiaus rankraščio, ir nieko kita nėra taip tikra, kaip tai, kad

35. Paktumejus Klemensas buvo konsulas 138 m., o ir be to ėjo įvairių pareigų; turėjo ius respondendi (iuris consultus)[103]. Jį cituoja Pomponijus[104], nors kaip juristas jis ir nėra plačiau žinomas.

§ 20. Juristai nuo Pomponijaus iki Marcello.

36. Seks. Pomponijus*, sabinėnas[1], rašė Adrijano viešpatavimo metu[2] ir vėliau — iki divorum fratrum laikmečio[3]; tai buvo darbštus literatūros dorotojas. Iš jo liber singularis enchiridii, parašytos prie Adrijano[4], yra kilusi svarbi, bet, deja, smarkiai apgadinta, romėnų teisės istorijos apžvalga, paduodama D. I, 2, 2. Šiuo veikalu ne sykį naudojausi ir aš šitoje knygoje. Greta šios knygos reikia paminėti enchiridii libri II. Be to, Adrijano viešpatavimo metu[5], bet Julijanui ediktą jau suredagavus[6], Pomponijus dar parašė ad Sabinum l.

---

paduoti žodžiai priklauso Probui. Probo „dažnai vartojamų įprastų sutrumpinimų aiškinimuose" šios pastabos paaiškinimo visai nėra. Šitai jau buvo pastebėjęs Kalb, Jahresbericht CXXXIX pusl. 61. Jis, betgi, galvojo, kad raidės „S. P. M." rankraštyje klaidingai išaiškintos.

[103] C. I. L. VIII, 7059. = Dessau 1067: decemvir stilitibus iudicandis, quaestor, vieno Achajos prokonsulo legatas, tribunus plebis, fecijalas, Adrijano legatas ad rationes civitatium Syriae putandas, Kilikijos vietininkas Adrijano ir Antonino Pijaus viešpatavimo metu, konsulas (apie 158 m.), po to vėl vieno Afrikos prokonsulo legatas, iuris consultus, keturių kolonijų patronas.

[104] D. XL, 7, 21, 1.

* Fitting, Alter pusl. 33 ir sek.

[1] Tikrai šito mes vis dėlto nežinome. Būtų didelio pagrindo galvoti, kad Pomp. D. XLV, 3, 39 posakį „Gajus noster" taiko G. Kasijui, žymiajam kassijėnų mokyklos šefui ir kad tuo būdu šitai mokyklai jis priskiria ir save patį, jei nuomonė (Lenel, Paling. II col. 72 nota 4, Seckel ir Kübler, jų Gajaus leidinio prakalba, pusl. III), kad šią vietą bus iterpę Justinijano kompiliatoriai, kurie turėjo galvoje jų mylimą Gajų (38), neatrodytų dar daugiau pagrįsta. Prieš tai, žinoma, Kalb, Jahresber. CXXXIV (1907) pusl. 65; Fitting pusl. 52.

[2] Pomp. D. I, 2, 2, 49 žodžiai: „Optimus princeps Hadrianus" parodo, kad imperatorius tuo metu dar tebebuvo gyvas (ne divus!).

[3] Divus Antoninus, Pomp. l. sexto epistolar. et variar. lectionum D. L, 12, 14 reiškia Antoniną Pijų.

[4] Žiūr. past. 2.

[5] Trajanas vadinasi divus D. XLVIII, 22, 1. Celsas cituojamas žodžiais „aiebat, putabat" (D. XIII 6, 13 § 2, XVIII 5, 1, XXI 2, 29 pr.), taigi jau buvo miręs. Julijanas necituojamas; užtat jis pats XXXV-je savo digestų knygoje paduoda vieną Pomponijaus 5-je knygoje ad Sab. pareikštą mintį

XXXV arba XXXVI, Adrijanui mirus[7] — ad Q. Mucium l. XXXIX, taip pat po Adrijano mirties, o gal net ir po Antonino Pijaus[8] — ex Plautio l. VII, prie Pijaus ar po jo[9] — epistolar l. XX; toliau, jis dar parašė 81-ą pretoriaus ir edilų edikto komentaro knygą, kurios sudarė ne ką daugiau kaip pusę užsimoto veikalo, mažiausiai 41-ą variarum lectionum l.,regular. l. sing., de senatus consultis l. V, mažiausiai 8 kn. de stipulationib., de fideicommiss. l. V.

37. Seks. Caecilijus Afrikanas[10], Julijano mokinys, žinomas savo raštų minties sunkumu. Jo 9-as Quaestionum knygas didžia dalimi sudaro Julijano sprendimai ir kritiškos jų pastabos. Vienoje vietoje minimos ir mažiausiai 10 knygų apimančios Afrikano epistolae[11].

38. Gajus[12], gimęs vėliausiai Adrijano viešpatavimo metu[13], ėmė rašyti prie Antonino Pijaus[14] ir rašė mažų mažiausiai

---

Iš to, betgi, mes negalime neginčyjamai išvesti, kad visos Julijano digestos buvo parašytos prieš Pomp. ad Sabinum (palyg. § 19 past. 100). Fitting, pusl. X, Vat. fr. 87. 88. D. VII, 2, 8, VII, 8, 4, 1. VII, 8, 7, 8. 1.

[6] Fitting, Alter pusl. 35 (Pomp. l. IV ad. Sab. D. XXXVIII 6, 5, pr. žino apie nova clausula Juliani de coniungendis cum emancipato liberis eius).

[7] Pomp. D. VII, 8, 22.

[8] D. XL, 7, 21 mini Antoniną Pijų viešpataujančiu imperatorium, tačiau tuo tepakartojami Paktumejaus Klemenso žodžiai. Taigi šią vietą Pomponijus galėjo parašyti ir po Pijaus mirties. Karlowa I pusl. 717.

[9] Ulp. D. II, 8, 7 pr. Fitting, Alter pusl. 41.

[10] Ulp. D. XXV, 3, 3, 4. — Jörs, Caecilius 29, Pauly - Wissowa. Fitting, Alter pusl. 31 ir sek.

[11] Ulp. D. XXX, 39 pr.. Ar čia viskas tvarkoje? Vis dėlto pulte puola į akis faktus, kad, tuo tarpu kai visais kitais atvejais Afrikanas tėra Julijano pažiūrų pranešėjas, šį vienintėlį kartą iškyla aikštėn visai nežinomas Afrikano veikalas, kuriuo esą naudojęsis Julijanas. Nes juk Karlowos I pusl. 714 aiškinimas — Africanus apud Julianum quaerit — Afrikanas praneša vieną Julijano nuomonę ir prie jos prijungia klausimą — mano nuomone, yra nepriimtinas.

[12] Kübler, Gajus, Pauly-Wissowa, Hermann Kroll, Zur Gajusfrage, Münstersche Diss. 1917, kurią, vis dėlto, pranešėjai Ermanas ir Krügeris nurodo esmėje esant jų minčių pakartojimu.

[13] Gai. D. XXXIV, 5, 7 šitai, žinoma, teįrodo tuo atveju, kai „nostra aetate" aiškinami pažodžiui: kad tuos žodžius, betgi, būtinai reikia taip aiškinti, nėra tikra. Žinoma, tas vyras, kuris apie 161 m. po Kr. parašė savo „Institucijas" ir kuris jau anksčiau buvo parašęs „ad Q. Mucium" ir „ad edictum" veikalas (Gai. I, 188), savo jaunyste bus, greičiausiai, siekęs Adrijano viešpatavimo laikų.

[14] Žiūr. žem. past. 27. 31 ir sek.

iki 178-ų metų, kadangi tais metais priimtas SC. Orphitianum jam žinomas[15]. Bendralaikiai ir vėlesnieji klasikai jo necituoja[16], apie jo atsakymus žinių nėra. Galimas dalykas, kad jis buvo tik mokytojas ir rašytojas ir neturėjo ius respondendi. Vėlesniais laikais jo vardas vis dėlto labai išgarsėjo[17].

Jo ypatingą laikyseną buvo mėginta aiškinti tuo, kad jis neva buvęs „provinciniu juristu", gyvenęs vienoje rytų provincijoje ir joje mokytojavęs, ar kad vis dėlto jis dirbęs Romoje vienoje provincijalams skirtoje teisės mokykloje[18]. Kaip į tų teigimų pagrindą nurodomą į faktą, kad Gajus aiškina pronvincinį ediktą ir kad savo „Institucijose" jis skiria vietos provincijų — ir dar rytinių — teisės santykiams. Bet kadangi jis yra uolus sabinėnas, tai ir savo teisinį išsilavinimą tikriausiai jis bus įgijęs sabinėnų mokykloje, Romoje. Galimas net dalykas, kad jis Romoje buvo mokytoju; provincijų tautinės teisės jo „Institucijose" tepaliečiamos vietomis ir tik tam, kad su jomis palyginti romėnų teisiniai institutai įgautų daugiau ryškumo[19]. Nesimato,

---

15 Žiūr. žem. past. 24. 25.

16 Kitas klausimas, ar juo naudojosi. Ulpijano l. sing. regularum labai primena Gajų. Kalb, Roms Juristen pusl. 77, šitai mėgina paaiškinti šaltinių, kuriais abu juristai naudojosi, tapatumu, bet vis dėlto lygiai taip pat Ulpijanas galėjo ir naudotis Gajumi, kuris, žinoma, mus pasiekusioje Ulpijano knygos redakcijoje visai neminimas. Palyg. Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht pusl. 147 past. 4; Grupe, Zeitschrift d. Sav. — Stift. XX (1899) pusl. 90 ir sek. Prieš, aišku, vėl Kalb, Jahresbericht f. Altertumswiss. CIX (1901 II) pusl. 38 ir sek.; Kroll, Erman ir Krüger (aukšč. past. 12) pusl. 14 ir sek.

17 Žiūr. žem. § 23. 26.

18 Mommsen, Jahrb. des gem. R. III (1859) pusl. 1 ir sek. galvoja Gajų gyvenus Azijos provincijoje. Žiūr. toliau Bremer, Rechtslehrer und Rechtschulen pusl. 77 ir sek.; Kuntze, Der Provinzialjurist Gajus wissenschaftlich abgeschätzt. Leipziger Programm 1883; Kalb, Roms Juristen pusl. 73 ir sek. Jahresbericht für d. Altertumswissenschaft LXXXIX (1896) pusl. 231. 233; Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht pusl. 147. Kad Gajus gyveno Romoje, bet dirbo provincijalams skirtoje mokykloje, pirmas ėmė tvirtinti Karlowa, I pusl. 722. Neatrodo, betgi, įtikima, kad tokių mokyklų išviso būtų buvę. Žiūr. taip pat Seckel ir Kübler (past. 1) pusl. III ir sek. Kübler, str. apie Gajų, skait. III Lenel, Holz. Enz. pusl. 364 past. 5. — Kniep, Der Rechtsgelehrte Gajus und die Ediktskommentare, Jena 1911 Gajų nuskiria į Bizantiją. Prieš žiūr. Fehr, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. 390 ir sek. Aukšč., past. 12, paduotoje disertacijoje teigiama, nors ir su rezervais, kad Gajų būtų tiksliausia laikyti graikiškoje imperijos dalyje gyvenusiu romėnu.

19 I, 55 tėviškoji galia: keltų teisė. I, 193, moterų globa: bitinų teisė.

kad jis būtų rimtai derinęsis prie provincijalų reikalavimų. Provincinio edikto komentaras, skirtas vietininkams ir kitiems turintiems teisinės galios provincijoje asmenims, galėjo būti parašytas ir Romoje[20].

Dar mėginama ir kitu būdu išaiškinti Gajaus asmenį supančią mįslę: visi raštai, kurių autorium nurodomas Gajus, yra ne kas kita kaip pirmykščiai G. Kassijaus veikalai, tūlo nežinomojo apdoroti 161 m. Tik jų autorius šį kartą pavadintas savo senuoju vardu[21]. Ši hipotezė, kurios, kaip ir daugelio kitų, negalima griežtai atmesti, atrodo labai neįtikima. Garsusis Kassijus klasikų sistematingai cituojamas Kassijum arba G. Kassijum, ir tik išimtinais atsitikimais Gajum[22]. Jo mokykla vadinosi kassijėnų, o ne gajėnų, vardu. Taigi būtų buvę keista, jei naujasis jo veikalų leidėjas jų autorium būtų nurodęs ne Kassijų, o Gajų. Be to, Gajaus „Institucijose" ir kituose jo raštuose[23] Kassijus dažnai cituojamas kaip knygai svetimas asmuo, būtent, kaip Kassijus. Žinoma, tam tikromis aplinkybėmis apdorotojas šitaip pasielgti galėjo. Bet kodėl gi jam tekste nuolat minėti ne tą vardą, kurį jis neva užsirašęs ant knygų viršelio? Gajaus edikto komentaras remiasi Adrijano—Julijano ediktu; po šito sunku betikėti, kad minėtasis komentaras būtų G. Kassijaus veikalo perdirbimas, nors tai ir nėra negalimas dalykas. Dvi digestų vietos[24] rodo Gajų rašius ad SC. Tertullianum (prie Adrijano) ir ad SC. Orphitianum (178 m. po Kr.); šitų veikalų autorium Kassijus

---

[20] Palyg. Krüger pusl. 212. Wlassak, Römische Prozessgesetze II. Leipzig 1891 pusl. 224 ir sek.

[12] Žiūr. Kalb, Jahresber. für Altertumswiss. LXXXIX (1896) pusl. 231. 232. CIX (1901 II) pusl. 40. Šia prasme ir tegalima ginčytis. Atrodo, betgi, kad Kalb, Jahresbericht CXXXIV (1907) pusl. 65 ir sek., savo nuomonei apginti nebenori atsikirsti mūsų tekste pareikštiems priekaištams, kurie jau ir antroje laidoje buvo lygiai tie patys. Longinescu, Gajus der Rechtsgelehrte (Berl. Diss.) 1896, tvirtina, kad Gajus ir G. Kassijus yra tas pats asmuo (pusl. 62 ir sek.). Į šį tvirtinimą negalima rimtai žiūrėti Žiūr. Herzen, Die Identität der Gajus, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XX (1899) pusl. 211.

[22] Šitaip kartais Javolenas ex Cassio, pav. D. XLVI, 3, 78, Julijanas ad Urseium Ferocem. D. XXIV, 3, 59. — Pomp. D. XLV, 3, 39 Gaius noster yra labai įtartina interpoliacija. Lenel, Palingen. II col. 72 nota 4.

[23] Ad ed. prov. D. II, 1, 11 pr. IX, 4, 15. XIII, 3, 4. XVI, 3, 14, 1. XVIII, 1, 35, 5, de manumiss. D. XL, 4, 57, de verb. obl. D. XLV, 3, 28, 4.

[24] D. XXXVIII, 17, 8. 9.

jau jokiu būdu negalėjo būti. Šitai tik todėl nėra lemiamas įrodymas, kad abiejų vietų parašai nėra absoliučiai tikri[25]. Iš kur, pagaliau, neišaiškinamas perdorotojo bevardiškumas? Juk jis pirmykščiam veikalui turėjo pridėti daug nauja. Kodėl jis nė vienoje vietoje nepasako savo vardo, kaip daugelis romėnų juristų, perdirbančių kitų rašytus veikalus? Taigi galvokime ir toliau, kad Gajumi vadinasi vienas antrojo šimtmečio juristas[26].

Gajus nežibėjo intelektu, bet jis buvo puikus savo stiliaus lengvumu ir suprantamumu. Jo institutionum commentarii quattuor, parašyti apie 161 m. po Kr., yra vienintėlis klasikinio juristo veikalas, išlikęs beveik ištisas iki mūsų dienų. Šis veikalas buvo pradėtas rašyti prie Antonino Pijaus[27] ir baigtas divis fratribus jau užkopus į sostą[28]. Kad šis jo veikalas buvęs ne kas kita kaip profesoriaus užrašai, studentams skirtos paskaitos, pasiremdamas tų užrašų stilium, mėgino įrodyti Dernburgas[29]. Tačiau nudailinto rašinio forma sako jį greičiau buvus skirtą teisinei literatūrai apskritai[30]. Neskaitant „Institu-

---

[25] Pradžioje eina (D. XXXVIII, 17, 7) Paul. ad SC. Tertull. et Orphit. Po to sakoma, kad ir fr. 8 ir fr. 9 priklausą Pauliui. Bet Bas. XLV, 1, 33 = D. XXXVIII, 17, 18 taip pat mini Gajų; taigi sugadinimas turėtų būti labai senas.

[26] Šios srities naujybė yra Samterio hipotezė, Deutsche Juristenzeitung XIII (1908) sk. 1383 ir sek: „Gajus" esanti vienos moters-literatės slapyvardė. Šis tvirtinimas taip silpnai pagrįstas, kad į jį negalima rimtai žiūrėti. Gai. D. 35, 1, 63 § 1: immo si verum amamus (jei mes mylime tiesą) nieko nesako apie „švelnius jausmus", kurių šiuose žodžiuose ieško Samteris.

[27] Gai. II, 151a.

[28] Gai. II, 195.

[29] Dernburg, Die Institutionen des Gajus, ein Kollegienheft aus dem Jahre 161 n. Chr. Geb. Halle 1869. — Pastabos apie Gajaus institucijų dėstymo formą (Klausimai be atsakymų), Samter dėl Gai. II, 82, Zeitchr. der Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 157 ir sek.

[30] Kad Gajus naudojosi senesniąja literatūra, yra visai natūralus dalykas. Šitai aiškiai matyti iš jo citatų; bet ir ten, kur Gajus jokių citatų neduoda, jis bus dažnokai rėmęsis senesniaisiais raštais. Tai antikinėje literatūroje nėra naujiena. Bet vis dėlto reikia labai abejoti, ar tai eina taip toli, kad būtų galima pasakyti Gajų teperdorojus seną tekstą. Šią nuomonę gina Kniep, Vacua possessio I (1885) pusl. 461 ir sek. Praescriptio und Pactum (Jena 1891) pusl. 14 ir sek. Der Besitz der BGB. gegenübergestellt dem römischen und gemeinen Recht (Jena 1900) pusl. 26 ir sek. Kalb, Jahresbericht für Altertumswissenschaft LXXXIX (1896 II) pusl. 231 ir sek. CIX. (1901 II) pusl. 40, palyg. taip pat to paties, Roms Juristen pusl. 83 ir sek. Past. 18 paduotame veikale ir savo komentare

cijų", Gajus dar parašė šiuos veikalus: ex Q. Mucio libri (Pijaus viešpatavimo metu)[31], ad edict. provinciale l. XXXII, kurių dvi paskutinės skirtos edilo ediktui, ad edict. urbicum, kurio Justinijano laikus tepasiekė 10 knygų[32]. Mažų mažiausiai vienas šių ediktų komentarų, greičiausiai skirtasis miesto ediktui, buvo parašytas prieš „Institucijas"[33]. Po Pijaus mirties baigti rašyti šie veikalai: ad leg. Juliam et Papiam l. XV[34] ir fideicommissor. l. II[35], ad SC. Orphitian. l. sing. (anksčiausiai 178 m.). Kiti jo veikalai: ad leg. XII tabular. l. VI, rerum cottidianarum l. VII, kasdieniams reikalams skirtų teisės normų rinkinys, greičiausiai vėliau tepavadintas „aurea", nes pačiam autoriui juk būtų buvę nepatogu savo kūrinį pavadinti „auksine knyga", regular. l. III ir l. sing., de manumi ssionib. l. III, de verborum obligationib. l. III, de formula hypothecaria l. sing., ad SC. Tertullianum l. sing., de tacitis fideicommissis l. sing., de casibus lib. sing., dotalicion. l. sing., ad leg. Glitiam(?) l. sing.

39. Terencijaus Klemenso (40) cituojamas Servilijus[36].

40. Julijano mokinys[37] Terencijus Klemensas parašė ad leg. Jul. et Pap. l. XX.

(§ 22[3]) Kniepas naudojasi ir po — gajiniais priedais. Kitas klausimas: ar Gajaus sistema (ius quod pertinet ad personas, ad res, ad actiones) yra jo paties atrasta? Affolter, Das römische Institutionensystem Einleit. Thl. Berl. 1897 (palyg. Binder, Krit. Vierteljahrschr. XLIV (1903) pusl. 339 ir sek.), šios sistemos kūrėju laiko Kv. Mucijų Scaevolą. Vis dėlto labai galimas dalykas, kad Gajus prisitaikė jau sukurtai sistemai. Juk mūsų vadovėlių sistemos taip pat paveldėtinės; tačiau mes labiau nei senesnieji kreipiame dėmesio į turinio, kuris į tos sistemos rėmus įterpiamas, savaimingumą.

[31] Gai I, 188.

[32] Ad edictum urbicum τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα (Index Florent.).

[33] Gai I, 188. Balog, Das Alter der Ediktskommentare des Gajus, Hannover 1914, gal ne be pagrindo šią vietą priskiria miestinio edikto komentarui. — Apie provincinio edikto komentarą žiūr. v. Velsen, Zeitschr. d. Sav. — Stift. XXI (1900) pusl. 73 ir sek. (palyg. aukšč. § 10[15]), prieš Kalb, Jahresber. f. Altertumswiss. CIX (1901 II) pusl. 42 ir sek. Palyg. taip pat Kniep (past. 18).

[34] Gai. D. XXXI, 56.

[35] Gai. D. XXXV, 1, 90. XXXII, 96.

[36] D.XXXVII, 14, 10.

[37] Ter. Clem. D. XXVIII, 6, 6: Julianus nostr. Palyg. Fitting, Alter pusl. 44.

41. Vindijus Veras, konsulas 138 m., Pijaus patarėjas[38]; jis kreipiasi į Julijaną[39] patarimo ir yra cituojamas Maecijano[40].

42. Junijus Mauricijanas, gyvenęs Antonino Pijaus viešpatavimo metu[41], parašė ad legem Juliam et Papiam l. VI. Pasak parašo, iš vieno jo veikalo — de poenis — esanti kilusi viena digestų vieta[42]; Index Florentinus (§ 28), betgi, šito veikalo nežino.

43. Venulejus Saturninas[43] parašė šiuos veikalus: de officio proconsulis l. IV, de iudiciis public. l. III (šie abu veikalai parašyti po Adrijano mirties)[44], actionum l. X, de interdictis l. VI, de stipulationibus l. XIX ir, gal būt, disputationum libri[45]. Tūlas Klaudijus Saturninas[46] parašė „De poenis paganorum", bet ar jis ir Venulejus Saturninas yra vienas ir tas pats asmuo, pasakyti sunku[47]. Dar yra ir tretysis Saturninas, kurio sąryšis su pirmaisiais dviem mums nežinomas: Kv. Saturninas, kurio 10-tą knygą

---

[38] Hist. Aug. Pius 12, 1.

[39] Fr. Vat. 77.

[40] D. XXXV, 2, 32, 4: Vindius noster.

[41] Kurį jis D. XXXI, 57 vadina imperatorium Antoninu. Fitting, Alter pusl. 42 ir sek.

[42] D. II, 13, 3.

[43] Fitting, Alter pusl. 45 ir sek.

[44] Venul. libr. I de off. proc. D. XL, 14, 2 XLVIII, 19, 15, libr. II de iud. publ. D. XLVIII, 2, 12, 1.

[45] Jei D. XLVI, 7, 18 vietoje disputationum nereikia skaityti stipulationum.

[46] D. XLVIII, 19, 16.

[47] Index Florentinus (§ 27) de poenis paganorum veikalą priskiria Venulejui Staturninui. Šituo, betgi, rankraščiu ne visuomet galima pasikliauti. Dviejose tuoj viena po kitos sekančiose digestų (XLVIII, 19, 11, 16) vietose Venulejus ir Klaudijus yra taip netoli vienas kito, kad sunku tikėti jų tapatumu. Kalb, Roms Juristen pusl. 26, nurodo, kad Klaudijus Saturninas vartoja „poena plecti" žodžius (D. XLVIII, 19, 16, 4), kurių ankstyvesnieji juristai (taip pat ir Venulejus) vengia. Ir kitas Klaudijaus Saturnino posakis — sceleris est instar — pasak Kalbo, parodąs, kad Klaudijus Saturninas gyvenęs anksčiausiai Papinijano laikais. Jei taip, tai tas Klaudijus Saturninas, kuriam reskriptus rašė Adrijanas (Fr. Vat. 223) ir Antoninas Pijus (Marci. D. XX, 3, 1, 3, L, 7, 3 (4) pr.), ir kurio sprendimą (kai jis buvo pretorium) panaikino divi fratres (D. XVII, 1, 6, 7), buvo vėl kitas asmuo.

ad edictum paduoda Ulpijanas[48] ir kuris, pasak Ulpijano[49], pritaria vienai Marcellaus nuomonei. Venulejus Saturninas vienoje vietoje pabrėžia[50]: Sabinus.... Proculus autem et ceteri diversae scolae auctores; jis, tiesa, pritaria Prokului, bet nurodo, kad tai esanti jo paskira privati nuomonė: sed ego cum Proculo sentio. Taigi jis prisipažįsta esąs sabinėnu. Su Venulejum Saturninu išnyksta paskutiniai mokyklų priešingumo pėdsakai[51].

44. Volusijus Maecijanas, Julijano mokinys[52], Pijaus patarėjas[53], M. Aurelijaus mokytojas teisės srityje[54], galbūt prie Pijaus Aigipto prefektas[55], patarėjas taip pat ir divorum fratrum[56], parašė šiuos veikalus: quaestationum de fideicommiss. l. XVI, de iudiciis publicis l. XVI, de lege Rhodia. Jo M. Aurelijui pašvęsta assis distributio vaizduoja įprastus viseto padalinimus su dalių vardais ir ženklais, kaip tatai buvo įprasta įpėdinio paskyrimo ir kit. atvejais; taigi ji yra pusiau teisinis veikalas.

45. Florentinas parašė po Pijaus[57] mirties institutionum l. XII.

46. Cellijaus cituojamas (apie 170 m.) Laelijus Feliksas yra, greičiausiai, tas juristas, kurį Paulius vadina Laelijum[58].

47. Papirijus Justas parašė constitutionum libri XX, kuriose surinktos divorum fratrum ir M. Aurelijaus vieno[59] konstitucijos.

---

48 D. XXXIV, 2, 19, 7.

49 D. XII, 2, 13, 5.

50 D. XLV, 1, 138.

51 Palyg. aukšč. pusl. 114.

52 „Julianus noster" D. XXXV, 1, 86 pr., XXXV, 2, 30, 7, XXXVI, 1, 67, 1. Fitting, Alter pusl. 43 ir sek.

53 Hist. Aug. Pius 12, 1.

54 Hist. Aug. Marc. Aur. 3, 6.

55 Berlyno muziejų dokumentai II No. 613. P. Meyer, Hermes XXXII (1897) pusl. 222 ir sek. Stein, ten pat pusl. 633 ir sek., Archiv. für Papyrusforschung I (1901) pusl. 447 ir sek.

56 Divorum fratrum reskriptas, D. XXXVII, 14, 17: Volusius Maecianus amicus noster, ut et iuris civilis praeter veterem et bene fundatam peritiam anxie diligens.

57 D. XLI, 1, 16 (Divus Pius).

58 Gell. XV, 27, Paul. D. V, 3, 43, V, 4, 3.

59 Iš mus pasiekusių tik viena, vienintelė iš 8-osios knygos. Kitos išlikusių priklauso 1-ai ir 2-ai knygai ir yra visos divorum fratrum.

48. Publicijų paduoda Marcellas[60].

49. Ulpijus Marcellas[61], vienas geriausių Pijaus[62] ir M. Aurelijaus[63] patarėjų, įžvalgus ir aiškus. — Digestorum l. XXXI (prie M. Aurelijaus ir L. Vero)[64].

Toliau: notae ad Jul. digesta ir ad Pompon. regulas, ad leg. Jul. et Pap. l. VI, de officio consulis libri, responsorum l. sing. Sprendžiant iš parašo, viena digestų vieta[65] yra kilusi iš Marcello de publicis iudiciis. Atrodo, betgi, kad būtų teisingiau šitą digestų vietą priskirti tuo pat vardu pavadintam Marcijano (65) veikalui. Lygiai taip pat ir vienintėlė vieta, kurią norima priskirti Marcello kūriniui de officio praesidis[66], bus buvus, greičiausiai, paimta iš to paties vardo Macero (66) veikalo.

§ 21. Juristai nuo Scaevolos iki klasikinio laikmečio pabaigos.

50. Kv. Cervidijus Scaevola*, M. Aurelijaus patarėjas[1], Trifonino[2] (53)[3] ir Pauliaus (62)[4] mokytojas, stebėtinai trumpas savo sprendimuose. Jo svarbiausias kūrinys yra digestorum l. XL; jis baigtas rašyti SC. Orphitianum (178 m.) jau išleidus[5], bet prieš M. Aurelijaus mirtį (180 m.)[6]; jis dar parašė quaestionum l. XX (ne prieš M. Aurelijaus ir Kommodo

---

60 D. XXXI, 50, 2.

61 Fitting, pusl. 60 ir sek. ..

62 Hist. Aug. Pius 12, 1. Gal būt (Krüger pusl. 213 past 1) tas Ulpijus Marcellas, kurį CIL. III 3307 parodo kaip Žemutinės Pannonijos vietininką.

63 D. XXVIII, 4, 3 pr. jis pats papasakoja (l. XXIX dig.) apie vieną 166 m. po Kr. imperatoriaus teisme spręstą bylą.

64 Marcell. l. III digestor. D. IV, 1, 7 pr.: Divus Antoninus (Pius); žiūr. taip pat past. 49.

65 D. III, 2, 22.

66 D. IV, 4, 43.

* Jörs, Cervidius, Pauly-Wissowa; Fitting, Alter pusl. 63 ir sek.

1 Hist. Aug. Marci Aurel 11, 10.

2 Ar ir Papinijano? Žiūr. past. 11.

3 Tryph. D. XX, 5, 12, 1. XLIX, 17, 19 pr.: Scaevola noster.

4 Paul. D. III, 5, 18, 1. IV, 4, 24, 2 XLIX, 17, 19 pr.: Scaevola noster.

5 Devintoje knygoje jis mini tą vaikų paveldėjimo teisę į motinos turtą, kurią 178 m. įvedė SC. Orphitianum. D. XXII, 3, 29, 1.

6 D. XVIII, 7, 10 Trifoninas paduoda vieną Scaevolai nežinomą imperatoriaus Marko sprendimą. D. XXXII, 38, 4. Scaevola mini (l. 19 dig.) antrąją Septimijaus Severo žmoną Juliją Domną, tačiau ne kaip imperato-

viešpatavimą)[7], responsorum l. VI (kaip atrodo, prie Septimijaus Severo)[8], notae ad Juliani ir Marcelli digesta, quaestionum publice tractarum l. sing., regularum l. VI ir de quaestione familiae l. sing.

51. Tarruntenas Paternas, prefektas praetorio, po to pakeltas į senatorių luomą[9], prie Kommodo nukirsdintas[10], parašė de re militari.

52. Aemilijus Papinijanas[11], a libellis[12], nuo 203 m. prefektas praetorio[13]. Karakalla jį liepė 212 m. nuteisti mirtin,

---

riaus žmoną. Dėl Scaevolos digestų ir responsų žiūr. Kübler, Griechische Tatbestände in den Werken der kasuistischen Literatur, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 174 ir sek.; XXIX (1908) pusl. 183 ir sek. (Pagal romėnų teisę spręstini, bet graikiškai išdėstyti, valios pareiškimai paduodami jų pirminiame tekste, kad vertimas nesudrumstų sprendimo pagrindo). — Samter, Das Verhältnis zwischen Scaevolas Digesten und Responsen, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVII (1906) pusl. 151 ir sek. galvoja, kad Sceavolos digestos tebuvo išleistos po jo mirties. Tam pritaria Fitting. pusl. 64.

[7] Constitutio Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum (C. I. IV, 57, 2) Scaevolos svarstoma 14-oje quaestionum knygoje (Ulp. D. IV, 4, 11, 1).

[8] Šitai išvedama iš XXVI, 7, 47, 4: kalbama apie legijono prefektą, titulą, kuris tebuvęs įvestas prie Septimijaus Severo; Hirschfeld, Hermes XII (1877) pusl. 142 ir sek. Įrodymai, pasak kurių Sceaevola, rašydamas savo responsa, nežinojęs 195-ų metų SC. apie globojamojo turtų perleidimą, man neatrodo nesugriaunami (D. IV, 4, 47, D. XXVI, 4, 47, Lenel, Paling. II col. 287 ir sek. past. 6). Šitaip ir Jörs, nur. veik..

[9] Hirschfeld, Verwaltungsbeamte pusl. 416 ir sek., past. 2.

[10] Dio Cass. LXXI, 33 ,LXXII, 5. Hist. Aug. Commod. 4, 2.

[11] Leipold, über die Sprache des Juristen Aemilius Papinianus. Erl. Diss. 1891, Kalb, Jahresber. f. Altertumswiss. LXXXIX (1896 II) pusl. 234 ir sek., Wölfflin, Krit. Vierteljahrsschr. XXXIV (1892) pusl. 9 ir sek. Costa, Papiniano, 4 voll. Bol. 1894—1899 I, p. 3—49 duoda bibliografiją. Fitting. pusl. 71 ir sek. — Labai galimas dalykas, kad Papinijanas pas Scaevolą mokėsi sykiu su būsimuoju imperatorium Septimiju Severu, ir kad jis buvo paskutiniojo įpėdinis fisko advokato tarnyboje. Ši žinia, betgi, į Hist. Aug. Carac. 8, 3 teįrašyta vieno vėlyvesnio interpolatoriaus (Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XI (1890) pusl. 30 ir sek.) ir užtat neturi istorinės vertės. Minčiai, kad Papinijanas buvo kilimo afrikietis, pasiremdamas filologiniais argumentais, daug įtikimumo suteikė Kalb, Roms Juristen pusl. 111 ir sek. Prieš šitai, žinoma, E. Th. Schulze, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XII (1892) pusl. 124 ir sek..

[12] Tryph. D. XX, 5, 12 pr.

[13] Paul. D. XII, 1, 40 byla jo teisme; apie laiko nustatymą palyg. Krüger pusl. 220 past. 63.

kadangi jis tuo ar kitu būdu nupeikė imperatorių už Getos nužudymą[14]. Vėlesnieji jį laiko didžiausiu romėnų juristu[15], ir iš tikro jis yra vienas pirmųjų. Šiandien už Papinijaną aukščiau tenorima pastatyti Julijaną. — Quaestionum l. XXXVII, parašytos Septimijaus Severo viešpatavimo metu[16], responsorum l. XIX, pradėtos rašyti prie Severo ir Karakallos[17], pabaigtos galbūt jau Karakallai vienam teviešpataujant[18], definitionum l. II, de adulteriis l. II ir l. sing., ἀστυνομικὸς μονόβιβλος.

53. Klaudijus Trifoninas, Septim. Severo patarėjas[19], Scaevolos mokinys, parašė nota prie Scaevolos digesta; Karakallos viešpatavimo metu parašė disputation l. XXI[20].

54. Messijus, Severo patarėjas[21].

55. Kallistrato cituojamas Papirijus Frontonas (responsa)[22].

56. Graikas Kallistratas[23] kreipia daug dėmesio į eleniškų imperijos dalių santykius ir rašo netobula lotynų kalba. Quaestionum l. VI ir de iure fisci et populi l. VI — prie Sept. Severo[24], de cognitionib. l. VI — prie

---

[14] Hist. Aug. Sever. 21, 8: quod paricidium excusare noluisset. Hist. Aug. Carac. 8: pasak vienų, jis buvęs nužudytas kaip fautor Getae, pasak kitų — kaip atsisakęs pateisinti žmogžudystę prieš tautą ir senatą; jis, esą, pasakęs: non tam facile paricidium excusari posse quam fieri; arba: illud esse paricidium aliud accusare innocentem occisum. — Garsiausią Papinijano posakį randame. D. XXVIII 7, 5: quae factae laedunt pietatem existimationem verecundiam nostram et, ut generaliter dixerim, contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est. — Palyg. dar Kohler, Papinian über Liebe und Ehe, Arch. f. zivil. Prax. CXI (1915) pusl. 305 ir sek..

[15] Hist. Aug. Sept. Sev. 21, 8 jį vadina „Iuris asylum et doctrinae legalis thesaurus".

[16] Po Markaus ir Kommodo: D. XXXI, 64. Po Kommodo: D. XXII, 3, 26. Prie Septimijaus Severo: D. XXII, 1, 6, 1, L, 5, 7.

[17] Žiūr. pav. D. XXVII, 1 30 pr. XXXIV, 9, 16, 1. XXXI, 78, 1.

[18] D. XXIV, 9, 18 (libr. XV resp.) jau vadina Severą „dievišku", tačiau tikrovėje gal čia tėra vieno Papinijano komentatoriaus pastaba.

[19] Paul. D. XLIX, 14, 50: imperatorius viename savo sprendimų paseka Trifonino patarimu. Fitting pusl. 80 ir sek.

[20] Žiūr. pav. D. XXVIII, 1, 44 pr. D. XLIX, 15, 12, 17. Scialoja, Bull. dell' Istit. di Dir. Rom. I (1888) pusl. 228 ir sek.

[21] D. XLIX, 14, 50.

[22] Pav. D. L, 16, 220, 1.

[23] Fitting, Alter pusl. 69 ir sek.

[24] D. I, 3, 38. D. XLIX, 14, 2, 6.

Severo ir Karak.[25]; institutionum l. III, ad edictum monitorium[26].

57. Severo ir Karakallos patarėjas[27] Arijus Menandras. — De re militari l. IV.

58. Tertullijanas parašė de castrensi peculio l. sing. — prie arba po Septim. Severo[28] — ir quaestion. l. VIII, Karakallos viešpatavimo metu žinomas Ulpijanui[29]. Ar juristas Tertullijanas ir to paties vardo bažnyčios tėvas yra tas pats asmuo, pasakyti sunku[30]. Tai yra visai galimas dalykas, bent laiko požiūriu. Bažnyčios tėvas gyveno maždaug 150—250 m.[31], ir visi žinojo jį mokant romėnų teisę[32]. Juk tai, kad jis, tapęs krikščionimi, aklai ir net sofistiškai puola krikščionių persekiotojus[33], dar neįrodo jį nebuvus geru juristu.

59. Klaudijus Saturninas, kurį vis dėlto turbūt reikia skirti nuo Venulejaus Saturnino, buvo, greičiausiai, Papinijano bendralaikis. — De poenis paganorum l. sing. (žiūr. aukšč. 43).

---

25 D. I, 19, 3.

26 Apie tai dabar H. Krüger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXVII (1916) pusl. 230 ir sek. (306 ir sek.).

27 Ulp. D. IV, 4, 11, 2.

28 Jis teikia peculio castrensi tą turinį (D. XLIX, 17, 4 pr.), kuris jam tebuvo pripažintas prie Severo. Fitting, Peculium castrense pusl. 36 ir sek.

29 D. XXIX, 2, 30, 6.

30 Prieš Krüger pusl. 226 past. 104. Lenel, Paling. II col. 341 nota 1. Schloßmann, Zeitschr. f. Kirchengesch. XXVII pusl. 251 ir sek. Už Teuffel § 372. Voigt, Rechtsgesch. II pusl. 257. Harnack, Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1895 XXIX pusl. 550 past. 1. Fitting pusl. 78, past. a, pusl. 79. Į Harnacko argumentą, kad juristas Tertullijanas parašė de castrense peculio, kad teologo tėvas buvo centurijonas, o pats teologas susipažinęs su kariniais dalykais, nevertėtų kreipti per daug dėmesio. Be to, ir pats Harnackas nėra visai tikras. De Labriolle, Nouv. rev. nist. XXX (1906) pusl. 1 ir sek. Schlossmanno, nur. veik., iš bažn. tėvo veikalų paimtas įrodymas, kad pastarasis jokiu būdu negalėjęs būti pandektistų masto juristas, mano nuomone, nėra pagrįstas ir negali būti pagrįstas. Kaip giliai Kartaginos vyskupas besiskirtų savo protavimu nuo romėnų juristams įprasto galvojimo būdo, visvien mes negalėsime pritarti kaip tik tam Schlossmanno tvirtinimui, pasak kurio Tertullijanas negalėjęs išgyventi (pusl. 292) to ypatingai gilaus vidujinio persilaužimo.

31 Teuffel § 373.

32 Euseb. hist. eccel. II, 2, 4; šitai matyti ir iš Tertullijano raštų.

33 Krüger pusl. 227 past. 104.

60. Pauliaus ir Ulpijano cituojamas A r r i j a n a s[34] parašė d e i n t e r d i c t i s.

61. Ulpijano cituojamas[35] P u t e o l a n a s.

62. Julijus P a u l i u s[36], Scaevolos mokinys[37], prefekto praetorio Papinijano posėdininkas[38], Karakallos arba Severo patarėjas[39], prefektas praetorio greta Ulpijano Aleksandro Severo viešpatavimo metu[40]. Subtelus, logiškas, kartais net perdaug logiškas, mąstytojas. — A d S a b i n u m l. XVI[41], a d e d i c t. p r a e t o r i s l. LXXVIII, greta to, a d e d. a e d. c u r. l. II, parašytos, galbūt, dar prieš Septim. Severą[42], d e c r e t o r. l. III — prie Severo ir Karakallos[43], r e s p o n s o r. l. XXIII — Elagabalo[44] ir Aleksandro Severo[45] viešpatavimo metu, s e n t e n t i a r. l. V. — po 206 m.[46], q u a e s t i o n. l. XXVI — po Septim. Severo[47].

Toliau: i n s t i t u t i o n. l. II, r e g u l a r. l. VII, 23 b r e v i u m (a d e d i c t u m) knygos, Alfeno digestų[48] ir Labeono

---

[34] Ulp. D. V, 3, 11, Paul. D. XXXVIII, 10, 5.

[35] D. II, 4, 12.

[36] F i t t i n g pusl. 81 ir sek.; B e r g e r, Julius Paulus, Pauly-Wissowo Realenz.

[37] Past. 4.

[38] Paul. D. XII, 1, 40, pranešimas apie pasitarimą. Apie Paulių ir Ulpijaną kaip prefektus praetorio žiūr. B a l o g, Etudes Girard (1912) II pusl. 339 ir sek.; taip pat B i o n d i, Gött. Gel. Anz. 1915 pusl. 711.

[39] Paul. D. IV, 4, 38. D. XXIX, 2, 97, pranešimai apie pasitarimus Hist. Aug. Pescenn. 7, 4.

[40] Hist. Aug. Alex. Sev. 75, 5. 68,1.

[41] Prieš Papinijano quaestiones (Krüger pusl. 221). Ar dar prie M. Aurelijaus (Fitting pusl. 87)?

[42] F i t t i n g, Programm pusl. 46, castrense peculium pusl. XXXII, Alter pusl. 82 ir sek.; K r ü g e r pusl. 221. Laiko nustatymas yra, betgi, netikras. Daug vėlyvesnį laiką nurodo P e r n i c e, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIII (1892) pusl. 281 past. 4; bet taip pat nėra tikra ir tai, kad Paul. D. XLIV, 4, 5, 6 parašyta vėliau už Carac. C. I. IV, 30, 2 a. 215.

[43] Šitie yra imperatores nostri D. XXVIII, 5, 93 (92); palyg. D. L. 2, 9 pr.: Severus Augustus.

[44] D. XLVIII, 19, 43 pr. imperatorių Antoniną vadina Elagabalu. F i t t i n g pusl. 98.

[45] Paul. D. XXXI, 87, 3, 4, XLIX, 1, 25.

[46] Pauliui II, 23, 5. 7 yra žinomas 206-ų metų SC. apie dovanojimus tarp vedusiųjų.

[47] Paul. l. 1, quaest. D. L, 1, 18: Divus Severus.

[48] F e r r i n i, Ricerche critiche ed esegetiche Bull. dell Istit. di Dir. R. IV (1891) pusl. 1 ir sek.

πιθάνης apdailinimai, ad Vitelium l. VI, ad Plautium l. XVIII[49], ad Neratium l. IV[50], notae prie Julijano, Scaevolos ir Papinijano veikalų, imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum l. VI; apie paskiras leges, de senatus consultis, apie paskirus SCC., de officio įvairių valdininkų ir daug kt., iš viso apie 90 veikalų[51].

63. Domicijus Ulpijanas[52], kilęs iš Finikijos miesto Tiro[53], buvo sykiu su Paulium Papinijano posėdininku[54]; ištremtas berods, Elagabalo[55], Aleksandro Severo pašauktas atgal ir paskirtas pradžioje a libellis[56], paskiau prefektu annonae[57], pagaliau sykiu su Paulium prefektu praetorio[58]. Jis buvo artimiausias septyniolikamečio imperatoriaus patarėjas, ir į jį imperatorius žiūrėjo kaip į savo globėją[59]. Jis mirė 228 m. nužudytas pretorijėnų dėl jiems nepalankių reformų rengimo[60]. Beveik visus savo veikalus Ulpijanas parašė Karakallos viešpatavimo metu, dar prieš pradėdamas savo didžiąją tarnybinę veiklą. Žymiausi jo veikalų yra: Ad edictum praetoris l. LXXXI, jo priedas ad ed. aed. cur. l. II — pirmosios 50 knygų parašytos prie Karakal-

---

[49] Riccobono, Bull. dell' Istit. di Dir. Rom. VI (1893) pusl. 119 ir sek.

[50] Landucci, jubiliejinis Serafino tomas (Studi giuridici etc.) Fir. 1892 pusl. 403 ir sek.

[51] Apie liber de singularis de saptimviralibus iudicii (ne de centumviralibus) žiūr. Eisele, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXV, 1914 pusl. 320 ir sek.

[52] Jörs, str. Domitius No. 84, Pauly-Wissowa. Seutemann, Ulpian als Statistiker, Schmollers Jahrb. XXXI (1907) pusl. 247 ir sek., tyrinėja spėjamo amžiaus ilgumo lentelę, kurią Ulpijanas duoda D. XXXV, 2, 68. Fitting, Alter pusl. 99 ir sek.

[53] Ulp. D. L, 15, 1, pr.: splendissima Tyrionum colonia, unde mihi origo est. Jis pasididžiuodamas mini savo gimtąjį miestą kaip gavusį iš Septimijaus Severo ir Karakallos ius Italicum.

[54] Hist. Aug. Pescenn. 7, 4, Alex. 26, 6.

[55] Hist. Aug. Heliogabal. 16, 4.

[56] Hist. Aug. Pesc. 7, 4. Alex. 26, 6.

[57] C. J. VIII, 37, 4, 222 m. kovo m. 30 d.

[58] C. J. IV, 65, 4, 222 m. gruodžio m. 1 d. (Hist. Aug. Alex. 26, 5, Dio Cass. 30, 1).

[59] Hist. Alex. 26, 6. 31, 2, 3. 34, 6. 51. 4. 67, 2, 68, 1.

[60] Dio Cass. 80, 2, 2.

los[61] — ir ad Sabin. l. LI — taip pat prie Karakallos (nebaigtos)[62].

Dar reikia paminėti: institution. l. II, regular. l. sing., opinion. l. VI, parašytas SC. apie globojamųjų turto perleidimą (195 m.)[63] jau išleidus, de fideicommissis l. VI, ad leg. Jul. et Pap. l. XX, de officio consulis l. III, de officio proconsulis l. X, de omnibus tribunalibus l. X[64] — visas tas darbas atliktas prie Karakallos[65], — de appellationib. l. IV — prie Karakallos arba prie

---

[61] 9-a knyga imperatorium tenurodo Karakallą vieną (D. III, 3, 32. 2), lygiai taip pat ir 50-ji knyga: Imperatoris nostri et divi Severi (D. XLVIII, 18, 3). Iš kitos pusės, VI., XI., XXXV-a knyga Severą mini kaip tebegyvenantį imperatorių (D. III, 2, 24, IV, 4, 22, V, 3, 20, 12, XXVI, 10, 3, 3). Iš to daroma išvada, kad Ulpijanas pirmuosius savo veikalo metmenis, bent iki 35-os knygos, bus apmetęs Severui dar gyvam tebesant, ir kad į prie Karakallos atliktą galutinę to veikalo redakciją bus prasprūdę keletas sakinių, kuriuose Severas tebeminimas gyvenančiu imperatorium. Ar likusioji veikalo dalis, pradedant 51-ąja knyga, baigta prie Karakallos, ar vėliau, nežinia. 52-je knygoje, D. XXXVI, 4, 5, 16 to paties Karakallos įsako autorium nurodomas dar tebegyvas imperatorius Antoninas ir, kiek toliau, tas pats imperatorius Antoninas jau miręs. Reikia, betgi, atkreipti dėmesį į tai, kad 73-je knygoje dar sykį užtinkame šiuos žodžius: ab Imperatore Severo et Antonino reseriptum est. (D. XLI, 8, 19, 1. Šitaip Florencijos rankraštis. Mommsenas tiesiog sako: a Severo et Antonino). Ar tik nebūtų tiksliausia galvoti, kad visas veikalas buvo du kartus perdorotas: pirmą kartą prieš Septimijaus Severo mirtį, antrą kartą po jos ir, iš dalies, net po Karakallos mirties? Tam pritaria Kalb, Jahresbericht CXXXVI pusl. 70. Palyg. Fitting, Programm pusl. 38 ir sek., Mommsen, Zeitschr. der Sav.-Stift. IX (1888) pusl. 101 ir sek., Fitting, Castrense peculium pusl. XXXV ir sek., Karlowa pusl. 743. Krüger pusl. 217 ir sek., Jörs, nur. veik., Fitting, Alter pusl. 101 ir sek.

[62] D. XXXVIII, 17, 1, 3: Imperator noster et divus pater eius. D. XXX, 37 pr. Imperator noster et divus Severus. D. XXIV, 1, 32: Imperator noster Antoninus Augustus ante excessum Divi Severi patris sui. Veikalo neužbaigtumas išvedamas iš to, kad jame Sabino sistema nepilnai teapimta. Krüger pusl. 244. Pasak c. Cordi § 3 i. f., Ulpijanas išleidęs antrą savo veikalo laidą. Šitaip ir šiandien atsitinka su neužbaigtais veikalais (Pernice, Labeo). — Fritz Schultz, Sabinus - Fragmente in Ulpians Sabinus - Kommentar. Halle 1906. Koschaker, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXVIII (1907) pusl. 445 ir sek.

[63] D. XXVII, 9, 9, 10.

[64] Pernice, Zeitschr. der Sav. - Stift. XIV (1893) pusl. 135 ir sek. Kübler, Festschrift für Hirschfeld. Berlin 1903.

[65] Ir šičia įrodymai pagrįsti imperatorių nuodymais. Žiūr. Fitting, Programm pusl. 34 ir sek. Alter pusl. 117, 119.

Elagabalo[66], — ad leg. Jul. de adulteriis l. V — po Karakallos mirties[67]; toliau eina: responsor. l. II, disputationum l. X, regularum l. VII, πανδέκτου βιβλία X, pandectarum l. sing., notae prie Papinijano responsų ir Marcello digestų ir kt.

Jei Ulpijanas ir negalėjo girtis originalumu, tai jis vis dėlto buvo įstabus milžiniškos teisinės literatūros naudojime ir savarankiškas jo dorojamų tekstų kritikoje[68].

64. M. Gnaejus Licinijus Rufinas[69], Pauliaus mokinys[70], parašė regular. l. XII arba XIII.

65. Aelijus Marcijanas[71] parašė po Septim. Severo[72] mirties de appellationib. l. II ir po Karakallos[73] mirties — institution. l. XV (XVI?); be to: regular. l. V, de iudiciis publicis l. II, ad formulam hypothecariam l. sing., ad SC. Turpillianum l. sing., de delatoribus l. sing., notae prie Papinijano de adulteriis.

66. Aemilijus Maceras[74], gyvenęs Karakallos ir Aleksandro Severo[75] metu, sukūrė šiuos veikalus: de appellationib. l. II, de publicis iudiciis l. II, de officio praesidis l. II, ad leg. vicesimam hereditatium l. II, de re militari l. II.

---

66 Kuris tų dviejų D. XLIX, 5, 5, 2 yra laikomas imperatorium, pasakyti sunku.

67 D. XLVIII, 5, 14, 3: Divi Severus et Antoninus.

68 Pernice, Ulpian als Schriftsteller, Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1885 pusl. 443 ir sek., Ulpijaną pastato jau perdaug žemai. Geriau ir teisingiau sprendžia Jörs sk. 1455 ir sek. ir Fitting pusl. 100.

69 Fitting, Alter pusl. 120 ir sek.

70 Jis jo klausia D. XL, 13, 4. M. Gnaejaus vardus paduoda parašai. Viename Salonikuose 1906 m. atrastame paraše užtinkame šiuos žodžius: Λικίννιον Ρουφεῖνον τὸν κράτιστον καὶ λαμπρότατον καὶ ἐνπειρότατον νόμων ὑπατικόν; žiūr. Dessau, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVII (1906) pusl. 420.

71 Fitting, Alter pusl. 121 ir sek.

72 D. XLIX, 1, 1: Divus Severus.

73 Divi Severus et Antoninus D. 30, 111 ir Fitting, Alter pusl. 122 pats d. — Pernice apie res communes omnium, Festg. f. Dernburg. Berlin 1900 pusl. 3 ir sek. Ferrini Rendic. del R. istituto Lombardo XXXIV (1901). Kübler, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXIII pusl. 509.

74 Fitting, Alter pusl. 126.

75 D. XXIX, 2, 61 libr. I de off. praesidis: divus Severus. D. XLIX, 13, 1 pr. libr. II de appel.: imperator noster Alexander.

67. Maždaug tuo pat metu gyvenęs Julijus Akvila; responsa.

68. Maždaug tuo pat metu gyvenęs Furijus Antijanas; jis parašė edikto komentarą, kurio vos 5 knygos tepasiekė kompiliatorius.

69. Pirmesniųjų, galima sakyti, bendralaikis Rutilijus Maksimas; ad leg. Falcidiam l. sing.

70. Herrenijus Modestinas[76], Ulpijano mokinys[77], kurį laiką gyveno Dalmacijoje ir, turbūt, taip pat ir Mažojoje Azijoje[78]. Minimas kaip turįs ius respondendi 239 m.[79], tarp 226-ų ir 244 m. jis veikia prefekto vigilum vaidmenyje in lite fullonum[80]. Visus savo veikalus jis parašė po Karakallos mirties[81], ir tik de heurematicis l. sing. (kazuistinis), galimas dalykas, buvo parašytas kiek anksčiau, bet ir tai visais atvejais ne prieš 204 m.[82]. Regular. l. X, pandectar. l. XII, differentiar. l. IX (atskyrimas lengvai supainiojamų daiktų), responsor. l. XXI[83], pirmoje eilėje provinciniams santykiams skirtos de excusationib. l. VI (graikiškai — παραίτησισ ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας)[84], de poenis l. VI, de praescriptionib. l. sing.[85], libri singulares de enucleatis casibus, de manumissionib., de ritu nuptiar.,

---

[76] Manigk, Herennius 32, Pauly-Wissowo Realenz.

[77] Ulp. D. XLVII, 2, 52, 20 Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi.

[78] Peters palyg. žemiau past. 84.

[79] C. I. III, 42, 5.

[80] Bruns I pusl. 362 ir sek.

[81] Šitai, visų pirma, puikiai dera su kitomis apie jo gyvenimą mūsų turimomis žiniomis ir, apskritai imant, su imperatorių nurodymais (Fitting, Programm pusl. 53 ir sek.). Divi Severi et Antonini paminėjimas regular. l. VI (D. I, 9, 3) ir knygose de poenis (pav. D. XXXIX, 4, 6) visai neįrodo Karakallą tuo metu dar tebegyvenus; žiūr. patį Fittingą, Mommseną, Zeitschr. d. Sav.-Stift. IX (1888) pusl. 108 ir sek., ir dabar Fitting., Alter pusl. 128.

[82] D. XVIII, 6, 4, 2: „Severus et Antoninus constituit" liečia C. J. VI, 26, 2, 204 m.

[83] Žiūr. Küblerio rašinį aukšč. past. 6.

[84] Peters, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIII (1912) pusl. 511 ir sek., visai pagrįstai galvoja, kad čia turėta reikalo su Mažosios Azijos šiaurine dalimi.

[85] D. XLV, 1, 101, paduodamas kaip paimtas iš ketvirtos knygos, gali priklausyti 4-ai pandektų knygai.

de differentia dotis, de legatis et fideicommiss., de testamentis, de inofficioso testam.[86].

71. Hermogenijanas dažniausiai priskiriamas 4-o šimtmečio juristams; tam, betgi, nėra pakankamo pagrindo. Jo kalba yra klasikinio laikmečio kalba[87]. Jis parašė iuris epitomarum l. VI, veikalą, kuriame apdorojami ankstyvesniųjų juristų raštai[88].

§ 22. 3. Klasikinių juristų veikalai ir jų perdavimas.

Didžiumą žinių apie romėnų teisės mokslą mums teikia Justinijano digestos; prisideda prie šios srities nušvietimo ir Justinijano institucijos, o vietomis ir kodeksas su novelėmis. Po-klasikinio laikmečio literatūra mums svarbi daugiausia tuo, kad ji sudaro klasikinių juristų pažinimo šaltinį. Ne be reikšmės yra ir kitos rašytinės pastabos. Originaluose palyginamai maža kas tėra išlikę[1].

1. Gaii institutionum commentarii quattuor (§ 20, 38) iki 1816 m. mums tebuvo žinomi iš vienos Legis Romanae Wisigothorum tekste tilpusios jų ištraukos[2] (§ 24, 1) ir iš kitų vėlesnių raštų, kuriuose jais buvo naudotasi. 1816 m. Ve-

---

[86] D. XLI, 1, 53. 54, parašų priskiriami Modestino veikalui ad Q. Mucium, atrodo priklausą Pomponijui.

[87] Kalb, Roms Juristen pusl. 144. Priešingai, Aurelijus Arkadijus Charisijus į ketvirtą šimtmetį nuskiriamas visai teisingai.

[88] Iš šio veikalo, galimas dalykas, yra kilęs D. XXXIV, 1, 14; šią digestų vietą parašas priskiria 4-ai fideicommissorum knygai.

[1] Galimai artimiausiai jų pirminei prasmei atstatytus klasikinių juristų veikalus pateikia Lenelis savo puikiojc Palingenesia iuris civilis (2 tomai. Leipcigas 1888/9. Apie jo pirmtakus (Labittą 1557, Antonijų Augustiną 1579, Wielingą 1727, Hommelį 1768) žiūr. Lenelio prakalbą I. Lenelio veikale nerandame Gajaus institucijų, Pauliaus sentecijų, Ulpijano l. sing. regular. ir dar šio-to. Palyg. Kipp, Krit. Vierteljahrschr. XXXIII (1890) pusl. 481 ir sek. Panašių tikslų siekia Bremer, Iurisprudentiae Antehadrianae quae supersunt. Lips. I, 1896. II, 1899. II, 2, 1900. Huschke, Iurisprudentiae Anteiustinianae quae supersunt (5. leid. Leipcigas 1886), apima netilpusių digestose citatų rinkinį ir savarankiškai perduotų raštų su gerais lygiagrečių vietų rinkiniais leidinius. Gajus, žiūr. ir past. 3. Kritikos požiūriu šitie leidiniai yra geresni Krügerio, Mommseno, Studemundo Celestio librorum iuis Anteiustiniani (3 tomai. Berlynas 1877/90. Tom. 1 šešt. leid. 1912). Dabar geriausia šioje srityje yra šeštoji Huschkės kūrinio laida, redaguota Seckelio ir Küblerio I. Lips. 1908. Apie notarum iuris įtaką klaidingam juristų raštų perdavimui žiūr. P. Krüger, Mél. Girard (1912) 4 pusl. 35 ir sek.

ronos kapitulos bibliotekoje Niebuhro buvo atrastas vienas Codex palimpsestus* (rescriptus), kuriame be šventojo Jeronimo veikalų buvo sau radęs vietos ir tikrasis Gajus. Vienas neišskustas rankraščio lapas buvo jau anksčiau išleistas. Rankraštis siekia penktąjį šimtmetį ir yra po kartotinių sulyginimų dabar jau beveik ištisai išskaitytas[3]; 1898 m. Autune Šatleno buvo rastos vieno Gajui skirto komentaro nuotrupos, išlikusios palimpsesto lapuose[4].

2. Maeciani assis distributio[5].

3. Iš Papiniani responsa (§ 21, 52) teišliko nežymios aigiptiškuose papyruose surašytos 5-os ir 9-os knygos liekanos su Ulpijano ir Pauliaus notae; penktos knygos likučiai pirmą kartą išleisti Berlyne 1873 m., devintos — Paryžiuje 1883 m. Vienu Papinijano responsu baigiama Lex Romana Wisigothorum ir vieną jo quaestionum apibrėžimą randame Harmenopoulo kūrinyje[6].

4. Pauli sententiae mums žinomos iš Legis Romanae Wisigothorum tekste tilpusios jų ištraukos, kuri, betgi, tesudaro apie ⅙ viso veikalo ir kuri neduoda gryno jo teksto. Kai kuriose

---

² Hitzig, Beiträge zur Kenntnis und Würdigung des sog. westgotischen Gajus, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIV (1893) pusl. 187 ir sek. Conrat, Die Enstehung des westgotischen Gajus. Amsterdam 1905.

* Palimpsestu vadinamas nuskustas ir antrusyk sunaudotas pergamentas. Apie 1933 m. rastus naujus Gajaus „Institucijų" fragmentus, kuriais papildomas Veronos palimpsestas, žiūr. R. Monier, Les nouveaux fragments des institutes de Gaius, Paris 1933, Collinet, Rev. Hist. de droit, 1933. (Vertėjas).

³ Rankraščio atvaizdavimas: Gaii institutionum commentarii quattuor, Codicis Veronensis denuo collati apographum, G. Studemund (Leipcigas 1874). Fototipija: Gai codex.... phototypice expressus Lips. 1909, P. Krüger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 1 ir sek.. Leidimai: Collectio t. I, 6 ed. 1912. Huscke pusl. 148 ir sek., dabar naujai peržiūrėtas Seckelio ir Küblerio 1903. 3. leid. 1913, Huschke 6 leid. pusl. 107 ir sek. Išsamus komentaras: Kniep, Gai. institutionum commentarius I. Jena 1911. II. 1912/13. III. 1914/17. Be to, Fehr, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. 390 ir sek., XXXIV (1913) pusl. 416 ir sek.; Weiß, Krit. Vierteljahrsschr. LII (1914) pusl. 21 ir sek.

⁴ Palyg. § 23, II, 5.

⁵ Huschke ed. Seckel et Kübler pusl. 408 ir sek.

⁶ Collectio II pusl. 157. III pusl. 285 ir sek. Huscke ed. Seckel et Kübler pusl. 429 ir sek. — Riccobono, Arch. giur. LXXVI (1906) pusl. 457 ir sek.

rankraščio vietose ta ištrauka papildyta originalo tekstu. Be to, šį-tą mums duoda Dig., Collatio, Fr. Vat. ir kiti veikalai[7].

Dvi mažareikšmes Pauliaus l. XXXII ad edictum daleles randame 1897 m. pirmą kartą teišleistame pergamente[8].

5. Papire išlikusios Ulpijano institutionum (§ 21, 63) nuotrupos 1835 m. buvo Endlicherio užtiktos Vienos bibliotekoje[9].

6. Ulpiani l. sing. regularum (§ 21, 63) yra išlikęs vienas dešimto šimtmečio (Vatikano) rankraštis, vaizduojąs, greičiausiai, tuoj po 320 m. po Kr. sudarytą regularum santrauką, kurią papildo Dig. ir Collatio[10]. 1903 ir 1904 m. Lenelis atrado dvi pergamente surašytas Ulpijano disputationum ištraukas, kurias Strasburgo universiteto ir krašto biblioteka buvo įsigijusi tiesiog iš Aigipto[11]. Viena tų ištraukų yra ypatingai svarbi, kadangi ji išsklaido vienos digestų vietos interpoliacijos įtarimą[12].

7. Aigiptiškame papire surašytas fragmentum de iudiciis, pirmą kartą išleistas Berlyne 1879 m. ir kilęs iš savarankiško „de iudiciis" veikalo arba iš edikto komentaro[13].

---

[7] Collectio II pusl. 39 ir sek. Huschke ed. Seckel ir Kübler II, 1. Conrat, Der westgotische Paulus. Amsterdam 1907. — Citatos iš Pauliaus institucijų: Collect. II pusl. 160. III pusl. 297 ir sek. Huschke ed. Seckel ir Kübler II pusl. 162 ir sek., palyg. ir 164.

[8] Krüger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XVIII (1897) pusl. 224 ir sek. Pirmą leidinį taip pačiais metais paruošė Grenfellis ir Huntas. Palyg. taip pat Kalb, Jahresber. f. Altertumswissenschaft CIX (1901 II) pusl. 46 ir sek., CXXXIV (1907) pusl. 70 ir sek. — Seckel ir Kübler II pusl. 163.

[9] Collect. II pusl. 157 ir sek. Huschke pusl. 617 ir sek.

[10] Collect. II pusl. 1 ir sek. Huscke ed. Seckel et Kübler I pusl. 436 ir sek. Ulpijano citatos: Collect. II pusl. 160, III pusl. 298. Huschke ed. Seckel et Kübler pusl. 502 ir sek.

[11] Lenel, Zwei neue Bruchstücke aus Ulpians Disputationen, Sitzungsber. d. Berliner Akad. XLVII (1903) pusl. 1034 ir sek., priedas XLVIII (1903) pusl. 922 ir sek. Lenel, Neue Ulpianfragmente, Sitzungsberichte der Berl. Akad. XLIX (1904) pusl. 1156. Taip pat arhiv. giur. LXXVI (1906) pusl. 457 ir sek.. Lenel, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXIV (1903) pusl. 416 ir sek., XXV (1904) pusl. 368 ir sek. Kalb, Jahresber. CXXXIV pusl. 67 ir sek. Huschke ed Seckel et Kübler pusl. 496 ir sek.

[12] Žiūr. aukšč. pusl. 8 past. 28.

[13] Collect. III pusl. 298 ir sek. Cantarelli, Bull. dell' istituto di dir. Rom. VII (1894) pusl. 27 ir sek.

8. Fragmenta de iure fisci, sykiu su Gajaus „Institucijomis" Veronoje atrasti du 5-to ar 6-to šimtmečio pergamentai. Pats veikalas, iš kurio jie paimti, parašytas, greičiausiai, 2-o šimtmečio pabaigoje ar 3-o pradžioje[14].

9. Fragmentum Dositheanum. Viename Šv. Gallene rastame rankraštyje po Dositiejaus „Ars Grammatica" eina interpretamenta rinkinys — vertimų iš graikų į lotynų kalbą ir atvirkščiai pratimai, kurių jokiu būdu negalima priskirti Dositiejui, kaip kad anksčiau buvo bendrai mėgiama. Viena iš kitų rankraščių mums žinoma šito rinkinio ištrauka pateikia graikų ir lotynų kalbomis parašytą teisinį rašinį, kuris, betgi, blogų vertimų ir pervertimų labai apgadintas. Tame rašinyje kalbama apie ius naturale, gentium, civile, ius civile ir ius honorarium ir, pagaliau, apie paleidimus iš verguvės. Veikalas, iš kurio šis rašinys paimtas, negalėjo būti parašytas prieš Julijaną, nes Julijanas jame cituojamas[15].

10. Klasikinio laikmečio „Tractatus de gradibus cognationum", išlikęs notitia dignitatum rankraščiuose[16].

11. Pomponii libri sing. regularum fragmentas[17].

12. Vienas Modestino librorum regularum sprendimas ir viena, greičiausiai jo differentiarum, citata[18].

13. Aigipte rastas vienas pergamento lakštas iš arkihercogo Rainerio rinkinio, pirmą kartą tepaskelbtas 1888 m.; veikalas, iš kurio tas pergamentas paimtas, mums nežinomas, bet jis jokiu būdu nėra ankstyvesnis už Julijaną. Jame išsiskiria formula Fabiana, užtat jis ir vadinamas fragm. de form. Fab.[19].

14. Bitinijoje ant akmens rastas užrašas, vaizduojąs, galbūt, ne ką kitą kaip vieną kurį responsum[20].

---

[14] Collect. II pusl. 162 ir sek. Huschke pusl. 633 ir sek.

[15] Collect. II pusl. 149 ir sek. Huschke ed. Seckel et Kübler I pusl. 419 ir sek.

[16] Collect. II pusl. 166 ir sek. Huschke pusl. 626 ir sek. Giminystės lentelės: Collect. II pusl. 168. Huschke pusl. 628 ir sek.

[18] Collect. II pusl. 161. Huschke ed. S. ir K. II, 169 ir sek.

[19] Collect. III pusl. 299 ir sek.

[20] Weiß, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXX (1909) pusl. 409 ir sek.

§ 23. 4. Po-klasikinio meto teisės mokslas. Juristų raštų perdorojimas po-klasikinio laikmečio praktikoje.

Nuo III-jo šimtmečio vidurio romėnų teisės mokslas ima smukti. Jis susmunka ne staiga, bet iš lėto, sekdamas bendrą Romos pasaulio žlugimą[1].

Pagrindine teisės mokslo smukimo priežastimi bene bus buvęs pakitęs imperatorių nusistatymas teisės mokslo atžvilgiu. Absoliutūs monarchai, pradedant Dioklecijanu, nebeteikia juristams ius respondendi. Į interpretatio, derinusią veikiančiąją teisę su teisingumo reikalavimais, jie žiūrėjo kaip į imperatorių privilegiją[2], vadinas, jie nebepripažino juristams jų senojo teisės rutuliotojų vaidmens; teisėjų laisvę jie suvaržė klasikinių veikalų privalomumo taisyklėmis. Žinoma, visa tai tegalima paaiškinti jau pasireiškusiu dideliu teisės mokslo smukimu.

Nuo trečiojo šimtmečio vis labiau ir labiau ima įsigalėti paprotys paskiras klasikinių juristų raštų vietas cituoti kaip įstatymų tekstus; šis paprotys po-dioklecijaniniu laikotarpiu yra jau pilnai prigijęs. Ius dabar visų pirma reiškia juristų raštų teisę, kuri yra skiriama nuo konstitucijų (ius legesque)[3]. Žinoma, medžiagos gausumas ir klasikinių juristų nuomonių skirtingumai savaime turėjo kelti abejonių dėl teksto sprendimams pasirinkimo, kuris dažnai turėjo būti pripuolamas, o knygos meno netobulumas atskleidė plačią dirvą tekstų iškraipymams ir net jų suklastojimams. Užtat įstatymų leidžiamieji organai, kurie, mūsų supratimu, elgėsi, tiesa, šiurkščiai ir sauvalingai, juristų raštų naudojimą teismuose mėgino sutvarkyti įstatymais.

Konstantinas 321 m. uždraudė[4] naudotis Pauliaus ir Ulpijano Papinijanui skirtomis pastabomis, iškeldamas aikštėn visai nerimtą pagrindą: qui dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt. Šis draudimas vėliau buvo praplėstas ir Marcijano pa-

---

[1] Conrat, Zur Kultur des römischen Rechts im Westen des römischen Reichs im vierten und fünften Jahr. nach Chr., Mélanges Fitting (1907).

[2] Constantin C. J. I, 14, 1.

[3] C. Th. XI, 36, 25 (378 m.): satis et iure constitutionibus cautum est. Nov. Val. 31, 1, 5 (451 m.): gnaros iuris et legum. Konstitucijoje Deo auctore Justinijanas kalba apie du kodeksus, unum constitutionum, alterum iuris enucleati; paskutiniuoju turimos galvoje digestos, juristų raštų ištraukų rinkinys.

[4] C. Th. I, 4, 1.

staboms[5]. Ar tik ne 328 m.[6] visiems Pauliaus veikalams, atitinkamai tam garsui, kuris apie juos jau buvo pasklidęs, buvo įsakmiai suteikta įstatymo galia, iškėlus aikštėn jų puikumą. Šitai visų pirma liečia Pauliaus sentencijas. Išimtis vis dėlto buvo padaryta Papinijanui skirtoms pastaboms, bet ne įsakmiai, o, greičiausiai, tyliai.

426 m. buvo išleistas garsusis Valentinijano III citavimo įstatymas[7]. Praktikoje, atrodo, visų pirma buvo naudojamasi Gajaus, Papinijano, Pauliaus, Ulpijano ir Modestino veikalais. Senesnioji literatūra, kurios išrašų gausiai pateikia aukščiau paminėtieji, ypatingai Ulpijanas, tampa retu dalyku. Minėtasis įstatymas patvirtino tų penkių juristų raštus ir pabrėžė, kad Gajus turi būti vertinamas lygiai su kitais[7a]. Pauliaus sentencijos pabrėžiamos ypatingai, o jo ir Ulpijano Papinijanui skirtos pastabos nepripažįstamos[7b]. Turi, betgi, reikšmės ir nuomonės tų, kurie penkių patvirtintųjų yra cituojami; čia pirmoje eilėje minimi Sabinas, Scaevola, Julijanas ir Marcellas. Naudotis galima ne tik penkių patvirtintųjų cituotomis vietomis, bet ir pačiais

---

[5] C. Deo auctore § 6.

[6] C. Th. I, 4, 2.

[7] C. Th. I, 4, 3. Papiniani, Paulli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus ita, ut Gaium quae Paullum, Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas, lectionesque ex omni eius opere recitentur. Eorum quoque scientiam, quorum tractatus atquae sententias praedicti omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse censemus, ut Scaevolae, Sabini, Juliani atque Marcelli, omniumque, quos illi celebrarunt, si tamen eorum libri, propter antiquitatis incertum, codicum collatione firmentur. Ubi autem diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel, si numerus aequalis sit, eius partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui ut singulos vincit, ita cedit duobus. Notas etiam Paulli atque Ulpiani in Papiniani corpus factas (sicut dudum statutum est) praecipimus infirmari. Ubi autem pares eorum sententiae recitantur, quorum par censetur auctoritas, quod sequi debeat, eligat moderatio iudicantis. Paulli quoque Sententias semper valere praecipimus.

[7a] Gradenwitz, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 280 šitai pagrindžia labai abejotinais, mano nuomone, samprotavimais: kaip tik todėl, kad Gajaus niekas necitavo, taigi jo ir neginčyjo, vėlesniųjų akyse jis atrodė nenuginčyjamas.

[7b] Gradenwitz, nur veik. pusl. 274 ir sek., gana įtikimai parodo, kad abi šios C. Th. I, 4, 1. 2 užtinkamos išlygos tebuvo įterptos į citavimo įstatymą. Ar tai bus padarę vestgotai ar kas kitas, Gradenwitzas nenurodo, ir tam jis turi pagrindo.

cituotųjų veikalais. Šitai, betgi, tik tuo atveju, jei tų veikalų mintis nustatyta kelių rankraščių palyginimu[8]. Jei juristai-autoritetai savo tarpe nesutinka dėl prasmės, kuri turėtų būti suteikta vienai ar kitai cituotųjų juristų minčiai, lemiamos reikšmės turi daugumos nuomonė, o balsams pasidalinus lygiomis — Papinijanas. Teisėjo nuomonė įgyja sprendžiamos reikšmės tik tada, kai, balsams pasidalinus lygiomis, jų tarpe nėra Papinijano balso.

Visai suprantama, kad ir tos teisės mokslo jėgos, kurios dar tebebuvo išlikusios gyvos, šitokių nuostatų turėjo būti nuslopintos. Vis dėlto digestose minimas Aurelijus A r k a d i j u s C h a r i s i j u s, m a g i s t e r l i b e l l o r u m[9], buvo žymus ketvirto šimtmečio juristas[10]. Jis parašė „l i b r i s i n g u l a r e s d e m u n e r i b u s c i v i l i b u s", „d e o f f i c i o p r a e f e c t i p r a e t o r i o", „d e t e s t i b u s". Išskyrus tai, mes tegirdime apie rinkinius, scholijas, aprašymus ir senesniųjų veikalų sutrumpinimus (žiūr. žem. II).

Baigiantis prieš-justinijaninei gadynei, rytų, ypatingai Beiruto, teisės mokyklose pastebimas smarkus pakilimas. Žymūs penktojo šimtmečio meistrai buvo: Kirillas, Domininas, Demostenas, Eudoksijus, Patricijus[11]. Beveik visi jie mokė Beiruto mokykloje. Ištisa eilė ankstesnių juristų veikalų, parašytų rytų gyventojams nesuprantama kalba, buvo iš naujo peržiūrėta ir išleista graikų kalba, kuri buvo Rytinės Imperijos krašto kalba. Šitais veikalais vėliau naudojosi paskesnieji justinijaninės teisės perdorotojai. Geriausiai teisės mokslo pakilimą parodo pats faktas, kad imperatoriui Justinijanui pavyko įgyvendinti didžiosios kodifikacijos planą, kurį bevykdydamas buvo suklupęs Teo-

---

[8] C o n r a t, nur. veik. pusl. 31 ir sek., vietoje šito siūlo kitus du aiškinimus: 1. Tegali būti kreipiamas dėmesys į paminėtąjį penketą ir į jo pateikiamas citatas; vieno kurio iš penketo kelių rankraščių palyginimas tebėra reikalingas. 2. Jei į kurią citatą jau turi būti kreipiama dėmesio, tai ji turi būti paduota bent dviejų iš penketo arba bent dviejuose vieno iš penketo veikaluose. Su antruoju aiškinimu aš negaliu sutikti, o pirmasis, nors, mano nuomone, ir yra galimas, neturi pirmenybės prieš tekste paduotąjį. Palygink taip pat G r a d e n w i t z, nur. veik. pusl. 283.

[9] I, 11, 1.

[10] Šitai išplaukia iš jo kalbos, o ne iš to, kad jis D. I, 11, 1, 1 mini vieną Konstantino įstatymą (C. Th. XI, 30, 16): sententia principalis publice lecta, apie kurią jis kalba, nėra tas įstatymas.

[11] H u s c h k e, pusl. 860 ir sek.

dozijus, ir kad jo meto juristai neištvėrė tuose rėmuose, kuriuos Justinijanas kodifikacijos darbe jiems buvo norėjęs uždėti.

Iš po- klasikinio laikotarpio teisinių arba bent pusiau teisinių veikalų minėtini šie:

a) Vakarinė Imperija.

1. 1821 m. Angelo Majaus Vatikane aptikti Fragmenta Vaticana, surašyti palimpseste. Tai yra likučiai rinkinio, kuriame buvo sau radę vietos pagal objektus sutvarkytos Pauliaus, Papinijano, Ulpijano raštų, rašinio de interdictis ir imperatorių konstitucijų ištraukos; savarankiškumo šitame veikale maža, bet užtat jis labai vertingas kaip ankstesnės literatūros perteikėjas. Bet ar tekstai autoriaus perduoti nepakeisti, nėra, vis dėlto, visai aišku. Parašytas vakaruose[12] tarp 372[13] ir 438 m.[14], šis veikalas buvo apmestas greičiausiai jau Konstantino viešpatavimo metu ir 372 m. tepapildytas[15].

2. Collatio legum Mosaicorum et Romanorum, rankraščiuose pavadintas „lex Dei quam praecepit Dominus ad Moysen". Šiame veikale sugretinamos lotynų kalbon išverstos Penkių Knygų normos su iš Gajaus, Papinijano, Pauliaus, Ulpijano, Modestino paimtais romėnų teisės nuostatais ir su C. Gr., C. H. konstitucijomis, o taip pat ir su 390-ų metų konstitucija. Veikalas parašytas vakaruose tarp 390-ų m. ir C. Th. išleidimo; jo tikslas yra parodyti romėnų teisės ir Švento Rašto bendrumą[16].

3. Q. Aurelii Symmachi relationes, vaizduojančios jo, kaip Romos praefecti urbi, 384—385 m. m. tarnybinę veiklą[17].

4. Notitia dignitatum utriusque imperii, oficialiais šaltiniais pagrįstas privataus pobūdžio veikalas, parašytas

---

12 Kadangi jis apima Maksimijano reskriptus.

13 Jame randa sau vietos iki tų metų išleistos konstitucijos (§ 37).

14 C. Th. jo autoriui nežinomas.

15 Collect. III pusl. 1 ir sek. Huschke pusl. 706 ir sek..

16 Collect. III pusl. 107 ir sek. Huschke pusl. 645 ir sek. Conrat, Hermes XXXV (1900) pusl. 344 ir sek. priskiria Collatio bažnyčios tėvui Jeronimui; prieš Kalb, Jahresber. f. Altertumswissenschaft CIX (1901 II) pusl. 48 ir sek. Anksčiau buvo galvojama apie Ambraziejų milaniškį. Palyg. Krüger pusl. 303 past. 42.

17 Išleistas W. Meyerio (Leipcigas 1873), Seecko (Berlynas 1883) (Monum. German. auct. antiquiss. VI, I).

411/413 m.; jo rankraštis rastas Spejeryje. Tai yra abiejų imperijos pusių aukštesnių valdininkų, jų pagelbininkų ir jų žinioje esančios kariuomenės sąrašas, kuriame nurodyti taip pat tų valdininkų garbės ženklai (veikalas iliustruotas). Reikia galvoti, kad veikalas buvo parašytas šitaip: vakarietis autorius, turėdamas prieš akis Rytinės Imperijos notitiae dignitatum pavyzdį, tokį pat dignitatum sąrašą sudarė Vakarinei Imperijai[18].

5. Čionai priklauso ir § 22, I, 1 paminėtas Gajaus „Institucijų" komentaras. Šis veikalas, kurio palimpsesto lapuose surašytos nuotrupos Šatleno buvo rastos Autune 1888 m., Gajaus žodžiams teikia plačių ir nereikšmingų komentarų. Jis parašytas vakarinėje imperijos dalyje ketvirtame ar penktame šimtmetyje. Kadangi šiame komentare, priešingai vestgotinei Gajaus ištraukai, nagrinėjama ketvirtoji Gajaus knyga (kuri pirmoje eilėje skirta procesualiniams klausimams), tai, atrodo, negali būti abejonės, kad jis parašytas būrelio mokinių, kuriems ši dalis tebebuvo sistematingai dėstoma[19].

6. Consultatio, rinkinys mokslininko advokatui teikiamų patarimų, pagrįstų Pauliaus „Sentencijomis" ir CC. Gr., H. ir Th. Consultatio parašyta greičiausiai Galijoje penktojo šimtmečio antroje pusėje ar šeštame šimtmetyje. Rankraštis, iš kurio ji buvo Kujacijaus išleista, dabar jau yra žuvęs[20].

---

18 Išleistas su komentaru Böckingo (Bonna 1839—53), Seecko (Berlynas 1876). Apie jo atsiradimą palyg. Joh. Schoene, Hermes XXXVII (1902) pusl. 271 ir sek. Pasak Mommseno, Sitzungsberichte der Berl. Akad. XXXV (1902) pusl. 838 = jur. Schrift. II pusl. 153, notitia Occidentis buvusi sudaryta apie 425 met.; žiūr. Hermes XXXVI pusl. 547. Bendroji „Notitia dignitatum", Mommseno nuomone, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXII (1901) pusl. 139 = jurist. Schrift. II pusl. 366, 1 buvusi sudaryta apie 430 m. — Marchi, Il princeps officii e la notitia dignitatum, studi in onore di Fadda (1906) V pusl. 379 ir sek.

19 Mommsen, Zeitschr. der Sav.-Stift. XX (1899) pusl. 235 ir sek. Kalb, Jahresbericht CIX (1901 II) pusl. 37 ir sek. ir citatos. Ferrini ir Scialoja, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XIII, 1; Paul Krüger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXIV (1903) pusl. 375. Kübler, str. apie Gajų Pauly-Wissowo enc., skait. V. Leidiniai: Krügerio 1899 ir 1905 m. m. Gajaus leidiniuose (Collectio I) ir Zeitschr. d. Sav.-Stift. nur. viet. Ferrini ir Scialoja l. c.

20 Collect. III pusl. 199 ir sek. Huschke pusl. 835 ir sek. — Jörs, Consultatio, Pauly-Wissowo real. enc. — Apie Consultatio. Kritiškas Kantorowicziaus referatas apie nebaigtą Makso Conrato darbą, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 46 ir sek.

7. Du Legis Romanae Wisigothorum priedai — privatūs ištraukų iš romėnų šaltinių rinkiniai[21].

8. Senatorius Kassiodorijus, ap. 480—575, kuris, Italiją nukariavus ostgotams, ėjo įvairias, net aukščiausias, pareigas išlikusioje romėniška Italijos administracijoje, parašė variarum l. XII. Tai yra jo tarnybinių įsakų ir kitų smulkių raštų rinkinys[22].

b) Rytinė Imperija.

1. Scholia Sinaitica. 1880 m. Sinajaus vienuolyne buvo rasti vieno veikalo — Ulpijano libri ad Sabinum scholijų — likučiai. Šis veikalas, kuriuo buvo naudojamasi gal net Beirute teisės mokymui, turėjo būti parašytas rytuose po C. Th. išleidimo ir prieš Justinijaną[23].

2. Sirų-romėnų teisės knyga yra labai įdomus romėnų teisės perdorojimo pavyzdys. Jos originalas, parašytas graikų kalba, nepasiekė mūsų laikų, ir mes turime pasitenkinti smarkiai viena nuo kitos besiskiriančiomis rytietiškomis (siriškomis, arabiškomis, armėniškomis, koptiškomis) jos redakcijomis. Šitie kūriniai šimtmečius buvo pripažįstami nuo Aigipto iki Armėnijos sienų, ir net greta Justinijano teisės jie nenustojo savo reikšmės. Jie nepatiekia grynosios romėnų teisės: daug juose yra neaiškumų, daugelyje vietų tyčia nukrypstama nuo romėnų teisės (ypatingai netestamentinio paveldėjimo srityje). Rankraščių antraštė „Karalių nugalėtojų įstatymai ir įsakymai" arba „Krikščionių karalių nugalėtojų Konstantino, Teodosijaus ir Leono įstatymai" neatitinka veikalo turinio, nes šitų imperatorių konstitucijos tesudaro nežymiausią jo dalį. Bet vis dėlto trys paminėtieji antraštėje yra vienintėliai krikščioniškųjų imperatorių, apie kuriuos kalba pats veikalas. Nukrypimai nuo romėnų teisės gali būti paaiškinti iš dalies vietinės, iš dalies bažnytinės teisės įtaka. Pasak puikiai pagrįstos Sachauo nuomonės, teisės knygos branduolys buvęs sukurtas jau prieškonstantininiu metu Antiochijos patriarcho raštinėje; jo tikslas buvęs teikti patarimų

21 Coll. III pusl. 249 ir sek.

22 Mommseno leidinys, Monum. Germaniae, auctores antiquiss. t. XII, Berlin, 1884.

23 Collect. III pusl. 265 ir sek. Huschke pusl. 815 ir sek. Zachariae von Lingenthal. Bull. dell'Istituto di Dir. Ro. V (1892) pusl. 1 ir sek. Riccobono, ten pat IX (1898) pusl. 217 ir sek.

bažnyčios nariams jų santykiuose su imperijos stabmeldinėmis įstaigomis šeimos, paveldėjimo ir vergų teisės klausimais. Po to, bažnyčios padedamas ir krikščionybę sekdamas, tas branduolys išaugo į didelį kūrinį ir įgijo sprendžiamos reikšmės visoje rytinėje krikščionių bendruomenėje; jam pačiam, betgi, teko išgyventi daug pakitimų[24].

3. Jonas iš Lidijos parašė Justino II viešpatavimo metu de magistratibus rei publicae Romanae[25].

V skyrius.

§ 24. Germanų valstybių leges Romanae.

Romėnų teritorijoje įsikūrusios germanų valstybės davė tris įstatymų rinkinius. Pasemti iš romėnų šaltinių ,tie rinkiniai turi didelės svarbos priešjustinijaninės teisės pažinimui, nors jie ir nepateikia tos teisės grynos.

I. Lex Romana Wisigothorum, 506 m. karaliaus Alaricho II suteikta vestgotų valstybės romėnams, vėliau (nuo

---

24 Sirų-romėnų teisės knyga. Brunso ir Sachauo išleista sykiu su vokiškais vertimais ir komentaru, Leipcigas 1880. Nuo 1894 m. yra žinomos trys minėtame leidime dar netilpusios tos knygos redakcijos. Šitai aptarė Mitteis, Über drei neue Handschriften des syrisch-römischen Rechtsbuchs, Abh. d. Berl. Akademie 1905. Išleidėjas Sachau, Syrische Rechtsbücher I. Band Leges Constantini Theodosii Leonis, aus der römischen Handschrift herausgegeben und übersetzt von Eduard Sachau. Berlin 1907. Žiūr. taip pat Sachau, Von den rechtlichen Verhältnissen der Christen im Sassanidenreich. Žiūr. jo str., Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen X, 2. Berlin 1907. Iš šito sąsiuvinio pusl. 12 ir sek. ir Sachauo žodžio jo leidinio įžangoje pusl. VII ir sek. paimta tai, kas pasakyta tekste. Palygink su Sachauu: Partsch, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVII (1907) pusl. 473 ir sek. Manigk, Krit. Vierteljahrsschr. LIII (1915) pusl. 351 ir sek.; su Mitteisu: Ducati, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XVII (1906) pusl. 191 ir sek. — Žiūr. taip pat Ferrini, Beiträge zur Kenntnis des sog. syrisch-römischen Rechtsbuchs, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXIII (1902) pusl. 101 ir sek. Braßloff: Dar kirchliche Zinsverbot im syrisch-römischen Rechtsbuch, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 306 ir sek. — Mitteis, Das syr.-röm. Rechtsb. u. Hammurabi, ten pat pusl. 284 ir sek. Romėnų teisės bruožų užtinkama ir Sachauo, Syrische Rechtsbücher II. III 1908. 1914 išleistuose patriarchų ir arkivyskupų sprendimuose ir įstatymų rinkiniuose. Palyg. Manigk, nur. veik. pusl. 409 ir sek.

25 Corpus scriptorum historiae Byzantinae. (Bonna 1837) pusl. 119 ir sek. Naujas leidimas Wünscho, Leipzigas 1903; greta to Kübler, Deutsche Literaturzeitung 1904 sk. 940 ir sek. Wünschas galvoja, kad rašinys buvo parašytas prie Justinijano. Prieš žiūr. Kübler nur. veik.

X šimtmečio) pavadinta Breviarium Alaricianum[1]. Veikalą parengė prudentium komisija. Jame randame C. Th., poteodozinių novelių, Gajaus inst., Pauliaus sent., C. Gr., C. H. ištraukas ir vieną Papinijano atsakymą. Gajus paduodamas sutrumpintas, greičiausiai toks, koks jis 4-e ar 5-e šimtmetyje buvo naudojamas mokyklos tikslams; jo ketvirtoji knyga visai išleista, o trys pirmosios sutrauktos į dvi[2]. Prie ištraukų iš kitų šaltinių, kiek tai atrodė reikalinga, buvo pridėta interpretatio, kurią, betgi, prudentes didžia dalimi buvo paėmę iš jau turimų mokyklinių interpretationum.

II. Edictum[3] Theoderici, išleistas Teodericho Didžiojo greičiausiai ne po 507 m.[4] ir skirtas kartu romėnams ir ostgotams. Jame savarankiškai išdėstytos teisės normos, paimtos iš CC. Gr. H. Th., poteodozinių novelių, Pauliaus sentencijų ir, galbūt, dar iš kitų romėnų teisės šaltinių, o taip pat ir iš interpretationum[5].

---

[1] Hitzig, Beiträge zur Kenntnis und Würdigung des s. g. Westgotischen Gajus, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIV (1893) pusl. 187 ir sek. Conrat, Breviarium Alaricianum. Römisches Recht im fränkischen Reiche in systematischer Darstellung. Leipzig 1903. Be to, H. Krüger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 410 ir sek. Mommsen, Theodosianus I (1905) pusl. LXV ir sek. v. Wretschko, De usu Breviarii Alariciani forensi et scholastico per Hispaniam Galliam Italiam cet., ten pat pusl. CCCVII ir sek. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I, 2. Aufl. Leipzig 1906, pusl. 510 ir sek. Ten ir tolimesnė literatūra. Haenelio leidinys, Lex Romana Visigothorum Lips. 1849.

[2] Pasak vyraujančios nuomonės, vestgotų prudentes Gajus epitomės nesudarę, o tik ja naudojęsi. Anksčiau mokė priešingai, ypač Savigny, Gesch. d. r. R. im Mittelalter II pusl. 54. Prie šios pažiūros naujais motyvais apsišarvavęs grįžta Conrat, Die Entstehung des westgotischen Gajus. Amsterdam 1905. Žiūr. prieš Hitzig, Deutsche Literatūr. 1906 pusl. 2094 ir sek. Kübler, Str. apie Gajų Pauly-Wissowo enc., skait. V. Brunner, nur. veik. pusl. 514 past. 14. Ir man atrodo lemiamu faktas, kad epitome I, 1, 1 kalba apie paleidimą iš verguvės ante consulem; šitai vestgotai galėjo palikti parašyta, bet negalėjo patys parašyti; šitai taip pat negalėjo būti atsiradę, kaip norėtų Conratas, iš ante consilium. — Conrat, Der Westgotische Paulus. Amsterdam 1907.

[3] Kadangi Teoderichas laikė save romėnų valdininku. (Karlowa I pusl. 948).

[4] Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte pusl. 527.

[5] Leidimas: Bluhme, Monumenta Germaniae leges V pusl. 145 ir sek. (Hannover 1875). Tarp kitko žiūr. Brunner, nur. veik. 525 ir sek..

III. Lex Romana Burgundionum. Karalius Gundobadas (473—516) prieš penkto šimtmečio pabaigą išleido burgundams kodeksą, kuris tik dalimis turėjo galios burgundų valstybėje gyvenantiems romėnams; romėnams buvo pažadėtas specialus kodeksas, kuris ir buvo išleistas greičiausiai dar Gundobado, ir tikrų tikriausiai prieš burgundų valstybės žlugimą (534). Lex Romana Burgundionum savarankiškai išdėsto romėnų teisės normas, kiek persunktas burgundiškomis priemaišomis. Šiam rinkiniui buvo panaudoti CC. Th., Gr. H., poteodozinės novelės, Pauliaus „Sententiae" ir Gajaus „Institutiones" (o gal „Regulae"), o taip pat ir turimos interpretationes[6].

VI skyrius.

JUSTINIJANO KODIFIKACIJA IR JOS RYTINIAI PERDOROJIMAI.

§ 25. 1. Justinijano kodifikacijos eiga.

Imperatorius Justinijanas (527—565) ėmėsi iš naujo Teodozijaus II plano — plačios konstitucijų ir juristų raštų kodifikacijos — ir jį įgyvendino. Jo svarbiausiuoju patarėju buvo Tribonijanas[1].

I. Visų pirma 528. II. 13 imperatorius įsakė 10-ties žmonių komisijai, į kurią tarp kitų įėjo Tribonijanas, Magister officiorum, ir Teofilius, Konstantinopolio profesorius (antecessor), sudaryti naują codicem constitutionum. Įsakymas buvo duotas pirmaisiais jos žodžiais (lygiai taip buvo ir su toliau paduotomis konstitucijomis) pavadinta c. Haec quae necessario[2].

---

[6] Leidimai: Bluhme, Monumenta Germaniae leges III pusl. 579 ir sek. (Hannover 1863). v. Salis, Mon. Germ. leg. sect. I t. II pusl. (Hannover 1892). Tarp kitko žiūr. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte pusl. 497 ir sek..

[1] Collinet, Études historiques sur le droit de Justinien. T. I: Le caractère oriental de l'oeuvre législative de Justinien et les destinées des institutions classiques en occident. Paris 1912. Be to, Audibert, Nouv. Rev. XXXVII (1913) pusl. 548 ir sek.. Apie imperatorienės Teodoros įtaką žiūr. E. Gianturco, Studi giur. in onore di Carlo Fadda. Napoli 1906. VI pusl. 1 ir sek., taip pat Duquesne, Nouv. Rev. hist. XXXII (1908) pusl. 254 ir sek. — Nov. 8 c. 1.

[2] Pirmoji Codicis Justiniani prakalba.

529 m. balandžio m. 7 d. c. Summa rei publicae[3] šis kodeksas buvo paskelbtas ir tų metų balandžio m. 16 d. jis įgijo įstatymo galios[4].

II. Pasiremdamas įsakymu, kuris buvo duotas prieš 530 m. gruodžio 15 d. išleistą c. Deo auctore[5], Tribonijanas, dabar Quaestor sacri palatii, sudarė jo paties vadovaujamą 17 žmonių komisiją, į kurią, neskaitant jo, įėjo: Konstantinas, Comes sacrarum largitionum ir t. t., du Konstantinopolio profesoriai — Teofilius ir Kratinas, du Beiruto profesoriai — Dorotiejus ir Anatolijus, ir vienuolika prefekto praetorio orientis teismo advokatų[6]. Komisijos tikslas buvo sudaryti juristų raštų ištraukų (Digesta, Pandectae) rinkinį. Jos kūrinys buvo paskelbtas 533 m. gruodžio m. 16 d. išleistoje c. Tanta, graikiškame tekste — c. Δέδωκεν[7], o įstatymo galios jis įgijo 533 m. gruodžio m. 30 d.; tuo pat metu c. Omnem rei publicae[8] Konstantinopolio ir Beiruto profesoriams uždėjo pareigą mokyme nuo šiol vadovautis naujuoju kodeksu.

III. Vadovėlis pradedantiems, Institutiones arba Elementa, numatytas jau c. Deo auctore (§ 11), buvo, pabaigus rašyti digestas, imperatoriaus įsakymu Tribonijano, Dorotiejaus ir Teofiliaus parengtas. Paskelbtas prieš digestas 533 m. lapkričio m. 21 d. išleistoje c. Imperatoriam majestatem[9], šis vadovėlis, pagal c. Tanta § 23, 533 m. gruodžio m. 30 d. įgijo įstatymo galios.

IV. Išleidęs kodeksą, kai kuriuos juristų raštuose glūdėjusius priešingumus Justinijanas išsprendė paskiromis konstitucijomis. Šitie sprendimai buvo surinkti į oficialų (žuvusį) quinquaginta decisionum rinkinį[10]. Taip pat, paskelbus ko-

---

3 Antroji C. J. prakalba.

4 Wladimir Beneschewitz, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXIV (1903) pusl. 409 ir sek. nagrinėja abejotiną Codicem Justineum. Tikrai, abato Teodoro iš Choros biografijoje užtinkame žinią, pasak kurios, jau bevaldant Justinui I ir Justinijanui buvęs parengtas teisynas, kuris vadinęsis ἡ νέα κέλευσις τῶν βασιλευόντων. Beneševičius, betgi, pačią tą žinią laiko labai abejotina.

5 Pirmoji digestų prakalba.

6 C. Tanta § 9.

7 Trečioji digestų prakalba.

8 Antroji digestų prakalba.

9 Inst. prakalba.

10 C. Cordi § 1 ir 5. Apie senesniuosius mėginimus atstatyti tą rinkinį žiūr. Krüger pusl. 542 past. 23; apie di Marzo naują tos srities mė-

deksą, buvo išleista keletas naujų įstatymų, o digestose, pakeitus senus tekstus, įvesta kai kurių naujybių. Dėl viso šito pasenusį kodeksą Justinijanas liepė peržiūrėti Tribonijanui, Dorotiejui, ir trims digestų sudaryme dalyvavusiems advokatams.

Perdorotas kūrinys, Codex Justinianus repetitae praelectionis, buvo paskelbtas 534 m. lapkričio m. 16 d. išleistoje c. Cordi[11], kuri jam nuo 534 m. gruodžio m. 29 d. suteikė įstatymo galios.

V. Pabaigęs tuos darbus, Justinijanas dar išleido ištisą eilę paskirų įstatymų (Novellae leges), kurių dalis buvo plataus masto ir turėjo didelės reikšmės. Tie įstatymai buvo surinkti į specialų rinkinį (aukšč. pusl. 79), kuris, betgi, kiek mums žinoma, nebuvo oficialiai paskelbtas.

VI. Atvadavęs Italiją, Justinijanas ediktu įvedė joje savo tris teisynus, o 554 m. rugpiūčio m. 13 d. paskelbta pragmatine sankcija (palyg. aukšč. pusl. 77 past. 33) patikrino jų galią. Tuo pat metu Justinijanas įsakė ediktais paskelbti Italijoje ir jo noveles.

JUSTINIJANO KŪRINIO SUDĖTINĖS DALYS.

§ 26. Institucijos.

Institucijos teikia trumpą privatinės teisės apžvalgą, priedėlyje paliesdamos taip pat ir baudžiamąją teisę su baudžiamuoju procesu (IV, 18 de publicis iudiciis). Jos dalinasi į keturias skyriais suskirstytas knygas (suskirstymas paragrafais yra vėlesniųjų laikų padaras); kiekvienas skyrius turi savo antraštę. Pasak c. Imperatoriam maiestatem § 6, institucijos sudarytos iš senesnių institucijų-vadovėlių, pirmoje eilėje Gajaus, iš jo res cottidianae (aukšč. pusl. 125) ir iš kitų veikalų. Šaltiniai paskirai neparodyti. Tai, kas paimta iš Gajaus ir kas iš kitų juristų raštų ar konstitucijų, galima nustatyti institucijų ir kitų senesnius šaltinius pateikiančių veikalų palyginimais. Jei palyginimai neduoda laukiamų pasekmių, institucijų paskirų dalių šaltinius priseina atrinkti pagal stilių ir kitus požymius. Šioje srityje

ginimą (Le quinquaginta decisiones di Giustiniano. Palermo 1899/90) žiūr. Krüger, Justinianische Entscheidungen streitiger Rechtsfragen im Codex und in den Digesten. Atskirai atspausta iš „Festchr. f. Bekker." Weimar 1907. — De Francisci, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XXII (1910) pusl. 155 ir sek., XXIII (1911) pusl. 39 ir sek. 186 ir sek.

[11] Trečioji kodekso prakalba.

pastaruoju metu smarkiai pažengta priekin[1]. Stiliaus ypatumai leido pagrįstai nustatyti, kad I ir II knygų autorius buvo vienas asmuo, o III ir IV — kitas, ir kad greičiausiai kiekvienas dviejų institucijas sudariusių profesorių apdorojo po vieną šitų jo pusių; Tribonijanas, gi, pasitenkino visumos vadovavimu[2]. Vienas Turino rankraštis pateikia scholijų, kurios siekia gal net Justinijano laikų ir kurios naudojasi priešjustinijaniniais šaltiniais[3].

§ 27. Digestos.

Digestų kompiliatoriams buvo įsakyta išrinkti paskiras vietas iš raštų tų juristų, kuriems imperatoriai buvo suteikę ius respondendi (auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum)*. Tiksliau, betgi,būtų pasakyti, kad

---

1 Ferrini, Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano XIII (1900) pusl. 101 ir sek., taip pat Kübler, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXII (1902) pusl. 508 ir sek. Toliau Kalb, Jahresbericht für Altertumswissenschaft LXXXIX (1896 II) pusl. 284 ir sek. Samter dėl Gai. II 82, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 157 ir sek., yp. pusl. 169 ir sek. Zocco-Rosa, D'une nouvelle palingénésie des institutes de Justinien. Mél. Fitting. II (1908) pusl. 523 ir sek., To paties, Justiniani institutionum palingenesia. Annuario dell'Istituto di storia del Diritto Romano IX pusl. 180 ir sek., X pusl. 1 ir sek. (1905-8); be to, Kübler, Zeitschr. der Sav. -Stift. XXX (1909) pusl. 433 ir sek. — Zocco-Rosa, I risultati di una nuova Palingenesia delle istituzioni di Giustiniano. Mél. Girard. II (1912) pusl. 645 ir sek.; be to, Berger, Krit. Vierteljahrschr. LII (1914) pusl. 145 ir sek.; Ebrard, Über die Quellen der Institutionen Justinians, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXVIII (1917) pusl. 327 ir sek. — Ar tit. I, 1 § 2 autorius yra Gajus? Už: Kübler, Zeitschr. der Sav.-Stift. nur. viet. pusl. 345 ir Samter, Zeitschrift d. Sav.-Stift. XXXI (1910) 401 ir sek.; prieš: Zocco-Rosa. — Nuošaliai: Bortolucci, Index verborum Graecorum quae in institutionibus et Digestis occurrunt., Arch. giur. LXXVI (1906) pusl. 254 ir sek. vertingas kaip rodyklė; vertimų, betgi, Bortolucci neduoda. Palyg. su tuo Wenger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVII (1907) 483 ir sek.

2 Turino institucijų glosa. Krüger, Zeitschr. der Sav.—Stift. VIII, 1 (1886) pusl. 47 ir sek..

3 Šituo klausimu Huschke, jo institucijų leidinio praefatio pusl. VI ir sek. Grupe, De Justiniani institut. compositione, Straßburg. Diss. 1884. Karlowa I pusl. 1015 ir sek. Krüger pusl. 419. Ferrini, Zeitschr. d. Sav. —Stift. XI (1890) pusl. 106 ir sek. Zocco-Rosa, Per il XXXV anno d'insegnam. di F. Serafini (Fir. 1892) pusl. 417 ir sek. Buonamici, Arch. giur. LVIII (1897) pusl. 139 ir sek..

* Fritz Schultz, Einführung in das Studium der Digesten. Tüb. 1916.

Justinijanas įsakė naudotis citavimo įstatymu pripažintų juristų veikalais, tame skaičiuje ir anksčiau draudžiamomis Ulpijano, Pauliaus ir Marcijano Papinijanui skirtomis pastabomis, nė vienam juristui (vadinasi Papinijanui) neteikiant pirmenybės prieš kitus[1]. Ištraukos turėjo būti sutvarkytos 50-yje skyriais suskirstytų knygų Codicis Justiniani ir pretoriaus edikto pavyzdžiu. Šis kūrinys vėliau turėjo būti vienintėliu teismuose naudojamu juristų raštų rinkiniu. Komisija privalėjo savo nuožiūra trumpinti senus tekstus, juos, kur reikia, papildyti arba kaip kitaip pataisyti. Prieštaravimams vietos negalėjo būti palikta; neleistini buvo ir pakartojimai nei pačiose digestose, nei jose santykyje su kodeksu, o jei antrosios rūšies pakartojimai ir buvo leistini, tai nebent tais atvejais, kai juos buvo galima pateisinti ypatingomis aplinkybėmis. Digestose teturėjo rasti vietos tai, kas dar tebeturėjo galios praktikoje; o jei dėl šito kiltų abejonių, atsakymo buvo nurodyta ieškoti Konstantinopolio teisiniuose papročiuose[2].

Digestos sudaro 50 knygų, kurios, išskyrus 30—32 kn., dalinasi į skyrius su antraštėmis; 30—32 kn. sudaro vieną skyrių, pavadintą de legatis et fideicommissis. Digestų sutvarkymas atitinka nurodytus pavyzdžius[3]. Oficialus jų padalinimas į septynias partes remiasi edikto komentaro padalinimu ir pirmoje eilėje tarnauja mokymo tikslams[4]. Pagal c. Tanta § 2 ir sek., veikalo padalinimas yra toks: I. πρῶτα lib. 1—4, II. de iudiciis lib. 5—11, III. de rebus lib. 12—19, IV. umbilicus lib. 20—27, V. lib. 28—36, kurių 28—29 pavadintos de testamentis; sekantieji c. Tanta turinio nurodymai nebereiškia paskirų dalių. VI. lib. 37—44, VII. lib. 45—50. Florencijos rankraščio[5] padalinimai daugeliu atžvilgių skiriasi nuo tik-ką nurodyto padalinimo.

Paskiruose skyriuose išdėstytos išrankos (fragmenta, leges), kurių kiekvienos nurodytas autorius ir veikalas, kuriam ji

---

1 Nuo 1897 m. daugelyje savo raštų (paskutinį kartą Arch. giur. LXXIV (1905) pusl. 314 ir sek.) šitai yra mėginęs įrodyti Buonamici; jo iš c. Deo auctore § 4 ir 6, c. Tanta (Δέδωκεν) § 20 a pasemti argumentai, mano nuomone, tiems mėginimams suteikia nesugriaunamų įrodymų vertės.

2 C. Deo auctore.

3 Nauji tyrinėjimai sistemos srityje; Buonamici dell' ordine dei titoli delle Pandette vol. I Pisa 1909 (Arch. giur. LXXVII pusl. 175 ir sek.)

4 Palyg. c. Omnem rei publ. § 2 ir sek..

5 Mažasis Mommseno leidimas pusl. V ir sek.

priklauso (inscriptio)[6]. (Dalinti į paragrafus imta jau vėliau.) Oficialus naudotų veikalų sąrašas, turėjęs sudaryti digestų įvadą[7], išliko florentiškiame rankraštyje (Index Florentinus)[8]. Jis, betgi, turi daug trūkumų[9]. Tikslų sąrašą yra pateikęs Paulius Krügeris[10]. Viso buvo panaudoti 40-ies juristų veikalai. Pasak Justinijano[11], kompiliatorių nuožiūrai buvę pateikta 2000 libri su 3 000 000 versus (eilučių), kurias jie sumažinę iki 150 000 eilučių. Ne visi naudotųjų juristų turėjo ius respondendi. Šitos teisės greičiausiai neturėjo Gajus, o respublikos meto juristai — Kv. Mucijus, Alfenas ir Aelijus Gallas — jos negalėjo turėti lygiai taip pat, kaip jos neturėjo ir 4-e šimtmetyje gyvenęs Arkadijus Charisijus. Liūto dalis digestose priklauso Ulpijanui, kurio raštai sudaro jų trečdalį; po jo eina Paulius, kuriam priklauso jų šeštadalis. Komisija padalino išrankiotinus raštus (Bluhmės atradimas)[12] į tris mases, kurių kiekviena, galimas dalykas, buvo perduota paskirai pakomisei. Vienai kuriai masei priklausančios ištraukos paskiruose skyriuose stovi viena greta kitos, tik kartais vienas koks vienos masės fragmentas dėl savo turinio gimininingumo su kokiu kitu kitos masės fragmentu įterpiamas į tą paskutiniąją. Yra ir kitų mažų nukrypimų. Pirmosios masės priekyje eina libri ad Sabinum (Sabino masė), antrosios — libri ad edictum (edikto masė), trečiosios — Papinijano quaestiones ir responsa (Papinijano masė). Kai kurie veikalai, tesurasti, galbūt, darbą jau pra-

---

[6] Pasitaiko, kad vieno kurio autoriaus įvairiose originalo vietose pareikštos mintys sujungiamos į vieną „lex"; palyg. Paul Krüger, Zeitschr. d. Sav.—Stift. XXXI (1910) pusl. 7 ir sek..

[7] C. Tanta § 26.

[8] Mažasis Mommseno leidimas pusl. XXX ir sek..

[9] Palyg. su tuo žem. past. 14.

[10] Mommsen, nur. veik. pusl. 879 ir sek.. Jo išėjo naujas leidimas — Indices Digestorum Justiniani composuit P. Krüger. Leipzig. 1905 pusl. 879 ir sek.; leidimas palingenesijos pobūdžio.

[11] C. Tanta § 1.

[12] Bluhme, Zeitschrift. f. geschichtl. Rechtswiss. IV (1820) pusl. 257 ir sek. Hofmanno, Die Kompiliation der Digesten Justinians (išleista J. Pfaffo, Viena 1900), į Bluhmės mokslą nukreiptus puolimus atrėmė Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXII (1901) pusl. 1 ir sek., Krüger, ten pat pusl. 12 ir sek., ir Jörs, str. apie Digesta Pauly-Wissowo enc., žiūr. taip pat Longo, Contributo alla storia delle formazione delle pandette. Bull. dell'Ist. di Dir. Rom. XIX (1907) pusl. 132 ir sek. — De Francisci, Boll. XXII (1910) pusl. 155 ir sek., 186 ir sek..

dėjus dirbti, priskirti ketvirtai, priedėlinei, masei. Masių eilė skyriuose nėra nuolat ta pati. Ne visuose skyriuose randa sau vietos visos masės, o kai kuriuose jų matome sutalpintas dvi skirtingas masių eiles; šitai galbūt galima paaiškinti tuo, kad pradžioje kai kur buvo užsimota sudaryti du skyrius, kurie vėliau buvo sulieti į vieną[13].

Komisijos atliktas darbas[14], palyginus jį su maždaug tuo pačiu metu Vakarinėje Imperijoje nuveiktais darbais, net su jų ge-

---

[13] Tikslų keturioms masėms priklausančių raštų sąrašą (pagal Bluhmę) duoda Krüger Mommseno nur. veik. pusl. 874 ir sek. Naują jo leidinį 1905 m. pateikė Indices Digestorum (aukšč. past. 10) pusl. 874 ir sek.. Ir Mommsenas prie paskirų D. skyrių nurodo, kaip jie iš masių sudaromi.

[14] Peters, Die oströmischen Digestenkommentare und die Entstehung der Digesten, Berichte üb. d. Verhandl. d. Kgl. sächs. Gesellsch. d. Wiss., phil.—hist. Kl. tom. 65 (1913) pusl. 3 ir sek., pareiškė nuomonę, kad digestos buvusios sukurtos jau anksčiau, tariamųjų jų kūrėjų tėvų gyventuoju metu, o kompiliatoriai teperdoroję savo tėvų kartos kūrinį (pusl. 70). Tas kūrinys buvęs toks artimas Justinijano digestoms, kad paskiruose jo skyriuose fragmentai buvę sutvarkyti jau taip pat, kaip digestose. Bluhmės mokslas apie tris mases esąs teisingas, kiek juo turimas galvoje tas senesnysis kūrinys (pusl. 71), kurį mes Rotondžio pavyzdžiu (palyg. žem.) vadiname prae-digestomis. Savo nuomonei paremti, Peters iškelia argumentus, pasak kurių Teofiliaus παραγραφαί, kurių nuotrupos yra išlikusios bazilikų scholijose, negalėję būti skirti digestoms, ir jau daug greičiau turėję būti taikyti praedigestoms (pusl. 47 ir sek.). Kad šitie įrodymai nedaug-ko verti, kad παραγραφαί, kaip tik greičiau buvę taikyti digestoms, mano nuomone, tvirtai įrodė Lenel, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 374 ir sek.; žiūr. taip pat Mitteis, ten pat pusl. 407 ir sek. Toliau Peters (pusl. 58 ir sek.) mėgina įrodyti, kad septynios partes (palyg. aukšč. pusl. 153) turi ryšio ne su edikto komentaro dalimis, bet su vieno priešjustinijaninio ištraukų rinkinio dalimis. Prieš palyg. Lenel, nur. veik. pusl. 381 ir sek., Mitteis, nur. veik. 408 ir sek.. Mitteisui vis dėlto atrodo kritikuotina vyraujanti nuomonė, pasak kurios, Justinijanas konstitucijoje omnem § 4, 5 žodį „leges" vartojąs dvejopa prasme: vieną kartą juristų raštams pažymėti, kitą kartą teisinei medžiagai, pačiam ediktui, nurodyti. Į tai reiktų atsakyti, kad toks vieno žodžio vartojimas dviem prasmėmis (traductio) yra mėgiama vėlybesnėms konstitucijoms įprasto retoriško stiliaus (žiūr. aukšč. pusl. 73) figūra. — Florentiškio indekso (palyg. pusl. 154) netobulumai, pasak Peterso (pusl. 74 ir sek.), galį būti paaiškinti, visų pirma, tuo, kad į šį sąrašą buvę įrašyti visi komisijos skaityti veikalai, net ir tie, iš kurių į digestas nieko nebuvę paimta, o taip pat ir tuo, kad tame sąraše visai neradę sau vietos komisijos neskaityti veikalai, net ir tie jų, kuriais naudojasi praedigestų kūrėjai ir kurių ištraukos per praedigestas buvusios patekusios į digestas. (Peters, mat, yra nuo-

riausiuoju, Lege Romana Wisigothorum, yra vertas didelės pagarbos. Sukurti vieningą modernų kodeksą iš neaprėpiamos virtinės juristų raštų, kuriuose tebėra dar daug neišspręstų prieštaravimų, pastatyti teisinį rūmą iš medžiagos, kuri jau buvo surinkta prieš šimtmečius ir kuri pati buvo ilgesnio nei 250 metų laikotarpio teisinės kūrybos rezultatas, reiškė tikrovėje neišsprendžiamą uždavinį. Kaip tik čia, mėgindama išspręsti šitą uždavinį, mūsų komisija parodė milžinišką sugebėjimą, nors jos darbas ir paliko daug netobulumo pėdsakų. Neišnyko, visų pirma, prieštaravimai ir pakartojimai; pasitaiko, kad net kartojama viena ir ta pati vieta (leges geminatae)[15]. Yra ir tokių vietų, kurių sąryšis su skyrium, kuriam jos priklauso, neaiškus. Tokios vietos vadinasi leges fugitivae, erraticae.

Komisija, kaip jai buvo nurodyta, visur giliai palietė tekstus, tai praleisdama kai kurias jų dalis, tai šį-tą jiems pridėdama, tai juos pakeisdama. Priedai ir pakeitimai vadinami interpoliacijomis[16] (emblemata Triboniani). Nors daugelis jų jau žinomos iš seno[17], plačių ir sistemingų interpoliacijų tyri-

---

monės (pusl. 74), kad digestų autoriai skaitė klasikinę literatūrą ir ją lygino su praedigestomis). Žinoma, reikia sutikti, kad florentiškio sąrašo būsena gali būti šitaip paaiškinta. Lenelio nur. veik. pusl. 386 ir sek. duodamą kitokį aiškinimą (sąrašas sudarytas iš atminties) ginčyja Miteisas nur. veik. pusl. 410; betgi ir Mitteiso nurodymas į rašymo ant lakštelių metodą negali nekelti abejonių. Rašymas ant lakštelių yra labai modernus atradimas. Taigi išaiškinti, kad sąrašas yra tvarkoje, sunku; belieka pasirinkti viena iš dviejų: ar sutikti su tuo, kad sąrašas sudarytas nerūpestingai, ar pripažinti, kad jis sudarytas blogu metodu. Peters pasirinko antrąjį aiškinimą. Tas aiškinimas neišplaukia, betgi, jau taip aiškiai iš paties veikalo, kad juo būtų galima naudotis praedigestų hipotezei paremti. Lenelis nur. veik. visai pagrįstai pastebi, kad ši hipotezė nėra suderinama su Justinijano pranešimu apie digestų sudarymą, nors ir galima įtarti Justinijaną norėjus tuo pranešimu pasigirti. — Pilnai galima sutikti su Mitteisu nur. veik. pusl. 411 ir sek., Rotondžiu, Filangieri 1913 rugs./spalių [cituojamas pagal Mitteisą], kad jau prieš digestas buvo žinomi ištraukų rinkiniai, kuriais, galimas dalykas, digestų autoriai naudojosi. Kad šitokių dalykų būta, įrodo jau Fr. Vat..

15 Bluhme, Dissertatio de geminatis et similibus quae in Dig. inveniuntur capitibus 1820.

16 Interpolare jau Cicerono raštuose reiškia: atnaujinti, klastoti.

17 Iš senesnių tyrinėtojų interpoliacijų aiškinime daug nusipelnė Antanas Faberis (1557—1614). Coniecturarum iuris civilis libri XX, de erroribus pragmaticorum et interpretum iuris. Rationalia in pandectas. Palyg. su tuo: De Medio, I Tribonianismi avvertiti di A. Faber, Bull.

nėjimų tesiimta neseniai, ir tik naujausiais laikais buvo nustatyti tvirti principai klasikiniams tekstams gryninti[18]. Tiesa, šitie beribius akiračius atverią tyrinėjimai, kurių tegali imtis gilūs kalbos žinovai ir dideli paties dalyko specialistai, neretai mus yra per toli nuvedę. Bet vis dėlto jau dabar jie yra nesugriaunamai įrodę daug dalykų, ir tik jų dėka romėnų teisės moksle prasidėjo visai

---

dell' Ist. di Dir. Rom. XIII (1900) pusl. 208 ir sek. Baviera, Ancora sui Tribonianismi avvertiti di A. Faber, Arch. giur. LXIX, 2 (1902). — Ir Cujacius: palyg. Albetrario, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 158 ir sek. — Toliau iš senesniųjų: Joh. Jac. Wissenbach (1607—1665). Emblemata Triboniani; palyg. Biondi, I Tribonianismi avvertiti di J. J. Wissenbach ed H. Eckhard, Palermo 1911.

18 Žymiausių nuopelnų šitojo srityje visų pirma įsigijo Eisele, Zeitschr. d. Sav.-Stift. VII, (1886) pusl. 15 ir sek., IX (1888) pusl. 296 ir sek., XI (1890) pusl. 1 ir sek., XIII (1892) pusl. 118 ir sek., XVIII (1897) pusl. 1 ir sek. Gradenwitz, Interpolationen in den Pandekten, Berlin 1887; Lenelis savo Palingenesijos pastabose. Žiūr. toliau Grupe, Die Gajanischen Institutionenfragmente in Justinians Digesten, Zeitschr. der Sav.-Stift. XVI (1895) pusl. 300 ir sek. Dėl iš Gajaus paimtų digestų fragmentų: Zeitschr. d. Sav.-Stift. XVII (1896) pusl. 311 ir sek., XVIII (1897) pusl. 213 ir sek. Nebloga monografija apie interpoliacijų esmę yra Henri Appleton, Des interpolations dans les Pandectes et des méthodes propres à les découvrir. Paris 1895. Be to, Kipp, Zeitschr. der Sav.—Stift. XVI (1895) pusl. 333 ir sek.. Dažnai su pagrindu įspėja būti atsargiems Kalb, Die Jagd nach den Interpolationen in den Digesten, Festschrift. z. fünfundzwanzigjährigen Rektorats-Jubiläum von Autenrieth, Nürberg 1897 pusl. 11 ir sek.; jis ir kituose savo veikaluose (Juristenlatein, Roms Juristen, Jahresberichte für Altertumswissenschaft) interpoliacijoms rodo didžiausio dėmesio. Labai svarbus yra Jörso kritiškas pranešimas, str. Digesta Pauly-Wissowo realinėje enc.. — Samter, Neue Jahrb. f. d. klass. Altert. 1915 pusl. 74 ir sek. F. Schultz pusl. 18 ir sek. gražiai apžvelgia metodą, kuriuo klasikiniai tekstai gryninami nuo interpoliacijų ir glosemių (be to, Mitteis, Zeitschr. d. Sav.—Stift. XXXVII (1916) pusl. 369). — Krüger, Justinianische Entscheidungen streitiger Rechtsfragen im Codex und in den Digesten. Specialiai atspausta iš Festschr. f. Bekker. Weimar 1907. Μυλωνας περὶ παρεμβολῶν ἐν τοῖς πανδέκταις, Επιθεώρησις Κοινωνικῶν καὶ Νομικῶν ἐπιστημῶν τόμ. 1 τεῦχ. Α σελ. 96—118. — Beseler, Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen, I—III, 1910—13. Dėl I Mitteis, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 491 ir sek., dėl II Tas pat, ten pats XXXIII (1912) pusl. 180 ir sek. — Dėl I, II Berger, Krit. Vierteljahrsschr. L (1912) pusl. 397 ir sek., dėl III Tas pats, ten pat. LII (1914) pusl. 147 ir sek., dėl III H. Krüger, Grünhuts Zeitschr. XLI pusl. 301 ir sek., dėl I, II Pissard, Nouv. Rev. XXXVI (1912) pusl. 548 ir sek., dėl II Albertario, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XXXV pusl. 236 ir sek.. Iš darbų paskirais klausimais reikia dar paminėti: Gradenwitz, Licet enim legibus soluti sumus, at-

naujas laikotarpis[19]. Interpoliacijų tyrinėjimas kartu su papirų tyrinėjimu visų pirma parodė, kad justinijaninė teisė didžia dalimi yra tautinės romėnų teisės susiliejimo su graikų teise rezultatas.

Glosemės yra pirminės glosos, vėlybesnių perrašinėtojų per neapsižiūrėjimą įrašytos į tekstą. Ir jų digestose yra nemaža. Ne visuomet lengvai atskiriamos nuo interpoliacijų, jos didžia dalimi yra kilusios jau iš kompiliatoriams žinomų rankraščių. Tuose rankraščiuose yra, betgi, ir sąmoningai interpoliuotų vietų[20].

Digestų rankraščių[21] seniausias ir geriausias yra šeštame arba septintame šimtmetyje[22] parašytas Florentina (scl. littera = raš-

---

tamen legibus vivimus, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVI (1905) pusl. 347 ir sek., Erman, Entstammt § 226 BGB Tribonian oder Celsus? Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 352 ir sek. — Longo, Il criterio Giustinianeo della natura actionis, Prato 1900; Tas pats, Sopra alcune generalizzazione Giustiniancee in materia di buona fede. Torino 1905. De Ruggiero, Depositum vel commodatum. Contributo alla teoria della interpolazioni, Bull. dell'Ist. di Dir. Rom. XIX pusl. 5 ir sek., Collinet, Nouv. Rev. Hist. (1910) pusl. 157 ir sek. (Ieškinio nurodymas nepridėjus žodžio „actio" arba „iudicium") — Albetrario, Hodie. Pavia 1911. Greta to, Miteis, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIII (1911) pusl. 635 ir sek. — Mitteis, Potentiores, Mél. Girard (1912) II pusl. 225 ir sek; be to, Berger, Krit. Vierteljahrsschr. LII (1914) pusl. 128. Tarp kitko, kiekvienas rašinys apie romėnų teisę šiandien yra taip pat ir rašinys apie interpoliacijas. — Peters, Rhein. Zeitschr. VIII (1915/6) pusl. 1 ir sek..

19 Labai turtingų ir svarbių nurodymų randame dabar P. Krügerio pastabose, tilpusiose jo naujai peržiūrėtame Mommseno digestų leidime C. J. C. vol. I ed. 11. Berol. 1908 (12. 1911). Interpoliacijų rinkinio bandomasis atspaudimas: Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. VII ir sek.; palyg. XXX (1900) pusl. V ir sek.

20 Kaip toli tai eina, pasakyti sunku; palyg. Peters ([14]) pusl. 95 ir sek., Lenel, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXIV (1913) pusl. 378 ir sek., Koschaker, ten pat XXXVII (1916) pusl. 325.

21 Palyg. Buonamici, Sulla storia del manuscritto Pisano Fiorentino delle Pandette, Arch. giur. XLVI (1891) pusl. 60 ir sek.. — Fritz Schultz, Einführung in das Stadium der Digesten (palyg. aukšt. pusl. 1 ir sek.); Kantorowicz, Über die Entstehung der Digestenvulgata, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXX (1909) pusl. 183 ir sek., XXXI (1910) pusl. 14 ir sek. — Kiek tai liečia netrukus išeisiančią florentiškio rankraščio fototipiją, palyg. P. Krüger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 5 ir sek..

22 Pasak Mommseno, jis parašytas graikų; pasak, greičiausiai, teisingos Kantorovičiaus (XXX pusl. 186 ir sek.) nuomonės, — pirmoje eilėje lotynų; jų tarpe tebuvo vienas graikas.

tas). Šitas rankraštis buvo, greičiausiai, 1135 m. iš Amalfio miesto atimtas pyzėnų; kaip ten bebūtų, nuo 12 šimtmečio vidurio šitas rankraštis buvo Pyzoje, o 1406 m., Pyzą paėmus florentiečiams, jis buvo išvežtas į Florenciją. Rankraštyje beveik nieko nėra praleista, ir maža, palyginamai, jame tėra klaidų. Kitų tolygios vertės rankraščių mes teturime nežymias liekanas.

Greta šitų rankraščių mes turime kitų, vulgatomis vadinamų, tokių, kokius nuo 11 šimtm. naudojo Bolonijos glosatoriai (littera Bononiensis). Jie yra priklausomi nuo florentiškio, tačiau juose mes randame keletą geresnių už florentiškius variantų, pagrįstų ne spėjimais, bet iš rankraščių pasemtomis žiniomis. Iš to mes kartu su Mommsenu[23] galime padaryti išvadą, kad vulgatos visos yra kilusios iš vieno pagrindinio rankraščio, nurašyto iš florentiškio, bet pataisyto pagal kitą florentiškiui lygiavertį rankraštį[24]. Tiesa, pagrindiniame vulgatų rankraštyje pasitaiko ir savarankiškų spėjimų[25]. Graikiškosios digestų dalies paskiri fragmentai vulgatų paduodami nurašyti, tačiau pagrindinė šios digestų dalies masė tepateikiama lotyniškame vertime, kuris iš dalies priklauso pyzėnui Burgundžiui (mir. 1194), o iš dalies — gal ir tolimesnei praeičiai[26]. Paprastai vulgatų rankraščiai teapima dalį digestų, kurios jų savotiškai dalinamos į tris dalis: 1. Digestum vetus iki 24-os knygos 3-o skyriaus l. 2 inscriptio su žodžiu trigesimo imtinai arba tik iki XXIV, 2 i. f. — 2. (Digestum) Infortiatum — nuo XXIV, 3 iki XXXVIII galo. Paskutinis šitos dalies skirsnis vadinasi tres partes; jis prasideda XXXV, 2, 2 sakinio viduryje žodžiais tres partes. 3. Digestum novum: XXXIX—L[27]. Kantorovičius galvoja, kad šį padalinimą į tris dalis visų pirma ga-

---

[23] Didžiojo leidinio praefatio pusl. IV ir sek..

[24] Kantorowicz (XXX pusl. 223 ir sek.) gal ir teisingai išveda, kad nebuvo pasitenkinta, kaip galvojo Mommsenas, pirmųjų 34-ų knygų pataisymu. Priešingai, aš negaliu laikyti įtikimu Kantorovičiaus (pusl. 233 ir sek.) įrodinėjimo, kad taisyme buvo vadovautasi ne ištisu digestų rankraščiu, o tik jo ištrauka.

[25] Kantorowicz (XXX pusl. 270 ir sek., XXXI pusl. 14 ir sek.) juos laiko tekstų ištaisymais ir tų ištaisymų autorium nurodo glosatorių mokyklos kūrėją Irnerijų (žiūr. Just.).

[26] Savigny, Gesch. des röm. Rechts im Mittelalter IV pusl. 403 ir sek. Fitting, Sitzungsber. der Berl. Akad. 1894 XXXV pusl. 813 ir sek., yp. 817 ir sek..

[27] Palyg. Karlowa I pusl. 1027 ir sek. past. 3 Krüger pusl. 430, Kantorowicz XXXI pusl. 40 ir sek..

lima paaiškinti noru suskirstyti kūrinį į tris maždaug lygius tomus. O raštininkai manė esant sąmojinga padalinimo ribas pravesti tose vietose, kuriose tekstas aiškiai į tokį padalinimą nurodo, taigi tarp skyriaus de divortiis (24, 2) ir soluto matrimonio (24, 3), o po to ten, kur pranešama apie „naują kūrinį" — de operis novi nuntiatione (39, 1). Trijų dalių pavadinimus sugalvojo studentai: Digestum novum nuo operis novi nuntiatio, Dig. vetus kaip novi priešybė, Infortiatum — tai kas yra uždaryta tarp vetus ir novum (infortiare=suimti). Jei pirmieji Infortiatum žodžiai (iki trigesimo) kartais priskiriami į Dig. vetus, tai šitai galima paaiškinti noru užpildyti iki galo paskutinį puslapį.

§ 28. Codex Justinianus.

Senesniojo kodekso komisijai buvo įsakyta iš CC. Gr. H. Th. ir iš vėliau už C. Th. išėjusių konstitucijų sudaryti naują konstitucijų rinkinį ir pavadinti jį Justinijaño kodeksu. Ji privalėjo praleisti visa tai, kas jau buvo nustoję galios, nieko neįrašyti į kodeksą du kartu ir saugotis prieštaravimų; visa medžiaga turėjo būti suskirstyta į atitinkamus skyrius, o konstitucijoms sine die et consule tas pažymys turėjo būti pridėtas. Šitaip sutvarkyti įstatymai turėjo normalios galios; lygiai taip pat lygios bendrosioms konstitucijoms galios įgijo ir į kodeksą įtraukti specialūs reskriptai ir pragmaticae sanctiones. Nereikalingos konstitucijų prakalbos turėjo būti išbrauktos, tekstai — pagal reikalą pakeisti, savo turiniu draugėn priklausančios konstitucijos — sujungtos. Atrodo, kad komisija taip pat buvo įgaliota ir skirstyti konstitucijas į skyrius, nors įsake šito ir nėra aiškiai pasakyta[1]. Kodeksas toks, kokiu mes jį žinome, didžia dalimi yra pirmosios komisijos kūrinys; antrajai komisijai tebuvo pavesta įnešti į kodektą jo sudarymo metu išleistus įstatymus ir atžymėti šituo keliu susidariusius pakitimus jo turinyje[2]. Senasis kodeksas buvo panaikintas, ir iš ankstyvesnių, į naują kodeksą neįtrauktų, konstitucijų nenustojo galios tik oficialiai įrašytos karinio ir finansinio pobūdžio konstitucijos, o taip pat ir tos pragmaticarum sanctio-

---

[1] C. Haec quae necessario § 2, c. Summa § 1.
[2] C. Cordi § 2. 3.

num, kuriomis buvo teikiama privilegijų arba kurios neprieštaravo kodeksui[3].

Kodeksas dalinasi į 12 skyriais su antraštėmis suskirstytų knygų. Jo santvarka, apskritai imant, yra panaši į CC. Gr. ir Th. santvarkų junginį.

Kodeksas pradedamas Adrijano konstitucijomis. Apie nepaprastai didelį Dioklecijano konstitucijų vaidmenį ir apie šito priežastis palyg. § 14 past. 14. Vėlesnių už C. Th. vakarinių konstitucijų kodekse visai nėra. Prieš kiekvieną konstituciją parašomas jos autorius ir tas asmuo arba bendruomenė, kuriam ji skirta (inscriptio), o data ir kit. žymima gale (subscriptio). (Dalinimas į paragrafus yra vėlesnių laikų padaras). Aukščiau paminėti tekstų jungimai, dalinimai, pakeitimai kodekse yra dažnas reiškinys. Tuo būdu, iš C. Th. į C. J. perėjusios konstitucijos šitaip pat du kartu perkratytos (palyg. aukšč. pusl. 83). Tačiau modernus interpoliacijų tyrinėjimas kodekso atžvilgiu dar toli gražu nėra tiek pažengęs, kiek digestų atžvilgiu[4].

Kodekso rankraščiuose inscriptiones ir subscriptiones anksti neteko geros priežiūros; net ir pats turinys buvo gerokai apkarpytas. Trys paskutinės knygos buvo visai išmestos, o likusiose buvo praleista ištisa eilė graikiškų ir lotyniškų konstitucijų (epitome Codicis). Tačiau vėlių vėliausiai nuo 9-o šimtmečio pradėtas kodekso atstatymo darbas[5]. Turimi 1—9 knygų rankraščiai (Codex) siekia 11-ą šimtmetį, o paskutinių trijų knygų (tres libri) — tik 12-ą. Kritikai yra svarbi ir viena ištrauka,

---

[3] C. Summa § 4, Cordi 4. 5.

[4] Žiūr. vis dėlto Eisele, Zeitschr. d. Sav.-Stift. VII, 1 (1886) pusl. 15 ir sek. Grupe, Zur. Latinität Justinians, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIV (1893) pusl. 224 ir sek., XV (1894) pusl. 327 ir sek. Be to, Kalb, Jahresber. f. Altertumswissenschaft LXXXIX (1896 II) pusl. 293 ir sek. — H. Krüger, Bemerkungen über den Sprachgebrauch der Kaiserkonstitutionen im C. J., Arch. f. lat. Lexikographie X (1898) pusl. 147 ir sek., XI (1900) pusl. 435 ir sek. — Marchi, Le interpolazioni rezultanti del confronto tra il Gregoriano, l'Ermogiano, il Teodosiano, le Novelle Postteodosiane e il codice Giustinianeo, Bull. XVIII (1906) pusl. 5 ir sek. — Milonas § 27 past. 18 paduotame rašinyje pusl. 115 ir sek. P. Krüger, Die Interpolationen im Justianischen Codex. Festg. f. Güterbock. Berlin 1910. — Žiūr. taip pat Longo, Vocabolario delle costituzione di Giustiniano. Bull. X (1897 ir sek.). Išsamus C. J. vocabularium yra ruošiamas. Palyg. v. Mayr, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. 338 ir sek., XXXIV (1913) pusl. 390 ir sek..

[5] Palyg. Krügerio didįjį kodekso leidimą. Pried. II.

kuri priklauso ne anksčiau kaip 7-e šimtmetyje sukurtam veikalui; kadangi tą ištrauką paduoda vienas 10-e šimtm. Perugijoje parašytas rankraštis, ji pavadinta Summa Perusina[6]. Graikiškomis konstitucijomis tesusirūpinta 16-e šimtm., ir joms atkurti naudotasi bazilikomis ir kitais šaltiniais (legis restitutae)[7].

§ 29. Justinijano novelės.

Didžiuma novelių[1] išleista graikų kalba; kai kurios jų dėl ypatingų priežasčių — dėlto kad jos skirtos aukščiausioms imperijos įstaigoms arba lotyniškosioms imperijos dalims — suredaguotos lotyniškai, kai kurios — abiem kalbomis. Jų yra išlikę įvairių rinkinių[2].

1. Epitome Juliani, lotyniškai suredaguotos 122-ų novelių (išleistų 535—555 m.) ištraukos; dvi jų pasikartoja du kartus, taigi bendras novelių skaičius pasiekia 124. Tai yra privatus Konstantinopolio profesoriaus Julijano darbas, padarytas dar tebeviešpataujant Justinijanui[3].

2. Authenticum, 134-ų novelių, išleistų 535—556 m., rinkinys. Lotyniškųjų novelių jame pateikiami originalai, graikiškųjų — labai blogi lotyniški vertimai, kurie mums duoda teisės spręsti, kad ir graikiškųjų novelių tekstas tuo metu jau buvo gerokai apgadintas. Po to nebeatrodo įtikima, kad (kaip buvo teigiama)[4] šis rinkinys buvo oficialus novelių paskelbimas Italijai, nors vis dėlto jo kilmės turbūt reikia ieškoti ne kur kitur, kaip Italijoje. Jo pavadinimas, sako, atsirado šitaip: kai garsusis glosatorius Irnerijus (apie 1100 m.), kuriam pradžioje tebuvęs žinomas epitome Juliani, aptiko mūsų čia paminėtą rinkinį, jis paabejojo jo tikrumu, bet vėliau pripažino jį esant autentišku ir suteikė jam pirmenybę prieš Julijano rinkinį. Kaip ten bebūtų, autentiškojo rinkinio pirmenybė prieš julijaniškį pripažįstama nuo 12-o šimtmečio[5]. Rastos tinkamomis ir gausiai glosuotos

---

6 Heimbach, Anecdota T. II, Leipzig 1840. Patetta, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XII (1900).

7 Su tuo, kas šiame skirsnyje pasakyta, palygink Krügerio didžiojo leidinio prakalbą.

1 Biener, Geschichte der Novellen Justinians. Berlin 1824.

2 Graikiškųjų novelių žodžių rodyklė rengiama; palyg. Wenger, Sitzungsberichte der bayr. Akad. 1914, phil. Kl. Abh. 5.

3 Jo priedai, palyg. Krüger, pusl. 419 ir sek..

4 Zachariae v. Lingenthal, Sitzungsber. der Berliner Akad. 1882 pusl. 993 ir sek. Prieš žiūr. Krüger, pusl. 403 past. 32.

5 Savigny, Gesch. des röm. R. im Mittelalter II pusl. 490 ir sek..

96 autentiškojo rinkinio novelės (authenticae šia prasme) buvo suskirstytos į 9-as collationes; likusios novelės, kaip authenticae inutiles, extraordinariae buvo arba visai praleistos, arba nugrūstos į galą. Šitaip sutvarkytas rinkinys pavadintas vulgata. Ištraukos iš paskirų novelių buvo pažymėtos paraštėse tų kodekso vietų, su kuriomis jos turėjo sąryšio; vėliau jos buvo įtrauktos į tekstą (authenticae šita prasme).

3. Humanistų aikštėn iškeltas graikiškasis novelių rinkinys apima 168 noveles. Prie šito skaičiaus vienas Venecijos rankraštis dar prideda 13 Justinijano ediktų. Iš šito bendro skaičiaus reikia atmesti: 7 noveles (kadangi jos kartojamos du kartus), 5 Justinijano įstatymus (kadangi jie išleisti kodekso dar nepaskelbus), 4 Justino II (565—578) ir 4 Tiberijaus II (578—582) įstatymus, 3 arba 4 formas prefektų praetorio (palyg. aukšč. pusl. 90); taigi tikrųjų Justinijano novelių belieka 157—158. Lotyniškųjų novelių rankraščiuose arba visai nėra, arba jų tepaduotos graikiškos ištraukos. Rinkinys sudarytas rytuose, greičiausiai Konstantinopolyje. Jis buvo pradėtas dar tebeviešpataujant Justinijanui, o baigtas prie Tiberijaus II. Prie to rinkinio reikia dar pridėti kitus rinkinius ir ištraukas, kuriais papildomas novelių perdavimas[6].

§ 30. 3. Corpus iuris civilis. Leidimai.

I. Posakis corpus iuris teisės viseto prasme yra grynai romėniškas[1]; Justinijano teisinių knygų visetui pažymėti glosatorių jis vartojamas jau nuo 12-o šimtmečio. Rankraščiai, betgi, tą visetą tepaduodavo dalimis: Digestum vetus, Infortiatum, Digestum novum, Codex (l. I—IX) sudarė keturius savarankiškus tomus, o institucijos, tres libri ir novelės kartu — penktą tomą; prie penkto tomo dar buvo prijungtos langobardų lėno teisės knygos (libri feudorum) ir paskiri vokiečių imperatorių įstatymai — decima collatio (greta novelių 9 collationum). Fridricho I ir II įstatymų paskiri skirsniai, kaip ir novelių ištraukos, buvo įterptos į kodeksą (authenticae Fridericianae).

Ir spausdintuose leidimuose šitie penki tomai pradžioje paduodami kaip savarankiški kūriniai. Seniausiuose leidimuose

6 Palyg. Kroll, jo ir Schöllio leidimo prakalba.

1 Liv. III, 34 sąryšyje su XII lentelių; toliau C. J. V, 13, 1 pr. rem in omni paene corpore iuris effusam.

greta teksto randame Akkursijaus (mir. apie 1260 m.) glosą, kuri, betgi, laiko bėgyje susilaukė papildymų; dažnai šešto tomo vietoje užtinkame dalykų rodyklę (Thesaurus Accursianus)[2].

II. 15-o ir 16-o šimtmečio humanizmo sąjūdis davė gausių vaisių ir romėnų teisės šaltinių gryninimo srityje. Grigalius Haloanderis (1501—1531) 1529—1531 m. išleidė visas Corpus Iuris Civilis dalis; digestos buvo išleistos drauge su kodeksu, o novelės pirmą kartą buvo pateiktos graikiškai kartu su jų lotynišku vertimu[3]. Haloanderio teksto pagerinimai didžia dalimi išlaikė savo vertę. Italas Lelio Torrelis 1553 m. išleido puikią iš florentiniškio rankraščio perspausdintą kritišką digestų laidą[4]. Žlugusių graikiškųjų kodekso konstitucijų atkūrimas pirmoje eilėje remiasi ispano Antano Augustino (1516—1586)[5] ir nepralenkiamo Jokūbo Kujacijaus (1522—1590)[6] darbais. Noveles, remdamasis veneciškiu rankraščiu[7], 1558 m. išleidė škotas Enrikas Scrimgeris (miręs 1571); jo leidimas yra pilnesnis už Haloanderio leidimą. Po jo prancūzas Antanas Koncijus (miręs 1557) savo didelio garso pasiekusiame (antrame) novelių leidime[8] (1571) pateikė graikišką novelių tekstą greta lotyniškojo, sudaryto iš vulgatos, Haloanderio, Enriko Agiliejaus[9] ir paties Koncijaus vertimų ir kitokios medžiagos. Koncijus yra taip pat dabar priimto novelių skaičiavimo ir jų suskirstymo kūrėjas.

Pirmą bendrą Corpus iuris civilis leidimą 1583 m. parūpino Dionizas Gotofredas (1549—1622)[10]. Gausūs goto-

---

2 Paskutinę glosuotą laidą išleidė Joh. Fenius (Lyon 1627. 6 t. fol).

3 Palyg. Stitzing, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft I pusl. 180 ir sek.

4 Palyg. Stintzing nur. veik. 214 ir sek. Terason, Histoire de la jurisprudence Romaine (Paris 1750) pusl. 424.

5 Constitutionum Graecarum Codicis collectio 1567.

6 Savo „Stebėjimuose" (observationes) ir savo trium librorum leidinyje (1562). Palyg. Terrasson nur. veik. pusl. 463 ir sek. Stintzing nur. veik. pusl. 375 ir sek. Kujacijus yra išleidęs ir „Institutiones", pirmą kartą 1585.

7 Palyg. Stinzing nur. veik. pusl. 206. Terrason nur. veik. pusl. 431.

8 Palyg. Stinzing nur. veik, pusl. 206 ir sek.

9 Supplementum versionis novellarum Holoandrinae. Col. 1560.

10 Palyg. Stinzing nur. veik. pusl. 208 ir sek.

frediškių leidimų pakartojimai ir perspausdinimai vyravo nuo to laiko iki pat 18 šimtmečio. Jie pateikia J., D., C. ir noveles, paskutines pagrįstas Koncijaus pataisymais, tačiau kartais tepaduodamas lotyniškai; minėtini dar ir įvairūs priedėliai[11]. Vėlesniųjų leidėjų buvo gerokai praplėsta pastabų sistema, kuri dar ir šiandien gali būti naudojama kaip lygiagrečių vietų rinkinys[12].

Gebaueris ir Spangenbergas[13], dėdami savo leidimo pagrindan H. Brencmanno naujus florentiškio rankraščio palyginimus su kitais tekstais, pagerino digestų tekstą; be to, jie pateikė naują J. Fr. Hombergko iš Vacho[14] novelių vertimą. Becko leidimas[15] pateikia į graikų kalbą Hombergko išverstas noveles, sutvarkytas pagal pirminę autentiškojo rankraščio sistemą. Brolių Kriegelių kartu su Hermannu (Codex) ir Osenbrügennu (novelės)[16] parengtas leidimas yra vertingas kodekso kritikos požiūriu; be to, jis pagerina Hombergko vertimą.

Geriausiu dabar laikomas P. Krügerio (J. ir C.; Mommsenui mirus jis peržiūrėjo iš naujo ir digestas, duodamas gausių nurodymų apie interpoliacijas; tuo jo perdorojimas ypatingai vertingas), Mommseno (D.) ir Schöllio (Nov., po Schöllio mirties pabaigtos Krollio)[17] leidimas. J. D. ir C. remiasi ankstyvesniais paskirais leidimais: institucijų — Krügerio[18], digestų — Mommseno[19], kodekso — Krügerio[20]; bendrasis leidimas šituos

---

[11] Sekančioje pastaboje nurodytas leidimas apima po-justinijaninių kontitucijų rinkinį, libros feudorum, XII lentelių, Ulpijano fragmentus, Pauliaus sentencijas ir kit.

[12] Geriausiu gothofrediškių leidimų laikomas Simono van Leeuweno 1663 m. parūpintas leidimas (Amsterdamas fol.).

[13] Gottingae 1776. 1797. — Palyg. Peters, Brencmanns Papiere zu Göttingen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. 370 ir sek.

[14] Išleistas 1717. [15] Leipzig 1825 — 1836.

[16] Pirmą kartą 1828 — 1843 (17-as leid. Leipcigas 1887).

[17] Berol. Vol. I (J. D.) II (C.) 1872. Vol. I 15-as leid. 1928, Vol. II 9 leid. 1915, Vol. 3 (Nov) 1880 — 1895. 4-as leid. 1912.

[18] Justiniani Institutiones. Recensuit P. Krueger (Berol. 1867) editio tertia 1908.

[19] Digesta Justiniani Augusti. Recognovit assumpto in operis societatem Paulo Kruegero Th. Mommsen. 2 voll. (Berol. 1868. 70.). — Fitting, Zur Kritik des Digestentextes. Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVI (1905) pusl. 49 ir sek. Paul Krüger, Bemerkungen zur Benutzung der Ausgaben von Justinians Digesten, Sonderdruck aus Festgabe der Bonner Juristenfakultät für Karl Bergbohm, Bonn 1919.

[20] Codex Justinianus. Recensuit Paulus Krüger (Berlin 1877).

paskirus leidimus pagerino. Novelės tebuvo vieną kartą peržiūrėtos. Šiame leidime greta graikiškojo rinkinio teksto pateikiamas ir authentici tekstas, o draug su juo — ir naujas lotyniškas vertimas[21 22].

§ 31. 4. Justinijano kodifikacijos bizantiniai perdorojimai.

I. Su Justinijanu paprastai užskleidžiamas paskutinis romėnų teisės istorijos lapas; šitaip įvyksta todėl, kad Justinijano teisė buvo (recipuota) priimta Vokietijoje, ir kad, tuo būdu, mūsų teisės (= germanų teisės) praistoriją tesudaro romėnų teisės istorija iki Justinijano. Romėnų teisės bizantinius perdorojimus reiktų, betgi, čionai atsiminti, nes justinijaninės ir priešjustinijaninės teisės pažinimui jie turi didelės reikšmės[1].

Justinijanas[2] uždraudė digestų aiškinimą, kaip tikrajai įstatymo prasmei pavojingą dalyką. Tebuvo leisti žodiniai vertimai (κατὰ πόδα), trumpi turinio nurodymai (ἴνδικες)[3] ir paskiroms ištraukoms ir ištisiems skyriams skirti lygiagrečių vietų rinkiniai (παράτιτλα). Šitos į kitus Justinijano veikalus įsakmiai nepra-

---

21 Prijungtos kai kurios paskirai perduotos Justinijano konstitucijos, jų tarpe ir Sanctio pragmatica „Pro petitione Vigilii".

22 Iš paskirų leidimų reikia dar paminėti: „Institucijas" su Ed. Schraderio komentaru (Corpus iur civ. t. 1 [Berl. 1832], daugiau nebepakartotas), taip pat ir jų mažesnį leidimą tik su lygiagrečių vietų rinkiniu, parengtą to paties kartu su Tafeliu, Klossijum, Maieriu (pirmą kartą 1835); toliau, tokį pat Huschkės (Leipcigas 1867) leidimą. — Haenelio Juliani epitome (Leipzig 1873). — Heimbacho Authenticum, II partes (Leipzig 1845 — 1851). Justiniani novellae quae vocantur sive constitutiones quae extra Codicem supersunt ordine chronologico digestae ed. Zachariae a Lingenthal. II partes (Leipzig 1881). Šito priedas: De dioecesi Aegyptiaca lex (554 m.) (Leipzig 1891). Italai Bonfante, Fadda, Ferrini, Riccobono, Scialoja išleidė savarankišką miniatiūrinę D. laidą. 1908—1931. Milanas.

1 Iš vakaruose parašytų darbų minėtini: po 825 m. sudaryta Lex Romana canonice compta (Ištraukos iš J. C. ir Juliani epitome) ir iš jos kilusi Collectio Anselmo dedicata (Anselmas II, Milano vyskupas 883 — 887). Palyg. Conrat, Gesch. d. Quellen u. Literatur des r. R. im früheren Mittelalter I (Leipzig 1891) pusl. 205 ir sek., 212 ir sek..

2 C. Deo auctore § 12. Tanta § 21.

3 Tokios digestų rodyklės nuotrupas užtinkame viename 1910 m. rastame papire. (Pap. Soc. It. 55) Palyg. Vassalli, Bull. dell'Ist. di Dir. Rom. XXIV (1911) pusl. 180 ir sek.

plėstos, bet tikrai imperatoriaus ir jiems taikytos, taisyklės buvo greit peržengtos. Atsirado vertimų εἰς πλάτος, kurie buvo ne kas kita kaip plačios aiškinančios parafrazės, ir παραγράφων, tikrų komentarų. Buvo parašyta net ir paskirų monografijų. Tai, ką mes apie šituos visus raštus žinome, turi didelės vertės justinijaninės teisės aiškinimui ir jos kritikai; šitie raštai remiasi, mat, senesniais, nei mūsų turimi, ir užtat ne taip gausiais klaidomis Justinijano veikalų rankraščiais. Tačiau šitų raštų ir mūsų turimų justinijaninės teisės tekstų skirtumai išplaukia didžia dalimi ne iš skirtingo rankraščių amžiaus, o iš to, kad mūsų minimų raštų autoriai naudojosi priešjustinijaniniais šaltiniais, ypatingai senesniais graikiškais romėnų teisės perdorojimais, kuriuos jie prie Justinijano teisės netobulai tebuvo pritaikę. Šitai tuos raštus padaro svarbius priešjustinijaninės teisės studijoms ir Justinijano interpoliacijų pažinimui[5]. Ši bizantinė teisės literatūra didžia dalimi mums tėra žinoma iš bazilikų ir jų scholijų (žiūr. žem. II). Savarankiškai pertiektą mes teturime vieną graikišką institucijų parafrazę[6]. Jos autorium nurodomas Teofilius, vienas Justinijano institucijų kūrėjų. Šituo, aišku, mus verčia abejoti veikalo vidi-

---

[4] Pasak P e t e r s o (aukšč. [14] pusl. 44 ir sek.), šitai teatsitikę po Justinijano mirties; ar taip, betgi, ištikro buvo, nežinia. Pats imperatoriaus mirties faktas, aiškus dalykas, neturėjo įstatymo galiojimui įtakos, ir nežinia, ar imperatoriaus nusistatymas, liepiąs įstatymą aiškinti paraidžiui, iki pat jo mirties išliko lygiai taip pat tvirtas, kaip pradžioje.

[5] Šitai ypatingai nuosekliai įrodė R i c c o b o n o. Žiūr. jo darbus: Tracce di diritto Romano classico nelle collezioni giuridiche bizantine (Estratto dalle Miscellanea di Archeologia di Storia e di Filologia dedicata al prof. Salinas. Palermo 1906) ir il valore delle collezioni giuridiche bizantine per lo studio critico del corpus iuris civilis. Extrait des Mélanges Fitting. Montpellier 1907; toliau, past. 10 nurodyti to paties mokslininko raštai. — L o n g o, „Natura actionis" nelle fonte bizantine. Bull. dell'Istit. di Dir. Rom., XVII, 1—3. 1905. — P. K r ü g e r, Über wirkliche und scheinbare Überlieferung vorjustinianischen Wortlauts im Kommentar des Thalaläus zum Codex Justinians, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXXVI (1915) pusl. 82 ir sek.

[6] Pasak F e r r i n i o, Byzantin. Zeitschr. VI (1897) pusl. 548 ir sek. (ir ankstyvesni jo darbai), čionai panaudotas ir vienas senesnis, kilęs, gal būt, iš Beiruto teisės mokyklos, graikiškas Gajaus institucijų perdorojimas. Tai yra labai galimas dalykas; už tai ir R i c c o b o n o, jo leid. iš Mélanges Fitting pusl. 6 ir sek..

niai netobulumui; tačiau faktas lieka faktu: apie Teofilių kaip apie parafrazės autorių kalbama jau šešto šimtmečio scholijose[7].

II. Ne sykį Bizantijos imperatoriai yra skelbę oficialius Justinijano teisės knygų perdorojimus ir ištraukas. Jų svarbiausias yra τὰ Βασιλικά, pradėtas viešpataujant Vosyliui Makedonui, baigtas prie Leono Protingojo (886—911). Tai yra atitinkąs aną gyvenamąjį metą graikiškas Justinijano teisės perdorojimas, sudarąs iš viso 60 knygų. Kiekviena knyga suskirstyta į skyrius taip, kad kiekviename jų sujungti paskiri fragmentai, kurie, nors ir išblaškyti po paskiras Justinijano kūrinio dalis, vis dėlto sudarė tam tikrą visetą. Bazilikų tekstas ypatingos vertės dar įgyja dėlto, kad jis remiasi senesniais bizantiniais Justinijano vertimais. 10-e amžiuje šis veikalas susilaukė scholijų, pagrįstų senesne bizantine literatūra[8]. Bazilikų tekstas išliko beveik nepaliestas, bet jų scholijos mus tepasiekė dalimis[9]. Naujesni perdorojimai papildo mūsų žinias apie senesniuosius. Prie tokių priklauso Synopsis Basilicorum (apie 950 m.), alfabeto tvarka išdėstytos bazilikų ištraukos, Tipucitus (τὶ ποῦ κεῖται), naujais įstatymais ir lygiagrečių vietų rinkiniu praturtinta bazilikų apžvalga (iš 12-o šimtmečio). Paskutinis dėmesio vertas romėnų-bizantinės teisės perdorojimas yra πρόχειρον νόμων, Tesalonikų (dabar Salonikų) νομοφύλακος ir teisėjo Konstantino Harmenopoulo 1345 m. sudarytas c='Εξάβιβλος.[10] [11].

---

[7] Palyg. Zachariae v. Lingenthal, Zeitschr. der Sav.-Stift. X (1889) pusl. 257 ir sek. Reitzo leidimas, 2 tomai (Haga 1757). Naujas E. C. Ferrinio leidimas, Berlynas 1884 — 1897.

[8] Peters (žiūr. aukšč. [14]) pusl. 5, sekdamas teologinės literatūros terminiją, bazilikų scholijas vadina katenomis (grandinėmis), kadangi jose paskiroms vietoms skirtos ištraukos, paimtos iš įvairių autorių, yra tarytum sujungtos į grandinę. Ta grandinė susideda iš dalies iš 10-to ir 11-to šimtmečio scholijų, bet daugiausia iš Teofiliaus, Stepono, Kirilo, Talaliejaus, Dorotiejaus ir kitų 6-e ir 7-e šimtmetyje parašytų digestų komentarų. Veikalas, iš kurio daug-kas paimta ir kurį scholijos priskiria tūlam Anonimui, savo ruožtu yra digestoms skirtų scholijų grandinė, sudaryta 565 — 612 m., Peters pusl. 10. 24.

[9] Heimbacho leid., 6 t. su Zachariae v. Lingenthal papildymu (Leipcigas 1833 — 1870). Naujas Ferrinio ir Merkačio papildymas išleistas 1897.

[10] Ed. Heimbach (Leipzig 1851). Papildomai galima nurodyti į K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts (3 leid. Berlynas 1892) įvadą. Apie Harmenopulo vertę klasikinei teisei žiūr. Riccobono, Sul. fr. 4 pr. D. pro suo e la versione Greca riportata da Armenopulo. Estrato dalle Studi Senesi in onore di Luigi Mo-

VII skyrius.

§ 32. Bylos ir dokumentai.

I. Daug įvairių romėnų teisės tekstų yra išlikę užrašuose — apie tai jau esame anksčiau kalbėję. Bet juose yra išlikusi ir ištisa eilė specialiems teisminiams ir administraciniams dalykams tvarkyti skirtų valdininkų dekretų, kurie, tiesa, nekūrė objektyviosios teisės, bet kurie, kaip gyvi jos pritaikymo aktai, tos teisės pažinimui yra be galo reikšmingi. Minėtini:

1. Dekretas, išleistas L. Aemilijaus Pauliaus, Hispaniae ulterioris prokonsulo 189 m. pr. Kr.; juo paliečiamas vergų iš verguvės paleidimo klausimas. Dekretas surašytas bronzinėse lentelėse, kurios buvo rastos ties Kadiksu 1866 m.[1].

2. Sententia Minuciorum (1506 m. ties Genuja rasta bronzinė lenta). Broliai Kv. ir M. Minucijus Rufai 117 m. pr. Kr. gim. sprendė genujėnų ginčą su castellanis Langensibus Veturiis (Langatibus), kaimyninės ir nuo Genujos priklausančios vietos gyventojais. Jie pradėjo bylą Genujoje, pravedė jos kvotą ir jau ten pat ėmėsi atitinkamų priemonių; po to jie, betgi, pašaukė šalis į Romą ir ten joms paskelbė sprendimą, pabrėždami, kad jis nuspręstas ex senatus consulto; į jį, vadinasi, reikėjo žiūrėti kaip į sprendimą, paskelbtą su senato žinia ir pritarimu. Gale šalims buvo nurodyta, kad kilus ateityje jų tarpe kokiems ginčams, jos turi kreiptis į tuos pačius sprendėjus. Iš to galima padaryti išvadą, kad tokių ginčų sprendimas sudarė nuolatinę Minucijų funkciją, kurią jie be abejo atlikdavo kaip senato paskirti komisarai, o gal net kaip senatoriai[2].

3. Sardinijos prokonsulo 69 m. po Kr. išleistas dekretas — dviejų bendruomenių ginčo dėl ribų motyvuotas sprendimas. To sprendimo privatus, bet liudininkais patvirtintas, nuorašas, pa-

---

riani. Torino 1905. Riccobono, Prospectus Montium, la citazione del l. III quaest. di Papiniano in Armenopulo. Estratto dagli Studi in onore di Carlo Fadda. Napoli 1905, papildytas Arch. Giur. LXXVI (1906) pusl. 457 ir sek. Taip pat Duquesne, Nouv. Rev. nist. XXXII (1908) pusl. 261 ir sek.

[11] Iš dalies senais šaltiniais remiasi verborum iuris graikiškai-lotyniškos glosos, kurias pirmą kartą išleidė Labbaeus (Paryžius 1606).

[1] Bruns I pusl. 240.

[2] Bruns I pusl. 401 ir sek.

imtas iš prokonsulo protokolų knygos, 1866 m. buvo rastas Sardinijoje užrašytas ant bronzinės lentelės[3].

4. Sepino savivaldybės valdininkams 168 m. po Kr. prefekto praetorio rašytas raštas, kuriuo įspėjama neskriausti iždo kaimenių nuomotojų; iškalta ant akmens Sepine[4].

5. L. Novijaus Rufo, legati Augusti pro praetore, 193 m. po Kr. išleistas dekretas, skirtas procesualiniams klausimams. Jo tėra išlikusi savo formomis ypatinga įžanga (ex tilia recitavit). Užrašas Taragonoje[5].

6. Gn. Pompiejaus Strabono dekretai piliečio teisių suteikimo klausimu; jie išleisti sąjungininkų karo metu[6].

7. Alfenijaus Senecijono (subpraefecti classis praetoriae Misenatis) sprendimas, kuriuo buvo nuspręsta viena 2-e arba 3-e šimtmetyje kilusi byla dėl žemės sklypų (kurių dalis buvo loca religiosa) pardavimo; sprendimas nurašytas glosatoriaus Akkursijaus iš vėliau pražuvusio užrašo[7].

8. Keletas praefecti vigilum tarpinių sprendimų, nuspręstų 226—244 m. po Kr. fullonum byloje ir liečiančių vandens mokesčius; lis fullonum. Marmuro išraižymai Romoje; rasti 1701 m.[8].

9. Užrašuose yra išlikę ir keletas dvasininkų įsakų: vienas quindecimvirorum sacris faciundis (289m. po Kr.) reskriptas — patvirtinimas rinkimų, kuriuose Kūmų dekurijonų buvo išrinktas matris deum kunigas[9], ir vienas pontifikų dekretas — leidimas numirėliui laidoti. Įdomu, kad ir šituose įsakuose, lygiai taip pat kaip imperatoriaus reskriptuose, užtinkame sąlygą: si ea ita sunt que libelo contenentur[10].

II. Nemaža yra išlikę ir tokių užrašų, kuriuose kalbama apie privatinius teisės santorius ir panašius daly-

---

[3] Bruns I pusl. 240 ir sek.

[4] Bruns I pusl. 242 ir sek.

[5] Bruns I pusl. 404.

[6] De Sanctis, Accademia delle scienze di Torino 1909/10 l. XIV (Dec.); Costa, Rendiconti dell' Accad. di Bologna classe di scienze morali I, 12 1908/9; (greta to, Duquesne, Nouv. Rev. XXXIV (1909) pusl. 708 ir sek.).

[7] Bruns I pusl. 405.

[8] Bruns I pusl. 406 ir sek.

[9] Bruns I pusl. 248.

[10] Bruns I pusl. 249.

kus[11]. Šitų užrašų medžiaga yra per gausi, kad mes ją čia galėtume paduoti bent apytikriai. Platų tų užrašų rinkinį, suskirstytą pagal objektus, pateikia Brunsas[12].

III. Svarbiausia klasikinio meto romėnų privatinio dokumento forma yra liudijamojo dokumento (testatio) forma: liudininkai dokumente antspaudu patvirtina, kad tai, kas jiems pareikšta, iš tikrųjų yra įvykę. Prievolės dokumentą, pav., skolos pasižadėjimą, galima buvo pasirašyti pačiam arba pavesti jį parašyti kitam. Dokumentas galėjo būti suredaguotas trečiuoju asmeniu: Ille emit, mancipioque accepit, fide rogavit; ille fide promisit, fide sua esse iussit, accepisse et habere se dixit[13]. Jį, betgi, pats rašytojas galėjo suredaguoti pirmuoju asmeniu — scripsi me accepisse — arba tretysis asmuo jo vardu — scripsi rogatu

---

[11] Apie švinines užkeikimų lenteles žiūr. Huvelin, Les tablettes magiques et le droit Romain (Paryžius 1900). Be to, Wenger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 431 ir sek. Čionai priklauso ir Huvelin, La notion de l'iujuria dans le très ancien droit Romain. Mélanges Appleton. Lyon 1903. Greta to, Kübler, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 441 ir sek. Wenger, Zum Cippus Abellanus, Sitzungsber. der Münch. Akad., 1915, 10 (philos.-histor. Kl.), Vertrag zwischen Abella und Nola c. 150 pr. Kr.

[12] I pusl. 283 ir sek. Ne viskas, betgi, kas ten surinkta, remiasi užrašais. Apie dramblio kaulo tekintojų cechą žiūr. ten pat pusl. 399; palyg. dar Gradenwitz, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XI (1890) pusl. 72 ir sek., XI (1892) pusl. 138 ir sek. Čionai priklauso ir Histonijaus sprendimu vadinamas trečiųjų teismo sprendimas, (Bruns I 404). Romoje, mat, trečiųjų teismo sprendimas buvo laikomas privatiniu aktu. Viešieji elementai gali sumišti su privatiniais: šitokį sąmyšį vaizduoja Puteolio tarybos sprendimas (Bruns I pusl. 344 Nr. 143), liečiąs tos bendruomenės privatinio pobūdžio sutartį. Palyg. dar Gerhard, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 382 ir sek.; to paties, Philologus LXIII pusl. 498 ir sek.; Erman, La falsification des actes dans l'antiquité, Mélanges Nicole, Genève 1905, pusl. 111 ir sek.; tas pats, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXVI (1905) pusl. 456 ir sek.; Pfaff, Tabelio und tabuliarius. Ein Beitrag zur Lehre von den röm. Urkundspersonen, Wien 1905. Steinwenter, Beiträge zum öffentlichen Urkundenwesen der Römer, Graz 1915; apie tai Berger, Grünh. Zeitschr. XLII (1916) pusl. 722. — G. Beseler, Erörterungen zur Geschichte der Novation und der Geschichte des Literalkontrakts, Diss. Kiel 1904, pusl. 45 ir sek. kuria hipotezę, pasak kurios, seniausiais romėnų istorijos laikais Romoje veikęs tam tikras dvasininkų notariatas (Dvasininkų saugojamos medžio lentelės, kuriose dvasininkai išsipiaustydavo vardus, skolos sumą ir kt.).

[13] Bruns I pusl. 329 No. 130.

illius eum accepisse[14]. Tokiu pat būdu buvo galima paliudyti ir kitus faktus: liudijamasis dokumentas puikiai galėjo būti ir kito dokumento patvirtintas nuorašas. Šiuo atveju juo paliudijama, kad nuorašo turinys atitinka liudininkų matytojo rašto turinį[15].

Dokumentas rašomas vašku padengtose medinėse lentelėse, kurių surišama po dvi (diptychon), po tris (triptychon) ar net po daugiau. Liudininkai, kurių skaičius svyruoja, liudyja dėdami savo antspaudus ant virvelės, kuria raštu į vidų surišamos dokumentinės lentelės[16]. Greta antspaudo parašomas liudininko vardas (jį parašyti privalo nebūtinai pats liudininkas). Jei būtinai reikalinga, dokumentas pateikiamas teismui; liudininkai privalo pareikšti, ar jie pripažįsta antspaudus savais; jei jie šitai pripažįsta, tai tuo pačiu jie laikomi paliudyję, kad ir dokumente surašytas faktas yra įvykęs prieš jų akis. Tas, kas savo pasižadėjimo dokumentą išleidžia iš savo rankų, ypatingai skolininkas, išduodąs skolintojui savo skolos dokumentą, tame dokumente prideda ir savo antspaudą, kad priešingoji šalis negalėtų jo savivališkai atidaryti. Kad dokumentui paskaityti nereiktų jo atidarinėti ir plėšyti jo antspaudų, lentelės sutvarkytos taip, kad jų išorinėje pusėje (scriptura exterior) pakartota tas pat, kas parašyta lentelių vidinėje pusėje. Negalima, vadinas, apsieiti dokumento neatidarius tik tada, kai norima įrodyti scripturae exterioris ir scripturae interioris sutapimą. Scriptura exterior, betgi, ne visuomet žodis žodin sutampa su scriptura interior. Pasitaiko, pav., pakvitavimų, kurių vidinėje pusėje parašyta „habere se dixit", tuo tarpu kai jų išorinėje pusėje rašoma „scripsi me accepisse" arba „scripsi rogatu illius eum accepisse"[17]. Paskutinės valios surikiavimų, kurie yra slapti, išorinėje pusėje nerašoma. Dviguba dokumento redakcija nėra romėnų išradimas; jos kilmės reikia ieškoti Babilonijoje[18].

1786—1855 m. m. aukso kasyklose ties Verespataku, Transilvanijoje, buvo rastas gražus skaičius vaškinėse lentelėse sura-

---

14 Bruns I pusl. 356 ir sek. Paul. D. XII, 1, 40. D. XLV, 1, 12, 6, 2.

15 Bruns I pusl. 393 No. 177.

16 Palyg. Paul. V, 25, 6.

17 Bruns I pusl. 358 ir sek.

18 Žiūr. Gerhard nur. veik. (past. 12). — Apie Ptolemiejų laikmečio dvigubus dokumentus, Schönbauer, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXIX (1918) pusl. 224 ir sek.

šytų dokumentų iš 131—167 m. m. po Kr. Juose kalbama apie pirkimus su mancipacija, apie stipulationes duplae, apie paskolą su stipuliacija, apie depositum irregulare ir apie pecuniam constitutam; užtinkame jų tarpe ir vieną kvitą, asmens samdos ir bendrovės sutarčių aktus ir, pagaliau, collegii funeraticii panaikinimo dokumentą[19]. 1875 m. Pompiejoje, L. Caecilijaus Jukundo namuose, buvo rasta dėžė su vaškinėmis lentelėmis, kurios buvo ne kas kita, kaip Jukundo mokėjimų pakvitavimai, liečią, daugiausia, varžytynių pajamas, kurias Jukundas, atskaitęs jam priklausantį atlyginimą, buvo išmokėjęs į jas teisės turėjusiems asmenims. Dalis pakvitavimų lietė Jukundo Pompiejos bendruomenei per jos vergą įmokėtas sumas[20]. 1887 m. Pompiejoje buvo rasta naujų vaškinių lentelių[21]. Seymouras de Ricci 1901 m. paskelbė įdomių, vaškinėse lentelėse užrašytų, Kairo muziejaus dokumentų: vieno kareivio missionem honestam ir palikimo perėmimus[22].

IV. Papiro dokumentai anksčiau neturėjo didelės reikšmės. Iš seno yra žinomi nutarimai dėl testamentų atidarymo — penki savivaldybės įstaigų protokolai (pirmasis 474 m.), išlikę viename 6-o šimtmečio pradžios papiro rankraštyje, kuris pradžioje buvo Ravenoje, o dabar yra Paryžiuje[23]. Paskutiniai dešimtmečiai papiro radiniais buvo ypatingais turtingi. Klasikinė tų radinių tėvynė yra Aigiptas. Greta epigrafikos kaip savarankiška

---

19 Bruns I pusl. 329 ir sek., 352 ir sek., 370 ir sek., 376 ir sek., 393, 428 ir sek.

20 Bruns I pusl. 355 ir sek.

21 Bruns I pusl. 332 ir sek. Eck, Zeitschr. der Sav. - Stift. IX (1888) pusl. 60 ir sek. 151. Gradenwitz, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XIV (1893) pusl. 126 ir sek., Grünhuts Zeitschr. XVIII (1891) pusl. 349 ir sek. Zangenmeisterio abiejų grupių leidimas C. J. L. vol. VI supplem. I (1898). Erman, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XX (1899) pusl. 172 ir sek. ir, visų pirma, Mommsen, Hermes XII (1877) pusl. 88 ir sek., žymiai pataisytas jur. Schr. III pusl. 222 ir sek. Tolimesnė literatūra Küblerio past.*, ten pat pusl. 222, ir Bruns l. c., Gradenwitzo leidimas.

22 Nouv. Rev. hist. XXX (1906) pusl. 447 ir sek., apie tai Girard, ten pat pusl. 486 ir sek., Mitteis, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXVII (1906) pusl. ir sek. Machi, Bull. dell' Ist. di Dir. Rom. XVIII (1907) pusl. 313 ir sek.; dabar Bruns I pusl. 319.

23 Bruns I pusl. 317 ir sek. paduoda seniausią protokolą; juos visus randame Savigny, Vermischte Schriften III pusl. 122 ir sek.

ir svarbi disciplina stoja papirologija[24], kuriai, betgi, rūpi taip pat ir ant molio šukių užrašyti dokumentai[25] ir kiti aigiptiniai radiniai.

Kasmet leidžiami dideli dokumentų rinkiniai[26], o taip pat skelbiami ir aptariami paskiri atradimai. Ši gausiai plaukianti medžiaga mums teikia ypatingai išsamų ir aiškų Agipto teisinio gyvenimo vaizdą Ptolemiejų ir romėnų valdymo laikotarpiais. Grynosios romėnų teisės studijoms ji, betgi, tegali būti panaudota su rezervais. Visuomet reikia patikrinti, ar graikiškoji mintis nėra palietusi dokumento vaizduojamosios teisės ir ar aukštas to palietimo laipsnis. Šito nereikia pamiršti net ir tais atvejais, kai turime reikalo su romėniškojo laikotarpio dokumentais. Papirų ir interpoliacijų tyrinėjimas, kaip jau pastebėta pusl. 158, yra svar-

---

[24] Jai skirtas net specialus laikraštis, leidžiamas nuo 1901 m. Ulricho Wilckeno: Archiv. für Papyrusforschung. Šis laikraštis duoda nuolatinę naujesnės papirologinės literatūros apžvalgą. Gaila tik, kad šis laikraštis nustojo ėjęs pasirodžius jo šešto tomo 1/2 sąs. (1913). Bendrą apžvalgą iki 1905 m. yra davęs Viereck, Bursians Jahrberichte über die Fortschritte der klass. Altertumswissensch. CXXXI. 1906.

[25] Wilcken, Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien, 2 tomai, Leipcigas ir Berlynas 1899.

[26] Svarbiausi rinkiniai yra: F. G. Kenyon, Greek papyri in the British Museum Lond. I 1893, II 1895, III (ed. Kenyon and Bell 1907). IV 1910, V 1917 ed. Bell. (Pap. Lond.). — Corpus papyrorum Raineri archiducis Austriae, Mitteiso ir Wesselio leidimas, Viena 1895. Grenfell an Hunt, An Alexandrian fragment and other Greek papyri, Oxford 1896. New classical fragments and other greek and latin papyri, Oxford 1897. — Dokumentai iš karališkųjų Berlyno muziejų. Vyriausiosios valdybos leidimas. Griech. Urkunden (BGU). Berl. nuo 1898 m. Grenfell and Hunt, The Oxyrhynchus papyri, Lond. nuo 1898 m. (Pap. Oxyrh.), The Amherst papyri, Lond. nuo 1900 m. (Pap. Amh.). — Grenfell, Hunt and Hogardh, Fayum towns and their papyri, Lond. 1900 (Pap. Fay.). Grenfell, Hunt, Smily, The Tebtynis papyri I, Lond. 1902; Grenfell, Hunt, Goodspeed, The Tebtynis papyri II, Lond. 1907 (Pap. Tebt.). — Vitelli, Papiri Fiorentini, Flor. 1905 (Pap. Flor.). — Grenfell and Hunt, The Hibeh papyri I, Lond. 1906 (Pap. Hib.). Mitteis, Griechische Urkunden der Papyrussammlung zu Leipzig (mit Beiträgen von Ulrich Wilcken) I, Leipzig 1906 (Pap. Lips.), apie tai Dareste, Nouv. Rev. hist. XXX (1906) pusl. 579 ir sek. — — Wenger, Gött. Gel. Anz. 1907 pusl. 184 ir sek. ir Arangio-Ruiz, Bull. dell'Ist. di Dir. Romano XVIII (1907) pusl. 317 ir sek. Preisigke,. Griechische Papyrus der kaiserlichen Universitäts- und Landesbibliothek zu Straßburg. Straßb. nuo 1906 m. (Pap. Straßb.). — Rubensohn, Elephantine-Papyri, Berlin 1907 (Pap. Eleph.). — Papyrus grecs publiés

bus tuo, kad jis mums parodo graikų įtaką justinijaninės teisės nukrypimuose nuo klasikinės romėnų teisės.

Vertingas Gradenwitzo[27] veikalas, pateikdamas gausią paaiškinimais medžiagą, pirmas parodo juristams papirų mokslo kelius. Dabar žymiausiu šios srities kūriniu reikia laikyti Mitteiso ir Wilckeno veikalą[28].

---

sous la direction de Pierre Jouguet. Paris nuo 1907 m. Griechische Papyri im Museum des oberhessichen Geschichtsvereins zu Gießen. Herausg. von Bornemann und P. M. Meyer I 1910 — 12 (P. Giss.). — Papyrus de Théadelphi, édités par Pierre Jouguet, Paris 1911; apie tai Collinet, Nouv. Rev. hist. XXXVII (1913) pusl. 213 ir sek. — Pubblicazioni della Societa italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto. Papiri greci e latini. Firenze I 1912, III 1914 (IV 1917) (Pap. Soc. It.). — — Papyrus grecs d'époque byzantine du Musée du Caire par Jean Maspero I 1911, II 1913, III 1916 (P. Cair. byz.); apie tai Partsch, Gött. Gel. Anz. 1911 pusl. 306 ir sek., Gött. Nachr. 1911 pusl. 201 ir sek., Lewald, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXXIII (1912) pusl. 620 ir sek. P. M. Meyer, Berl. Phil. Wochenschr. 1912 pusl. 290 ir sek., 1915 pusl. 998 ir sek. (citatos iš tomo III pagal Bellio pranešimą, Journal of Egyptian Archaeology III). — Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadtbibliothek I 1. 2, herausgeg. von. P. M. Meyer 1911/1913 (P. Hamb.). — Veröffentlichungen aus der Papyrussammlung der kgl. Hof- und Staatsbibliothek zu München. I. Byzantinische Papyri, herausgeg. von Heisenberg und Wenger 1914 (P. Monac); apie tai Mitteis, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXXV (1914) pusl. 347 ir sek. — Cotalogue ef the Greek Papri in the John Rylands Library. Manch. II ed. Johnson - Marlie - Hunt 1915 (P. Ryl. II); apie tai Mitteis, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXXVII (1916) pusl. 317 ir sek. — Griechische Texte aus Ägypten. Herausgeg. u. erklärt von P. M. Meyer, Berlin 1916. — Papyrusurkunden der öffentlichen Bibliothek der Universität zu Basel, herausgeg. von Rabel 1917 (P. Bas.). Papildomai: Preisigke, Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten I. Straßb. 1915 (No. 1 — 6000).

[27] Gradenwitz, Einführung in die Papyrusurkunde I. Heft. Erklärung ausgewählter Urkunden. Leipzig 1900 (apie tai Erman, Arch. f. Pap. II pusl. 452 ir sek.).

[28] Mitteis und Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der Papyrusurkunde. Dvi dalys, kurių kiekviena padalinta pusiau. Leipcigas 1912. Pirma dalis istorinė, antra — teisinė, kiekvienos jų pirma pusė — bendrinė, antra — skirta chrestomatijai (apie tai Bell ir Vinogradoff, Klio XIII sąs. 3, 4, Berger, Grünh. Zeitschr. XXXIX (1912) pusl. 758 ir sek. Išsamioje Schubarto knygoje, Einführung in die Papyrusurkunde, Berlin 1918, teisinis elementas nustumtas į užpakalį. — Dėl specialios literatūros žiūr. Mitteis - Wilcken ir Partscho straipsnį, Arch. f. Pap. - Forsch. V (1913) pusl. 453 ir sek. (1907 — 1911 m. laikotarpiui, 1909 m. ir Arangio — Ruiz, Bull, dell'Ist. di Dir.

Kad galėtume įsivaizduoti, kaip turtinga ir įvairi yra ši medžiaga, tebūnie mums leista kai kuriuos paskirus dokumentus pabrėžti ypatingai[29].

Romėnų civilinio proceso bylas (aktus) pateikia Mitteis-Wilcken No 50—130. Aigipto vietininko edikto vaizduojamai nusenėjimo sąvokai suprasti yra svarbi 84—86 m. m. po Kr. Aigipte spręsta obligacinio pobūdžio byla (No 80). Septynius bylų protokolus (liečiančius karių santuoką) iš 114—142 m. po Kr. pateikia Kattuo papiras[30]. Viename Austrijos arki-her-

---

Rom. XXII pusl. 208 ir sek., 1910 m. tas pats ten pat XXIV pusl. 204 ir sek. Palyg. taip pat Schubarto apžvalgą pusl. 492 ir sek. — Naujai: Jouguet, La vie municipale dans l'Égypte romaine. Paris 1911. (Apie tai Collinet, Nouv. Rev. XXXVII (1914) pusl. 259 ir sek.), San Nicolo, Ägyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolomäer und Römer, Münch. I 1913, II, 1 1915 (apie tai Berger, Grünh. Zeitschr. XL (1913) pusl. 320 ir sek., XLII (1916) pusl. 718 ir sek., Biedermann, Studien zur ägyptischen Verwaltungsgeschichte in ptolemäisch-römischer Zeit, der βασιλικός γραμματεύς, Berlin 1913). (Apie tai San Nicolo, Krit. Vierteljahrsschr. LII (1915) pusl. 500 ir sek., Semeka, Ptolemäisches Prozeßrecht, Münch. 1913, Preisigke, Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens in den griechischen Papyrusurkunden der ptolemäisch-römischen Zeit. (Gött. 1915). (Apie tai Berger, Grünh. Zeitschr. XLII (1916) pusl. 397 ir sek., Jörs, Erzrichter und Chrematisten, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXVI (1915) pusl. 230 ir sek., XXXIX (1918) pusl. 52 ir sek.), Wenger, Papyri und Gesetzesrecht, Sitzungsber. der Münch. Ak., phil. hist. Kl. 1914 raš. 5. — Apie naujus radinius žinių teikia Mitteis, Zeitschr. d. Sav.-Stift., paskiausiai XXXIII (1912) pusl. 640 ir sek., XXXVII (1915) pusl. 425 ir sek., taip pat Wenger, Krit. Vierteljahrsschr. L (1912) pusl. 551 ir sek., LI (1913) pusl. 539 ir sek., LIV (1919) pusl. 29 ir sek. Wilcken, Arch. f. Pap. Forsch. VI, 1 (1913) pusl. 268 ir sek. — Apie graikų-aigiptėnų dokumentus žiūr. Mitteis—Wilcken, Grundzüge pusl. 47 ir sek.; Chrestomathie No. 129—191; naujai P. Hamb. 1. 2. 38; P. Oxyrh. IX, 1208. — Palyg. ir Ferrari, Documenti Greci medievali di diritto privato dell' Italia meridionale e loro attinenze con quelli bizantini d'Oriente e coi papiri greco-egizii. Leipzig 1910 (apie tai Rabel, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXI (1910) pusl. 472 ir sek.).

29 Apie imperatorių reskriptus buvo jau anksčiau kalbėta (aukšč. § 14, VI). Palyg. dar BGU 74, 1074 (Preisigke 5225), Pap. Amb. II, 27, 63, Pap. Oxyrh. I, 35, IV, 705, VI, 889, VII, 1020, VII, 1405/7, Pap. Tebt. II, 286, Pap. Flor. I, 57; Meyer, Pap. Hamb. I pusl. 77[4], 153[5]. — — Du Germaniko ediktai 19 m. po Kr. žiūr. Preisigke 3924.

30 Mitteis-Wilcken No. 372, P. Meyerio komentaras Arch. f. Pap.-Forsch. III (1906) pusl. 67 ir sek., žiūr. taip pat H. Krüger, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXVIII (1907) pusl. 394 ir sek.

cogo Rainerio rinkinio papire užtinkame iš kohortos prefekto Blaesijaus Maksimo protokolų knygos (τόμος ὑπομνηματισμῶν) paimtą graikišką nuorašą, kuriame kalbama apie Aigipto prefekto 124 m. po Kr. Blaesijui Maksimui pavestą išspręsti palikimo ginčą[31]. Panašią 135 m. po Kr. svarstytą bylą pateikia vienas Berlyno papiras[32]. Kitame papire užtinkame antro šimtmečio pabaigos procesualinį aktą dėl vieno nužudyto asmens turto[33]. Vieną apytikriai penkto šimtmečio bylą yra išleidęs Mitteisas[34]. Vieną bizantinio laikotarpio bylą, išspręstą defensoris civitatis, pateikia Kairo papirai[35]. Vienas Oksirincho papiras vaizduoja apeliacinėje instancijoje svarstytą bylą[36]. Papildomų žinių apie konvento kompetenciją mums teikia vienas Jono-Rylando bibliotekos papiras[37]. Kai kurių žinių apie proceso pradžią pateikia Mitteis-Wilcken[38]. Šios srities naujiena yra du Hamburgo papirai[39]. Sprendimas, kuriuo 583 m. buvo baigtas vienas ginčas dėl palikimo, o taip pat ir jo aplinkybės su motyvais, užrašyti viename Miuncheno papire[40]. Yra ir papirų, vaizduojančių tam tikras priverčiamojo proceso rūšis[41]. Iš priverčia-

---

[31] Bruns I pusl. 407 ir sek., Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XII (1892) pusl. 284 ir sek., Jur. Schriften I pusl. 445 ir sek., Mitteis—Wilcken Nr. 84.

[32] Bruns I pusl. 410 ir sek., Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIV (1893) pusl. 1 ir sek., Jur. Schriften I pusl. 456 ir sek., Mitteis—Wilcken Nr. 85. — Ginčas dėl palikimo 91/98 m. po Kr. Preisigke 5761.

[33] BGU 388, Mommsen, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XVI (1895) pusl. 181 ir sek., Jur. Schriften I pusl. 465 ir sek., Mitteis — Wilcken 91.

[34] Leipc. Lauhno programa 1912. (Preisigke 5357).

[35] Pap. Cair. Byz. III 67329.

[36] Pap. Oxyrh. XII, 1408, palyg. Mitteis, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXVIII (1917) pusl. 290 ir sek.

[37] Pap. Ryl. II, 74, Prefekto ediktas apie konventus.

[38] No. 50 — 56, 74 — 78; stojimo teisman laidavimai: 353 — 355.

[39] Pap. Hamb. No. 4: Priesaika patvirtintas pasižadėjimas atvykti pas magistratą; Pap. Hamb. 29: Litis denuntiatio, evocatio, procesas už akių. — Stojimo teisman laidavimai ketvirtame — septintame šimtmetyje: Pap. Soc. It. 52. 61. 62. 76. 86. Žiūr. taip pat Preisigke 2267, 4658, 4659, 4817, 4859.

[40] Pap. Mon. 6.

[41] Palyg. Mitteis, Grundzüge pusl. 122, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXVII (1916) pusl. 320, Jörs, Zeitschr. der Sav.-Stift. XXXIX (1918) pusl. 81, BGU 578, Pap. Oxyrh. 485, X, 1270, XII, 1472. 1474. P. Ryl. II, 113.

mojo sprendimų vykdymo srities tebūna paminėti turto aprašymas[42] ir cessio bonorum[43].

Viena už plėšimą iškelta baudžiamoji byla, svarstyta ketvirto šimtmečio pabaigoje arba penkto pradžioje, mums žinoma iš vieno Leipcige laikomo dokumento[44].

Dėl Aigipto žemės knygų palyg. Mitteis-Wilcken 192—223. Paskutiniu metu šioje srityje susilaukėme naujos medžiagos[45].

Apie paveldėtinę nuomą mums kalba vienas Kairo papiras[46]. Gausios medžiagos turime iš užstato teisės srities. Iš jos tarp kitų dalykų mes sužinome, kad draudimas užstato davėjui parduoti užstatytą daiktą, nesiderinąs su romėnų teisės visetu, Justinijano teisės buvo pripažintas dėka tos įtakos, kurios jai turėjo graikų teisė[47]. Laidavimo susitarimus reikia, žinoma, skirti nuo užstato teisės[48]. Neretai prisieina susitikti ir su vaisių nešančių daiktų užstatymu[49].

Labai daug yra išlikę pirkimo-pardavimo[50] ir nuomos[51] sutarčių, o taip pat nėra žuvusios visos butų nuomos[52], bendrovės[53],

---

[42] Pap. Ryl. II 115 a. 156, palyg. Jörs, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXVI (1915) pusl. 238 ir sek.

[43] Pap. Ryl. II, 75.

[44] Pap. Lips. 13, Mitteis-Wilcken, Arch. f. Pap.-Forsch. III (1906) pusl. 106 ir sek.

[45] Mitteis-Wilcken, Grundzüge pusl. 90 ir sek., Pap. Oxyrh. IX, 1199, 1200, X, 1268, Pap. Hamb. 14 — 16, Pap. Soc. It. 74.

[46] Pap. Cair. Byz. III, 67298/99 palyg. taip pat Pap. Soc. It. 176.

[47] Mitteis-Wilcken 237 — 251, Grundzüge pusl. 129 ir sek.; Pap. Bas. 7, Pap. Oxyrh. VIII, 1105, IX, 1203, Pap. Ryl. II, 119.

[48] Palyg. Mitteis-Wilcken 223 — 236, Pap. Ryl. II, 160 c. d.

[49] Mitteis-Wilcken 249 — 251, Pap. Hamb. 30.

[50] Mitteis-Wilcken 252 — 272, Pap. Ryl. II, 158 ir sek., Pap. Soc. It. 38, 39, 79, 182, Pap. Frib. 8, Preisigke 4414, 4654, 4661, 4669, P. M. Meyer, Zeitschr. f. vergl. RW. XXXV (1918) pusl. 97 ir sek. Parangos sutartys su mokėjimu priekin, Preisigke 4496, 4497, 4504, 4505, 5108, 5109, 5112 — 14, 5117, 5123, 5174/5, 5247, 5274/5, 5865. P. M. Meyer, Griech. Texte pusl. 69.

[51] Mitteis-Wilcken 273 — 278, Pap. Ryl. II 166 ir sek., Pap. Soc. It. 30 — 34, 73, 77, 175, 178, 188. Preisigke 4481/83, 4485, 4486, 4495, 4774, 4869.

[52] Preisigke 4491/94, 4697, 4706, 4708, 4753.

[53] Pap. Oxyrh. X, 1280.

pasidalinimo[54] sutartys ir dovanojimo aktai[55]. Turime ir taikos sutarčių[56], daugybę paskolos dokumentų[57], pasaugos sutarčių[58], receptum nautarum[59], perlaidų[60], bankinių operacijų dokumentų[61] ir daugybę šimtų kvitų[62].

Santuokos srities medžiagą pateikia Mitteis-Wilcken 280—300. Paskutiniu metu atrasta ir naujų dokumentų[63].

Įvaikinimų aktų randame viename Leipcigo ir viename Oksirincho papire[64]. Vieną emancipacijos aktą yra paskelbęs Mitteisas[65]. Sąryšyje su tūlos Dionizės prašymu vietininkų įsakus apie santuoką, tėviškąją galią ir kit. pateikia vienas Oksirincho papiras[66].

Vienos globos bylos dokumentus galime rasti pas Ženevos prof. Nikolę (147 m., 148 m.)[67]. Yra išlikę ir tokių papirų, kuriuose kalbama apie globos nuėmimą ius liberorum turinčioms moterims[68]. Viename Oksirincho papire paduotas dokumentas, kuriuo kaip tik prašoma tokį giminės globos nuėmimą patvir-

---

54 Mitteis — Wilcken Nr. 357, Pap. Ryl. II, 157, Preisigke 4662.

55 Preisigke 4678.

56 Pap. Mon. 1, 14, Preisigke 5763.

57 Pap. Ryl. II, 175 ir sek., Pap. Soc. It. 42, 63, 78, 139, Preisigke 4370, 4498, 4501, 4652, 5110, 5125, 5244, 5245, Pap. Cair. Byz. II, 67126. Apsimestinės paskolos, palyg. Mitteis-Wilcken 224/6.

58 Mitteis-Wilcken 330 — 338.

59 Mitteis-Wilcken 339 — 343, P. M. Meyer, Griech. Texte pusl. 73.

60 Pap. Soc. It. 35, 45, 70, 88, 209, 214, 217, Wilcken, Ostraka 1159, 1160, 1162, 1164, Preisigke 1980, 4252/53, 4366, 4640/9.

61 Pap. Oxyrh. XII, 1411, Pap. Soc. It. 159, Preisigke 4298, Pap. Ryl. II, 176.

62 Wilcken, Ostraka 1 — 1079, 1091 — 1125, 1225, 1502, Preisigke 1085, 1086, 1088 — 97, 1178, 1441, 1637, 1675, 1970, 2073, 2133, 4883 ir sek., Pap. Soc. It. 36, 48, 60, 81, 82, 183, 185, 198. P. M. Meyer, Griech. Texte pusl. 107 ir sek.

63 Pap. Oxyrh. X, 1273, XII, 1473, Pap. Ryl. II, 154, Pap. Cair. Byz. I, 67006, III, 67310, 67340.

64 Mitteis-Wilcken Nr. 363, Pap. Oxyrh. IX, 1206.

65 Dionizės papiras, Pap. Oxyrh. 237, Mitteis-Wilcken 192.

66 Leipc. Lauhno programa 1912.

67 Erman, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XV (1894) pusl. 241 ir sek.

68 BGU 94, 96; palyg. Seckelio — Küblerio citatas su Gai, 1, 94; apie tai Pap. Straßb. 29, BGU 1069.

tinti[69]. Yra išlikę ir globėjui gauti prašymų[70]. Vienas Oksirincho papiras paduoda aktą, kuriuo Aigipto prefektas Klaudijus Valerijus Firmas 247 m. po Kr., vaduodamasis L. Julia ir Titia, paskyrė globėją (dėl visko palikdamas nepaliestas įstatyminio globėjo teisės)[71].

Tūlo Gajaus Longino Kastoro 186 m. po Kr. sudarytą testamentą randame viename berlyniškiame dokumente[72]. Kitus paskutinės valios surikiavimus, papildytus naujesniais radiniais[73], paduoda Mitteis-Wilcken 317—319. Vieną 184 m. po Kr. atidaryto testamento bylą pateikia vienas berlyniškis papiras[74]. Vieną 249-ų metų agnitionem bonorum possesionis randame Gysene[75]. Tokį pat dokumentą iš 258 m. pateikia vienas Oksirincho papiras[76]. Palikimo mokesčių pareiškimų yra išlikę nemaža[77].

Paleidimo iš verguvės aktus pateikia Mitteis-Wilcken 358—362. Yra ir naujesnių dalykų[78].

Apie įgaliojimus ir atstovavimą palyg. Mitteis-Wilcken 344 iki 352[79].

---

69 Pap. Oxyrh. XII, 1467.

70 Mitteis-Wilcken 320, 321, 323, 325, Pap. Oxyrh. XII, 1466, palyg. IV, 720, XII, 1473, Pap. Ryl. II, 120.

71 Pap. Oxyrh. IV, 720, Mitteis-Wilcken Nr. 324. — Vieno globėjo pasižadėjimas atlyginti nuostolius kitam globėjui: P. M. Meyer, Zeitschr. f. vergl. RW. XXXVII (1919) pusl. 409 ir sek.

72 BGU 361, Mitteis-Wilcken 316, Bruns I pusl. 311.

73 Pap. Ryl. II, 153, Pap. Mon. VIII, Preisigke 4322, 5294, Pap. Cair. Byz. II 67151, III, 67312; P. M. Meyer Zeitschr. f. vergl. Rechtswissensch. XXXV (1918) pusl. 81 ir sek.

74 BGU 361, palyg. Dareste, Nouv. Rev. XVIII (1894) pusl. 269 ir sek. Mitteis, Hermes XXX pusl. 590 ir sek.

75 Eger, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXXII (1911) pusl. 378 ir sek., Preisigke 1010.

76 Pap. Oxyrh. IX, 1201.

77 Vienas Amhersto papiras, Bruns I pusl. 320 ir sek., Pap. Ryl. II, 109, Pap. Oxyrh. VIII, 1114. Įgaliojimas palikimo mokesčiams už mažametį pareikšti: Pap. Oxyrh. X, 1274.

78 Pap. Oxyrh. IX, 1205 (manumissio inter amicos), Pap. Frib. 10: paleidimas iš verguvės viešu pareiškimu.

79 Įgaliojimas procesui vesti iš bizantinio laikotarpio, svarbus reskriptiniam procesui: Pap. Cair. Byz. I, 67032.

VIII skyrius.

§ 33. Neteisinė literatūra kaip romėnų teisės pažinimo šaltinis.

Nėra tokios romėnų literatūros šakos, kurioje nerastume šio to apie romėnų teisę. Istorikai, poetai, romanistai[1], iškalbos mokytojai, oratoriai, filosofai, laiškų rašytojai, gramatikai, komentatoriai, pastabų ir anekdotų rinkėjai, specialių klausimų tyrinėjai, bažnyčios tėvai[2] — visi jie romėnų teisei sumokėjo savo dalį. Pranešdami apie teisės normas ir nagrinėdami jas, teikdami juristų raštų ištraukų, nagrinėdami paskirus teisės klausimus, teikdami teisinio gyvenimo vaizdų, pasakodami teisinių anekdotų, kurdami teisinio pobūdžio scenos veikalų, pabrėždami kai kuriuos teisinio gyvenimo bruožus satyrose ir pamoksluose, jie praplėtė mūsų romėnų teisės pažinimo ribas. Yra visiškai aišku, kad visos žinios, kurias tik apie romėnų istoriją ir bendras jų gyvenimo sąlygas pateikia literatūra, yra būtinai reikalingos romėnų teisės pažinimui, nors jos ir nėra jo netarpiškas šaltinis. Šioje vietoje mes tegalime iškelti aikštėn tai, kas yra ypatingai svarbu arba mažai težinoma.

1. Plautas (254—184 pr. Kr.) į savo komedijas mielai įpindavo teisės dalykų; jo veikalais, betgi, tegalima naudotis labai atsargiai, nes prisieina skaitytis su poeto laisve ir su graikiškais originalais[3], kuriais jis naudojosi. Mažiau teduoda ir dar atsargiau naudotinas yra Terencijus.

---

[1] Apie Apulejų žiūr. Norden, Apulejus von Madaure und das römische Privatrecht, Leipcig 1912.

[2] Ferrini, Die juristischen Kenntnisse des Arnobius und des Lactantius, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XV (1894) pusl. 343 ir sek. Carusi, Dirrito Romano e patristica, studi .... in onore di Carlo Fadda, Napoli 1906 II pusl. 69 ir sek., apie tai duoda papildomų žinių. Jis visai teisingai pastebi, kad krikščionybės įtaka romėnų teisei tegalės būti atsverta peržiūrėjus visų bažnyčios tėvų paliktą medžiagą. Apie tą įtaką 1908 m. Berlyne surengtame istorikų kongrese Riccobono paskaitė vertingą pranešimą, kuriame interpoliacijų tyrinėjimo rezultatai buvo panaudoti šitai problemai išspręsti. Dabar tas pranešimas jau išspausdintas Scientia vol. V anno III Bologna 1909 N. IX, 1. — Apie kankinių dokumentus palygink naujai Hans Niedermeyer, Über antike Protokoll-Literatur, Göttinger philos. Dissert. 1918.

[3] Palyg. Emilio Costa, Il diritto privato nelle comedie di Plauto (Turin 1890). Bekker, Die römischen Komiker als Rechtszeugen, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XIII (1892) pusl. 53 ir sek.; Costa, Il diritto privato nelle comedie di Ferenzio, Archivio giuridico L pusl. 407 ir sek.;

2. M. Porcijus Katonas, tėvas, žinomas taip pat ir kaip juristas (§ 16, I, 1), parašė de re rustica; šiame veikale žemdirbių teisei paskirta atitinkama vieta (teisinių santorių formulės)[4].

3. M. Terencijus Varronas, gim. 116 m. pr. Kr., miręs po 36 m. pr. Kr.: Rerum rusticarum libri. — De lingua Latina[5].

4. Ypatingą vietą užima Ciceronas (106—43 pr. Kr.). Jo filosofiniai ir retoriniai raštai ir laiškai teikia daug teisinės medžiagos, o jo kalbos, ypatingai pasakytosios teisme, yra pirmaeilis jo gyventojo laikotarpio teisės šaltinis. Civilinėje srityje jo buvo pasakytos šios kalbos: pro Quinctio, pro Roscio comoedo, pro Tullio, pro Caecina; baudžiamoje srityje: pro Roscio Amerino, verriniškės, pro Fonteio, pro Cluentio, pro C. Rabirio (perduellio), pro Murena, pro Sulla, pro Archia, pro Flacco, pro Sestio, in Vatinium, pro Caelio, pro Balbo, pro Plancio, pro C. Rabirio (repetundae), pro Milone. — Cicerono veikalai „de republica" ir „de legibus" nėra specialiai Romos valstybei arba jos teisei skirti kūriniai; tai yra bendri filosofiniai stebėjimai ir įstatymų leidžiamojo pobūdžio pasiūlymai, iš kurių, betgi, daug galima sužinoti apie tikrąjį romėnų būvį[6]. Vienas žuvęs Cicerono veikalas buvo pavadintas

---

Partsch, Römisches Recht und griechisches Recht in Plautus Persa, Hermes XLV (1910) pusl. 595 ir sek., apie tai Duquesne, Nouv. Rev. XXXV (1911) pusl. 574 ir sek. — Soliména, Il diritto delle colonie greche d'Italia nelle Satire di Petronio. Napoli 1906 (Faddai pag. skirtas veikalas II pusl. 391 ir sek.).

[4] Ištrauka: Bruns II pusl. 49 ir sek.

[5] Ištrauka: Bruns II pusl. 53 ir sek. Institutiones civiles, kurias būktai parašęs Varronas, yra Petro Dijakono prasimanymas, palyg. Conrat, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXX (1905) pusl. 412 ir sek.

[6] Palyg. Keller, Semestrium ad M. Tullium Ciceronum l. VI, vol. (l. I—III) Zürich 1851 — 1853. Gasquy, Cicéron iurisconsulte. Paris 1887. Costa, Cicerone Giureconsulto Parte I, il Diritto privato, Bol. 1911 (specialiai atspausta iš Bolonijos akademijos darbų 1907 — 1911). Bethmann-Hollweg, Der römische Zivilprozeß t. II, pusl. 762 ir sek., Schneider, Der Prozeß des C. Rabirius. Zürrich 1889. Kübler, Der Prozeß des Quinctius und C. Aquilius Gallus, Zeitschr. d. Sav.-Stift. XIV (1893) pusl. 54 ir sek. H. H. Pfügger, Ciceros Rede pro Q. Roscio comoedo. Leipz. 1904. Apie tai EJB. Zeitschr. d. Sav.-Stift. XXV (1904) pusl. 390 ir sek. Kübler, Berliner Philol. Wochenschr. 1905 sk. 644 ir

„de iure civili in artem redigendo". Tas truputis žinių, kurių apie jį yra išlikę, mums neleidžia susidaryti aiškesnio jo charakterio vaizdo[7].

5. M. Valerijus Probas, gramatikas (nuo Tiberijaus iki Domicijano), parašė vieną rašinį apie įprastus sutrumpinimus, pirmoje eilėje apie tuos, kuriuos vartoja leges, plebiscita, SCC., legis actiones, edicta perpetua; jo mes teturime vieną į pabaigą nebepilną ištrauką, kurią iš dalies galima papildyti Einzydelio vienuolyne (Švyco kantone) laikomu alfabeto tvarka sudėstytų pastabų rinkiniu[8].

6. Valerijus Maksimas: imperatoriui Tiberijui taikomos factorum et dictorum memorabilium libri novem.

7. Kv. Askonijus Pedijanas (ap. 3—88 po Kr.): komentaras penkioms Cicerono kalboms (parašytas tarp 84 ir 87 m.); anksčiau jam mėgtas priskirti verriniškių kalbų komentaras pasirodo besąs ne jo parašytas, ir dabar dažniausiai cituojamas kaip pseudo-Askonijaus kūrinys[9].

8. Kvintilijanas (ap. 35—95 po Kr.): institutio oratoria, ypatingai procesui svarbus veikalas.

9. G. Plinijus Caecilijus Sekundas Jaunesnysis (62—113 po Kr.): laiškai (šioje vietoje turi būti paminėti jo

---

sek. H. Bögli, Über Ciceros Rede für A. Caecina. Burgdorf. 1908. Apie tai Koschaker, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXVIII (1907) pusl. 450 ir sek. Manigk, Berl. Philolog. Wochenschr. XXVIII (1907) sk. 43 ir sek. — Priedėlį pateikė Bögli, Beitr, z. L. v. ius gentium, Bern 1913 pusl. 69 ir sek. — Kübler, Cic. pro Caec. II 43 — 61, Mél. Girard 1912 pusl. 43 ir sek.; apie tai Berger, Krit. Vierteljahrsschr. LII (1914) pusl. 111. — Duquesne, Cic. pro Flacco, Annales de l'université de Grenoble XX, 2 (1908); apie tai Lyon, Nauv. Rev. XXXIII (1909) pusl. 215 ir sek.

[7] Gell. I, 22, 7 Charis. inst. gramm. 1, 17 pusl. 138 [Keil]. Huschke ad. Seckel et Kübler I pusl. 24.

[8] Collect. II pusl. 141 ir sek. Huschke, šeštas Seckelio ir Küblerio leid., I pusl. 82 ir sek. Girard, Un document sur l'édit antérieur à Julien. Valerius Probus de litteris singularibus 5, 1 — 24, specialus atspaudimas iš Festschr. f. Bekker (Weimar 1907), labai įmantriai parodo, kad Valerijus Probas sprestų edikto sutrumpinimų srityje principe sekė priešjulijanine edikto sistema (palyg. aukšč. pusl. 53). Girard, Nouv. Rev. hist. XXXIV (1910) pusl. 479 ir sek. susekė, kad paryžiškis rankraštis Lat. 4841 pateikia tą patį pastabų rinkinį, kuris mums jau buvo žinomas iš einzydeliškio rankraščio. — Gradenwitz, Zeitschr. d. Sav. - Stift. XXXVI (1915) pusl. 424 ir sek.

[9] Ištrauka: Bruns II pusl. 69 ir sek. Naujas leidimas Clark. Oxonii (1907).

privatūs laiškai); apie susirašinėjimą su Trajanu jau buvo kalbėta § 14, I.

10. Matininkai, agrimensores, gromatici (groma —matavimo instrumentas); Seks. Julijus Frontinas (ap. 40—103 po Kr.), Hyginas, Sikulas Flakkas, Balbas — visi prie Trajano; Agennijus Urbikas — penktame šimtmetyje. Gromatikų raštų rinkinys, sudarytas penktame šimtmetyje, perdorotas ir papildytas šeštame, pateikia ir teisinių šaltinių ištraukų: tris Cezario legis Juliae agrariae skyrius, Dig. X, 1 finium regundorum skyrių, paimtą iš vieno tobulesnio už florentiškį digestų rankraščio[10]. Frontinas sykiu yra de aquis urbis Romae rašinio autorius; tas rašinys svarbus jo pateikiamais įstatymais ir kitais dokumentais[11].

11. A. Gellijus (gim. apie 130 m. po Kr.): noctes Atticae (apie 170 m.) — į 20 knygų surinkti beletristinio ir pusiau mokslinio pobūdžio apsvarstymai, ypatingai svarbūs savo ištraukomis iš senesnių romėnų juristų raštų[12].

12. Pompiejus Festas apie 150 m. po Kr. mums pateikė vieną Augusto metu gyvenusio Verrijaus Flakko de verborum significatu veikalo ištrauką; ši ištrauka neišliko nepaliesta iki mūsų dienų; ji, betgi, gali būti papildyta kita ištrauka, kurios autorium yra Paulius Dijakonas (ap. 735—797)[13].

13. Nonijus Marcellas (trečio arba ketvirto šimtmečio antroji pusė): compendiosa doctrina per litteras, žodyno pavyzdžiu sudarytas veikalas[14].

14. Vergilijaus komentatorius Servijus Honoratas Mauras (antr. ketvirto šimtmečio pusė)[15].

15. Kv. Aurelijus Simmachas (ap. 345—415 m. po Kr.): privatūs laiškai; apie jo, kaip miesto prefekto, oficialius pranešimus palyg. § 23.

---

[10] Blume, Lachmann, Rudorff, Schriften der römischen Feldmesser. Berlin 1848. 1850. Corpus agrimensorum Romanorum. Rec. Thulin I, 1 Lips. 1913. — Ištraukos: Bruns II pusl. 88 ir sek., palyg ir Bruns I pusl. 96. Žiūr. naujausia: Girard, Le manuscrit des gromatici de l'évêque Jean Du Tillet. Mélanges Fitting (1908?) II pusl. 235 ir sek.

[11] Palyg. Bruns I pusl. 113.

[12] Ed. Hertz. Lips. 1886.

[13] Ed. Odofredus Mueller 1839. Alfabetiškai sutvarkyta ištrauka: Bruns II pusl. 1 ir sek.

[14] Ištrauka: Bruns II pusl. 66 ir sek.

[15] Ištrauka: Bruns II pusl. 78 ir sek.

16. Makrobijus (ketvirto šimtm. pabaiga ir penkto pradžia): Saturnalia ir Cicerono Somnii Scipionis komentaras.

17. Anicijus Manlijus Severinas Boetijus (mir. 524): Cicerono Topicorum komentaras[16].

18. Izidorius iš Sevilijos (mir. 636): originum (etymologiarum) libri; penktoje šio kūrinio knygoje ypatingai naudojamasi senais šaltiniais ir užsiimama techniškų teisinių posakių nagrinėjimu; maža, betgi, tėra tame darbe tvarkos[17].

---

[16] Ištrauka: Bruns II pusl. 75 ir sek.
[17] Ištrauka: Bruns II pusl .82 ir sek.

RODYKLĖ

(Sykiu ir citavimo būdų paaiškinimas).

Šitoje knygoje vartojamas filologinis citavimo būdas, pagal kurį kiekviename šaltinyje stambesni padalinimai eina pirma smulkesnių. Autorius yra nuomonės, kad senoviškas teisinis citavimo būdas dabar jau yra pasenęs. Šitoje rodyklėje šaltiniams sutrumpintai nurodyti vartojamos raidės paduodamos juodu šriftu. Kitų reikalingų paaiškinimų apie įprastus citavimo būdus teikia paskirų šaltinių sutartiniai žodžiai; tų paaiškinimų taip pat yra ir savarankiškai įtrauktų į alfabetą.

TURINYS

2. *Moravskis A.*, doc., Lietuvos finansai. II dalis. 1925 m. 158 p.
3. *Pokrovskis N.*, prof., Finansų mokslo pagrindai. 1926 m., 522 p.
4. *Tugan-Baranovskis M.*, prof., Politiškosios ekonomijos pagrindai. Vertė doc. *P. Šalčius*, 1923 m., 329 p.
5. *Weber M.*, Ūkio istorija. Vertė *J. Pajaujis*.1929 m.. 308 p.
6. *Conrad J.*, Politinės ekonomijos vadovėlis. 1929 m. 188 p.
7. *Salčius Petras*, Kooperacija. 1931 m. XII + 358 p.
8. *Eulenburg Franz*, Ekonominė politika ir užsienio prekyba. Vertė *J. Pajaujis*, 1931 m. XII + 487 p.
9. *Cassel Gustav*, Teoretiškoji socialekonomija. Vertė *P. Šalčius*. 1931 m.
10. *Oncken August*, Politinės ekonomijos istorija. Laikai prieš Adomą Smithą. 1932 m., 520 p.
11. *Gide Charles ir Rist Charles*, Ekonominių teorijų istorija. Nuo fiziokratų ligi mūsų dienų. Vertė *J. Pajaujis*. 1932 m. XVI + 776 p.
12. *Rimka A.*, Socialekonominė statistika. Teorija ir metodai, 1933 m. VIII + 572 p.
13. *Robertson D. H.*, Pinigai. Vertė *K. Lukša*. 1938 m. IV + 144 p.
14. *Rimka A.* Statistika. Teorija ir metodai. 1939. XVI + 420 p.

III.

Teisių Fakulteto Darbai.

I tomas. 1924 m. red.: doc. *A. Rimka*.

1. *Leonas P.*, prof., Kolektivizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelėse.
2. *Mačys Vl.*, Socialinis teisių mokslo tikslas ir mūsų žemės reformos įstatymas.
3. *Rimka A.*, Lietuvos visuomenės ūkio bruožai ligi Liublino Unijos metų.
4. *Šalčius P.*, doc., Kooperatyvų įstatymai; 5. Kritika ir bibliografija; 6. Teisių fakulteto apyskaita 1922/24 mokslo metams. 232 p.

II tomas. 1925/28 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.

1. *Römer'is M.*, prof., Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje. 1 — 14 p.
2. *Leonas P.*, prof., Dėl vieno įstatymo aiškinimo. 15 — 22 p.
3. *Rimka A.* doc., Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais 23 — 86 p.
4. *Janulaitis A.*, prof., Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI—XVII amž. 1 — 172 p.
5. *Balogh'as El.*, Teisinė pralaikėjimo palūkanų prigimtis. 1 — 27 p.
6. *Gummerus H.*, Piniginio ūkio kitimas senovės Romoje. 1 — 15 p.

III tomas. 1927 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.

1. *Römer'is M.*, prof., Reprezentacija ir mandatas. 1 — 312 p.
2. *Janulaitis A.*, prof., Imperijos Rūmų Teismas. 1 — 83 p.

IV tomas. 1928 m. red.: prof., *Janulaitis*.

1. *Janulaitis A.*, Užnemunė po Prūsais. (795 — 1807 m.). XII + 404 p.
2. *Römer'is M.*, Administracinis teismas. XII + 359 p.

V tomas. 1929 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.

1. *Šalčius P.*, doc., Iš vertės ir kainų teorijų. 56 p.
2. *Tamošaitis A.*, Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj. 159 p.
3. *Šalčius P.*, doc., Kooperatizmas. 135 p.
4. *Janulaitis A.*, prof., Baudžiavos panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817 — 1819 m.). 112 p.
5. *Veriga - Darevskis A. J.* Lietuvos mokesčiai XV — XVI amž. 52 p.
6. *Janulaitis A.*, prof., Napoleono Teisynas. VIII + 294 p.